Андрій Бондаренко

100 ІСТОРИЧНИХ МІСТЕЧОК УКРАЇНИ

ОНЛАЙН-ПУТІВНИК

Зміст

Вступ 5

Хуст 12

Виноградів 19

Берегове 25

Чинадійово 33

Трускавець 39

Комарно 45

Самбір 51

Стара Сіль 57

Хирів 62

Добромиль 69

Нижанковичі 75

Мостиська 82

Яворів 87

Жовква 93

Белз 101

Кам’янка-Бузька 107

Буськ 113

Броди 119

Золочів 127

Поморяни 133

Бережани 138

Рогатин 146

Галич 153

Болехів 159

Ворохта 165
Кути 170
Вижниця 174
Путила 183
Сторожинець 189
Садгора 196
Герца 203
Хотин 209
Снятин 217
Городенка 223
Заліщики 229
Скала-Подільська 236
Борщів 242
Чортків 247
Бучач 256
Микулинці 264
Теребовля 269
Скалат 276
Збараж 281
Кременець 288
Володимир 296
Любомль 303
Луків 309
Любешів 313
Олика 319
Клевань 324
Дубно 328

Острог 334
Ізяслав 341
Сатанів 346
Зіньків 352
Чорний Острів 358
Старокостянтинів 363
Антоніни 369
Меджибіж 375
Летичів 382
Хмільник 386
Браїлів 392
Бар 399
Шаргород 405
Могилів-Подільський 412
Тульчин 418
Брацлав 425
Немирів 430
Білгород-Дністровський 436
Вилкове 443
Бобринець 449
Златопіль та Новомиргород 455
Тальне 461
Корсунь-Шевченківський 467
Богуслав 474
Фастів 480
Васильків 485
Переяслав 491

Канів 499
Чигирин 506
Пирятин 513
Лохвиця 519
Миргород 524
Опішня 531
Диканька 536
Шарівка 543
Берестин 549
Охтирка 554
Тростянець 560
Лебедин 566
Путивль 572
Глухів 578
Новгород-Сіверський 585
Короп 591
Батурин 597
Седнів 602
Козелець 607
Радомишль 613
Коростишів 618
Овруч 624

Вступ

Україну найчастіше відкривають через великі міста, знані замки, популярні курорти або кілька обов'язкових туристичних символів. Але справжня густина української історії часто живе не там, де найбільше афіш і вказівників. Вона відкривається в малих містах, колишніх містечках, старих торгових осередках, селищах із ратушами, селах із замковими руїнами, передмістях із дерев'яними церквами, невеликих центрах, які колись мали ярмарки, магдебурзьке право, монастирі, синагоги, костели, палаци, оборонні вали, ринкові площі та власний місцевий характер.

Цей онлайн-путівник народився з багатьох років подорожей Україною. Не з кабінетного списку і не з бажання охопити все, а з дороги: із ранкових виїздів до замків, із пошуку старих храмів у селах, із поворотів до малих центрів, які легко пропустити на трасі, із розмов із місцевими людьми, із фотографій, зроблених у різні роки, із повернень до тих самих місць у різні сезони. Так поступово склався перелік ста історичних містечок, кожне з яких має власну причину для подорожі.

Це не енциклопедія всіх малих міст України і не офіційний рейтинг. Це авторський путівник Андрія Бондаренка, у якому поєднані історія, архітектура, реальна логіка маршруту, практичний доступ і особистий досвід мандрівника. Тут важливі дати і назви, а також те, як місце відкривається людині, що приїхала на кілька годин або на день: звідки краще почати прогулянку, які об'єкти не пропустити, що справді має сенс оглянути, а що залишити для околиць, як поєднати містечко з найближчими пам'ятками.

Назва «100 історичних містечок України» свідомо не прив'язана лише до сучасного адміністративного статусу. У цьому путівнику поруч можуть бути міста, селища і села, якщо вони мають історичну міську функцію або сильну культурну спадщину. Одне містечко могло колись бути замковим осередком, інше - торговим центром із ринком і ярмарками, третє - резиденцією магнатського роду, четверте - важливим осередком єврейської, вірменської, польської, руської, української, угорської, румунської або кримськотатарської історії. Сучасна категорія не завжди передає те, чим місце було для свого краю протягом століть.

Цей путівник також є продовженням попередньої роботи автора. Першим окремим путівником стало видання «Західне Поділля: 12 маршрутів між замками і каньйонами». У ньому поєднані історичні тексти, авторські фотографії, маршрути та практична інформація про доступ. Новий онлайн-путівник розширює цей підхід на всю Україну.

Що таке історичне містечко

У сучасному українському адміністративному устрої «містечко» не є офіційною категорією населеного пункту. Сьогодні закон оперує містами, селищами і селами, або територіальними громадами. Тому в цьому путівнику слово «містечко» використовується не як юридичний термін, а як історико-культурне поняття. Воно допомагає описати малий урбанізований або напівурбанізований осередок, який мав функції, ширші за звичайне село: торгівлю, ремесла, адміністрацію, оборону, ярмарки, магнатську резиденцію, міську громаду, сакральні центри, освітні або курортні установи.

В українській історичній традиції містечко було реальним типом поселення. Одні містечка мали Магдебурзьке право і з часом перетворювалися на міста. Інші втрачали значення, ставали селами або селищами, але залишали після себе ринок, костел, церкву, синагогу, замчище, палац, старий цвинтар, вуличну структуру, назви місцевостей, пам'ять про ярмарки, ремесла чи шляхетські родини. Саме ця історична тяглість важлива для путівника більше, ніж сучасна адміністративна табличка при в'їзді.

Для цього онлайн-путівника була встановлена чітка редакційна межа: до переліку включалися населені пункти з кількістю жителів менше 50 тисяч. Це не юридична межа, а правило саме цього проєкту. Воно потрібне для того, щоб путівник залишався путівником історичними містечками, а не перетворювався на добірку середніх і великих міст. Україна має багато сильних історичних центрів із населенням понад 50 тисяч, але вони потребують іншого формату і значно ширших міських маршрутів.

Водночас чисельність населення сама по собі не робить місце цікавим. Малий розмір - лише перша умова. Друга і головна умова - наявність історичного змісту, який можна показати в маршруті. Містечко має давати мандрівникові не одну випадкову пам'ятку, а хоча б мінімальну послідовність огляду: головний об'єкт, кілька додаткових точок, зрозумілу історію, міський або ландшафтний характер, можливість пройтися і побачити місце не лише з вікна автомобіля.

Як відбиралися містечка

Відбір ста містечок був поєднанням кількох критеріїв. Перший критерій - історична міська роль. До путівника насамперед потрапляли місця, які колись були містами, містечками, ринковими центрами, адміністративними осередками, замковими пунктами, магнатськими резиденціями, курортами або ремісничими центрами. Магдебурзьке право було дуже сильним аргументом, але не єдиним. Є місця, де міська історія проявляється не в документах про самоврядування, а в реальній спадщині: плануванні, торговій площі, храмах різних громад, залишках укріплень, палаці, парку, давніх кладовищах.

Другий критерій - видима спадщина. Для путівника важливо, щоб мандрівник міг щось побачити на місці. Історія сама по собі може бути великою, але якщо від неї майже нічого не лишилося, повноцінний туристичний розділ стає слабким. Тому перевагу отримували містечка, де є замок або його руїни, палац, ратуша, костел, церква, синагога, монастир, старий парк, історична забудова, давній цвинтар, оборонні споруди, промислова або курортна архітектура, залізнична спадщина, панорамна гора, річка чи долина, які пояснюють розвиток поселення.

Третій критерій - щільність маршруту. Містечко має давати прогулянку, а не лише одну зупинку біля об'єкта. У сильному розділі мандрівник може почати з площі або головного храму, перейти до замку чи палацу, вийти до річки, оглянути стару забудову, завершити в музеї або на панорамній точці. У меншому містечку маршрут може бути коротшим, але все одно має бути внутрішня послідовність: куди стати, що побачити першим, що оглядати далі, що винести в околиці.

Четвертий критерій - різноманітність України. У добірці важливо було не замкнутися лише на Західній Україні, хоча саме там збереглася найщільніша мережа замків, костелів, ратуш і старих малих міст. Путівник охоплює різні історичні регіони: Закарпаття, Галичину, Волинь, Поділля, Буковину, Наддніпрянщину, Полісся, Сіверщину, Слобожанщину, Центральну Україну, південні історичні території, наскільки це дозволяють безпекові обставини. Історичне містечко на Закарпатті, Поділлі, Поліссі або Сіверщині може виглядати зовсім по-різному, і саме ця відмінність важлива для загальної картини.

П'ятий критерій - багатокультурність. Українські містечка рідко були одновимірними. У них поруч жили українці, поляки, євреї, вірмени, німці, угорці, румуни, чехи, словаки, кримські татари, греки, караїми та інші громади. У багатьох місцях це видно в архітектурі: православна або греко-католицька церква, римо-католицький костел, синагога, кіркут, вірменські сліди, протестантські храми, старі школи, громадські будівлі, будинки торгівців. Для путівника важливо показати містечко як місце зустрічі різних традицій, але без штучного прикрашання і без замовчування втрат.

Шостий критерій - авторський досвід. Цей перелік не претендує на абсолютну об'єктивність. Він сформований людиною, яка багато років їздить Україною, фотографує міста і села, повертається до них, порівнює реальний стан пам'яток, бачить, які місця справді захоплюють у подорожі, а які залишаються радше історичною довідкою. Тому в добірці є особисті переваги автора: любов до замків і палаців, до старих храмів, до ринкових площ, до подільських і галицьких містечок, до дерев'яних церков, до річкових долин, до малих центрів, де історія не винесена в музей, а залишається в плануванні вулиць і в деталях фасадів.

Сьомий критерій - безпека. До путівника не включалися містечка на окупованих територіях або безпосередньо біля лінії фронту. Це вимушене, але принципове рішення. Україна має багато історичних місць на сході, півдні і в Криму, які заслуговують на окремі маршрути і майбутнє повернення в український туристичний простір. Але цей онлайн-путівник має бути практичним для подорожей у реальних умовах, а не лише декларативним переліком місць, куди зараз неможливо або небезпечно їхати.

Восьмий критерій - можливість чесно описати стан пам'яток і доступ. У путівнику не ідеалізуються руїни, не приховуються аварійні стани, зачинені двері, приватні території, складні під'їзди або обмеження огляду. Якщо пам'ятка доступна лише зовні, це зазначається. Якщо храм діючий, важливі повага до громади і режим богослужінь. Якщо руїна небезпечна, мандрівник має знати це до поїздки. Такий підхід не зменшує цінності містечок, а навпаки робить подорож чеснішою і безпечнішою.

Як користуватися путівником

Кожен розділ цього онлайн-путівника присвячений одному містечку або малому історичному місту. Розділи побудовані так, щоб ними можна було користуватися і перед поїздкою, і вже на місці. Спершу подано коротку відповідь на питання, для чого їхати. Це не рекламний слоган, а стисла мотивація: замок, палац, ринкова площа, дерев'яна церква, синагога, панорама, курортна архітектура, монастир, сильна історія або зручне поєднання кількох об'єктів.

Блок «Коротка історія» дає основу для розуміння місця. Тут не ставиться завдання переказати всі події від першої згадки до сучасності. Важливіше пояснити, чому містечко виникло саме тут, хто визначив його розвиток, як змінювалися власники, громади, функції, які події залишили слід у забудові і пам'яті. Історія в путівнику потрібна не для заучування дат, а для того, щоб під час прогулянки пам'ятки не виглядали випадковими.

Якщо з містечком пов'язаний підтверджений переказ, у розділі є блок «Легенда». Легенда не подається як факт. Це частина місцевої пам'яті, спосіб, у який громада пояснювала назву, замок, святиню, джерело, підземелля, образ або подію. У багатьох українських містечках легенди важливі не менше за архівну історію, але вони мають залишатися легендами.

Головна частина кожного розділу - опис маршруту містом. Це практична прогулянка, а не довідник за алфавітом. Маршрут починається там, де зручно почати огляд: на площі, біля храму, замку, вокзалу, музею або підніжжя гори. Далі він веде через основні об'єкти у послідовності, яка має сенс на місці. Такий підхід особливо важливий для малих міст: пам'ятки можуть стояти близько, але без правильної послідовності мандрівник бачить лише окремі будівлі, а не саме містечко.

Окремий блок «Що подивитися навколо» допомагає розширити подорож. У ньому подані конкретні місця поруч: замки, дерев'яні церкви, палаци, монастирі, природні локації, музеї, старі цвинтарі, залізничні або промислові об'єкти. Це не загальні поради і не реклама району, а добірка того, що справді можна додати до маршруту за наявності часу.

Завершує розділ блок «Адреси, сайти і доступ». Він поданий сухо і практично: назва об'єкта, адреса або зрозумілий локатор, стан, можливість огляду. Саме цей блок варто переглядати перед виїздом. Деякі об'єкти відкриті завжди, деякі діють як храми, деякі розташовані на територіях установ або приватних садиб, деякі перебувають у руїнах. Онлайн-формат дозволяє уточнювати такі речі краще, ніж друкований путівник, але головний принцип незмінний: мандрівник має знати, куди він їде і чого очікувати.

Путівник можна використовувати по-різному. Один спосіб - вибрати містечко і поїхати туди окремо. Другий - об'єднати кілька сусідніх розділів у маршрут на день або вихідні. Третій - використовувати путівник як карту майбутніх подорожей Україною, відкладаючи місця за регіонами, сезонами і власними інтересами. Для когось головною темою будуть замки, для когось - дерев'яні церкви, для когось - єврейська спадщина, для когось - палаци, для когось - старі курорти, для когось - просто мала Україна поза звичними туристичними трасами.

Про факти, легенди та доступ

У цьому путівнику факти, перекази і практичні поради розділяються. Дати, імена, назви, історичні події, архітектурні описи і сучасний статус подаються як перевірена частина тексту. Легенди позначаються окремо. Якщо певна історія існує як місцевий переказ, вона не перетворюється на документальний факт. Це важливо для довіри до путівника і для поваги до самих місць.

Окремої уваги потребують храми. У багатьох містечках костели нині можуть бути недіючими, переосвяченими, переданими іншим громадам або перебувати в руїнах. Православні, греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські храми і синагоги мають різний режим доступу. Частина з них відкрита щодня, частина - лише під час богослужінь, частина - за домовленістю з громадою. У текстах зберігаються історичні назви споруд: якщо будівля була зведена як костел, вона може називатися костелом навіть тоді, коли нині використовується іншою громадою. При цьому сучасна функція об'єкта зазначається окремо.

Руїни потребують особливої обережності. Україна має багато замків, башт, палаців, костелів і промислових споруд, які не відновлені і не пристосовані для безпечного відвідування. Вони можуть бути відкритими фактично, але це не означає, що всередину можна заходити без ризику. Не варто

підніматися на аварійні мури, заходити у підвали без супроводу, торкатися нестійкої кладки, вилазити на перекриття або залишати сміття. Пам'ятка, навіть у руїні, не є декорацією для небезпечних експериментів.

На приватних територіях потрібно питати дозволу. Частина палаців, парків, старих садиб, млинів, господарських корпусів і колишніх монастирів нині має власників або користувачів. Частина об'єктів працює як школа, лікарня, санаторій, музей, храм, адміністративна будівля або приватна садиба. Зовнішній огляд зазвичай можливий, але доступ усередину залежить від режиму місця і доброї волі людей, які за нього відповідають.

Фотографії в цьому онлайн-путівнику є частиною авторського погляду. Якщо не зазначено інакше, світлини зроблені Андрієм Бондаренком під час подорожей Україною. Фото тут не лише ілюструють текст, а допомагають побачити масштаб, стан, деталі, панорами і реальний вигляд об'єктів. Водночас фотографія не замінює поїздку. Найкраще українські містечка відкриваються на місці: у власному темпі, з можливістю обійти площу, зайти у двір, піднятися на гору, повернутися до храму з іншого боку або помітити деталь, якої немає в жодному описі.

Про автора

Андрій Бондаренко - мандрівник, автор краєзнавчого ресурсу Andy Travel Club і дослідник історичних міст, містечок та маршрутів України. Від 2007 року він системно подорожує Україною, фотографує пам'ятки, проходить маршрути пішки і автівкою, повертається до тих самих місць у різні роки та поєднує польові враження з історичними матеріалами. Його особлива увага - малі міста, замки, палаци, костели, дерев'яні храми, синагоги, старі цвинтарі, курортна архітектура, локальні дороги і місця, які часто залишаються поза великим туристичним каноном.

Автор відвідав понад 70 країн, але Україна залишається головним полем його довготривалого дослідження. На сайті Andy Travel Club зібрані власні матеріали про понад 2000 міст і містечок України та світу. Цей досвід важливий для путівника: після багатьох країн особливо добре видно, що Україна має не менше підстав для уважних подорожей, ніж популярні європейські маршрути. Її сила - не лише у великих пам'ятках, а в густій мережі малих історичних центрів.

Паралельно з подорожами Андрій Бондаренко має досвід державного управління і розвитку територій. Він працював заступником Міністра інфраструктури України, заступником Хмельницького міського голови, генеральним директо-

ром державного підприємства «Біокластер», а від 2024 року очолює Офіс трансформації Держпродспоживслужби у проєкті Європейського Союзу. Цей досвід дає змогу дивитися на містечка очима туриста і водночас зважати на питання спадщини, місцевого розвитку, інфраструктури, доступу, громад, інституційної спроможності та майбутнього малих територій.

«100 історичних містечок України» - це результат багаторічних поїздок, відбору, повернень, перевірок і особистої любові до малих історичних центрів. Він не закриває тему, а відкриває дорогу. За межами цієї сотні залишаються десятки інших містечок, які також заслуговують на увагу. Але саме ці сто утворюють авторську карту України, де велика історія часто починається з маленької площі, старої брами, дерев'яної церкви, замкової гори, річкового берега або будинку, повз який легко пройти, якщо не знати, куди дивитися.

Хуст

Для чого їхати

Хуст запам'ятовується руїнами королівської фортеці на Замковій горі над місцем сходження долин Тиси та Ріки: з мурів видно міський центр, річкові долини та карпатські хребти довкола. У центральній частині стоять реформатська церква, костел святої Анни, синагога, чеський квартал, будівля, пов'язана із Соймом Карпатської України, та краєзнавчий музей. Навесні окремою частиною поїздки стає Долина нарцисів біля Кірешів.

Коротка історія

Хуст виріс біля фортеці, яка контролювала соляний шлях із Солотвина та проходи в долинах Тиси і Ріки. За традиційною хронологією, будівництво замку пов'язують із королем Ласло I та кінцем XI ст., а завершення укріплень - із добою Бели III. У письмових джерелах кам'яна твердиня згадується з XIV ст. Замок належав угорським королям, трансільванським князям, Габсбургам і був одним із головних укріплень Верхнього Потисся.

Руїни Хустського замку

У 1766 році блискавка спричинила пожежу у фортеці, після чого замок швидко занепав. У 1798 році буря пошкодила останню башту, а наступного року частину каменю дозволили розібрати для міських будівель. Так замковий камінь потрапив до костелу святої Анни. У XX ст. Хуст отримав нове іс-

торичне значення: 15 березня 1939 року тут Сойм Карпатської України проголосив незалежність, а Августина Волошина обрали президентом.

Легенда

Одна з місцевих легенд пояснює назву міста від «хвоста чорта». За переказом, чорти тікали з пекла, один зачепився хвостом за землю і вигукнув «Хвуст!». Інший переказ пов'язує замок з опришком Пинтею: нібито він влучив гарматою у порохові склади та підпалив фортецю. В історії руйнування замку пояснюють пожежами, бурями і поступовим розбиранням мурів.

Опис маршруту містом

Огляд Хуста починають у старому центрі біля реформатської церкви, колишнього костелу святої Єлизавети. Це середньовічний готичний храм XIII ст. У зовнішньому вигляді важливі стрільчасті вікна, контрфорси, масивна вежа, оборонні мури з брамами та замкнене церковне подвір'я. Усередині збереглися фрагменти фресок. Перед входом оглядають периметр подвір'я: за товщиною стін, вузькими прорізами і стриманою пластикою фасадів помітна оборонна функція середньовічної святині. На мурах і біля брам можна роздивитися грубу кладку, вузькі проходи, різницю між відкритим міським простором та захищеним церковним двором.

Реформатська церква, колишній костел святої Єлизавети в Хусті

1802 року поруч із реформатською церквою спорудили костел святої Анни з каменю, взятого з руїн Хустського замку. До храму також перенесли

замковий дзвін і годинник. Фасад майже позбавлений декору; його вирізняють високі віконні прорізи та вежа. Під час великих свят у костелі показують рідкісну золоту реліквію, яку тут називають святим вівтарем. Біля храму огляньте фасад, вежу та подвір'я, а якщо костел відкритий, зайдіть усередину.

На майдані Незалежності стоїть Хустська хоральна синагога. Її збудували у 1872-1875 роках, і вона досі має молитовну функцію, що рідко трапляється серед історичних синагог Закарпаття. З майдану видно простий прямокутний об'єм, високі вікна, стриманий фасад і пропорції молитовного дому.

Будинки з черепичними дахами у Чеському кварталі Хуста.

Від майдану Незалежності проходять до чеського кварталу в районі вулиці Вакарова та сусідніх вулиць. Його сформували у 1920-х роках, коли Хуст входив до складу Чехословаччини та став адміністративним осередком Підкарпатської Русі. Тут будували житло для службовців, учителів, урядовців і працівників нових установ. Забудова має регулярніше планування, двоповерхові будинки, червоні дахи, стримані фасади, рівні ряди вікон та невеликі сади перед будинками. У будівлі колишньої школи 15 березня 1939 року відбулося засідання Сойму Карпатської України, проголошення незалежності та обрання Августина Волошина президентом.

Замкова гора піднімається над містом окремо від кварталів нижнього Хуста. До підніжжя виходять із міської забудови, далі стежка піднімається серпантином схилом. Хустський замок контролював долину Тиси та Ріки, со-

ляні шляхи і підступи до міста. У різні періоди фортеця належала угорським королям, трансільванським князям і Габсбургам.

На горі збереглися фрагменти мурів, бастіонів і воріт. Огляд потребує обережності: це відкриті руїни на крутому схилі, з нерівною стежкою, слизькими каменями після дощу та небезпечними краями мурів. На верхньому майданчику можна роздивитися кладку, залишки воріт, лінії мурів і нерівний рельєф давньої фортеці. Частина каменю лежить у траві, окремі ділянки заростають, тому рухатися краще тільки протоптаною стежкою і не виходити на край кладки. Круті схили пояснюють вибір місця для укріплення, а висота давала контроль над підступами з кількох боків. З верхнього майданчика видно Хуст унизу, русла Тиси і Ріки, долини навколо міста та карпатські хребти.

Панорама Хуста з Замкової гори

На вулиці Пирогова працює Хустський краєзнавчий музей. Його експозиція доречна перед підйомом на Замкову гору або після повернення до центру міста. У вітринах і на стендах є археологічні знахідки, предмети щоденного життя, етнографічні матеріали Хустщини, карти, старі світлини і документи. Окремі розділи присвячені Хустському замку, Карпатській Україні та історії міських громад. Замок представлений планами, знахідка-

ми і світлинами руїн. Події 15 березня 1939 року подані документами та матеріалами про Сойм Карпатської України. Чеський квартал представлений міжвоєнними світлинами, планами забудови та матеріалами про адміністративну роль Хуста в часи Чехословаччини. Центральні храми і синагога входять до музейної розповіді про релігійні громади міста.

Що подивитися навколо

Долина нарцисів: урочище Кіреші біля Хуста. Заповідна ділянка Карпатського біосферного заповідника з масовим весняним цвітінням нарциса вузьколистого. Доступ сезонний; пік цвітіння, години роботи, вартість входу та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці Карпатського біосферного заповідника: Офіційний сайт.

Іза. Село за кілька кілометрів від Хуста відоме лозоплетінням. Уздовж головної дороги працюють майстерні та крамниці з кошиками, меблями та іншими виробами з лози. Поруч з Ізою, у бік Липчі, розташована оленяча ферма з плямистими оленями.

Дерев'яна церква святого Миколая у стилі мармароської готики в Данилові

Горінчово. У селі працює буйволина еко-ферма «Райський куточок». На території видно загони з тваринами, господарський двір, пасовище та сільську фермерську інфраструктуру. Актуальну інформацію про графік, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці ферми: Офіційний сайт.

Велятино. У селі діє термальний комплекс «Теплі води» з мінеральною водою. Оглядова частина тут проста: басейни з гарячою водою, купальні корпуси, відкриті ванни та пагорби довкола села. Актуальний графік роботи і умови відвідування потрібно перевірити на офіційному сайті комплексу: Офіційний сайт.

Шаян. Курортне село має джерела мінеральної води, бювети, санаторну забудову та прогулянкові дороги біля підніжжя Шаянських гір. У курортній частині важливі вода, бювети, санаторні корпуси, короткі пішохідні відрізки та види на навколишні пагорби.

Дерев'яні церкви Хустщини. На південь і схід від Хуста збереглася група храмів мармароської готики - закарпатського типу дерев'яних церков із високою вежею-шпилем над бабинцем, стрімкими дахами та сильним вертикальним силуетом. Поруч лежать церква святого Миколая 1779 року в Данилові, церква святого Миколая 1704 року в Сокирниці, церква святого Михаїла 1668 року в Крайникові та церква святої Параскеви 1753 року в Олександрівці.

Адреси, сайти і доступ

Хустський замок: вул. Замкова. Руїни королівської фортеці на Замковій горі з фрагментами мурів, бастіонів та воріт. Відкриті ділянки стежки та руїн доступні пішки; круті схили, слизьке каміння, край мурів і нестійкі частини не входять до огляду. Google Maps

Реформатська церква, колишній костел святої Єлизавети: вул. Карпатської Січі, 46. Діючий храм із готичними формами, оборонними мурами, брамами та фрагментами фресок. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Костел святої Анни: вул. Карпатської Січі, 45. Діючий римо-католицький храм початку XIX ст., споруджений із каменю Хустського замку. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Рідкісну золоту реліквію, яку в храмі називають святим вівтарем, показують під час великих свят. Google Maps

Хустська синагога: майдан Незалежності, 11. Діючий молитовний дім єврейської громади, споруджений у 1872-1875 роках. Фасади видно з майдану; інтер'єр за погодженням із громадою. Google Maps

Чеський квартал: район вул. Вакарова та прилеглих вулиць. Житлова забудова 1920-х років доби Чехословаччини. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Хустський краєзнавчий музей: вул. Пирогова, 1. Муніципальний музей із матеріалами про замок, Карпатську Україну, етнографію Хустщини та місцеві ремесла. До-

> ступ за актуальним графіком музею; години роботи потрібно перевірити на сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Виноградів

Для чого їхати

На Чорній горі над Виноградовом стоять руїни замку Канків із краєвидом на місто, виноградники та рівнину Верхнього Потисся. У центрі збереглися палац Перені, костел Вознесіння, францисканський монастир, синагога, забудова вулиці Миру та станція «Виноградів-Закарпатський», пов'язана з Боржавською вузькоколійкою. Давній Севлюш пов'язаний із родом Перені, соляним шляхом та міською культурою Угочі.

Коротка історія

Виноградів виріс як Севлюш, одне з давніх міст Верхнього Потисся. Місцевість була пов'язана з Угочею, соляним шляхом та ранніми укріпленнями. У 1262 році місто отримало королівські привілеї, зокрема право на щотижневий базар. Базарне право закріпило за Севлюшем роль торгового осередку між долиною Тиси, гірськими дорогами та поселеннями Угочі. До 1946 року місто офіційно називалося Севлюш, після чого отримало назву Виноградів.

Руїни замку у Виноградові

У XIV-XV століттях головною оборонною точкою став замок Канків. У 1399 році король Жигмонд передав місто та замок Петру Перені. За Перені фортеця стала кам'яною, а рід отримав у місті резиденцію, землі та трива-

лий політичний вплив. У XVI ст. історія Канкова переплелася з францисканцями та релігійними конфліктами. У 1556 році монастир зазнав погрому, а згодом фортецю зруйнувало королівське військо. Після занепаду замку міське життя зосередилося довкола палацу Перені, храмів, площі та торгівлі.

Легенда

Назву Канків пояснюють двома переказами. За одним, замок отримав ім'я від розбійника Канка, який нібито володів фортецею. За іншим, назва походить від «канко», грубої вовняної накидки, яку носили монахи. Є також легенда про доньку Перені: ченці нібито викрали та вбили її, а барон у помсті наказав знищити монастир. У міській традиції цей переказ пов'язують із конфліктами XVI ст.

Опис маршруту містом

Чорна гора піднімається над південно-східною частиною Виноградова. На її схилі оглядають руїни замку Канків, однієї з давніх фортець Верхнього Потисся. Фортеця пов'язана з родом Перені: у 1399 році король Жигмонд передав місто та замок Петру Перені, після чого укріплення стало головною оборонною точкою їхніх володінь у Севлюші. У траві простежуються кам'яні лінії мурів, залишки стін, нерівний майданчик давньої фортеці та окремі уламки кладки. Підійматися краще протоптаною доріжкою: схил порізаний нерівностями, у траві трапляються камені, а верхній майданчик не має огорожі. Біля краю кладки потрібна обережність, особливо після дощу. Верхні частини кам'яних ділянок варто роздивлятися з безпечної відстані, не заходячи на нестійкий камінь. З Чорної гори видно місто, виноградники, пагорби та низовину Тиси.

Після спуску з Чорної гори проходять до палацу Перені. Резиденцію спорудили наприкінці XVI ст. на місці міського укріплення, а у XVIII ст. перебудували у барокових формах. Це двоповерховий палац роду, пов'язаний із часом, коли після занепаду Канкова шляхетське життя перейшло з укріпленої гори до міста. Фасад має центральний ризаліт, трикутний фронтон, симетричні віконні ряди та стриманий бароковий вигляд. На фасаді є герб Перені. Парк поруч має екзотичні дерева, старі алеї та відкриті підходи до корпусу.

Панорама Виноградова з руїн замку

Від палацу прямують до костелу Вознесіння Господнього на площі Миру. Храм збудували у XIII ст., а пізніші перебудови додали до романської основи готичні риси. Це головна середньовічна святиня Виноградова: давній кам'яний костел із масивними стінами, вузькими прорізами, триярусною дзвіницею та стриманим силуетом. Дзвіниця колись мала сторожову функцію, тому храм нагадує про оборонний характер старого Севлюша. Після Реформації костел використовували протестанти, але у 1748 році його повернули католикам. Усередині є барокові елементи та фрески. На подвір'ї видно об'єм храму, дзвіницю, входи, фасади та кам'яні деталі, які відрізняють середньовічну споруду від пізнішої забудови площі.

Біля костелу сформувався францисканський монастирський комплекс. Монастир відомий від початку XVI ст., а його історія пов'язана з Канковом, родом Перені та конфліктами доби Реформації. Комплекс складається з готичної базиліки та двоярусних келій. У стіні монастиря у 2012 році відкрили каплицю Святого Франциска. На подвір'ї помітні фасади базиліки, келійний корпус, каплиця, входи та пізніші відновлені частини. В інтер'єрі є орган і фрески XIX ст. Фасад базиліки має стриманий кам'яний об'єм і прості прорізи. Монастир пережив руйнування 1717 року під час нападу кримських татар та кілька реконструкцій.

Севлюшську синагогу на вул. Братів Зейканів, 12 збудували 1874 року за ініціативи рабина Клайна. За радянського часу будівля втратила частину первісного архітектурного оформлення: вікна загратували, а декоративні елементи фасаду знищили. У 2016 році розпочали реставрацію за зображен-

нями на старих листівках із відновленням ліпного декору та Скрижалей Завіту на фігурному фронтоні.

Палац Перені у Виноградові

Площа Миру та вулиця Миру зосереджують забудову кінця XIX - початку XX ст. Тут стоять колишній державний банк, адміністративний будинок і будинок колишнього директорату. У напрямку станції є колишній дитячий притулок 1897 року, ще одна громадська споруда Виноградова доби Австро-Угорщини.

Станція «Виноградів-Закарпатський» пов'язана з Боржавською вузькоколійкою, відомою під народною назвою «Анця Кушницька». Лінію з колією 750 мм відкрили на початку XX ст. як Боржавську господарську залізницю для перевезення лісу, сільськогосподарських вантажів і пасажирів між містами та селами Боржавської долини. Для Виноградова ця станція була міським входом до вузькоколійної мережі: звідси гілка йшла до Хмільника, де з'єднувалася з напрямком на Іршаву і Кушницю. Біля вокзалу видно перон, станційний майдан, вузьку колію, залишки колійної інфраструктури та простір, де вузькоколійка підходила до великої залізничної станції.

Що подивитися навколо

Хмільник. Село лежить на трасі Боржавської вузькоколійки між Виноградовом та Іршавою. На місці збереглися окремі ділянки вузької колії, міст, насипи, переїзди, станційна забудова та рівнинний краєвид Боржавської

долини. Пасажирський рух не працює; доступність конкретних ділянок колії залежить від їхнього фактичного стану.

Іршава. Місто було одним із важливих пунктів Боржавської вузькоколійки. Біля станційної частини та на окремих ділянках лінії збереглися колія 750 мм, службові споруди, майданчики, вагони або залізнична техніка.

Карпатський буйвіл. Буйволяча ферма розташована на околиці Виноградова, передмістя Лемаковиця. На території видно загони, стайні, пасовище, господарський двір, карпатських буйволів біля годівниць, місця для купання тварин та молочну продукцію ферми. Актуальну інформацію про контакти, продукцію та відвідування потрібно перевірити на офіційній сторінці ферми: Офіційний сайт.

Королево. Над селищем стоять руїни Нялабського замку. Укріплення виникло в XIII ст. як королівський мисливський двір, згодом стало фортецею на соляному шляху вздовж Тиси. Замок довго належав Перені, у 1514 році його атакували повстанці Дьордя Дожі, а 1672 року фортецю підірвали за наказом імператора Леопольда I. На пагорбі збереглися фрагменти мурів, залишки башт, нерівний рельєф укріплення, вид на Королево та долину Тиси.

Адреси, сайти і доступ

Руїни замку Канків на Чорній горі: Чорна гора, південно-східна околиця Виноградова. Руїни фортеці з фрагментами мурів, башт і краєвидами на місто та долину Тиси. Відкриті ділянки стежки та руїн доступні пішки; після дощу стежка слизька, край мурів, нестійкі камені та зарослі частини не входять до огляду. **Google Maps**

Палац баронів Перені: вул. Копанська, 10. Збережена історична резиденція, нині використовується адміністративно. Парк і фасади доступні з відкритих ділянок; інтер'єри за режимом установи. **Google Maps**

Костел Вознесіння Господнього: пл. Миру. Діючий римо-католицький храм із романськими та готичними рисами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Францисканський монастир: вул. Миру. Діючий монастирський комплекс із базилікою, келіями та каплицею Святого Франциска. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години святині або під час богослужінь. **Google Maps**

Виноградівська синагога: вул. Братів Зейканів, 12. Синагога 1874 року, будівля Іудейської релігійної громади міста Виноградів. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер'єру за погодженням із громадою. **Google Maps**

Вулиця Миру та міська забудова: пл. Миру, вул. Миру та прилеглі центральні квартали. Житлова, громадська та адміністративна забудова кінця XIX - початку XX ст. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Вознесенський костел у Виноградові

Станція «Виноградів-Закарпатський» і Боржавська вузькоколійка: вул. Станційна, 70. Залізничний вокзал, перон, колія 750 мм та залишки інфраструктури Боржавської вузькоколійки. Відкриті частини вокзальної території видно з дозволених підходів; колії, технічні об'єкти, вагони та службові зони не входять до огляду без дозволу відповідальних служб. Google Maps

Берегове

Для чого їхати

Берегове поєднує угорську міську традицію, виноробство, термальні води та забудову кінця XIX - початку XX ст. У центрі стоять костел Воздвиження Святого Хреста, реформатська церква, Жупний суд, «Золота Пава», «Графський двір», єврейські пам'ятки та кам'яний міст через Верке. Після історичної частини залишаються термальні басейни, винні підвали та ресторани з угорською кухнею.

Коротка історія

На території сучасного Берегового виявлено давні поселення, але міська історія пов'язана з добою Угорського королівства. За місцевою традицією, ранню історію міста пов'язують із князем Лампертом. У 1141 році сюди прийшли саксонські колоністи, які розвивали виноробство. У 1241 році місто спустошили татари, у XIV ст. поселення відбудували, а костел Воздвиження Святого Хреста отримав готичні форми. Назва Берегсас (Beregszász) фіксується в джерелах ранньомодерного часу.

Будівля Жупного суду у Береговому

У 1566 році місто зазнало татарського нападу, 1657 року його руйнувало польське військо князя Любомирського, 1686 року Берегсас постраждав під час боїв австрійців із куруцами Ілони Зріні. У 1703 році місто пов'язане з повстанням Ференца Ракоці II. У 1728 році Берегове перейшло до родини Шенборнів, а пожежа 1880 року знищила значну частину забудови. Після Пер-

шої світової війни місто входило до Чехословаччини, у 1938-1944 роках перебувало у складі Угорщини, з 1945 року належало до УРСР, з 1991 року належить до України.

Легенда

Місцевий переказ розповідає про пастуха Саса. Біля джерела побилися два бики, розрили землю, і пастух знайшов скарб. За ці гроші він поставив дерев'яну церкву, біля якої виросло поселення. Камінь із датою «1100» над північним порталом костелу місцева традиція пов'язує з цим переказом.

Опис маршруту містом

Маршрут Береговим починається на площі Кошута перед Палацом правосуддя. Будівлю, відому також як Жупний суд, звели у 1908-1909 роках як головний судовий дім комітату Берег. З площі можна роздивитися масивні ризаліти, високий дах, виразний карниз, великі віконні ряди, головний вхід і парадний розворот корпусу до площі. Необарокові та неоренесансні риси помітні у строгій симетрії фасаду, декорі входу, лінії даху та широкому фронті будівлі.

Площа Кошута у Береговому

Костел Воздвиження Святого Хреста у Береговому

На іншому боці площі Кошута височіє реформатська церква. Її зводили у 1775-1780 роках, а після пожежі 1918 року храм відновили у міжвоєнний час. Вежа над входом має годинник і дзвони, шпиль завершує металевий півень. Усередині храм має стриманий протестантський інтер'єр: білі стіни, дерев'яні лави, кафедру, хори та орган. Від реформатської церкви переходять до західного боку площі, де фасад перебудованої Великої синагоги виходить до площі Кошута.

Первісно Велика синагога була неомавританською спорудою з арковими мотивами, декоративним фасадом і виразним завершенням. У радянський час її закрили, переобладнали під Будинок культури та сховали головні архітектурні риси за новим фасадом. Колишню синагогу впізнають за розміром будівлі, місцем на площі та історією єврейської громади Берегового. Вулиця Іштвана Сечені виводить до будинку колишньої мікви початку XX ст., двоповерхової споруди доби сецесії, яку нині займає банківське відділення. На перехресті вулиць Сечені і Тіноді збереглися будинки Мейгеша та Кубовича кінця XIX - початку XX ст.

Мала синагога на вулиці Ілони Зріні діє як молитовний дім із невеликим єврейським музеєм. Її збудували на початку 1920-х років для громади. Будівля досі має релігійну функцію, простий об'єм, стриманий фасад і невеликі прорізи. У музеї зібрані світлини, документи, родинні історії, матеріали

про релігійний побут, молитву та втрати громади у XX ст. Окремі стенди розповідають про довоєнне єврейське Берегове, місцеві родини, ремесла, шкільне життя і трагедію Голокосту.

Костел Воздвиження Святого Хреста стоїть на площі Ференца Ракоці II. Першу письмову згадку про храм датують 1247 роком, а готичну перебудову пов'язують із 1418 роком. На фасадах помітні контрфорси, стрільчасті елементи, романський північний портал, камінь із датою «1100» та високий об'єм середньовічної святині. На подвір'ї встановлено пам'ятник угорському королю Іштвану Святому. Саме з подвір'я краще роздивлятися портал, контрфорси та пропорції храму.

Колишнє казино «Золота Пава» у Береговому

«Золоту Паву», колишнє казино поряд із храмом, перебудували у 1912-1913 роках у сецесійних формах. Фасад має павині мотиви, ліпний декор, плавні лінії, великі вікна та святковий вигляд міської розважальної будівлі початку XX ст. Нині споруда працює як готельно-ресторанний комплекс. З краю площі в одному напрямку видно середньовічний храм, пам'ятник на подвір'ї та сецесійний фасад колишнього казино.

Від площі Ференца Ракоці II коротким підходом виходять до Горбатого мосту через Верке. Кам'яний арковий міст збудували в середині XIX ст. на місці давнішого переходу через канал. Тут можна роздивитися невисоку арку, проїзну частину, береги Верке та щільну забудову довкола центру.

Найвище місце мосту піднімає проїзну частину над водою. Кам'яна арка з'єднує площу з каналом Верке, його берегами і вулицями історичного центру.

Вулиця Бетлена виводить до «Графського двору», палацу, зведеного 1629 року на місці домініканського монастиря для трансільванського князя Габора Бетлена. Будівля має ренесансні фасади, внутрішній двір і давні підвали з готичними склепіннями. До комплексу належали господарські споруди, зокрема зерносховище і стайні. У комплексі видно житлову частину, службові приміщення, господарські корпуси, внутрішній двір, зерносховище і стайні.

Графський двір (палац Бетлена) у Береговому

До об'єктів поза двома центральними площами належать державний термальний басейн, «Жайворонок» і «Шато Чизай». Державний термальний басейн працює з 1967 року неподалік центру і використовує гарячу мінеральну воду. У «Жайворонку» діють криті та відкриті термальні басейни. «Шато Чизай» працює з 1995 року як виноробня з музеєм виноробства, дегустаційними залами та виноградниками.

Що подивитися навколо

Бене. У селі стоїть костел Серця Ісуса кінця XIV ст. з романсько-готичними формами та мармароськими елементами. На місці видно кам'яний

об'єм храму, вузькі вікна, контрфорси, простий фасад і дерев'яну дзвіницю, відновлену на межі XX-XXI ст. Бене лежить серед виноградників Берегівщини, тому зупинка тут також пов'язана з винними підвалами довкола села.

Четфалва. Реформатський храм XV ст. має кам'яну готичну наву та окрему дерев'яну дзвіницю XVIII ст. В інтер'єрі збереглися розписи та кесонована стеля з орнаментами. Біля храму видно контраст між кам'яною середньовічною частиною та високою дерев'яною дзвіницею, характерною для сіл над Тисою.

Костел Серця Ісуса у селі Бене

Гать. У селі є реформатська церква 1733 року, реконструйована у 1839 та 1987 роках. На вежі зберігся намальований годинник, одна з найпомітніших деталей храму. Для огляду важливі проста башта, світлі стіни, сільське церковне подвір'я та незвичний мальований циферблат замість звичайного годинникового механізму.

Великі Береги. Тут знаходиться готичний костел XIV ст. та старі винні підвали. Костел має середньовічний кам'яний об'єм, стриманий фасад і давній церковний двір. Винні підвали показують іншу частину Берегівщини: вулканічний камінь, прохолодні підземні ходи, бочки та давню традицію місцевого виноробства.

Адреси, сайти і доступ

Костел Воздвиження Святого Хреста: площа Ференца Ракоці II, 7. Діючий римо-католицький храм із романськими деталями, готичними формами та давнім північним порталом. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Реформатська церква: площа Кошута, 30. Діючий реформатський храм із вежею, годинником, дзвонами та органом. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Палац правосуддя, або Жупний суд: площа Кошута, 6. Історична адміністративна будівля, тепер навчальний корпус Закарпатського угорського інституту. Фасади видно з площі; інтер'єри та навчальні приміщення за режимом інституту. **Google Maps**

Перебудована Велика синагога: площа Кошута, 9. Колишня синагога кінця XIX ст., тепер міський Будинок культури. Фасади видно з площі; інтер'єр відкритий під час подій або за режимом закладу. **Google Maps**

Колишня міква: вул. Іштвана Сечені, 2. Будівля колишньої єврейської ритуальної лазні початку XX ст., тепер банківське відділення. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом установи. **Google Maps**

Мала синагога: вул. Ілони Зріні, 8. Діюча синагога з невеликим єврейським музеєм. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом громади. **Google Maps**

«Золота Пава»: площа Ференца Ракоці II, 1. Історична будівля колишнього казино, тепер готельно-ресторанний комплекс. Фасади доступні з площі; внутрішні приміщення працюють за режимом закладу. Актуальну інформацію потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Горбатий міст через Верке: район площі Ференца Ракоці II та каналу Верке. Кам'яний арковий міст XIX ст. на старому переході через канал. Відкриті частини мосту доступні; проїзна частина, край парапету та слизькі ділянки біля води не входять до огляду. **Google Maps**

Палац Габора Бетлена, «Графський двір»: вул. Габора Бетлена, 1. Історичний комплекс із внутрішнім двором, давніми підвалами та музейними і культурними просторами. Подвір'я та фасади доступні; окремі приміщення за режимом установ. **Google Maps**

Будинки Мейгеша та Кубовича: перехрестя вулиць Іштвана Сечені і Тіноді. Історична житлова забудова кінця XIX - початку XX ст. Фасади видно з вулиці; приватні інтер'єри та подвір'я не входять до огляду. **Google Maps**

Державний термальний басейн: вул. Корятовича, 1. Відкритий міський термальний басейн із гарячою мінеральною водою, купальною чашею, службовими корпусами та відкритою територією. Вхід на територію і користування басейном за правилами комплексу. **Google Maps**

«Жайворонок»: вул. Шевченка, 112. Готельно-відпочинковий комплекс із критими та відкритими термальними басейнами, купальними корпусами, готельними корпусами і технічною частиною. Вхід на територію, до басейнів і сервісних зон за правилами комплексу. **Google Maps**

«Шато Чизай»: урочище Чизай, 1. Виноробний комплекс із виробничими приміщеннями, винними підвалами, дегустаційними залами, музеєм виноробства, виноградниками та приймальною зоною. Територія, музейні приміщення, дегустаційні зали і підвали працюють за правилами виноробні. **Google Maps**

Чинадійово

Для чого їхати

Чинадійово ділиться між замком Сент-Міклош у старій частині селища та урочищем Берегвар із палацом Шенборнів, озером, парком і станцією Карпати. Поруч із Сент-Міклошем стоять церква святого Миколая та міжвоєнна церква святого Іллі. За Берегваром лісова стежка приводить до водоспаду Скакало в урочищі Нижнє Грабовище.

Коротка історія

Чинадійово відоме з 1214 року під назвою Сент-Міклош. У 1264 році король Іштван V подарував ці землі магістру Аладару. У 1387 році маєток перейшов до роду Перені. До 1456 року поселення вже мало статус ринкового містечка та контролювало шлях до карпатських переходів.

Замок Сент-Міклош у Чинадійово

На початку XV ст. рід Перені укріпив місцевий маєток, а замок Сент-Міклош став центром домінії. Наприкінці XVI ст. замок належав Телегді. У 1574 році Михайло Телегді купив Чинадіївський маєток за 22 тисячі форинтів. У 1657 році твердиню пошкодили війська князя Любомирського. У 1703-1711 роках вона була пов'язана з повстанням Ференца II Ракоці. У XVIII ст. володіння перейшли до Шенборнів, які надовго визначили вигляд Чинадійова та Берегвара.

Легенда

Переказ пов'язує Сент-Міклош з Ілоною Зріні та Імре Текелі. У 1682 році вони нібито вперше зустрілися в Чинадіївському замку. Пізніше пара взяла шлюб у Мукачівському замку Паланок. Через цю історію фортецю називають замком кохання.

Опис маршруту містом

У старій частині Чинадійова оглядають замок Сент-Міклош. Це двоповерхова оборонна споруда з прямокутним корпусом та двома триярусними кутовими вежами. Його пов'язують із родом Перені та давньою назвою поселення Сент-Міклош, тобто святий Миколай. Товсті стіни, вузькі бійниці, підвали, невеликі вікна та замкнений внутрішній двір зберігають вигляд феодальної твердині. Оборонний характер особливо помітний біля кутових веж, які виступають за лінію основного корпусу, а невеликі прорізи та масивні нижні частини споруди нагадують про первісну захисну функцію будівлі.

Замок Сент-Міклош у Чинадійово

Усередині замку містяться камерні зали, переходи, підвальні приміщення та невеликі кімнати в товщі корпусу. Низькі склепіння підвалів і стримані інтер'єри відрізняють Сент-Міклош від пізніших аристократичних резиденцій Закарпаття. Тут немає пишного палацового декору, тому під час огляду увагу привертають сама конструкція будівлі, переходи між приміщен-

нями, товщина кам'яних стін і розташування кімнат усередині оборонного корпусу. З 2001 року спорудою опікується художник Йосип Бартош, який отримав замок у довгострокову оренду та разом із Тетяною Бартош почав його відновлення. Сьогодні в Сент-Міклоші діє музейно-культурний простір із виставками, концертами, історичними подіями та камерними мистецькими зустрічами.

Від замку за кілька хвилин доходять до церкви святого Миколая. Її присвята пов'язана з історичною назвою поселення. За місцевим переказом, між храмом та замком нібито існував підземний хід. Церква святого Іллі, споруджена 1937 року, належить до міжвоєнної церковної забудови Чинадійова. Це греко-католицький храм із простою композицією, вежею над входом, світлими фасадами та виразним силуетом серед селищної забудови.

Мисливський замок Шенборнів в урочищі Берегвар (зараз - санаторій «Карпати»)

Мисливський палац Шенборнів в урочищі Берегвар тепер є корпусом санаторію «Карпати». У 1840 році тут був дерев'яний мисливський будиночок, пов'язаний із заміським відпочинком графської родини. У 1890-1895 роках на його місці постала мурована резиденція в неоромантичному стилі з романськими та готичними мотивами. Будівля має п'ятикутний план, башти різної форми, високі дахи, декоративні бійниці, годинникову вежу, вітражі,

флюгери, барельєфи та родовий герб. Аркові прорізи, кам'яний декор, різні завершення башт і круті покрівлі надають резиденції вигляду романтичного замку кінця XIX ст. У туристичній традиції палац пов'язують із календарною символікою: 365 вікон, 52 димоходи або кімнати, 12 входів та 4 вежі. Цю символіку подають як популярний переказ, а не як доведений архітектурний задум.

Перед фасадом палацу лежать декоративне озеро, відкриті галявини та групи старих дерев. Від головного корпусу алеями можна пройти до озера, звідки одночасно видно кілька башт, різновисокі покрівлі та відбиття резиденції у воді. Парк має англійське планування, дендрарій, алеї, старі дерева, відкриті ділянки довкола озера та групи посадок біля доріжок. У різних частинах парку палац частково закривають дерева, а з відкритих галявин добре видно його асиметричний силует над парковими насадженнями.

Мисливський замок Шенборнів в урочищі Берегвар (зараз - санаторій «Карпати»)

Залізничну станцію Карпати оглядають біля входу на територію санаторію, на лінії Стрий-Батьово між зупинками Пасіка та Чинадійово. Вокзальну будівлю зводили на зламі XIX і XX ст., у час розбудови маєтку Шенборнів, тому її архітектура перегукується з палацом у парку. Будівля має високий дах, аркові прорізи, декоративні деталі, виразний центральний об'єм, невеликий перон та вихід у бік палацового парку. Крутий дах і аркові отвори надають невеликій станційній споруді романтизованого вигляду, близького до архітектури резиденції Шенборнів.

Водоспад Скакало лежить в урочищі Нижнє Грабовище. До нього виходять лісовою стежкою вздовж кам'янистого русла. Потік спадає кількома уступами з висоти близько 4 метрів. Біля водоспаду видно вузьке русло, мокрі камені, брилові виступи, коріння на схилі та невелику кам'яну чашу під каскадом.

Що подивитися навколо

Вільховиця. У селі стоїть дерев'яна Свято-Димитрівська церква, перенесена 1910 року з Бистриці. Храм належить до бойківського типу дерев'яної архітектури: видовжена нава, п'ятигранний вівтарний зруб, ґонтові площини даху, дерев'яні стіни та компактний силует на церковному подвір'ї.

Старовинна вулочка у Мукачевому

Мукачево. Для Чинадійова важливий зв'язок із родами Ракоці та Зріні: Сент-Міклош пов'язують із переказом про Ілону Зріні та Імре Текелі, а Паланок був головною фортецею цієї історичної лінії на Мукачівщині. У місті також стоять ратуша, монастир, палац Ракоці та старі центральні вулиці.

Синяк. Гірське село лежить на схилах Вулканічного хребта. Тут є мінеральні джерела, санаторна забудова, лісові дороги, підйоми між буковими та хвойними ділянками, види на схили довкола курорту та маршрути в бік Синяцького хребта.

Адреси, сайти і доступ

Замок Сент-Міклош: вул. Августина Волошина, 53Б. Історична кам'яна фортеця з музейним і культурним простором. Подвір'я, зали, підвали та експозиції доступні у години роботи замку; закриті службові частини не входять до огляду. Актуальну інформацію про екскурсії, події та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті замку: Офіційний сайт. **Google Maps**

Церква святого Миколая: вул. Ромжі, 6. Діючий православний храм у старій частині селища. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Церква святого Іллі: вул. Августина Волошина, 30. Діючий греко-католицький храм 1937 року. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Палац Шенборнів: с. Карпати, 1, урочище Берегвар, територія санаторію «Карпати». Збережена мисливська резиденція кінця XIX ст., нині санаторний корпус. Парк, озеро та фасади доступні за режимом санаторію; інтер'єри, лікувальні приміщення та службові частини не входять до огляду. Режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті санаторію: Офіційний сайт. **Google Maps**

Залізнична станція Карпати: с. Карпати, біля території санаторію «Карпати». Історичний вокзал на лінії Стрий-Батьово. Перон та фасади видно з відкритої станційної території; колії, службові приміщення та технічні зони не входять до огляду. **Google Maps**

Водоспад Скакало: урочище Нижнє Грабовище, лісовий потік біля Чинадійова. Природний каскадний водоспад на кам'янистому руслі. Підхід лісовою стежкою; після дощу стежка, мокрі камені, схили біля потоку та слизькі уступи не входять до огляду. **Google Maps**

Трускавець

Для чого їхати

Трускавець - історичний курорт Львівщини із мінеральними водами, дерев'яними віллами, старим парком, музеями в курортних будинках, костелом і панорамою з Гошівської гори. Біля вілл «Гопляна» і «Саріуш», парку «Адамівка», каптажів джерел та бюветної зони видно стару курортну частину міста. Навколо міста важливі Дрогобич, Борислав, Нагуєвичі, Східниця та Урич з Тустанню.

Коротка історія

Трускавець виріс у давньому соляному краї Дрогобиччини. У письмовій історії поселення впевнено присутнє від XV ст., а в ранньомодерний час тут діяли соляні промисли, пов'язані з місцевими джерелами та ропою. У 1570 році згадуються солеварні «черини», а 1784 року солеварню закрили. Після занепаду солеваріння увагу дедалі більше привертали мінеральні води, нафта та озокерит, що формували господарський профіль околиць.

Вілла «Гопляна» у Трускавці

Курортна історія Трускавця зазвичай ведеться від 1827 року. У 1836 році львівський аптекар Теодор Торосевич здійснив аналіз «Нафтусі», після чого слава місцевих вод почала швидко зростати. Наприкінці XIX ст. Трускавець став помітним європейським курортом, а з 1911 року модернізацію пов'язу-

ють із Раймундом Ярошем. У міжвоєнний час місто активно забудовували віллами, пансіонатами та курортними об'єктами, серед яких особливе місце посіла «Гопляна».

Легенда

На старій міській печатці Трускавця була біла гуска із зеленою гілкою. У місцевому переказі її пов'язують із пильністю, домашнім достатком та здоров'ям. Для курортного міста цей знак відрізняється від гербів із замками та мурами: він ближчий до води, парку, вілл і щоденного життя біля джерел.

Опис маршруту містом

Центральна курортна зона Трускавця зосереджена довкола майдану Кобзаря, старих вілл, парку «Адамівка» та бюветів. Віллу «Гопляна», одну з найпомітніших дерев'яних вілл курорту, збудували біля майдану у 1920-х роках у карпатсько-закопанській стилістиці. Її вирізняють різьблені балкони, відкриті галереї та ажурні дерев'яні огорожі під високим дахом. Усередині працює музей Михайла Біласа з текстилем, килимами, гобеленами, лялками та декоративними роботами митця.

Вілла «Саріуш» (зараз - Музей міста-курорту Трускавець)

Вілла «Саріуш» поруч із «Гопляною» належить до дерев'яної курортної забудови кінця XIX - початку XX ст. з елементами фахверку та модерну. Серед характерних деталей збереглися декоративна вежа з банею, дерев'яна веранда та різьблені балкони. У віллі діє музей історії Трускавця, де зібрані

матеріали про соляний край, мінеральні води, старі курортні сезони, лікарів, відпочивальників, рекламу, посуд для води, світлини, документи та міські побутові речі.

За кілька кроків від «Саріуша» стоїть «Ґражина». Світлі стіни контрастують із темними елементами фахверку та дерев'яними балками; фасад доповнюють різьблені балкони. На сусідніх віллах трапляються відкриті галереї, засклені веранди та круті дахи, характерні для старої курортної забудови Трускавця.

Вілла-готель «Refael» належить до пізнішої забудови центру і використовує мотиви трускавецької курортної архітектури. Її зовнішнє оформлення поєднує круті фронтони, дерев'яні балкони та галереї з контрастом світлого тиньку і темного дерева.

Вілла «Гражина» у Трускавці

Від майдану Кобзаря проходять до парку «Адамівка» і бюветної зони. Парк охоплює стару зелену частину курорту зі схилами, алеями, лавками, павільйонами над джерелами, питними галереями та санаторними корпусами. Біля бюветів помітні каптажі, труби подачі води, таблички з назвами джерел, місця для склянок і черги до мінеральної води. Тут люди набирають воду, зупиняються біля лавок під деревами та повертаються до санаторних корпусів через паркові алеї.

Статуя Христа Спасителя на Гошівській горі у Трускавці

Біля парку стоїть костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. У 1858 році тут збудували каплицю святої Кунегунди за проєктом Адольфа Куна під наглядом будівничого Адама Берського, а 1859 року її освятили. У 1912-1913 роках до каплиці добудували трансепт і пресвітерій, після чого споруда набула розміру костелу. У 1914 році костел освятили. Храм має риси історизму та неоготики: високий дах, вежу, вузькі вікна, стримані фасади, кам'яні сходи та відкриту ділянку перед входом. Поруч із дерев'яними віллами, парком і санаторними корпусами костел лишається католицькою святинею старого курорту.

Гошівську гору над курортною частиною міста вінчає статуя Христа Спасителя. Її встановили у 2017 році на найвищій точці Трускавця. Скульптура має 9 метрів висоти, разом із триметровим постаментом сягає 12 метрів. Постать Христа з розпростертими руками відсилає до статуї Христа-Спасителя в Ріо-де-Жанейро, тому цю точку часто сприймають як трускавецьку аналогію відомого бразильського образу. З гори видно долину Трускавця, житлові квартали, санаторії, зелені масиви, дороги між пагорбами та довколишні висоти.

Що подивитися навколо

Дрогобич. У місті є площа Ринок із ратушею, костел святого Варфоломія, дерев'яні церкви святого Юра та Воздвиження Чесного Хреста, Велика хоральна синагога, стара солеварня, міські кам'яниці та вулиці давнього торгового центру Дрогобиччини.

Розписи дерев'яної церкви Святого Духа у Дрогобичі

Борислав. Місто додає до трускавецької курортної теми нафту та озокерит. Тут важливі промислові ділянки, пам'ять про нафтові вежі, копальні озокериту, робітничі квартали, міжвоєнна забудова та краєвиди на передгір'я. Без Борислава важко зрозуміти, чому околиці Трускавця у XIX-XX століттях були і лікувальним, і промисловим краєм.

Нагуєвичі. У селі працює Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі». На місці є садиба родини Франків, літературно-меморіальна експозиція, простір давнього села, стежки між музейними об'єктами та ландшафт, пов'язаний із дитинством письменника. Актуальний графік роботи, касу, експозиції та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт.

Східниця. Курортне селище лежить ближче до карпатського ландшафту. Тут головні об'єкти - джерела мінеральної води, бювети, каптажі, санаторна забудова, лісові дороги, схили та прогулянки між джерелами. Східниця відрізняється від Трускавця меншим масштабом, більш розсіяною забудовою та близькістю лісу до курортної частини.

Урич і Тустань. У селі Урич розташований Державний історико-культурний заповідник «Тустань», де в середньовіччі стояла наскельна дерев'яна фортеця. У камені збереглися пази, вируби та сліди кріплення давніх конструкцій. На території видно скелі Камінь, Острий Камінь та Мала Скеля, стежки між кам'яними масивами, оглядові майданчики, долину Урича та музей із макетами фортеці. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Вілла «Гопляна» / Художній музей Михайла Біласа: майдан Кобзаря, 3. Діюча музейна установа в дерев'яній курортній віллі. Доступ за актуальним графіком; години роботи, вартість входу або екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Вілла «Саріуш» / музей міста-курорту Трускавця: майдан Січових Стрільців, 2. Діючий музей у дерев'яній курортній віллі. Доступ за актуальним графіком; години роботи, вартість входу або екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Курортний парк «Адамівка»: центральна курортна зона Трускавця. Міський парк із алеями, старими деревами, схилами, каптажами джерел та бюветною зоною. Відкриті алеї доступні; круті схили, слизькі ділянки та технічні частини джерел не входять до огляду. **Google Maps**

Каптажі джерел та бюветна зона: бульвар Торосевича та парк «Адамівка». Павільйони над мінеральними джерелами та питні бювети курорту. Павільйони видно з паркових алей; пиття води за режимом бюветів. **Google Maps**

Костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії: вул. Степана Бандери, 12А. Діючий римо-католицький храм із неоготичними рисами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Старі дерев'яні вілли курортної зони: центральна курортна частина Трускавця, майдан Кобзаря, майдан Січових Стрільців та прилеглі вулиці. Курортна забудова з музейними, готельними, санаторними або приватними функціями. Фасади видно з вулиць; інтер'єри за режимом конкретних будівель. **Google Maps**

Статуя Христа Спасителя: Гошівська гора, північна околиця Трускавця. Панорамна точка над містом із видом на курортну долину та передгірні схили. Відкритий підхід доступний; після дощу слизька стежка та круті ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Комарно

Для чого їхати

Комарно зберегло риси малого галицького міста з ринковим плануванням, оборонним костелом, дерев'яною Михайлівською церквою, мурованими церквами, земляними валами та старим кладовищем. На дорозі до Кліцька стоїть придорожній пам'ятник, а в парку залишилися руїни палацу Лянцкоронських. Ландшафтні сліди укріплень нагадують про давній оборонний пояс містечка.

Коротка історія

Найдавніші сліди людини в околицях Комарно пов'язують із пізнім неолітом і ранньою бронзою. У письмових джерелах місто найчастіше фіксують від 1427 року, коли Владислав Ягайло передав частину королівського домену князю Дмитрові Друцькому. У 1473 році Комарно отримало магдебурзьке право, що зміцнило торгівлю, ремесла та роль ринку.

Костел Різдва Пресвятої Богородиці у Комарно

У ранньомодерний час Комарно було невеликим, але важливим містом біля шляхів зі Львова. Воно мало укріплення, брами, башти, замок, ярмарки і ремісничі цехи, переживало татарські, козацькі та турецькі загрози. У його історії помітні роди Остророгів і Лянцкоронських, римо-католицька парафія, українські братства та кілька храмових громад. У 1940-1959 роках Комарно було районним центром, нині належить до Львівського району.

Легенда

Місцевий переказ пояснює назву Комарно від комарів. Місто лежить біля Верещиці, серед луків і колишніх заболочених ділянок, тож природне середовище легко породило таке народне тлумачення.

Опис маршруту містом

Огляд центральної частини Комарна починають біля давнього ринку та костелу Різдва Пресвятої Богородиці. Мурований храм зводили у 1656-1657 роках, а освятили у 1658 році. Він постав у час, коли місто мало оборонні укріплення, брами, башти, ремісничі цехи та важливий ринок на шляхах зі Львова. Костел поєднує ренесансну впорядкованість із ранньобароковою декоративністю: головний фасад має пілястри, волюти, ліпнину, скульптури, високий фронтон та виразний вертикальний поділ. Під карнизом помітні ключоподібні бійниці, тому храм входив до оборонної системи міста. Бічні стіни масивніші за фасад, з вузькими прорізами та стриманішим декором.

Перед храмом височіє дзвіниця середини XVIII ст. у формі тріумфальної арки з проїздом і верхнім ярусом дзвонів. Нижню частину споруди займає велика арка, над якою піднімається значно вужчий ярус із дзвонами та завершенням. З боку площі дзвіницю видно на передньому плані, а за нею - високий фронтон костелу. Такий ракурс дозволяє одночасно роздивитися обидві споруди та різницю між декоративним головним фасадом храму і значно простішими бічними стінами з оборонними деталями.

Дерев'яна Михайлівська церква у Комарно

Давній ринок Комарна зберіг форму відкритої площі з низькою історичною забудовою. По периметру лишилися одно- і двоповерхові кам'яниці з простими фасадами, крамничними першими поверхами, широкими вікнами та входами з боку площі. З майдану перед костелом одночасно видно ринкову забудову, дзвіницю та головний фасад храму.

На фасаді колишньої будівлі уряду праці західніше від костелу лишився старий напис кількома мовами: німецькою «Arbeitsamt Lemberg, Hilfestelle Komarno», українською «Уряд праці» та польською «Urząd pracy».

1848 року біля давнього міського центру спорудили церкву святих апостолів Петра і Павла. Вона постала на місці старішої дерев'яної церкви. Після пошкоджень 1915 року її відновили у 1927-1929 роках за проєктом Василя Нагірного. Ділянка довкола храму відкрита, а об'єм після міжвоєнної перебудови пов'язаний з українською парафією Комарна.

У східній частині Комарна збереглися два Михайлівські храми. Велика мурована церква Архістратига Михаїла належить до початку XX ст., а дерев'яна Михайлівська церква датована 1754 роком, хоча існує версія про давнішу основу. Дерев'яний храм має тризрубну структуру, ґонтовий дах та окрему низьку дзвіницю. Його реставрували у 1891 році, у 1920-х та 1965-1967 роках, а 2005 року поновили ґонтове покриття. Поруч добре видно різницю між двома спорудами: невеликим дерев'яним храмом із дзвіницею та значно більшою тинькованою церквою початку XX ст.

Руїни палацу графіні Лянцкоронської біля Комарно

Придорожній пам'ятник 1663 року на дорозі в бік Кліцька має вигляд білої кам'яної колони заввишки близько трьох метрів на постаменті з латинським написом і датами 1641 та 1663. Його пов'язують із пам'яттю про воєнні загрози та перемоги над турками і татарами.

У західній частині Комарна збереглися старий парк та руїни палацу Лянцкоронських. Останньою власницею маєтку була Кароліна Лянцкоронська. Палац кінця XIX ст. у міжвоєнний час використовували як школу. Сьогодні від будівлі залишилися фрагменти стін і віконні та дверні прорізи серед дерев колишнього садибного парку.

Земляні вали біля стадіону пов'язують із давніми укріпленнями Комарна. Мурів або веж тут не збереглося, але рельєф має виразні перепади, підняті ділянки, лінію валів та відкритий простір довкола стадіону. Старе кладовище з каплицею та давніми надгробками лежить на околиці міста. Тут лишилися кам'яні хрести, старі поховання, неоготична цвинтарна каплиця та дерева вздовж доріжок.

Неоготичка цвинтарна каплиця у Комарно

Що подивитися навколо

Кліцько. Село лежить найближче до східної околиці Комарна. Тут стоїть дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці 1603 року, один із давніх дерев'яних храмів Львівщини. Тризрубний храм із ґонтовими дахами і дерев'яними стінами стоїть на церковному подвір'ї та зберігає давній силует галицької сільської святині.

Грімне. У селі збереглася дерев'яна Преображенська церква 1777 року. Окреме місце займає музей Романа Шухевича в хаті, де діяв підпільний штаб

провідника УПА. Тут є дерев'яний храм, сільська забудова, музейна хата та місце, пов'язане з підпіллям середини XX ст.

Переможне. Колишні Хлопи належали до Комарнівського ключа. Костел Найсвятішої Діви Марії Цариці Ангелів та святого Станіслава почали будувати 1936 року за проєктом Лаврентія Дайчака; завершення відносять до 1940 року. Храм має видовжений об'єм, високу вежу та стримані площини фасадів.

Городок. У центрі стоїть ратуша 1832 року з годинниковою вежею. Поруч розташовані костел Воздвиження Чесного Хреста, який пов'язують із 1372 або 1419 роком, колишній францисканський монастир 1419 року, нині церква Преображення Господнього, церква святого Миколая 1510 року та дерев'яна церква Івана Хрестителя 1754 року. Біля центральної частини лежать стави та стара міська забудова.

Рудки. У центрі стоїть ратуша кінця XIX - початку XX ст.: двоповерхова прямокутна споруда з невисокою восьмигранною наріжною вежею та стриманим фасадом. Поруч розташований костел Успіння Пресвятої Богородиці, споруджений у 1685-1728 роках, із мурованою дзвіницею 1735-1736 років. У крипті поховані представники родини Фредрів, а в дзвіниці діє музей Олександра Фредра.

Щирець. У давньому центрі стоїть оборонний костел святого Станіслава, заново відбудований 1556 року, та церква Святої Трійці XVI ст. з дзвіницею XVIII ст. На Золотій горі збереглася церква Різдва Пресвятої Богородиці XVI ст., перебудована після пошкоджень Першої світової війни.

Адреси, сайти і доступ

Костел Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Щирецька, 1, біля давнього ринку. Історичний костел XVII ст. з дзвіницею-аркою та оборонними деталями під карнизом. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр відкритий нерегулярно, за режимом громади або відповідального користувача. Google Maps

Михайлівська дерев'яна церква: вул. Володимира Петрика, 19Б. Дерев'яний храм 1754 року з дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр переважно зачинений, відкритий у дні богослужінь або за режимом громади. Google Maps

Мурована церква Архістратига Михаїла: вул. Щирецька, 36. Діючий храм початку XX ст. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква святих апостолів Петра і Павла: вул. Січових Стрільців, 5. Діючий храм, відновлений у міжвоєнний час за проєктом Василя Нагірного. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Придорожній пам'ятник: східна околиця Комарна, шлях на Кліцько, біля розгалуження вул. Діброва і дороги до колишньої МТС. Кам'яна колона 1663 року просто неба. Відкрита ділянка біля пам'ятника доступна; проїзна частина, вузьке узбіччя та слизькі ділянки біля дороги не входять до огляду. Google Maps

Ратуша у Рудках

Руїни палацу Лянцкоронських і парк: вул. Самбірська, 72. Руїни шляхетської резиденції в парковому середовищі. Відкриті частини парку та фасадні фрагменти доступні; аварійні частини руїн, нестійкі конструкції та зарослі ділянки не входять до огляду. Google Maps

Земляні вали біля стадіону: вул. Самбірська, 28, район стадіону. Ландшафтний слід давніх укріплень. Відкриті ділянки валів доступні з міських підходів; спортивна інфраструктура, приватні ділянки, зарослі та нестійкі схили не входять до огляду. Google Maps

Старе кладовище і цвинтарна каплиця: північна околиця Комарна, міський цвинтар. Історичне кладовище з каплицею та давніми надгробками. Доріжки кладовища доступні; каплиця переважно зачинена, давні надгробки, нестійкі хрести та закриті частини не входять до огляду. Google Maps

Самбір

Для чого їхати

Самбір вирізняється великою галицькою площею Ринок із ратушею, старими кам'яницями, Мисливським будинком Стефана Баторія та двома музеями - «Бойківщина» і мистецьким музеєм імені Леся Курбаса. У центрі стоять церква Різдва Пресвятої Богородиці, костел святого Іоана Хрестителя та костел святого Станіслава. Місто зберігає риси повітового осередку з українською, римо-католицькою та єзуїтсько-бернардинською спадщиною та історіями про Святого Валентина.

Коротка історія

Самбір виріс на території давнього поселення, яке в середньовічних згадках пов'язують із поселенням Погонич. У 1390 році на цьому місці було дозволено заснувати місто на магдебурзькому праві, а у 1419 році міські права підтвердили або надали повторно. У різний час поруч із назвою Погонич уживалися назви Новий Самбір, Великий Самбір та Німецький Самбір; сучасна назва Самбір закріпилася як офіційна наприкінці XVIII ст.

Площа Ринок у Самборі

Після першого поділу Речі Посполитої місто увійшло до володінь Габсбургів і стало важливим адміністративним центром. У XIX ст. його посилили дороги та залізниці, що зв'язували Самбір зі Стриєм, Перемишлем, Льво-

вом і карпатським напрямком. У культурній пам'яті місто пов'язане з Андрієм Чайковським, Лесем Курбасом, Миколою Колессою та Андрієм Кузьменком.

Легенда

Найвідоміший переказ Самбора пов'язаний із церквою Різдва Пресвятої Богородиці. За церковною традицією, ікону Самбірської Богоматері нібито написав євангелист Лука, а на галицькі землі її привезли грецькі купці. Інша паломницька історія стосується мощей святого Валентина, які пов'язують із документом 1759 року. Тому 14 лютого біля храму збираються прочани, а сама святиня лишається важливою паломницькою адресою Самбора протягом усього року.

Опис маршруту містом

Площа Ринок є головним майданом Самбора. У центрі стоїть ратуша, нинішній об'єм якої формувався у XVII ст.: вежу завершили 1670 року, фасади пізніше отримали риси віденського класицизму, а годинник встановили 1885 року. Ратушу можна обійти з усіх боків, оглянувши головний фасад, бічні частини будівлі та високу вежу. Довкола площі збереглися переважно двоповерхові кам'яниці різних періодів із крамницями та закладами на перших поверхах. На фасадах помітні карнизи, лопатки, обрамлення вікон і брами з проходами до внутрішніх дворів. Невисока забудова довкола Ринку добре підкреслює висоту ратушної вежі. Від кутів площі розходяться вулиці старого центру, якими можна продовжити огляд до головних храмів і громадських будівель.

Від Ринку проходять до костелу святого Іоана Хрестителя, одного з головних храмів старого Самбора. Його історія починається у XVI ст., а теперішній вигляд сформувався після пожеж, ремонтів і перебудов наступних епох. У споруді поєднані готичні, ренесансні та оборонні риси: висока нава, масивні мури, вежа, вузькі прорізи та небагатий зовнішній декор. З боку вулиці добре помітні висота нави та співвідношення храму із сусідніми будинками, а зблизька можна роздивитися кам'яну кладку, віконні прорізи та потовщені стіни. Великий міський костел був святинею та одним із найпомітніших об'єктів укріпленого Самбора XVI-XVII ст.

Ратуша у Самборі

Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Самборі

Біля Ринку стоїть церква Різдва Пресвятої Богородиці. Це бароковий греко-католицький храм першої половини XVIII ст. з виразним фасадом, банями та багатим інтер'єром. У храмі зберігається Самбірська чудотворна ікона Богородиці. Друга реліквія святині, часточка мощей святого Валентина, приваблює паломників, які вшановують його як покровителя закоханих. В

інтер'єрі важливі ікони, вівтарна частина, барокове оздоблення та місце чудотворного образу.

Єзуїти з'явилися у Самборі наприкінці XVII ст., а костел святого Станіслава і монастирські корпуси колишнього єзуїтсько-бернардинського комплексу поруч із Ринком споруджували у 1709-1751 роках. Після змін в орденській історії комплекс перейшов до бернардинів. Бароковий костел має високий фасад, симетричну композицію та небагате зовнішнє оздоблення. Поруч збереглися монастирські корпуси, які разом із храмом утворюють великий колишній чернечий ансамбль. Нині костел відомий також як зал органної і камерної музики.

На вулиці Коперника та в сусідніх кварталах оглядають міську забудову XVIII-XIX та початку XX ст. До цієї забудови належать Народний дім початку XX ст. у будинку № 6, поштова будівля кінця XVIII ст., перебудована 1890 року, вілла кінця XIX ст. у будинку № 10 та школа 1882 року в будинку № 12. Окремо зберігся адміністративний будинок. На вулицях Сагайдачного, Мазепи, Руській, Січових Стрільців і Шпитальній можна побачити житлові, торгові, готельні, адміністративні та лікарняні будівлі XIX - початку XX ст.

Костел Івана Хрестителя у Самборі

Південніше історичного центру Самбора, на вулиці Шпитальній, стоїть Мисливський будинок Стефана Баторія. Муровану будівлю XVI ст. міська

традиція пов'язує з перебуванням польського короля у Самборі. Вона розташована на території колишнього королівського замку, де пізніше спорудили лікарняний комплекс. Сьогодні тут діє церква святого Пантелеймона. Зовні збереглися масивні стіни та прості фасади з небагатим декором; пізніші елементи з'явилися після пристосування будівлі до церковного використання.

Музей «Бойківщина» доповнює огляд міста матеріалами про історію, етнографію, ремесла, побут та довколишні бойківські землі. У залах представлені речі щоденного вжитку, одяг, документи, світлини, сакральні пам'ятки та матеріали про Самбірщину. Мистецький музей імені Леся Курбаса присвячений театральній історії міста, родинному середовищу режисера, українському модерному театру, документам і світлинам, пов'язаним із його життям та творчістю.

Що подивитися навколо

Ферма «Білаки». Біля Самбора працює ферма, де утримують свійських та екзотичних тварин, зокрема страусів. На території є загони та господарський двір.

Монастир св. Онуфрія у Лаврові

Кульчиці. Село пов'язане з родом Конашевичів-Сагайдачних. Тут працює музей гетьмана Петра Сагайдачного з матеріалами про походження гетьмана, його військову кар'єру, козацьку добу, морські походи, роль у Київському братстві та зв'язок Самбірщини з ранньомодерною історією України.

Лаврів. У селі стоїть монастир святого Онуфрія, заснований у середині XIII ст. Головний храм святого Онуфрія належить до найстаріших збережених монастирських церков Галичини: у його архітектурі помітні риси княжої доби, попри пізніші перебудови. Усередині збереглися фрагменти давніх фресок, поруч стоять монастирські корпуси та старі поховання. За місцевим переказом, із Лавровом пов'язують поховання князя Лева Даниловича.

Адреси, сайти і доступ

Ратуша: пл. Ринок, 1. Діюча адміністративна будівля з вежею та годинником. Фасади видно з площі; підйом на вежу за режимом міста або відповідальної установи. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: площа Церковна, 5. Діючий греко-католицький храм із Самбірською чудотворною іконою Богородиці та мощами святого Валентина. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь, 14 лютого можливий великий наплив прочан. Google Maps

Костел святого Іоана Хрестителя: вул. Петра Сагайдачного, 7. Діючий римо-католицький храм із готичними, ренесансними та оборонними рисами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом парафії. Google Maps

Колишній єзуїтсько-бернардинський комплекс, костел святого Станіслава: вул. А. Міцкевича, 5. Історичний монастирський комплекс; у костелі діє зал органної та камерної музики. Фасади видно з вулиці; інтер'єр відкритий під час роботи закладу або подій. Google Maps

Будинок, який міська традиція пов'язує зі Стефаном Баторієм / церква святого Пантелеймона: вул. Шпитальна, 12. Діючий храм в історичній мурованій будівлі XVI ст. Фасади доступні з вулиці; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Музей «Бойківщина»: пл. А. Чайковського, 4. Діючий музей із матеріалами про історію, побут, ремесла та культуру Самбірщини. Доступ за актуальним графіком; години роботи, вартість входу або екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. Google Maps

Мистецький музей імені Леся Курбаса: вул. Леся Курбаса, 1. Діючий музей, пов'язаний із народженням Леся Курбаса та театральною історією міста. Доступ за актуальним графіком музею. Google Maps

Стара Сіль

Для чого їхати

Стара Сіль - давнє солеварне містечко передгір'я, де назва і планування нагадують про промисли ропи. У центрі стоять архаїчний оборонний костел Архистратига Михаїла, дерев'яно-мурована дзвіниця-брама, вілла «Анна», дві дерев'яні церкви та стара забудова на схилах. Ратуша, мури та міські укріплення не збереглися.

Коротка історія

Стара Сіль сформувалася довкола соляного промислу в передгір'ї Середнього Бескиду. У зведеній традиції заснування поселення пов'язують із 1255 роком, а в 1421 році воно отримало Магдебурзьке право. Виварювання солі було головною економічною основою: цей промисел існував тут століттями, а його витоки пов'язують ще з дуже давніми етапами освоєння місцевих соляних джерел.

Костел Архистратига Михаїла у Старій Солі

У 1794 році Франц II надав Старій Солі права вільного королівського міста та герб із бочками солі. До середини XIX ст. поселення залишалося одним із важливих солеварних осередків Галичини, але у 1853 році промисел припи-

нився. Сьогодні Стара Сіль є селищем у складі Старосамбірської міської громади Самбірського району. Про соляне минуле тут нагадують назва, планування, храми, передгірська забудова та пам'ять про давні джерела ропи.

Легенда

Місцевий переказ пов'язує дзвіницю костелу з оборонним минулим Старої Солі. Кажуть, що колись містечко мало мури та вежі, а теперішня дзвіниця могла бути однією з таких споруд або постати на місці давнішого укріплення.

Опис маршруту містом

Огляд центральної частини Старої Солі починають біля костелу Архистратига Михаїла. На костельному подвір'ї оглядають мурований храм, каплицю Святої Анни, оборонні мури та окрему дзвіницю. Найдавнішу частину комплексу пов'язують із каплицею Святої Анни 1365 року. У XV ст. тут існувала дерев'яна святиня, після руйнування 1648 року постав мурований костел 1660 року, а посвячення храму відбулося 1743 року. Храм має видовжений об'єм, масивні стіни, високий дах, стримані фасади, вузькі вікна та чітко окреслену вівтарну частину. Про оборонне призначення комплексу нагадують мури довкола подвір'я, товсті стіни храму та його розташування всередині огородженої території. Барокові перебудови змінили фасади, додавши їм упорядкованих пропорцій та простого декору.

Дзвіниця костелу Архистратига Михаїла у Старій Солі

Дзвіниця перед костелом одночасно слугує входом на подвір'я. Її нижній ярус мурований, із широким арковим проїздом та масивними боковими опорами. Над ним піднімається дерев'яна дзвонова частина з відкритими прорізами та окремим дахом. Через арку видно подвір'я, корпус костелу, каплицю Святої Анни та частину мурів. Контраст між важким кам'яним низом і дерев'яним верхнім ярусом добре помітний уже з підходу до комплексу.

1911 року неподалік від костелу збудували віллу «Анна», приватний будинок у сецесійній манері. На фасаді помітні пластична ліпнина, маскарони, плавні

лінії декору, віконні обрамлення та флюгер на даху. Для Старої Солі цей будинок важливий як приклад австрійсько-галицької забудови початку XX ст.: у невеликому містечку поруч із храмами та господарськими спорудами з'явилася декоративна приватна кам'яниця.

Вілла «Анна» у Старій Солі

Церкву Воскресіння Господнього при дорозі Старий Самбір - Хирів, на колишньому Воскресенському передмісті, згадують у люстрації Руського воєводства 1565-1566 років. Саму споруду пов'язують із давньою дерев'яною традицією Старої Солі. Після мурованого костелу тут інший масштаб: нижчі дерев'яні стіни, прості форми, прибудована дзвіниця, тісніша посадка в забудові та зв'язок із місцевою українською парафією. Перебудови та ремонти змінили частину первісного вигляду, але дерев'яна основа храму, його передміський локатор та місце при дорозі лишаються помітними.

Історію церкви Святої Параскеви у східній частині селища традиційно пов'язують із давнішим монастирським осередком, попередньою святинею на цьому місці та дерев'яною архітектурою XV-XVII ст. Це тризрубний дерев'яний храм із двома верхами, емпорою, аркадою-галереєю та давнім іконостасом. На місці важливі пропорції зрубів, дерев'яні переходи між частинами храму, галерея, окрема церковна ділянка, старі дерева довкола та внутрішнє наповнення, коли храм відкритий.

Уздовж вулиць Старої Солі збереглися дерев'яні хати, господарські будівлі та садиби, що піднімаються схилами обабіч доріг. На окремих ділянках між будинками відкриваються види на нижчу частину селища та навколишнє передгір'я. Тут варто звертати увагу на старі дерев'яні будинки, розташування садиб відносно дороги та перепади висот між сусідніми вулицями.

Воскресенська дерев'яна церква у Старій Солі

Що подивитися навколо

Стара Ропа. Село розташоване поруч зі Старою Сіллю, між селищем та дорогою на Тварі. Тут стоїть мурована церква Святого Іллі, збудована 1810 року за проєктом Йосифа Вандрушки. Храм має однонавний об'єм, вежу-дзвіницю на західному фасаді, іконостас XIX ст. та стінопис початку XX ст.

Старий Самбір. У центрі міста збереглася площа Ринок, стара забудова та фахверкова кам'яничка. Окрема зупинка - костел Святого Миколая, споруджений у 1882-1903 роках на місці давнішого храму. Це неороманська святиня з елементами неоготики: масивний об'єм, вежа, аркові мотиви, стриманий фасад і розташування на підвищенні над центральною частиною міста.

Адреси, сайти і доступ

Костел Архистратига Михаїла: вул. Руська, 9. Діючий римо-католицький храм із каплицею Святої Анни, оборонними мурами та дерев'яно-мурованою дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Дзвіниця костелу: костельне подвір'я біля костелу Архистратига Михаїла, вул. Руська, 9. Збережена дерев'яно-мурована дзвіниця з арковим проїздом. Фасади та проїзд видно з подвір'я; дерев'яний верх і конструктивні частини не входять до огляду. Google Maps

Вілла «Анна»: центральна забудова Старої Солі, на головній дорозі через селище. Сецесійна будівля 1911 року, тепер медичний заклад. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом установи. Google Maps

Церква Святої Параскеви: східна частина Старої Солі, окрема церковна ділянка на підвищенні над забудовою. Давній дерев'яний храм із галереєю, емпорою та іконостасом. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Церква Воскресіння Господнього: при дорозі Старий Самбір - Хирів, колишнє Воскресенське передмістя Старої Солі. Давній дерев'яний храм із прибудованою дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Хирів

Для чого їхати

Хирів вирізняється великим залізничним вокзалом, площею Ринок із відновленою ратушею, костелом святого Лаврентія, церквою Різдва Пресвятої Богородиці та старою забудовою біля центру. На південній околиці стоїть величезний комплекс колишньої єзуїтської колегії з каплицею святого Йосифа - один із найбільших освітніх ансамблів Галичини кінця XIX - початку XX ст.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Хирів належить до 1374 року, коли поселення згадано у привілеї Владислава Опольського братам Гербуртам. На початку XVI ст. місто пережило татарські спустошення, а в 1528 році король Сигізмунд I дозволив Анджеєві Тарлу заснувати тут містечко з торговими правами, гербом Тарлів та магдебурзьким правом. У 1531 році постала римо-католицька парафія і перший дерев'яний костел. Пізніше Хировом володіли Мнішеки, а після 1772 року місто опинилося у складі Австрійської монархії.

Залізничний вокзал у Хирові

У XIX ст. Хирів змінила залізниця. У 1872 році через місто проклали колію, а станція стала важливою для сполучення між Самбором, Стар'явою, Нижанковичами та прикордонням. У 1883 році почалося створення єзуїтського освітнього комплексу, який виріс на південній околиці міста великим ансамблем із навчальними корпусами, парком і каплицею. Під час Першої світової війни Хирів мав стратегічне значення як залізнична станція; місто пов'язують із перебуванням Ярослава Гашека у 1916 році. Після 1939 року Хи-

рів став районним центром у складі Дрогобицької області, а з 2020 року є адміністративним центром Хирівської міської територіальної громади.

Легенда

Місцевий переказ виводить назву Хирова від князя Хорива, брата Кия та Щека. За цією версією, після заснування Києва Щек і Хорив рушили в Карпати шукати власної долі, а пам'ять про Хорива нібито залишилася в назві міста.

Площа Ринок у Хирові

Опис маршруту містом

Маршрут починається біля залізничного вокзалу Хирова, пов'язаного з відкриттям залізниці 1872 року. Велика станційна будівля має видовжений корпус із симетричними фасадами, виступними ризалітами та високими дахами. З боку колій уздовж вокзалу тягнеться критий перон на тонких металевих колонах, що добре зберіг характер залізничної архітектури кінця XIX ст. Біля вокзалу варто оглянути сам корпус, перон і кілька паралельних колій, які нагадують про колишнє значення Хирова як залізничного осередку.

Від вокзалу проходять до площі Ринок, історичного центру Хирова. На площі оглядають відновлену ратушу, кілька старих кам'яниць, міську раду та костел святого Лаврентія. Давня мурована ратуша постала приблизно в середині XVIII ст., до Другої світової війни була осередком міського самоврядування, а після війни її розібрали. Сучасна відновлена ратуша повернула площі вежу, годинник і силует над низькими фасадами. Довкола Ринку

збереглися перші поверхи будинків, входи з боку площі, старі лінії фасадів, вузькі вуличні перспективи та невеликий відкритий майдан.

Ратуша і костел у Хирові

Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Хирові

У північно-східній частині площі стоїть костел святого Лаврентія. Мурований храм постав у 1710 році, згодом не раз перебудовувався, а теперішній образ сформувався через добудови кінця XVIII - початку XX ст. Вежа, каплиця, стриманий фасад, масивні стіни та невисокий декор вписані у старий центр біля Ринку. Після радянського використання храм відреставрований, у ньому знову відбуваються богослужіння.

Теперішню муровану церкву Різдва Пресвятої Богородиці неподалік Ринку звели у 1846-1847 роках. Храм має стриманий вигляд галицької провінційної архітектури: головний об'єм, вежу над західним причілком, симетричний фасад та відкриту ділянку біля входу. Пожежа 1882 року пошкодила святиню, після чого її відновили.

Комплекс єзуїтської колегії у Хирові

Від центру дорога веде на південь до комплексу єзуїтської колегії з каплицею святого Йосифа. За міською забудовою починається територія колишнього конвікту. Довгі корпуси видно ще з підходу до комплексу. Проєкт пов'язаний із краківським архітектором Антоном Лущкевичем. Перші крила завершували протягом 1884-1889 років, після пожежі 1890 року будівлю відновлювали у 1891 році, а в 1904-1905 роках добудували нове південно-східне крило.

Архітектура колегії має неоренесансну основу: триповерхові корпуси, довгі ряди вікон, протяжні фасади, внутрішній двір, ритмічний поділ стін та стриманий декор. Корпус келій завершує необароковий аттик. У дворі та з боку парку видно переходи між корпусами, бічну башту, службові частини та залишки навчально-побутової інфраструктури. Колегія була розрахована на навчання, проживання, молитву, харчування, ремісничі майстерні та щоденний побут учнів.

Каплиця святого Йосифа завершує північно-східну частину комплексу. Її збудували та освятили у 1906 році після розширення колегії. Проєкт каплиці пов'язують з Едгаром Ковачем, а будівельні роботи - з Іваном Левинським. Каплиця безпосередньо прилягає до корпусів колегії; у її архітектурі вирізняються високий об'єм, вівтарна частина та великі віконні прорізи. Усередині колись були стюкові вівтарі, мозаїки, розписи, скульптури та декоративне оздоблення. У 1925 році каплицю розписали, а в радянський час комплекс використовували військові, через що частина інтер'єрів і парку зазнала втрат.

Другу залізничну станцію з великою вокзальною будівлею, пероном, коліями та забудовою біля залізниці оглядають у Хирові-Посаді, у східній частині міста. Неподалік лежить старий цвинтар із каплицею Собору святого Івана Хрестителя, малою каплицею 1910 року та давніми надгробками. Біля доріжок збереглися кам'яні хрести, старі плити, дерева та фасади обох каплиць.

Готичний костел святого Мартина у Скелівці

Що подивитися навколо

Скелівка. Колишній Фельштин пов'язаний із Ярославом Гашеком та «Пригодами бравого вояка Швейка». У центрі села стоїть пам'ятник Швейку. Поруч збереглися костел святого Мартина кінця XV - початку XVI ст. з оборонною дзвіницею, фрагменти давньої ринкової забудови та вулиці старого Фельштина. У Посаді Фельштинській стоїть дерев'яна церква святих Кузьми і Дем'яна, а на околиці села зберігся колишній панський палац.

Муроване. Колишні Ляшки Муровані лежать неподалік Хирова. Тут збереглося замчище Мнішеків з валами, рельєфом укріплень та залишками замку. Біля замчища стоять два колишні костели, нині церкви; у забудові села видно стару посадку шляхетського осередку при дорозі на Хирів.

Адреси, сайти і доступ

Комплекс єзуїтської колегії і каплиця святого Йосифа: вул. Богдана Хмельницького, 40, південна частина Хирова, біля Буньковичів. Великий історичний освітній комплекс із каплицею святого Йосифа. Відкриті частини території, фасади, двір та окремі ділянки доступні за режимом установи або громади; інтер'єри, аварійні та службові частини закриті. Google Maps

Залізнична станція Хирів: вул. Володимира Івасюка, 20. Історична станція на залізничній лінії через Хирів. Перони та фасади доступні пасажирам; службові зони закриті; рух поїздів за актуальним розкладом. Google Maps

Площа Ринок і ратуша: площа Ринок, біля Хирівської міської ради на вул. Василя Стуса, 24. Громадський простір із відновленою ратушею. Площа та фасади доступні. Google Maps

Костел святого Лаврентія: площа Ринок, біля Хирівської міської ради на вул. Василя Стуса, 24. Відреставрований діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом парафії. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Добромильська, 28. Діючий храм 1848 року. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Станція Хирів-Посада: Хирів-Посада, східна частина міста, біля залізничної лінії на Нижанковичі. Залізнична станція. Перони та фасади доступні пасажирам; службові зони закриті; рух поїздів за актуальним розкладом. Google Maps

Цвинтарна каплиця Собору святого Івана Хрестителя: Хирів-Посада, цвинтар отців-єзуїтів. Релігійно-меморіальний об’єкт. Доріжки цвинтаря та фасади каплиці доступні; інтер’єр за режимом громади. Google Maps

Мала цвинтарна каплиця: Хирів-Посада, цвинтар отців-єзуїтів, поруч із каплицею Собору святого Івана Хрестителя. Меморіальна каплиця. Фасади видно з цвинтарної території. Google Maps

Добромиль

Для чого їхати

Добромиль стоїть у долині Вирви перед карпатськими пагорбами: у центрі розташовані Ринок із ратушею, старі кам'яниці, костел Преображення Господнього та віллова забудова. На Чернечій горі видно монастир святого Онуфрія з краєвидом на місто, а на Сліпій горі залишилися руїни замку Гербуртів. Магдебурзьке планування та австрійська забудова пояснюють міський масштаб передгірського Добромиля.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Добромиль датується 23 листопада 1374 року, коли Владислав Опольський надав Гербуртам маєтки по річках Вирві та Стрв'яжу. У 1497 році Добромиль визнали містечком, а 28 червня 1566 року король Сигізмунд II Август надав йому магдебурзьке право. У цей час посилилися ремесла, торгівля, солеваріння та роль міського самоврядування.

Площа Ринок у Добромилі

Історію Добромиля значною мірою визначив рід Гербуртів. Близько 1450 року на Сліпій горі існував дерев'яний замок Гербуртів, спалений під час татарського нападу 1497 року. Мурований замок почали зводити у 1566 році, а в 1614 році Ян Щенсний Гербурт завершив і перебудував твердиню. У 1611 році він заснував у Добромилі друкарню, а в 1613 році Гербурти надали фун-

даційну грамоту монастирю святого Онуфрія. Після 1772 року місто увійшло до володінь Габсбургів, у 1876 році стало повітовим центром, у 1940-1962 роках було районним центром, а від 2020 року належить до Самбірського району.

Легенда

Про Добромильський замок переказують історії про підземні ходи зі Сліпої гори до міста та монастиря. Інший переказ говорить про білого лицаря, який з'являється біля руїн як сторож давньої твердині. У руїнах ці оповіді прив'язані до конкретних деталей: відокремленої гори, лісу довкола мурів, вітру на верхівці та доріг у долині.

Опис маршруту містом

Площа Ринок у Добромилі зберігає прямокутне планування старого міста. Від майдану відходять вулиці до храмів, житлових кварталів і дороги в бік замку. Довкола площі стоять одно- і двоповерхові кам'яниці з брамами до дворів, віконними рядами, черепичними та бляшаними дахами. На перших поверхах нині працюють крамниці, установи та служби. Центральна частина площі залишається відкритою, а забудова щільно обступає її з усіх чотирьох боків.

Ратуша у Добромилі

Добромильська ратуша розташована посеред Ринку. Її точний час будівництва не встановлений: у міській історії фігурують датування від XVI до

XVIII ст. Нинішній вигляд сформувався після пізніших перебудов. Будівлю вирізняють вежа з годинником, черепичний дах із люкарнею та герб Гербуртів на фронтальній частині. Вежа помітно вища за навколишні кам'яниці, тому ратушу видно з вулиць, що виходять на площу.

Костел Преображення у Добромилі

Від Ринку вулицею Замковою проходять до костелу Преображення Господнього. На відрізку від Ринку до костелу трапляються будинки австрійської доби, пов'язані з пізнішим розвитком Добромиля як адміністративного та залізничного містечка. Мурований костел спорудили у другій половині XVI ст., а в XVIII ст. його не раз ремонтували та перебудовували. У XIX і на початку XX ст. змінювали фасад та добудували дзвіницю. В архітектурі храму поєднані ренесансна основа, пізніші барокові риси інтер'єру та стримані фасади після перебудов. Усередині важливі головний і бічні вівтарі, амвон, склепіння та каплиці, зокрема каплиця Гербуртів із південного боку.

Старі кам'яниці та вілли збереглися на вулицях між центром і залізничною станцією. Це житлові будинки кінця XIX - початку XX ст. з фасадами вздовж вулиці, ґанками, віконними обрамленнями, невеликими садами та подвір'ями. Вілли пов'язані з часом, коли Добромиль мав адміністративну вагу, залізничний рух, чиновників, ремісників, службовців та дрібну інтелігенцію.

Одна з вілл у Добромилі

У центральній частині Добромиля, неподалік площі Ринок, встановлено пам'ятний знак бравому вояку Швейку. Його відкрили 2018 року на згадку про епізод роману Ярослава Гашека, у якому Швейка доправляють до Добромиля. Місто входить до галицького маршруту місцями, пов'язаними з пригодами літературного героя.

Від центру Добромиля вулиця Замкова веде на Чернечу гору до монастиря святого Онуфрія. Обитель постала на початку XVII ст., а перші монастирські споруди були дерев'яними. Муровану церкву святого Онуфрія почали зводити 1705 року за проєктом архітектора Якова Мамровця, взявши за взірець Лаврівський монастир. Церкву та корпус келій будували до 1731 року, а барокову дзвіницю біля входу завершили 1751 року. Храм має високі мурованi стіни, стримані фасади та виразну вівтарну частину. Поряд стоїть двоповерховий корпус келій, що разом із церквою та дзвіницею формує головну забудову монастирського подвір'я. Із Чернечої гори видно Добромиль унизу: Ринок із ратушею, костел, міські дахи, долину Вирви та забудову вздовж дороги.

Монастир св. Онуфрія у Добромилі

Сліпа гора з руїнами Добромильського замку лежить біля села Тернава, окремо від міської забудови. Стежка піднімається крізь ліс до вершини, де укріплення займало видовжений майданчик над долиною. Замок мав овальний план, пристосований до форми гори. На вершині збереглися фрагменти оборонних мурів, брамна бастея, рештки багатогранної башти та криниця в колишньому дворі. Частина мурів і башти заросла, але брамна бастея та окремі ділянки кам'яної кладки залишаються добре помітними. Зі Сліпої гори відкривається широка панорама передгір'я, доріг у бік Старого Самбора та висот біля українсько-польського кордону.

Що подивитися навколо

Солянуватка, урочище Саліна. Наприкінці червня 1941 року НКВС убив тут приблизно 3600 людей, серед них в'язнів із Перемишля та довколишніх тюрем. Соляна шахта стала місцем масового поховання. Нині в урочищі діє меморіал жертвам злочину НКВС. Тут є позначене місце шахти, пам'ятні знаки, хрести, меморіальна ділянка та ліс біля колишнього промислового об'єкта.

Адреси, сайти і доступ

Площа Ринок: центр Добромиля. Міський простір із ратушею та старою забудовою по периметру. Площа, фасади ратуші та кам'яниць доступні. Google Maps

Добромильська ратуша: пл. Ринок, 1. Адміністративна будівля з вежею, годинником, черепичним дахом, люкарнею та гербом Гербуртів на фасаді. Фасади видно з площі; інтер'єр за режимом роботи міської ради. Google Maps

Кам'яниці площі Ринок: периметр площі Ринок. Історична житлова та громадська забудова. Фасади видно з площі та прилеглих вулиць; приватні інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Костел Преображення Господнього: вул. Замкова, 63. Діючий римо-католицький храм із ренесансною основою, пізнішими перебудовами та каплицею Гербуртів. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом парафії. Google Maps

Старі вілли у напрямку залізничної станції: вулиці між площею Ринок і залізничною станцією Добромиля. Історична житлова забудова кінця XIX - початку XX ст. Фасади видно з вулиці; приватні інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Пам'ятний знак Швейку: центральна частина Добромиля, поблизу площі Ринок. Невеликий літературний пам'ятний знак. Відкрита ділянка біля знака доступна. Google Maps

Монастир святого Онуфрія: вул. Замкова, 165. Діючий василіанський монастир із храмом, дзвіницею, келіями та огорожею. Подвір'я та фасади доступні з повагою до монастирського режиму; інтер'єр у відкриті години святині або за режимом монастиря. Google Maps

Добромильський замок, або Замок Гербуртів: Сліпа гора, приблизно 3-4 км на південь від Добромиля біля села Тернава. Руїни фортеці з фрагментами мурів, брамною бастеєю, рештками башти та залишками криниці. Підхід пішки; після дощу слизькі схили, край мурів, залишки криниці та нестійкі ділянки не входять до огляду. Google Maps

Нижанковичі

Для чого їхати

Нижанковичі лежать на річці Вігор поруч із польським кордоном і давнім шляхом між Перемишлем, Галичиною та Угорщиною. У прикордонному центрі стоять ратуша з оленем, давній костел, оборонна церква, старий ринковий простір, вілли, маєток у Заболотцях та австрійська залізнична станція. Герб з оленем доповнює образ малого містечка при кордоні.

Коротка історія

Давні назви Нижанковичів пов'язують із давніми поселеннями Загуменками та Краснополем. Перші згадки про Краснопіль, який ототожнюють із Нижанковичами, належать до 1377-1378 років. У XV ст. містечко отримало міські привілеї: польське право 1431 року та Магдебурзьке право 1448 року. Воно розвивалося на давньому торговому шляху між Перемишлем та Угорщиною, жило ремеслами, торгівлею, митом, складами угорських вин, виробництвом пива, медів та полотна.

Ратуша з оленем у Нижанковичах

У XV-XVII століттях Нижанковичі потерпали від татарських нападів, конфліктів сусідніх власників та походу війська Юрія II Ракоці. Після 1772 року містечко опинилося під владою Австрії, а 1793 року Франц II підтвердив права вільного королівського міста та герб з оленем. У 1872 році через Нижа-

нковичі пройшла Перша угорсько-галицька залізниця. У XX ст. містечко пережило польсько-українське протистояння 1918 року, міжвоєнну польську добу, радянську та німецьку окупації, трагедію єврейської громади, формування повоєнного кордону. У 1945-1959 роках Нижанковичі були районним центром.

Легенда

Паломницька історія Нижанковичів пов'язана зі статуєю Матері Божої Лурдської у костелі Пресвятої Трійці. За церковною традицією, у 2005-2007 роках на статуї з'являлася рідина, яку віряни сприймали як сльози. У 2007 році костел проголосили санктуарієм Матері Божої Провидіння. Інший символ містечка - олень на ратушному шпилі, пов'язаний із міським гербом Нижанковичів.

Опис маршруту містом

Ратушу на колишній ринковій площі Нижанковичів традиційно датують 1759 роком. Це невелика одноповерхова мурована споруда прямокутного плану з чотирисхилим дахом і дерев'яною вежею. Вежу завершує шпиль із фігурою оленя, що повторює давній міський герб Нижанковичів. До Другої світової війни в ратуші містилися магістрат і пожежна частина. Від колишнього Ринку розходяться старі вулиці, тому звідси зручно починати огляд історичної частини містечка.

Костел Пресвятої Трійці, санктуарій Матері Божої Провидіння у Нижанковичах

Неподалік від ратуші височіє костел Пресвятої Трійці. Перший мурований храм спорудили у 1448-1451 роках коштом короля Казимира IV, але 1524 року його знищили татари. У 1540 році костел відбудували та освятили під титулом Пресвятої Трійці. В архітектурі збереглися готичні та ренесансні риси: масивні стіни, контрфорси, видовжена нава та стримане оздоблення фасадів. Після пізніших ремонтів частина первісного вигляду змінилася, а на початку XX ст. поруч спорудили муровану дзвіницю замість старої дерев'яної. З подвір'я добре видно контрфорси, високі стіни храму та окрему дзвіницю.

Церкву Пресвятої Трійці на північ від ратуші зазвичай датують XVI століттям, хоча згадки про святиню в Нижанковичах сягають XV ст. Це рідкісна за будовою тридільна церква з бабинцем, навою та вівтарною частиною, у якій масивний кам'яний низ поєднаний із дерев'яними верхами. Особливої уваги заслуговує аркада-галерея, що проходить уздовж частини храму, та виразний перехід від мурованої оборонної основи до дерев'яних конструкцій угорі. Завдяки цьому церква має незвичний багатоярусний силует і помітно відрізняється від більшості дерев'яних храмів Галичини. На подвір'ї окремо стоїть дерев'яна дзвіниця. Церкву варто обійти довкола, щоб роздивитися кам'яні стіни нижнього ярусу, галерею, дерев'яні верхи та їхнє з'єднання з різними частинами тридільної споруди.

Церква Пресвятої Трійці у Нижанковичах

До забудови поблизу колишнього Ринку належать храм священномученика Йосафата, Народний дім «Просвіта», старі кам'яниці та кілька вілл. Храм стоїть поруч із ратушею, а історична будівля «Просвіти» - за ним. Далі забудова розходиться вздовж старих вулиць: поруч із громадськими спорудами збереглися житлові будинки та вілли кінця XIX - початку XX ст. Саме на цьому короткому відтинку ще помітний масштаб колишнього малого міського центру, де ратуша, храми, громадські будівлі та житло розташовані на невеликій відстані одне від одного.

Від Ринку дорога прямує на південь до колишнього передмістя Вигадів. Раніше Вигадів був окремим поселенням біля Нижанковичів; тут при дорозі стояли корчми та заїжджі двори. У 1880 році в поселенні мешкало 106 осіб. Нині Вигадів входить до Нижанковичів і відповідає їхній південній околиці. Дорогою від центру збереглися школа, стара пошта в колишній віллі з кельтським хрестом на фронтоні, капличка та садибна забудова.

Палац у Заболотцях, зараз - Нижанковицький професійний ліцей

Ще далі від Ринку лежать Заболотці, окрема місцевість у межах Нижанковичів біля державного кордону. Тут зберігся колишній шляхетський маєток із палацом кінця XIX ст. Його пов'язують передусім із родиною Козловських: Заболотцями володів Зигмунт Болеста-Козловський, а після нього маєток перейшов до його сина Влодзімєжа. Палац споруджений у формах історизму; на фасаді зберігся герб Яструбець. Поруч стоїть флігель, а довкола простягається старий парк, тому тут можна оглянути не одну будівлю, а основні частини колишньої садиби. Місцеві перекази пов'язують маєток

також із Любомирськими, Потоцькими та Анною Грімм. Нині палацовий корпус, флігель і парк використовує навчальний заклад, а через близькість державного кордону під час відвідування потрібно враховувати прикордонний режим.

Окремий відтинок історії Нижанковичів пов'язаний із залізницею. У 1872 році через містечко проклали Першу угорсько-галицьку залізницю, яка сполучила цей край із Перемишлем, Хировом та далі з угорським напрямком. Історична будівля станції зберегла своє первісне призначення і досі обслуговує залізничний рух. Оглядати тут потрібно насамперед сам старий вокзал як споруду австрійської залізничної доби та його розташування на лінії, яка колись різко посилила зв'язки Нижанковичів із Перемишлем. Сьогодні станція опинилася майже біля кордону, хоча залізницю прокладали в час, коли сучасної українсько-польської межі тут не існувало.

Що подивитися навколо

Нове Місто. Селище на Вирві має давню міську історію. У центрі стоїть костел святого Мартина: сучасний мурований храм почали будувати 1512 року, а освятили 1639 року. Поруч збереглися ратуша 1910 року з елементами закопанського стиля, залишки старого Ринку, церква Успіння Пресвятої Богородиці, австрійський вокзал кінця XIX - початку XX ст. та кілька будівель давнього містечка.

Ратуша у Новому Місті

Передільниця. У селі зберігся колишній палацовий комплекс, який у радянський час використовувала військова частина. У центрі стоїть дерев'яна церква святого Миколая 1736 року, тризрубний одноверхий храм із високим наметовим верхом; поруч розташована двоярусна дерев'яна дзвіниця XVIII ст.

Підмостичі. У селі стоїть церква святого Василія Великого 1853 року, рідкісна для Галичини мурована церква-ротонда. Круглий мурований об'єм храму добре видно з дороги; поруч із ним окремо стоїть дерев'яна дзвіниця.

Адреси, сайти і доступ

Нижанковицька ратуша: площа Свободи, колишня площа Ринок. Історична ратуша з вежею, шпилем та фігурою оленя. Фасади видно з площі; інтер'єр за режимом відповідальної установи. Google Maps

Костел Пресвятої Трійці, санктуарій Матері Божої Провидіння: вул. Костюшки, 17. Діючий римо-католицький храм із готичними та ренесансними рисами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква Пресвятої Трійці: площа Свободи, на північ від ратуші. Діючий храм ПЦУ з кам'яною основою, дерев'яними верхами та аркадою-галереєю. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Дерев'яна дзвіниця біля церкви Пресвятої Трійці: площа Свободи, подвір'я церкви Пресвятої Трійці. Збережена дзвіниця церковного комплексу. Фасади видно з подвір'я. Google Maps

Храм священномученика Йосафата: площа Свободи, поруч із ратушею. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Народний дім «Просвіта»: площа Свободи, за храмом священномученика Йосафата. Історична громадська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом установи або громади. Google Maps

Стара ринкова забудова та вілли: колишній Ринок, площа Свободи, центральні вулиці та напрямок колишнього Вигадова. Історична житлова і громадська забудова. Фасади видно з вулиць; приватні інтер'єри та подвір'я не входять до огляду. Google Maps

Колишній маєток у Заболотцях, зараз Нижанковицький професійний ліцей: вул. Шевченка, 63. Палацовий корпус, флігель та парк на території навчального закладу. Доступ за режимом ліцею та з урахуванням прикордонної зони. Google Maps

Залізнична станція Нижанковичі: лінія Перемишль - Хирів, біля прикордонної частини селища. Історична станційна будівля, перони та колії. Перони доступні пасажирам; колії, службові приміщення та технічні зони не входять до огляд. Google Maps

Мостиська

Для чого їхати

Мостиська - давнє галицьке місто на дорозі між Львовом і Перемишлем, поруч із сучасним польським кордоном. У центрі важливі колишній Ринок, костел Різдва святого Йоана Хрестителя, домініканський костел святої Катерини, українські храми, старий цвинтар, каплиці та музей «Мостищина». У передмістях Завада та Закостілля стоять дерев'яна церква Вознесіння Господнього з дзвіницею, костел святого Архистратига Михаїла та давні цвинтарі.

Коротка історія

Першу документальну згадку про Мостиська найчастіше пов'язують із 1392 роком. Назву пов'язують із мостами та переходами на давньому шляху між Львовом і Перемишлем. У 1404 році місто отримало магдебурзьке право, розвивалося як ремісничо-торговий осередок із ринком, цехами, ратушею та укріпленнями.

Панорама міста Мостиська

У наступні ст. Мостиська зазнавали воєнних руйнувань, але зберігали значення локального центру на важливій дорозі. За австрійського часу розвивалися освіта, ремесла та міська інфраструктура. У XX ст. місто пережило зміну адміністрацій, війни, закриття частини храмів і радянське викори-

стання сакральних будівель. Після 1991 року частина пам'яток повернулася громадам.

Легенда

Переказ пов'язує назву Мостиськ із мостами на давньому шляху між Львовом та Перемишлем. Біля переходів через водні перешкоди зупинялися вози, купці, подорожні та військо. У такому тлумаченні назва походить не від засновника чи замку, а від дороги, переходів і мостів, без яких містечко на цьому шляху не мало б торгового значення.

Опис маршруту містом

Колишній Ринок у Мостиськах займає відкриту площу в старій частині міста. Стара ратуша не збереглася. Довкола стоять будинки різного часу з крамницями та установами на перших поверхах.

Костел Івана Хрестителя у Мостиськах

Костел Різдва святого Йоана Хрестителя стоїть біля колишнього Ринку. Парафію заснували 1404 року, а нинішній мурований храм почали будувати наприкінці XVI ст. та освятили 1604 року. Костел зберіг виразні риси готики: високі вузькі вікна із загостреним верхом, масивні підпори вздовж стін і дуже круті дахи. Особливо помітні ступінчасті завершення фасадів, які піднімаються над дахом і надають храму характерного середньовічного вигляду. Вівтарна частина має багатогранне завершення та високі стрільчасті ві-

кна. Після пожеж і воєнних пошкоджень костел неодноразово ремонтували, зокрема на початку XX ст.

Костел святої Катерини, нині Санктуарій Матері Божої Неустанної Допомоги, походить із колишнього домініканського монастиря. Мурований храм датують 1598 роком; його перебудовували у XVII-XVIII ст., а у 1900-1901 роках значно розширили. Тоді до старішої частини прибудували дві бічні нави та звели високу фронтальну вежу з дзвонами і годинником. Храм отримав тринефну композицію з видовженим корпусом і вежею над головним входом. Під час відновлення 1998 року відбудували вхідну частину та розмістили на фронтоні мозаїку Богородиці. У 2002 році костел проголосили санктуарієм; у головному вівтарі вшановують коронований чудотворний образ.

У Заваді, північно-східній частині Мостиськ, збереглася дерев'яна церква Вознесіння Господнього з дзвіницею. Храм датують 1722-1725 роками, а напис над входом указує на 1725 рік. Церква складається з трьох послідовно з'єднаних частин - притвору, центральної нави та вівтаря. Нижню частину будівлі оперізує широкий піддашок, який захищає дерев'яні стіни від дощу, а самі стіни обшиті дошками. Окрему дерев'яну дзвіницю біля храму датують XVIII ст. На старому церковному кладовищі біля храму збереглися давні надгробки.

Домініканський костел святої Катерини у Мостиськах, зараз - Санктуарій Матері Божої Неустанної Допомоги

У районі Закостелля, на вулиці Фредри, стоїть костел святого Архистратига Михаїла, зведений у 1898-1900 роках. Це неоготичний мурований храм із високими стрільчастими вікнами, вежею над фасадом та необароковим головним вівтарем 1902 року. До цієї частини Закостілля належить також старий римо-католицький цвинтар із каплицями, кам'яними хрестами та родинними надгробками.

На вул. Грушевського оглядають краєзнавчий музей «Мостищина». Експозиція охоплює історію Мостиськ і Мостищини: тут зібрані старі фотографії, документи, родинні матеріали та речі міського і сільського побуту. Окремі матеріали присвячені місцевим храмам, Заваді, Закостіллю та давнім шляхам через цей край.

У Рудниках, у північній частині Мостиськ, зберігся палац Страхоцьких, зведений у 1820-х роках для Антонія Страхоцького. Будівля складається з двох крил, а найбільш помітною її частиною є кругла вежа. В архітектурі поєднані класицистичні та неоготичні риси: симетричні частини фасаду сусідять із гострими арками лоджії та неоготичним завершенням над головним входом. У XIX ст. резиденцію оточував парк зі ставком та оранжереєю. Під час Першої світової війни в палаці розміщувався штаб російської армії під час боїв за Перемишль.

Палац Страхоцьких у Рудниках

Що подивитися навколо

Крисовичі. Біля південної околиці Мостиськ стоїть костел Матері Божої Фатімської. Його попередницею була каплиця, освячена 1780 року; у

1991-1995 роках святиню розширили та перебудували, а 1997 року проголосили санктуарієм.

Раденичі. Тут зберігся дерев'яний костел Успіння Пресвятої Діви Марії 1754 року.

Пнікут. Неоготичний костел святого Миколая збудували у 1908-1911 роках та освятили 1912 року. Найпомітніші його риси - висока вежа та стрільчасті вікна.

Тщенець. Костел святого Йосифа 1924-1928 років з високою вежею зведений за проєктом Станіслава Маєрського. Поруч розташована неоготична каплиця-усипальниця Юнгів 1880-х років.

Твіржа. Костел Пресвятої Діви Марії Матері Церкви у стилі неоготики датується 1911 роком. Того ж року храм освятили.

Адреси, сайти і доступ

Костел Різдва святого Йоана Хрестителя: вул. Івана Франка, 1. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Костел святої Катерини, Санктуарій Матері Божої Неустанної Допомоги: вул. Богдана Хмельницького, 5. Діючий римо-католицький санктуарій. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква Вознесіння Господнього з дерев'яною дзвіницею: передмістя Завада, північно-східна частина Мостиськ, територія старого кладовища. Діючий дерев'яний храм. Подвір'я та кладовище доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Костел святого Архистратига Михаїла: вул. Фредри, район Закостілля. Римо-католицький храм. Фасади доступні з вулиці та церковної ділянки; інтер'єр за режимом громади. Google Maps

Старий римо-католицький цвинтар і каплиці: поблизу вул. Фредри, район Закостілля. Історичний цвинтар із давніми похованнями. Доріжки доступні; каплиці, надгробки та нестійкі конструкції не чіпати. Google Maps

Краєзнавчий музей «Мостищина»: вул. Грушевського, 11. Діючий краєзнавчий музей. Доступ за графіком музею. Google Maps

Палац Страхоцьких у Рудниках: вул. Рудниківська, 152, північна частина Мостиськ. Збережена колишня резиденція. Територія та фасади доступні ззовні; інтер'єри за фактичним режимом користувача будівлі. Google Maps

Яворів

Для чого їхати

Яворів приваблює старою площею Ринок із Народним домом, двома ратушами та костелом святих апостолів Петра і Павла на вулиці Львівській, дерев'яними церквами і дзвіницями, музеями та яворівським розписом. Історію міста часів Яна III Собеського нагадує місце його колишньої королівської резиденції, де у XVII ст. стояв замок і відбувалися дипломатичні зустрічі. За містом починаються ліси та пагорби Розточчя.

Коротка історія

Яворів відомий з XV ст.; у місцевій традиції часто фігурує дата 1376, але першу письмову згадку зазвичай пов'язують із 1436 роком. У 1569 році місто отримало або підтвердило магдебурзьке право від Сигізмунда Августа, що посилило розвиток ремесел, ярмарків та торгівлі на шляху між Львовом і Ярославом.

Площі Ринок і Народний дім у Яворові

У XVII ст. Яворів став важливою резиденцією Яна III Собеського. Тут існував замок, відбувалися дипломатичні зустрічі, діяли придворні служби, а 11 червня 1675 року було укладено Яворівський трактат між Річчю Посполитою та Францією. Після поділу Речі Посполитої місто перейшло під владу Австрії, у XIX ст. та до 1939 року було повітовим центром, а українське культурне життя тут підтримували просвітяни, освітні товариства та Народний дім.

Легенда

Найпоширеніший яворівський переказ пов'язаний із підземеллями королівської резиденції Яна III Собеського. За легендою, підземний хід вів від замку до Малого передмістя, а після смерті короля в ньому нібито сховали коштовності Речі Посполитої.

Опис маршруту містом

Площа Ринок у Яворові зберегла відкритий простір колишнього торгового майдану. Довкола неї сформувалася забудова різного часу, а на перших поверхах багатьох будинків працюють крамниці та установи. Від площі розходяться вулиці до інших частин старого міста. На Ринку оглядають Народний дім.

Стара ратуша у Яворові

Народний дім заснували 1908 року. Він більший за сусідні будинки та добре помітний у забудові майдану. Його фасад звернений до площі. Тут діяли українські товариства та осередки просвітянського руху, відбувалися вистави, концерти, збори та інші культурні події. Українське громадське життя Яворова почало організовуватися раніше: 1881 року о. Йосип Лозинський заснував у місті першу українську читальню.

На вулиці Львівській зосереджені обидві ратуші та костел святих апостолів Петра і Павла. Друга ратуша, нині міська рада, займає колишній будинок староства кінця XIX ст. Фасад викладений червоною цеглою, кути та вікна виділені світлим оздобленням, а центральну частину завершує зубчастий фронтон. Наприкінці XIX ст. Яворів був повітовим центром, тому на Львівській вулиці з'явилися нові адміністративні будинки.

Мурований костел святих апостолів Петра і Павла поруч із ратушами датують серединою XVII ст.; його фундатором був Пилип Риковський. Зовні він має масивні стіни, високий дах і стримане оздоблення без великої кількості декору. Вівтарна частина виступає за основний об'єм храму. Під костелом збереглися крипти з родинними похованнями. У 1990 році святиню повернули римо-католицькій громаді, після чого тут відновили богослужіння.

"Нова" ратуша у Яворові

Стара Яворівська ратуша 1882 року займає кут вулиці Львівської. Її план нагадує літеру Г, над дахом піднімається восьмикутна вежа з годинником на чотири циферблати. У будинку працював міський магістрат. Вежу використовували для пожежного нагляду за щільною забудовою середмістя. З верхнього ярусу можна було контролювати дахи, двори та вулиці центральної частини Яворова.

Дерев'яна дзвіниця церкви святого Юрія у Яворові

У Малому передмісті є церква Різдва Пресвятої Богородиці. Біля неї збереглася дерев'яна дзвіниця 1670 року з великою арочною галереєю на другому ярусі. Саме з Малим передмістям міський переказ пов'язує підземний хід від колишньої королівської резиденції Яна III Собеського.

Церква святого Юрія має окрему дерев'яну дзвіницю 1764 року. На верхньому ярусі влаштована відкрита галерея, над нею піднімається купольне завершення. Вона розміщена на церковному подвір'ї поруч із мурованим храмом. Давню дерев'яну дзвіницю при церкві Різдва Пресвятої Богородиці у Малому передмісті датують 1670 роком.

Історико-етнографічний музей «Яворівщина» працює біля Генеральського ставу, на вул. Львівській, 31. У XVII ст. неподалік була королівська резиденція Яна III Собеського; цілісна замкова споруда не збереглася, а частина колишньої території закрита. Експозиція охоплює історію Яворова, королівський період, місцеві ремесла, яворівський розпис і дерев'яну забавку. Серед експонатів є побутові речі, старі фотографії, документи та матеріали про мешканців Яворова і Яворівщини.

На вул. Лесі Українки у 2016 році мешканці Яворова розписали металеву огорожу колишнього заводу «Явір», що входив до львівського ВО «Кінескоп». Яворівський орнамент простягнувся на 154,4 м при висоті 2 м та був зафіксований Національним реєстром рекордів України. Візерунки створи-

ли за мотивами традиційного яворівського розпису, характерного, зокрема, для місцевих дерев'яних іграшок.

Що подивитися навколо

Івано-Франкове, історичний Янів. Містечко заснував Ян Свошовський 1611 року, а давніша водойма поруч відома як Янівський став: її закладення пов'язують із 1407 роком. У центрі стоїть костел Пресвятої Трійці, споруджений у 1741-1761 роках у готичній традиції з елементами рококо; 1774 року храм консекрував архієпископ Вацлав Сераковський. У Музеї традиційної яворівської іграшки показують дерев'яні забавки, яворівський розпис, інструменти майстрів та проводять майстер-класи. Актуальну інформацію про відвідування, події, майстер-класи та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. Біля Янівського ставу видно водойму, греблю, берегову забудову та лінію Розточчя.

Яворівський національний природний парк. Парк охоплює ландшафти Українського Розточчя: ліси, пагорби, долини, водойми, рекреаційні стежки та місця відпочинку. Для поїздки потрібна попередня перевірка відкритих маршрутів, режиму відвідування, сезонних обмежень та правил перебування на природоохоронній території. Актуальну інформацію про маршрути, послуги, квитки, контакти та правила відвідування потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Площа Ринок: центральна частина Яворова. Міський громадський простір із забудовою, пам'ятниками та виходами до головних вулиць. Доступ вільний. Google Maps

Яворівська ратуша: вул. Львівська, 16. Історична будівля з вежею та годинником. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Друга ратуша, міська рада: вул. Львівська, 15. Адміністративна будівля з неоготичними рисами. Фасади видно з вулиці; вхід за режимом установи. Google Maps

Костел святих апостолів Петра і Павла: вул. Львівська, 17. Діючий римо-католицький храм у центральній частині міста, поруч із ратушами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з парафією. Google Maps

Народний дім: площа Ринок. Культурна установа в історичній громадській будівлі. Фасади видно з площі; інтер'єр за режимом подій та установи. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: район Малого передмістя. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Дерев'яна дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці: церковне подвір'я біля храму в Малому передмісті. Історична дерев'яна споруда. Фасади видно з подвір'я. Google Maps

Церква святого Юрія: вул. Святоюріївська, 8. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Дерев'яна дзвіниця церкви святого Юрія: вул. Святоюріївська, 8, церковне подвір'я біля храму святого Юрія. Історична дерев'яна споруда. Фасади видно з подвір'я. Google Maps

Панорама колишнього Янова (зараз - Івано-Франкове)

Історико-етнографічний музей «Яворівщина»: вул. Львівська, 31. Діючий музей біля Генеральського ставу. Доступ за графіком музею. Google Maps

Рекордний яворівський розпис: вул. Лесі Українки, огорожа колишнього заводу «Явір», що входив до ВО «Кінескоп». Орнаментальний розпис створено 2016 року за мотивами традиційного яворівського декоративного мистецтва. Вуличний об'єкт, доступний для огляду з вулиці. Google Maps

Жовква

Для чого їхати

Жовква - один із найкраще збережених прикладів ренесансного міста в Україні: біля площі Вічевої зосереджені замок, костел святого Лаврентія, ратуша, кам'яниці з підсіннями та дві міські брами. Далі від площі розташовані василіанський і колишній домініканський монастирі, оборонна синагога та дерев'яні церкви давніх передмість. За містом, на Розточчі, лежить Крехівський монастир.

Коротка історія

Жовква виросла біля давнього поселення Винники, відомого з XIV ст. Наприкінці XVI ст. Станіслав Жолкевський заснував тут нове приватне місто з замком, ринковою площею, укріпленнями, брамами та впорядкованою забудовою. Планування Жовкви спиралося на ренесансну концепцію «ідеального міста», де замок власника, площа, храми, житлові квартали, дороги та оборонні споруди розміщували за єдиним задумом. Із будівництвом замку та костелу святого Лаврентія пов’язане ім’я архітектора Павла Щасливого. У 1603 році Жовква отримала магдебурзьке право.

Площа Вічева у Жовкві

У другій половині XVII ст., за Яна III Собєського, Жовква стала королівською резиденцією. Тут приймали послів, розвивалися торгівля, ремесла, мистецтво та книгодрукування, діяли римо-католицька, українські та єврейська громади. У місті сформувалася Жовківська іконописна школа, працювала єврейська друкарня. Після переходу під владу Австрії у 1772 році Жовква поступово втрачала оборонне значення, частину міських мурів розібрали, однак планування історичного центру збереглося. У 1951-1992 роках місто називалося Нестеровом, після чого йому повернули назву Жовква.

Легенда

За місцевим переказом, план Жовкви уподібнювали до людського тіла: замок вважали головою, площу Вічеву - серцем, а міські брами та дороги - руками і ногами.

Ратуша і костел святого Лаврентія у Жовкві

Опис маршруту містом

Площа Вічева є центром історичної Жовкви. З одного боку до неї прилягає замок, неподалік височіє костел святого Лаврентія, на самій площі розташована ратуша, а довкола збереглися старі кам’яниці з підсіннями. Нижні поверхи частини будинків відкриті аркадами, під якими колись містилися торгові приміщення. На площі також зберігся стовп ганьби. Від Вічевої розходяться вулиці до Глинської та Звіринецької брам, монастирів і колишніх передмість.

Жовківський замок

Глинська брама у Жовкві

Нинішню ратушу збудували 1932 року за проєктом архітектора Броніслава Віктора. Це вже третя відома ратуша Жовкви. Першою була дерев'яна ратуша посеред ринкової площі. У 1687 році архітектор Петро Бебер звів муровану ратушу з аттиком, сонячним годинником та мірою аршина на фасаді, але 1832 року її розібрали через аварійний стан. Сучасну будівлю спорудили на іншому місці, використавши частину колишніх казарм і казематів. У ратушній вежі діє музейна експозиція «Жовківська вежа» та оглядовий майда-

нчик. З верхнього ярусу відкривається площа Вічева, замок, костел святого Лаврентія, брами, монастирські комплекси та мережа вулиць старого міста.

Жовківський замок займає один із боків площі Вічевої. Його споруджували приблизно у 1594-1606 роках для засновника міста Станіслава Жолкевського, а авторство проєкту пов'язують із Павлом Щасливим. Чотири корпуси оточували прямокутний внутрішній двір, кути захищали вежі, а до оборонної системи входили брама, мури та рів. Водночас замок був резиденцією власника міста, тому за укріпленнями містилися житлові та парадні приміщення магнатського двору.

У другій половині XVII ст. замок став однією з резиденцій Яна III Собєського. Тут король приймав послів, зберігав зброю, військові трофеї, мистецькі твори та родинні пам'ятки. Пізніші війни, пожежі та перебудови суттєво змінили споруду. До нашого часу дійшли в'їзна частина, внутрішній двір, корпуси та наріжні башти.

Костел святого Лаврентія розташований на невеликому підвищенні біля площі. Станіслав Жолкевський задумав його одночасно як парафіяльний храм, родинну усипальницю та місце вшанування військових перемог. Будівництво почалося 1606 року, основні роботи завершили до 1618 або 1620 року, а 1623 року костел освятили. Проєкт приписують Павлу Щасливому; після його смерті роботи продовжив Амвросій Прихильний.

Жовківська оборонна синагога

Будівля має форму хреста, високий дах та ренесансний фасад. Найцікавіша зовнішня деталь - кам'яний фриз із військовими сценами, зброєю, вершниками та стрільцями. Біля храму піднімається окрема дзвіниця, яка мала також оборонне призначення. Усередині збереглися надгробки представників родів Жолкевських, Даниловичів і Собєських. Тут поховані Станіслав Жолкевський, Регіна з Гербуртів, Ян Жолкевський та Якуб Собєський. В інтер'єрі є головний та бічні вівтарі, орган, скульптурне оздоблення, ліпнина та меморіальні написи.

Від середмістя збереглися два історичні виходи через міські укріплення. Глинська брама була орієнтована на давню дорогу до Глинська. Її масивний проїзд нагадує про час, коли в'їзд до міста контролювали мури та брами. Біля споруди залишилися фрагменти оборонних стін. Звіринецька брама виходить у напрямку колишнього замкового парку та звіринця Собєських. Від неї дорога продовжується за межі давнього середмістя. Біля обох брам збереглися ділянки колишніх міських укріплень.

Дерев'яна церква Святої Трійці у Львівському передмісті Жовкви

Василіанський монастир і церква Пресвятого Серця Христового мають значно довшу історію, ніж сучасний вигляд храму. Раніше на цьому місці була дерев'яна церква Різдва Христового, яку в документах 1606 та 1612 років уже називали старою. Монастир заснували 1682 року, а мурований храм завершили на початку 1690-х років. Нинішнього вигляду церква набула після перебудови 1903-1907 років за проєктом Едгара Ковача. Над видовженою будівлею піднімається великий центральний купол, а головний та бічний входи оформлені порталами. Особливу увагу всередині привертають роз-

писи Юліана Буцманюка. Каплицю художник розписав у 1910-1911 роках, основну частину церкви - у 1932-1939 роках. Поряд із біблійними сюжетами він увів постаті та події української історії. У композиціях присутні мотиви Берестейської унії, козацької доби, Акта Злуки та українського церковного життя.

Колишній Домініканський монастир, нині церква священномученика Йосафата, виник як родинна усипальниця Собєських. Софія Теофілія Собеська заснувала монастир 1653 року після загибелі свого сина Марка у битві під Батогом. Кам'яний костел Успіння Пресвятої Богородиці завершили 1655 року. Біля нього розміщувалися дерев'яні келії, а комплекс захищали стіна та вежа. Пізніше монастирські будівлі неодноразово перебудовували, а після переходу храму до іншої конфесії він отримав сучасну посвяту. В інтер'єрі збереглися надгробки Теофілії та Марка Собєських, частини вівтарного оздоблення, амвон і фрагменти старих розписів. З боку вулиці можна роздивитися бароковий фасад із карнизами та високими вікнами, монастирські корпуси та залишки оборонних споруд біля комплексу.

Після пожежі старої дерев'яної синагоги 1692 року громада почала споруджувати нову муровану оборонну синагогу в колишньому єврейському кварталі неподалік від лінії міських укріплень. Будівництво завершили 1698 або 1700 року; роботи пов'язують із королівським архітектором Петром Бебером. Синагога має масивний майже кубічний корпус, товсті стіни та високі вікна. Під дахом збереглися бійниці та елементи оборонної галереї, завдяки яким споруда могла бути частиною захисту кварталу. Усередині частково вціліли старі розписи та написи.

Дерев'яна церква Пресвятої Трійці розташована на території колишнього Львівського передмістя. Нинішній храм збудували 1720 року замість давнішої церкви 1601 року, що згоріла під час пожежі 1717 або 1719 року. Будівля складається з трьох послідовних частин, кожна з яких має окреме високе завершення. Нижню частину стін оперізує широкий піддашок, а дах традиційно вкритий ґонтом. Соснові стіни спираються на міцну дубову основу. Головна пам'ятка інтер'єру - шестиярусний бароковий іконостас 1720-х років, який окремі дослідники датують 1728 або 1729 роком. Центр іконостаса займають різьблені царські врата з композицією Древа Єсеєвого. Над ними йдуть кілька рядів ікон, розділених різьбленими колонами з виноградним орнаментом, а верхню частину завершує Розп'яття.

Дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці у передмісті Винники спорудили 1705 року стараннями пароха Йосифа Кишницького та його дружини; напис про будівництво зберігся на балці хорів. Храм складається з трьох частин, над центральною піднімається один високий верх. Усередині зберігся шестиярусний іконостас першої половини XVIII ст. Окремі ікони мають дати 1708, 1710, 1730 та 1846 років, а найдавніші твори пов'язують із майстра-

ми Жовківської іконописної школи. На церковному подвір'ї збереглася дерев'яна дзвіниця, а поряд була територія старого цвинтаря.

Що подивитися навколо

Крехів. Крехівський монастир святого Миколая стоїть серед лісистого Розточчя. Його історія починається на початку XVII ст. Це діючий василіанський монастир із мурами, брамами, храмами, джерелами, печерною традицією та паломницькою функцією. На місці видно монастирську огорожу, в'їзну браму, церкви, подвір'я, джерела, лісові схили та дорогу до давніх печер. Актуальну інформацію про богослужіння, паломництво та відвідування потрібно перевірити на офіційному сайті монастиря: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Площа Вічева: центральна частина Жовкви. Громадський простір із ратушею, підсіннями, стовпом ганьби та виходами до замку, храмів і брам. Доступ вільний. **Google Maps**

Ратуша та музей «Жовківська вежа»: площа Вічева, 1. Будівля міської ради з музеєм і оглядовою вежею. Площа та фасади доступні; музей і вежа відкриті за графіком. Актуальну інформацію про екскурсії, події та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Глинська брама: площа Вічева, біля ратуші. Відновлена міська брама. Фасади та проїзд видно з площі. **Google Maps**

Звіринецька брама: площа Вічева, вихід у напрямку замкового парку. Міська брама. Фасади та проїзд видно з відкритої міської ділянки. **Google Maps**

Жовківський замок, музей-заповідник: площа Вічева, 2. Резиденційно-оборонний комплекс, частково музеєфікований. Двір і музейні приміщення відкриті за режимом заповідника. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці музею-заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Костел святого Лаврентія: площа Вічева, 18. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з парафією. **Google Maps**

Василіанський монастир і церква Серця Христового: вул. Василіанська, 4. Діючий греко-католицький монастирський комплекс. Подвір'я та фасади доступні з повагою до монастирського режиму; інтер'єр у відкриті години святині або під час богослужінь. **Google Maps**

Колишній Домініканський монастир, церква священномученика Йосафата: вул. Львівська, 7а. Діючий греко-католицький храм у колишньому монастирському комплексі. Фасади та подвір'я доступні; інтер'єр у відкриті години святині або під час богослужінь. Google Maps

Жовківська оборонна синагога: вул. Запорізька, 8. Мурована оборонна синагога в реставраційно-консерваційному стані. Фасади видно з вулиці; інтер'єр відкривають лише за окремим погодженням. Google Maps

Крехівський монастир

Фрагменти міських мурів: історичний центр Жовкви, ділянки біля брам, замку та монастирських комплексів. Збережені елементи оборонного периметра. Доступні з відкритих міських ділянок. Google Maps

Церква Пресвятої Трійці: вул. Львівська, 90. Діючий дерев'яний храм, пам'ятка зі списку ЮНЕСКО. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Винниках: вул. Івана Франка, 9. Діючий дерев'яний храм на давньому передмісті. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Белз

Для чого їхати

Белз поєднує княжу історію, переказ про Белзьку ікону Богородиці та спадщину белзького хасидизму. На площі Ринок розташована ратуша, неподалік збереглися монастирі домініканців і домініканок, Аріанська вежа, єврейські пам'ятки та дерев'яна церква святої Параскеви. На Замочку між Солокією та Річицею містяться городище, колишній костел, вежа Марії, брама, каплиця святого Валентина і Кальварія.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Белз датується 1030 роком і стосується походу Ярослава. У 1170 році місто стало столицею Белзького князівства, а згодом одним із важливих осередків руського пограниччя. У 1462-1772 роках Белз був адміністративним центром Белзького воєводства, тут розвивалися торгівля, ремесла та сакральне життя.

Панорама Белза

Після першого поділу Речі Посполитої Белз перейшов під владу Габсбургів. У XIX ст. завдяки династії Рокеахів місто стало одним із відомих осередків хасидизму. XX ст. приніс руйнування Першої світової війни, Голокост,

знищення Великої синагоги та кілька змін державного кордону. У 1951 році Белз увійшов до складу УРСР. У 2001 році створено Державний історико-культурний заповідник «Княжий Белз».

Легенда

За переказом, під час облоги Белза мешканці винесли на укріплення ікону Богородиці. Стріла влучила в лик Богородиці, після чого нападників нібито охопило сум'яття і місто було врятоване. Пізніша традиція ототожнила Белзьку ікону з Ченстоховською Богородицею.

Опис маршруту містом

На площі Ринок збереглася лише частина давньої забудови Белза. До вцілілої забудови належать ратуша, кілька старих кам'яниць, руїни домініканського костелу та окрема дзвіниця. Домініканці оселилися в місті наприкінці XIV ст., а мурований костел і келії сформувалися у середині XVI ст.; у XVIII ст. комплекс перебудовували. Від храму вціліли фрагменти стін і великі віконні прорізи, за якими ще можна визначити його колишні розміри. Дзвіниця збереглася окремо від руїн костелу. Теперішня ратуша займає частину колишніх домініканських келій, пристосованих для міського управління. Це видовжений двоповерховий корпус із регулярним рядом вікон, високим дахом і вежею. Довкола площі збереглися окремі кам'яниці, що нагадують про колишню щільнішу забудову Ринку.

Ратуша та руїни домініканського монастиря у Белзі

Колишній монастир домініканок і церква святого Миколая розташовані поза площею Ринок. Комплекс сформувався у XVII ст., мурований храм датують 1653 роком. Після пожеж і перебудов церква зберегла барокові риси фасаду та високий мурований корпус. До комплексу належать колишні монастирські будівлі та дзвіниця початку XX ст. На фасадах і мурах залишилися сліди руйнувань, ремонтів та пізніших перебудов. Із подвір'я одночасно видно храм, монастирські корпуси та дзвіницю.

Спорудження каплиці Снопковських, відомої також як Аріанська вежа, на площі Лесі Українки у 1606 році приписують белзькому хорунжому Андрієві Снопковському, який звів її як родинну усипальницю на місці давнішої церкви святого Івана. Каплиця має шестигранну форму, товсті цегляні стіни, вузькі вікна та високий вежоподібний корпус. Усередині є одна зала зі склепінням, окремий вхід веде до підземних крипт. Плита з гербом Равич, датою 1606 та монограмою колись була над входом. Назва Аріанська вежа з'явилася пізніше і не відповідає первісному призначенню споруди.

Будинок Ішре Лев у Белзі

Від єврейської спадщини Белза збереглися кілька об'єктів у старій частині міста та на околиці. Велика синагога XIX ст., важлива для белзької хасидської громади, була зруйнована під час Другої світової війни. Біля місця колишнього релігійного осередку вціліли будинок товариства Ішре Лев початку XX ст. та міква. На єврейському цвинтарі кінця XVIII ст. поховані представники династії Рокеахів, могили яких відвідують хасидські паломники.

Дерев'яну церкву святої Параскеви на міському цвинтарі, у межах колишнього Люблінського передмістя, датують другою половиною XVIII ст., дзвіницю - XIX століттям. Церква невелика, з високим дахом і простими де-

рев'яними стінами. Окрема дзвіниця розміщена на церковному подвір'ї, довкола збереглися старі поховання та цвинтарні доріжки. Від площі Ринок сюди веде шлях через забудову колишнього передмістя.

Дерев'яна церква святої Параскеви на цвинтарі у Белзі

Замочок - історична частина Белза на півострові між Солокією та Річицею, приблизно за 10-15 хвилин ходи від центру. На цій ділянці були давнє городище, княжий укріплений осередок і пізніший замок. На місцевості збереглися підвищення городища та залишки земляних валів.

Колишній костел Пресвятої Діви Марії, нині церкву святого Миколая, збудували у 1906-1911 роках у стилі модерну з неоготичними рисами. Над головним входом піднімається вежа, по боках фасаду виступають контрфорси, а в стіни храму вмуровані гарматні ядра. Двоярусну вежу-дзвіницю біля церкви спорудили 1933 року; її завершують зубці та історичний герб Белза з грифоном.

На Замочку також збереглися триаркова брама 1935 року з гербом Белза у вигляді пушкаря з гарматою, каплиця святого Валентина того самого року, відома також як Польовий вівтар, і Кальварія 1938 року. До Кальварії входять хресна дорога та 14 станцій-капличок.

Давній шлях до Белза з боку Заболоття позначає колона святого Вінцентія. Ще один об'єкт поза історичним центром - залізнична станція Белз із вокзалом, коліями та перонами. Вона з'явилася після прокладання залізниці через місто і досі використовується як залізнична станція.

Що подивитися навколо

Угнів. Мале прикордонне місто над Солокією. Тут збереглися бароковий костел Успіння Пресвятої Богородиці 1683-1695 років, церква Різдва Пресвятої Богородиці 1854-1857 років із дерев'яною дзвіницею, синагога початку XX ст., будівля колишньої єврейської школи та залишки давніх міських валів.

Адреси, сайти і доступ

Державний історико-культурний заповідник у м. Белзі: вул. Домініканська, 1. Адміністрація заповідника та музейні зали. Доступ до музейних приміщень і екскурсій за графіком заповідника. Google Maps

Площа Ринок і старі кам'яниці: площа Ринок. Історична міська забудова з частково збереженими кам'яницями. Фасади видно з площі. Google Maps

Колишній домініканський монастир отців і ратуша: вул. Домініканська, 1, біля площі Ринок. Відреставрований келійний корпус із ратушною вежею. Музейні зали відкриті за графіком заповідника; фасади видно з площі та вулиці Домініканської. Google Maps

Руїни домініканського костелу та дзвіниця: поруч із ратушею, між площею Ринок та вул. Домініканською. Руїни костелу і збережена барокова дзвіниця. Фасади та дзвіницю видно з відкритої ділянки біля ратуші. Google Maps

Колишній монастир домініканок і церква святого Миколая: вул. Савенка, 3. Діючий храм із монастирськими корпусами, частина корпусів занедбана. Храм відкритий під час богослужінь; корпуси видно з подвір'я та прилеглої вулиці. Google Maps

Каплиця Снопковських, відома як Аріанська вежа: площа Лесі Українки. Відреставрована мурована вежа-каплиця 1606 року. Фасади видно з площі; інтер'єр відкривають за режимом заповідника. Google Maps

Дерев'яна церква святої Параскеви та дзвіниця: вул. Січових Стрільців, 48, міський цвинтар. Дерев'яний храмовий комплекс на цвинтарній території. Подвір'я, фасади та дзвіниця доступні з цвинтаря; інтер'єр відкривають за домовленістю з громадою або заповідником. Google Maps

Будинок Ішре Лев: вул. Володимира Івасюка, 2. Історична будівля єврейського товариства початку XX ст. Фасади видно з вулиці; пошкоджені ділянки та інтер'єр не входять до огляду. Google Maps

Колишня міква: вул. Володимира Івасюка, біля будинку Ішре Лев. Збережена будівля колишньої єврейської ритуальної лазні. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Єврейський цвинтар із похованнями цадиків Рокеахів: західна околиця Белза. Історична єврейська цвинтарна територія та місце паломництва. Доступ із повагою до релігійних правил і стану території. Google Maps

Замочок: урочище Замочок, півострів між Солокією та Річицею. Відкритий історичний простір давнього городища і замкової ділянки. Доріжки та відкриті ділянки доступні за місцевим режимом прикордонної території. Google Maps

Замочок у Белзі

Колишній костел Пресвятої Діви Марії, нині церква святого Миколая: урочище Замочок, район Замчище. Мурований храм початку XX ст. на місці давніших святинь. Фасади доступні; інтер'єр відкритий під час богослужінь або за домовленістю з громадою. Google Maps

Двоярусна дзвіниця 1933 року, брама, каплиця святого Валентина і Кальварія: урочище Замочок, біля церкви святого Миколая. Сакральні споруди міжвоєнного періоду. Фасади та відкриті частини комплексу видно на території Замочка. Google Maps

Колона святого Вінцентія: Заболоття, біля залізничного переїзду на в'їзді з боку Шептицького. Придорожня сакральна пам'ятка. Видно з узбіччя біля переїзду. Google Maps

Кам’янка-Бузька

Для чого їхати

У центрі Кам’янки-Бузької розташовані ратуша, Народний дім у стилі українського модерну, неоготичний костел-санктуарій, дерев’яна церква святого Миколая, мурована церква Різдва Пресвятої Богородиці, музей та колишня синагога. На західній околиці залишилися руїни палацу Мієрів. Від центральних вулиць можна спуститися до берегів Західного Бугу та Кам’янки. У сусідніх Батятичах і Таданях збереглися дерев’яні пам’ятки.

Коротка історія

Кам’янка-Бузька виникла біля злиття долин Західного Бугу та Кам’янки. Ранні згадки про поселення належать до початку XV ст., традиційною датою заснування часто називають 1411 рік. У XV-XVI століттях місто розвивалося за Юрія Струмила, отримало самоврядні права, мало ремісників, ярмарки та активну торгівлю. У 1578 році Кам’янка отримала право складу дрогобицької солі.

Ратуша у Кам'янці-Бузькій

Місто неодноразово потерпало від татарських нападів та воєн і відбудовувалося. За австрійської влади тут діяли повітові установи, суд і пошта, а після прокладання залізниці зросло транспортне значення Кам’янки. У забудові XIX - початку XX ст. залишилися споруди, пов’язані з українською, польською та єврейською громадами. У XX ст. місто кілька разів змінювало

державну належність, зазнало руйнувань під час воєн, а після Другої світової війни отримало сучасну назву Кам’янка-Бузька.

Легенда

Місцевий переказ пов’язує церкву Різдва Пресвятої Богородиці з чудесною подією. Коли Юрій Струмило проїжджав лісом, на липі нібито з’явився образ Богоматері, а коні стали навколішки. Після цього на місці поставили капличку, згодом дерев’яну церкву, а пізніше мурований храм.

Опис маршруту містом

Ратушу межі XIX і XX ст. на вулиці Тараса Шевченка досі використовує міська влада. Над двоповерховим прямокутним корпусом піднімається триярусна вежа з годинником і гербом Кам’янки-Бузької. Годинник відновили 2012 року. Довкола працюють міські установи та крамниці, а вздовж вулиці залишилися будинки різних періодів.

Народний дім з елементами українського модерну у Кам'янці-Бузькій

Неподалік від ратуші у 1911-1912 роках спорудили Народний дім за проєктом архітектора Олександра Лушпинського для місцевих українських товариств. Тут діяла «Просвіта», містилися актова зала, бурса, крамниця та житлові приміщення. У залах відбувалися вистави, концерти і громадські збори. Будинок належить до українського модерну: його вирізняють великі вікна, асиметричні частини фасаду та декоративні мотиви, характерні для української архітектури початку XX ст. Театральна історія Кам’янки-Струмилової почалася значно раніше: 8 вересня 1619 року тут поставили драму Якуба Ґаватовича про Іоанна Хрестителя.

Костел Успіння у Кам'янці-Бузькій

Історико-краєзнавчий музей Кам’янеччини займає колишній житловий будинок із дерев’яним портиком. Музей заснували 1996 року. Експозиція охоплює історію Кам’янки-Бузької та Надбужжя: тут представлені старі світлини, документи, побутові речі, матеріали про місцеві ремесла, родину Цегельських та громадських діячів міста. Частина експонатів походить із навколишніх сіл.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії збудували у 1910-1913 роках за проєктом Теодора Тальовського, а консекрація відбулася 1929 року. Неоготичний храм має високу вежу, вузькі вікна із загостреним верхом, цегляний декор та виступи вздовж зовнішніх стін, що зміцнюють споруду. Вежу помітно з навколишніх вулиць, а зблизька можна роздивитися цегляне оздоблення фасадів та оформлення вікон. Після закриття в радянський період костел повернули римо-католицькій громаді; нині він діє як Санктуарій Вмираючого Ісуса Милятинського.

Церкву Різдва Пресвятої Богородиці у старій частині міста споруджували у 1878-1882 роках на місці давнішої дерев’яної церкви. Будівництво пов’язане з отцем Михайлом Цегельським, який відігравав помітну роль в українському громадському житті Кам’янки. Над навколишніми житлови-

ми будинками піднімаються вежі храму, а з подвір’я відкривається його головний фасад.

Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці у Кам'янці-Бузькій

Дерев’яний храм святого Миколая походить із 1667 року, дзвіницю біля нього датують 1762 роком. Храм складається з трьох послідовних частин, кожна з яких завершена банею. Нижню частину стін захищає широкий піддашок. Усередині зберігся іконостас XVII ст., а на подвір’ї окремо розташована дерев’яна дзвіниця.

Біля автостанції збереглася колишня синагога. Прямокутний мурований корпус має високий чотирисхилий дах, великі віконні прорізи, вертикальні виступи на фасадах та декоративні аркові ніші. У XX ст. споруду пристосували для потреб автостанції, однак основні пропорції колишнього молитовного будинку не змінилися.

Дорогою від автостанції до центру оглядають колишній костел Святого Духа, зведений у 1908-1909 роках на Глиниськах. Храм сильно постраждав під час Першої світової війни, у 1938 році його реконструювали, а після Другої світової війни пристосували для господарських потреб. Від костелу залишився мурований корпус із високим дахом, великими арковими віконними прорізами та передньою стіною колишнього храму. Нині споруда занедбана.

Дерев'яний костел у селі Тадані

На західній околиці Кам’янки-Бузької, майже навпроти автостанції, збереглися руїни палацу Мієрів, спорудженого приблизно в середині XIX ст. Маєтком володіли Агнєшка і Фелікс Мієри, згодом їхній син Кароль; пізніше власниками були Анджей Потоцький, Ян Брандис і Броніслав Віслоцький, а останньою власницею до 1939 року залишалася Ванда Раковська. Палац мав тиньковані фасади та парадний портик із великими арками, колонами, круглими вікнами і декоративними деталями над входом. Частина даху та перекриттів втрачена, будинок руйнується, довкола ростуть старі дерева колишнього парку.

Що подивитися навколо

Батятичі. У селі збереглася дерев’яна церква святого Юрія Переможця, яку найчастіше датують 1795 роком. В інтер’єрі є стінописи XVIII-XIX ст. Довкола храму збереглися церковне подвір’я та стара сільська забудова.

Тадані. Тут розташований дерев’яний костел Відвідин Пресвятої Діви Марії і святої Теклі 1734 року, один із рідкісних в Україні дерев’яних римо-католицьких храмів XVIII ст. Усередині збереглися розписи. Богослужіння відбуваються нерегулярно, тому доступ до інтер’єру потрібно узгоджувати завчасно.

Адреси, сайти і доступ

Ратуша: вул. Тараса Шевченка, 2. Адміністративна будівля міської влади. Фасади видно з вулиці; службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Народний дім: вул. Тараса Шевченка, 11. Історична громадська будівля, тепер культурна установа. Фасади видно з вулиці; інтер’єр за режимом установи або подій. Google Maps

Історико-краєзнавчий музей Кам’янеччини: вул. Незалежності, 43. Музейна установа. Доступ за графіком музею. Google Maps

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії, Санктуарій Вмираючого Ісуса Милятинського: вул. Івана Павла II, 5. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Івана Франка, 10. Діючий храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква святого Миколая: вул. Незалежності, 87. Історична дерев’яна церква з дзвіницею. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр відкривають за режимом громади. Google Maps

Палац Мієрів: західна околиця Кам’янки-Бузької. Руїни садибного комплексу. Фасади та залишки споруд видно ззовні; аварійні частини не призначені для заходу. Google Maps

Буськ

Для чого їхати

Буськ лежить між Західним Бугом, Полтвою та Солотою, тому його історичні частини розділені річками і мостами. У центрі розташовані ратуша, палац Бадені, костел, Миколаївська церква та колишня синагога. На Довгій Стороні містяться дерев'яна церква святої Параскеви і старий єврейський цвинтар, а у Волянах - церква святого Онуфрія та залишки давнього городища.

Коротка історія

Територія Буська була заселена ще у ранньому середньовіччі, а городища над річками відносять до часу бужан. Перша літописна згадка про місто датується 1097 роком. У 1100 році князь Давид Ігорович зробив Буськ центром удільного князівства. У давніх джерелах трапляються назви Бужеськ, Бужськ і Бузьк.

Ратуша у Буську

У 1411 році місто отримало магдебурзьке право, а в 1582 році стало вільним королівським містом. Через Буськ проходили торгові шляхи, на річках працювали млини, розвивалися ремесла та торгівля, а з 1539 року відома місцева папірня. За австрійської влади та у міжвоєнний період тут діяли адміністративні установи, з'являлася нова житлова і громадська забудова. З Бусь-

ком пов'язані рід Бадені, українські організації Галичини та Євген Петрушевич.

Легенда

За міським переказом, князь Давид Ігорович шукав місце для твердині, а лелека нібито привів його до підвищення біля води. Саме там, за легендою, князь заклав укріплення, з якого згодом виріс Буськ.

Опис маршруту містом

Ратушу на площі 900-річчя Буська спорудили 1999 року на місці колишнього повітового суду. Двоповерховий тинькований корпус має майже квадратний план, високий цоколь, рівні ряди прямокутних вікон і рустовані кути. Над серединою будівлі піднімається багатоярусна вежа з арковими прорізами, годинниками на кількох гранях і червоним пірамідальним дахом. Годинник встановили 2011 року. На даху є кілька високих димарів із червоними завершеннями, стилізованими під невеликі башти. Довкола площі працюють міські установи та крамниці.

Палац Бадені у Буську

Від площі центральні вулиці проходять повз будинки австрійського періоду. Серед них є одно- і двоповерхові тинькованi кам'яниці з прямокутними вікнами, карнизами, невеликими балконами з металевими огорожами та декоративними завершеннями фасадів. На перших поверхах частини будинків працюють крамниці, верхні використовуються як житло. На бічних вулицях трапляються будинки з високими цоколями, вузькими подвір'ями

та проїздами між корпусами. Біля колишньої площі Ринок стара забудова вціліла лише частково і чергується з пізнішими будинками.

Резиденцію, відому як палац Бадені, заклали 1810 року неподалік центру для родини Мієрів. Від 1876 року маєток належав Бадені. Тут жив Казимир Фелікс Бадені, який згодом очолив уряд Австро-Угорщини. Двоповерховий палац має симетричний фасад із центральним портиком, рівними рядами вікон і балконом з боку парку. Пізніші перебудови додали неоренесансні деталі. Біля головного корпусу вціліли флігелі та частина старого парку.

Костел святого Станіслава у Буську

Костел святого Станіслава і Пресвятої Діви Марії Розарія на вулиці Шкільній звели у другій половині XVIII ст.; посвячення відбулося 1780 року. Проєкт приписують Бернарду Меретину. Пізньобароковий фасад оформлений пілястрами, фронтоном і великим напівкруглим вікном, а з боків основного корпусу виступають короткі бічні частини. У радянський період костел закрили, у 1990-х роках його повернули римо-католицькій громаді.

Сучасний мурований храм святого Миколая на цій самій вулиці будували у 1914-1938 роках за проєктом Євгена Нагірного, хоча церковна ділянка має давнішу історію, пов’язану з міщанським братством. Будівля має хре-

щатий план і центральний верх. Після воєнних пошкоджень верхню частину відновили у простішому вигляді, ніж передбачав первісний проєкт.

Колишня синагога у Буську

Біля колишньої площі Ринок збереглася синагога. Єврейська громада існувала у Буську задовго до спорудження будівлі, що дійшла до нашого часу. Прямокутний мурований корпус має високі вікна та великий колишній молитовний зал. В інтер'єрі вціліли ніші та частина неокласичного обрамлення місця, де зберігали сувої Тори. Після Другої світової війни приміщення використовували для різних господарських потреб.

Дерев'яну церкву святої Параскеви 1708 року оглядають у давній частині Буська, відомій як Довга Сторона. У XIX ст. храм ремонтували та доповнювали розписами, а у XX ст. реставрували фахівці школи Івана Могитича. Церква складається з трьох дерев'яних частин, над центральною піднімається один верх, а нижню частину стін захищає широкий піддашок. Дах укритий ґонтом. На старому єврейському цвинтарі неподалік збереглися мацеви, на яких уціліли написи, орнаменти та різьблені символи. Мацеви утворюють окремі групи серед трави та дерев.

У давньому передмісті Воляни церкву святого Онуфрія датують XVII ст.; у наступні століття її ремонтували та перебудовували. На цій самій ділянці збереглися залишки городища. Церква невелика, складається з двох основних дерев'яних частин, має один верх, широкий піддашок і ґонтовий дах. На подвір'ї розташована окрема дерев'яна дзвіниця XVIII ст., неподалік росте старий дуб із капличкою. На місцевості ще помітні підвищення та залишки земляних валів давнього укріплення.

Олеський замок

Що подивитися навколо

Олесько. Містечко лежить приблизно за 20 км від Буська. Олеський замок формувався у XIV-XVII ст.; у різні часи ним володіли Даниловичі, Собєські, Жевуські та інші шляхетські роди. У замку народився майбутній король Ян III Собеський. Нині тут діє музей із колекцією Львівської національної галереї мистецтв. Для огляду відкриті внутрішній двір, музейні інтер'єри та парк, із замкової височини відкривається краєвид на довколишні пагорби. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці музею-заповідника: Офіційний сайт. Навпроти розташований колишній монастир капуцинів із костелом святого Антонія 1737-1739 років. В Олеську також збереглися костел Святої Трійці XVI-XVII ст. та руїни колишньої синагоги XVIII-XIX ст.

Підгірці. Палацово-замковий комплекс збудували у 1635-1640 роках для коронного гетьмана Станіслава Конецпольського; пізніше ним володіли Собєські, Жевуські та Сангушки. Палац оточують бастіонні укріплення, перед в'їздом збереглася брама, за корпусом розташовані тераси та парк. Від дороги до замку веде прямий під'їзд. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці музею-заповідника: Офіційний сайт. Неподалік розташовані бароковий костел святого Йосифа і Воздвиження Святого Хреста XVIII ст. та колишній заїзд.

Адреси, сайти і доступ

Ратуша, будівля Буської міської ради: площа 900-річчя Буська, 1. Діюча адміністративна будівля. Фасади видно з площі; службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Палац Бадені: площа Незалежності, 3. Занедбана історична будівля, поруч із площею 900-річчя Буська та костелом. Фасади, парк і залишки палацового середовища видно з відкритих підходів; інтер'єри закриті або обмежені. Google Maps

Костел святого Станіслава і Пресвятої Діви Марії Розарія: вул. Шкільна, 9. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква святого Миколая: вул. Шкільна, 7. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Колишня синагога: вул. Буського Братства, 3. Мурована будівля, частково змінена пізнішими пристосуваннями. Фасади видно з вулиці; інтер'єр відкривають лише за домовленістю з користувачами будівлі. Google Maps

Церква святої Параскеви: вул. Шашкевича, 56а. Історична дерев'яна церква. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр відкривають за режимом громади. Google Maps

Старий єврейський цвинтар: стара частина міста біля Довгої Сторони. Меморіальна територія просто неба з мацевами та старими похованнями. Доступ з повагою до місця та релігійних правил. Google Maps

Церква святого Онуфрія: вул. Воляни, Волянська частина Буська. Дерев'яний храм біля валів давнього городища. Подвір'я, фасади, дзвіниця, вали та капличка в старому дубі доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Броди

Для чого їхати

Броди зберегли планування колишнього міста-фортеці, замкові вали, фахверкову годинникову вежу, Золоту вулицю, Велику синагогу, храми, банківські та готельні кам'яниці. За межами укріпленого середмістя розташовані палаци у Старих Бродах і передмісті Шваби. У центрі близько один до одного містяться пам'ятки торгівлі, єврейської громади, міських установ та оборонної історії Бродів.

Коротка історія

Першу письмову згадку про Броди датують 1084 роком у «Повчанні» Володимира Мономаха. Назву пояснюють болотистою місцевістю та переправами через місцеві води. У XVI ст. Станіслав Жолкевський намагався закріпити для міста назву Любич, однак у вжитку залишилася стара назва. У 1584 році Броди дістали магдебурзьке право, а у 1586 році локаційну грамоту. У 1629 році місто перейшло до Конєцпольських, після чого Станіслав Конєцпольський розбудував його як регулярне місто-фортецю з п'ятикутним замком, бастіонами, валами та впорядкованими кварталами.

У XVII-XVIII століттях Броди стали великим багатонаціональним торговим осередком. Після переходу під владу Австрії у 1772 році торгівля продовжила зростати, а привілей вільного торгового міста, наданий 1779 року, діяв до 1880 року. У 1869 році відкрили залізницю Львів-Броди, з 1873 року вона продовжилася в напрямку тодішнього російського кордону. XX ст. принесло зміни державної належності, воєнні руйнування та знищення значної частини єврейської громади.

Легенда

Переказ про Золоту вулицю пояснює її назву знахідками монет. Розповідають, що під час заміни старого дерев'яного настилу бруківкою нібито знаходили золоті та срібні монети, загублені колись торговцями та покупцями.

Опис маршруту містом

Фахверкова годинникова вежа на майдані Свободи схожа на невелику ратушу. Її дерев'яний каркас і годинник помітно відрізняються від мурованої забудови площі. Від майдану починаються вулиці до історико-краєзнавчого музею, Золотої вулиці та інших частин старого центру.

Фахверкова годинникова вежа у Бродах

Золота вулиця у Бродах

Бродівський історико-краєзнавчий музей працює неподалік. Експозиція охоплює історію замку, планування міста, торгівлю, єврейську спадщину та біографії відомих мешканців. На цьому ж майдані збереглася колишня реальна школа, зведена близько 1860 року після пожежі 1859 року. У 1865 році її реорганізували в реальну гімназію, нині будівлю використовує бібліотека. Двоповерховий корпус другої половини XIX ст. має два крила, двосхилий дах та арковий проїзд до подвір'я.

Гімназію імені Івана Труша спорудили у 1881-1883 роках. Тут навчалися або працювали Йозеф Рот, Іван Труш, Антон Попель та інші відомі діячі. Поряд із гімназією стоїть колишній «Сокіл», нині Народний дім. Гімназія була освітнім закладом, «Сокіл» використовували для діяльності українських громадських товариств.

Золота вулиця була однією з головних торгових вулиць Бродів. На її початку зберігся будинок колишнього юдейського кагалу другої половини XIX ст., де до Другої світової війни працювали установи єврейської громади. Перший поверх фасаду оздоблений рустом, другий - пілястрами; збереглися прямокутні вікна та старий балкон.

Будівля колишнього Празького банку у Бродах

Серед кам'яниць Золотої вулиці вирізняється будинок книгарні Фелікса Веста. У XIX ст. тут діяла відома книгарня, а на початку XX ст. фасад отримав сецесійне оздоблення. На ньому є медальйони з портретами польських письменників роботи Антонія Попеля, рослинний декор біля вікон та ковані балкони. На розі Золотої та вулиці Академіка В. Щурата у 1909 році збудували готель «Брістоль». Триповерховий будинок оздоблений атлантами,

маскароном, ліпниною та фронтоном, на фасаді зазначено рік спорудження.

У центральній частині Бродів збереглися колишній Празький банк 1911 року, готелі «Європа» та «Гранд», Торгово-промислова палата і будинок австрійського повітового суду. Ці установи виникли в період активної торгівлі та розвитку Бродів як прикордонного міста наприкінці XIX - на початку XX ст. Банки, готелі, суд і торгові установи займали окремі кам'яниці біля головних вулиць середмістя.

Руїни Великої синагоги у Бродах

1742 року на південний захід від давнього Ринку, у колишньому єврейському кварталі, звели Велику Бродівську синагогу для однієї з найчисленніших єврейських громад Галичини. Вона має великий прямокутний корпус, товсті стіни та високі аркові вікна. Усередині був просторий молитовний зал із системою опор. У XIX-XX століттях будівля зазнавала пошкоджень та ремонтів, а після Другої світової війни втратила релігійну функцію. Нині синагога перебуває в аварійному стані, значна частина даху втрачена, уціліли зовнішні стіни та високі віконні прорізи.

Церкву Воздвиження Чесного Животворящого Хреста у старій міській частині спорудили як костел у 1660-х роках за Конецпольських. Після пожежі близько 1696 року його відновили до 1699 року. Основний корпус видовжений, із напівкруглими вікнами, бічними каплицями та вівтарною части-

ною. Пізніше над храмом з'явилися куполи, які змінили первісний вигляд колишнього костелу.

Перші згадки про церкву Різдва Пресвятої Богородиці неподалік від центральної забудови сягають кінця 1580-х років, а сучасний мурований храм сформувався переважно у 1745-1749 роках. Будівля має форму хреста, над її частинами піднімаються бані, одна з веж обладнана годинником. Великі аркові вікна освітлюють інтер'єр. Храм належав до давньої української частини Бродів.

Бродівський замок спорудили у 1630-1635 роках за Конєцпольських як цитадель міста-фортеці. У 1648 році він витримав облогу військ Богдана Хмельницького. Фортеця мала п'ятикутну форму з п'ятьма бастіонами, між якими простягалися оборонні стіни; довкола були вали та рів. У казематах збереглися склепіння, аркові ніші та кам'яні деталі. На місцевості досі помітні земляні вали, залишки бастіонів та територія колишнього внутрішнього двору.

В'їзна брама Бродівського замку

У середині XVIII ст. у фортеці з'явився палац, уперше згаданий 1755 року. Він належав Потоцьким та наступним власникам замку, а перед Першою світовою війною його відновлювала графиня Ядвіга Жищевська. Двоповерховий бароковий корпус має симетричний фасад, рівні ряди вікон та стримане оздоблення. Палац використовували як житлову резиденцію власників замку.

Старі Броди - історична частина сучасного міста на південний схід від центру, у районі між вул. 22 Січня та трасою Е40. У їхній північній частині, на вул. Низькій, у 1912 році для графині Тишкевич збудували палац на місці давнішої меншої резиденції. Одноповерховий неокласичний корпус поставлений на високому цокольному поверсі та накритий чотирисхилим дахом. Перед фасадом влаштований ряд колон, над центральною частиною - балкон і трикутний фронтон; стіни оздоблені рослинною ліпниною, а кути виділені рельєфом під великі кам'яні блоки. Після пошкоджень Другої світової війни палац відновили. Нині його використовує Бродівський держлісгосп.

Палац Тишкевичів у Старих Бродах

Що подивитися навколо

Підкамінь. У селищі зберігся колишній домініканський монастир із костелом, який зводили у 1612-1695 роках, оборонними мурами, баштами, брамою, келіями та великим подвір'ям. Монастир уперше згаданий 1464 року; після татарського руйнування 1519 року його відбудовували у XVII-XVIII століттях. Неподалік височіє Камінь-велетень, або Чортів камінь, велика скеля з хрестом нагорі та заглибленнями у камені. Від неї відкривається вид на Підкамінь і монастирську гору.

Національний природний парк «Північне Поділля». Еколого-пізнавальний маршрут «Триніг» проходить через Вороняцьке горбогір'я до скельної пам'ятки, джерела біля витоків Стиру та лісових ділянок парку. В околи-

цях Ясенева є коротші піші маршрути Вороняками з джерелами, лісовими дорогами та краєвидами на північну частину Подільської височини. Актуальну інформацію про маршрут «Триніг», рекреаційні послуги, супровід і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Годинникова вежа: майдан Свободи. Історична відновлена міська споруда з фахверковою конструкцією та годинником. Видно з майдану. **Google Maps**

Бродівський історико-краєзнавчий музей: майдан Свободи, 5. Діючий музей. Доступ за графіком музею; екскурсії узгоджують із працівниками. Актуальну інформацію про графік, екскурсії та події потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колишня реальна школа, нині бібліотека: майдан Свободи, 3. Збережена історична будівля другої половини XIX ст. Фасади видно з майдану; інтер'єр за режимом бібліотеки. **Google Maps**

Будівля Бродівської гімназії імені Івана Труша: вул. Михайла Коцюбинського, 2. Діюча освітня будівля. Фасади видно з вулиці; навчальні приміщення не входять до огляду. **Google Maps**

Колишній будинок польського гімнастичного товариства «Сокіл», нині Народний дім: вул. Михайла Коцюбинського, 7. Збережена громадська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом установи. **Google Maps**

Золота вулиця і давній Ринок: центральна частина Бродів, район вул. Золотої та прилеглих кварталів. Історична торговельна забудова з кам'яницями, банківськими та готельними будівлями. Доступ відкритий з вулиць. **Google Maps**

Будинок колишнього юдейського кагалу: вул. Золота, 1. Історична кам'яниця єврейської громади, нині комунальна та приватна власність. Фасади видно з вулиці. **Google Maps**

Книгарня Фелікса Веста: вул. Золота, 11. Історична кам'яниця з торговим і житловим використанням. Фасади видно з вулиці. **Google Maps**

Готель «Брістоль»: вул. Золота, 9 / вул. Академіка Володимира Щурата, 8. Історична сецесійна будівля. Фасади видно з вулиць; інтер'єр залежить від сучасного використання. **Google Maps**

Колишній Празький банк: майдан Свободи, 10. Історична банківська кам'яниця. Фасади видно з майдану. **Google Maps**

Колишній готель «Європа»: вул. 22 Січня, 16. Збережена історична будівля. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Торгово-промислова палата: вул. Михайла Коцюбинського, 8. Історична громадська будівля. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Будівля австрійського повітового суду, нині Бродівський педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича: вул. Михайла Коцюбинського, 4. Діюча освітня будівля. Фасади видно з вулиці; доступ усередину навчальний або службовий. Google Maps

Велика Бродівська синагога: вул. Гончарська, 12. Аварійна руїна без повноцінного даху. Фасади видно з безпечної відстані; інтер'єр, аварійні частини та нестійкі конструкції не входять до огляду без офіційного дозволу. Google Maps

Церква Воздвиження Чесного Животворящого Хреста: вул. Василя Стуса, 9. Діючий храм у споруді колишнього костелу. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Івана Франка, 14. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Бродівський замок, вали, бастіони, каземати і палац: вул. Замкова, 1. Частково збережений фортифікаційний комплекс із валами, бастіонами, казематами та палацовою будівлею в межах замкового двору. Вали, двір та відкриті ділянки доступні; каземати, інтер'єри, службові зони та аварійні частини не входять до огляду без дозволу відповідальних установ. Google Maps

Палац Тишкевичів у Старих Бродах: вул. Низька, 15. Історична садибна будівля, використовується як контора Бродівського держлісгоспу. Фасади видно ззовні; інтер'єр службовий. Google Maps

Палац Вільгельма Шмідта: передмістя Шваби, Броди. Історична резиденційна будівля поза середмістям. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр залежить від сучасного використання. Google Maps

Золочів

Для чого їхати

У старому центрі Золочева зосереджені магістрат, Дім убогих, церкви, бароковий костел і давній міський цвинтар. На пагорбі над містом стоїть замок Собеських із Великим і Китайським палацами.

Коротка історія

Перша надійна письмова згадка про Золочів належить до 1423 року, коли родина Кирдеїв передала місцевий двір дрогобицькому старості Яну Менжику. У 1523 році місто дістало магдебурзьке право, а наприкінці XVI ст. перейшло до Собеських.

Будівля магістрату у Золочеві

У другій половині XVII ст. замок належав Яну III Собеському, пізніше перейшов до Радзивіллів. У XIX-XX століттях колишню резиденцію використовували як місце ув'язнення. У 1941 році тут відбулося масове вбивство в'язнів НКВС. З 1986 року замковий комплекс належить Львівській національній галереї мистецтв і діє як музей-заповідник.

Легенда

Один із золочівських переказів стосується каменів, що нині лежать у замковому подвір'ї. Їм приписували тамплієрське походження, зашифровані написи та здатність випробовувати людину. Походження каменів не вста-

новлене, але вирізьблені на них загадкові знаки стали основою місцевих переказів.

Опис маршруту містом

Колишній магістрат початку XIX ст. на вулиці Маркіяна Шашкевича нині використовує міська рада. Двоповерховий мурований будинок має рівні ряди вікон і небагато декору. У сусідніх кварталах збереглися житлові та громадські будинки кінця XIX - початку XX ст. з балконами, карнизами та декоративними обрамленнями вікон.

Одна з колишніх вілл вирізняється формами венеційської готики. Фасад прикрашають вікна із загостреним верхом, відкрита лоджія з тонкими колонками, кам'яна балюстрада та високий фронтон. Під його завершенням прорізане кругле вікно у формі чотирилисника, а загострені форми повторюються у вікнах бічних крил. В іншій колишній віллі, яку пізніше використовувало відділення міліції, 1989 року відбув останнє ув'язнення В'ячеслав Чорновіл.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії у Золочеві

Дім убогих, або Золочівський двір, пов'язують із тим самим давнім двором, який документи описують як укріплену кам'яну споруду, оточену ровом і валами. У XVII ст. будинок передали для опіки над убогими. Видовжений мурований корпус має товсті стіни, високий двосхилий дах, невеликі прямокутні вікна та високі трикутні завершення торцевих фасадів. До го-

ловного корпусу прилягає нижче крило з окремим дахом і вузькими арковими прорізами. Тиньк на стінах зберігся нерівномірно, помітні сліди пізніших ремонтів.

У старому центрі Золочева збереглася церква Воскресіння Господнього, яку датують 1624-1627 роками. Храм спочатку належав римо-католицькій парафії, пізніше змінив конфесійну належність і неодноразово перебудовувався. У нього товсті мури, видовжена нава та прості фасади без значного декору. Через щільну забудову з вулиці видно переважно бічні стіни, частину головного фасаду та верх храму над сусідніми дахами.

Бастіон з башточкою Золочівського замку

У 1731-1785 роках, як частину комплексу піарів, спорудили костел Успіння Пресвятої Діви Марії. Його легко впізнати за високим бароковим фасадом із пілястрами, арковими вікнами та великим фронтоном над головним входом. Поруч зберігся корпус піарського колегіуму XVIII ст., де навчали учнів монахи-піари. Разом костел і колегіум становили великий релігійний та освітній комплекс старого Золочева.

Біля давніх міських укріплень стоїть церква святого Миколая, яку формували у XIV-XVI століттях, а 1766 року значно перебудували. Мурований храм складається з трьох основних частин, має дві вежі, товсті стіни та склепіння. Усередині зберігся рококовий іконостас, розписи 1911-1913 років виконав Модест Сосенко. Поряд залишилися земляні насипи та муровані фрагменти колишньої оборонної лінії.

На старому міському цвинтарі на вулиці Січових Стрільців збереглися поховання XVIII-XIX ст. Серед них є кам'яні надгробки, хрести, родинні поховання, каплиці, різьблені та скульптурні пам'ятники.

Панорама Золочівського замку

Золочівський замок стоїть на пагорбі над старим центром. Бастіонну резиденцію першої половини XVII ст. збудували для Якуба Собеського. Чотири великі бастіони з'єднані земляними валами, перед ними проходить широкий рів. На кутах бастіонів збереглися невеликі кам'яні башточки з гербовими щитами - одна з найпомітніших деталей зовнішніх укріплень. Бастіони виступають уперед від валів, що дозволяло гарматам обстрілювати підступи до сусідніх частин фортеці. Через в'їзну браму потрапляють у двір, а з валів видно старий центр Золочева та міські квартали.

Великий палац був житловою частиною резиденції Собеських. Усередині збереглися каміни, кам'яні портали, склепіння та старі обрамлення вікон. Парадні приміщення призначалися для прийомів, інші використовували як житлові та службові. Серед незвичних побутових деталей - туалет, влаштований безпосередньо в товщі стіни з відведенням назовні. Тепер у палаці розміщені музейні зали Львівської національної галереї мистецтв із меблями, портретами, старими речами та декоративними предметами.

Китайський палац має круглу центральну частину та два симетричні бічні крила. Така форма одразу вирізняє його у замковому дворі. Усередині діє

експозиція мистецтва країн Азії та Єгипту: кераміка, меблі, скульптура, тканини та інші декоративні речі.

Китайський палац Золочівського замку

У дворі лежать і так звані камені тамплієрів, про які йдеться в золочівській легенді. Їх привезли до замку з околиць Новосілок.

Що подивитися навколо

Підлисся і Біла гора. У Підлиссі діє Музей-заповідник Маркіяна Шашкевича, відкритий 1986 року в родинному селі поета та діяча «Руської трійці». Актуальний графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. Неподалік розташована дерев'яна церква Преображення Господнього 1735 року, споруджена у традиціях галицької дерев'яної архітектури. На Білій горі 1911 року встановили пам'ятний хрест Маркіяну Шашкевичу; з вершини видно пагорби Вороняків.

Білий Камінь. У колишньому містечку зберігся костел Успіння Пресвятої Діви Марії 1613 року, споруджений за Вишневецьких і оздоблений ренесансними та бароковими елементами. На початку XVII ст. Юрій Корибут Вишневецький збудував тут замок. Твердиня до нашого часу не дійшла, однак неподалік від костелу збереглося місце, де вона стояла.

Адреси, сайти і доступ

Золочівський замок: вул. Тернопільська, 5. Музейно-замковий комплекс. Двір, вали, музейні зали та відкриті частини доступні у години роботи музею; службові, закриті та аварійні частини не входять до огляду. Актуальний графік роботи, умови відвідування та події потрібно перевірити на офіційній сторінці музею-заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Будівля магістрату, Золочівська міська рада: вул. Маркіяна Шашкевича, 22. Діюча адміністративна будівля. Фасад видно з вулиці; службові приміщення не входять до огляду. **Google Maps**

Дім убогих, або Золочівський двір: вул. Маркіяна Шашкевича, 13. Збережена мурована будівля. Фасад видно з вулиці; доступ усередину уточнюють на місці. **Google Maps**

Церква Воскресіння Господнього: вул. Маркіяна Шашкевича, 9. Діючий православний храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії: вул. Григорія Сковороди, 6а. Діючий римо-католицький храм у колишньому піярському комплексі. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або за домовленістю з парафією. **Google Maps**

Церква святого Миколая: вул. Валова, 10. Діючий храм УГКЦ на давніх міських валах. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або за домовленістю з громадою. **Google Maps**

Старий міський цвинтар: вул. Січових Стрільців. Історичний цвинтар. Доступ відкритий з повагою до поховань. **Google Maps**

Поморяни

Для чого їхати

Поморяни лежать над річкою Золота Липа. Біля колишнього ринку стоять ратуша та костел Пресвятої Трійці, нижче біля ставу - замок-палац, а на пагорбі збереглася дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці.

Коротка історія

Поселення відоме з XIV ст. Міські привілеї Поморян датують 1466 і 1504 роками, у XVII ст. їх поновлювали за Якуба Собєського. До 1620 року містечком володіли Сєнинські.

Колишня ратуша у Поморянах

У 1620 році Поморяни придбав Якуб Собєський, батько майбутнього короля Яна III Собєського. У 1789 році маєток перейшов до Прушинських, від 1876 до 1939 року Поморянами володіли Потоцькі. Після Другої світової війни в палацових корпусах діяли радянські установи та професійно-технічне училище. У 1980-х роках установи виселили, після чого будівлі залишилися без постійного використання та почали руйнуватися.

Легенда

За місцевим переказом, 1653 року Поморяни врятувала вода зі ставу. Коли татарське військо підійшло до поселення, оборонці Андрій Варненський і Григорій Гаванський відкрили шлюзи на греблі. Потік ринув на підступи та зірвав наступ. Інший переказ приписує спорудження дерев'яної церкви на пагорбі козакам доби Хмельниччини.

Опис маршруту містом

Поморянську ратушу на колишній ринковій площі спорудили у першій половині XIX ст. Первісно це була більша будівля з центральною триповерховою вежею та кількома наріжними вежами. У нижніх приміщеннях колись зберігали зброю, пізніше тут працювали крамниці. Після воєнних пошкоджень ратушу перебудували та пристосували для місцевої адміністрації. Нинішній корпус значно менший від первісного, але зберіг восьмигранні вежі.

Замок у Поморянах

У середині XVIII ст. на цій площі почалося будівництво костелу Пресвятої Трійці. Після смерті ксьондза Гумніцького роботи надовго зупинилися і завершилися вже на початку XIX ст. Після пожежі 1854 року храм відновлювали. Костел має одну наву, короткі бічні виступи, гранчасту вівтарну частину та класицистичний фасад із пілястрами, трикутним завершенням і декоративними вазами. Над дахом стоїть невелика башточка, біля храму

збереглася окрема дзвіниця. За місцевим переказом, один із її дзвонів пов'язують із турецькою гарматою часів Яна III Собєського.

Замок-палац стоїть біля ставу. Перший дерев'яний замок на цьому місці належав роду Свинків і існував уже у XV ст.; документ 1497 року згадує його у зв'язку з Миколою Свинкою. Став і низинний рельєф були частиною оборони. У першій половині XVI ст. дерев'яну твердиню змінив мурований замок, спорудження якого пов'язують із Яном з Сієни. Ян III Собєський використовував Поморяни як одну зі своїх резиденцій, відновлював укріплення після татарських нападів і неодноразово перебував тут. У 1687-1695 роках замок кілька разів витримував облоги.

Замковий палац у Поморянах

Прушинські поступово перетворювали військову фортецю на палацову резиденцію. У корпусах містилися житлові приміщення, родинні та мистецькі збірки. До нашого часу збереглися східний і південний двоповерхові корпуси, кругла кутова вежа, внутрішній двір та південна галерея з рядом колон. На стінах місцями вціліли декоративні елементи та герб Собєських «Яніна». З боку ставу найповніше видно обидва палацові крила та круглу вежу, а у дворі - колонну галерею і фасади корпусів. Частина стін і перекриттів втрачена, окремі частини будівель перебувають в аварійному стані.

Церква Пресвятої Трійці УГКЦ на вулиці Шевченка - мурований храм, відбудований після пожежі кінця XIX ст. Головний фасад фланкують дві вежі.

На пагорбі у верхній частині Поморян збереглася дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці. Напис на одвірку датує нинішній храм 1690 роком. У XIX ст. церкву ремонтували, а в другій половині XX ст. частину дерев'яних деталей перекрили бляхою. Храм складається з трьох послідовних частин з окремими верхами. Над середньою піднімається баня на восьмигранній основі, над західною та вівтарною частинами влаштовані менші декоративні цибулясті бані. Нижню частину стін оперізує широкий піддашок. На стінах є групи круглих віконець, складених у формі хреста.

Що подивитися навколо

Дунаїв. Парафію Святого Станіслава Єпископа заснували 1413 року, готичний мурований костел існував до 1485 року, а після татарських руйнувань храм відбудували 1585 року у ренесансних формах. Костел має товсті мури, вежу-дзвіницю, бійниці та ренесансні деталі.

Урмань. Дерев'яну церкву святих апостолів Петра і Павла збудували на Покутті 1668 року, а згодом перевезли волами до Урмані та зібрали на схилі над селом. Поруч стоїть новіший мурований храм, який почали будувати 1939 року і завершили 1993 року.

Адреси, сайти і доступ

Поморянський замок-палац: вул. Підзамча, біля ставу. Аварійний, частково зруйнований комплекс. Замок можна оглядати з відкритих підходів; корпуси, нестійкі конструкції та зарослі аварійні місця недоступні. Google Maps

Костел Пресвятої Трійці: колишня ринкова площа, поруч із ратушею. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з парафією. Google Maps

Поморянська ратуша: площа Ринок, 1. Занедбана неоготична частина колишньої будівлі магістрату. Фасади видно з площі; аварійні та закриті частини недоступні. Google Maps

Дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці у Поморянах

Церква Пресвятої Трійці УГКЦ: вул. Шевченка. Діючий греко-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква Собору Пресвятої Богородиці, дерев’яна: вул. Садова, пагорб у верхній частині селища. Збережений дерев’яний храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Бережани

Для чого їхати

Бережани виросли довкола резиденції Синявських. Біля Золотої Липи зберігся замок із родовою каплицею, у колишньому Ринку стоять ратуша та церква Пресвятої Трійці, а з пагорба Старожисько біля бернардинського монастиря видно панораму міста.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Бережани датується 1375 роком. Місто різко змінило масштаб у 1530 році, коли отримало Магдебурзьке право, а польський король Сигізмунд I передав його Миколі Синявському. Родина Синявських перетворила Бережани на магнатську резиденцію: поруч із Ринком сформувалися квартали ремісників, торговців і різних громад, а в долині Золотої Липи постала фортеця для захисту міста.

Замок у Бережанах

У XVII-XIX століттях Бережани розвивалися як укріплений, багатоконфесійний та освітній центр Галичини. Тут діяли римо-католицька, греко-католицька, вірменська та єврейська громади, працювали магістрат, школи, ремісничі та торгові осередки. У XIX - на початку XX ст. місто отримало гімназію, банки, громадські будівлі, вілли та культурні інституції. У 2001 році для охорони історичної спадщини Бережан створили державний історико-архітектурний заповідник.

Легенда

Назва замку «Східний Вавель» походить від колишнього палацового розмаху резиденції Синявських. У пам’яті міста замок залишився фортецею і

магнатським двором із залами, кам’яним різьбленням, родовою усипальницею та каплицею Святої Трійці.

Опис маршруту містом

Замок Синявських займає низинну ділянку біля Золотої Липи. Укріплення використовували низинне положення, воду, болотистий ґрунт і дубові палі. Замок будували у 1534-1554 роках як ренесансний оборонно-резиденційний комплекс. План мав форму п’ятикутника з чотирма вежами, а мури охоплювали житлові та господарські корпуси. Просторий внутрішній двір із палацовими елементами нагадував італійське палаццо, що стало однією з причин появи назви «Східний Вавель». До нашого часу дійшли фрагменти мурів, веж, палацових корпусів і каплиці; на частині комплексу тривають реставраційні роботи.

Каплиця Святої Трійці у Бережанському замку

Каплицю Святої Трійці в межах замку заклали 1554 року. Це була тринефна родова каплиця-усипальниця Синявських. Її інтер’єр пов’язували з роботами майстрів Генріха Горста, Германа Гутте та Йоганна Пфістера. Тут відбувалися богослужіння родини власників міста та містилися їхні поховання. Нині каплицю реставрують; збереглися мури та сліди кам’яного оздоблення.

Ратушу на площі Ринок спорудили у 1803-1811 роках, а годинникову вежу завершили 1811 року. Ранньокласицистична будівля має два поверхи, внутрішній двір, стримані фасади та вежу. У різні часи тут містилися магістрат, крамниці та гімназія; нині працюють бібліотека, музеї та туристично-інформаційний центр.

Церкву Пресвятої Трійці навпроти ратуші звели 1768 року, а наприкінці XIX - на початку XX ст. перебудували. Фасад має пізньобарокові та рококові риси: пілястри, аркові прорізи, фігури святих у нішах, волюти, ліпне обрамлення вікон і декоративне завершення центральної частини.

Ратуша і площа Ринок у Бережанах

Будівництво костелу святих апостолів Петра і Павла, колишнього фарного костелу Різдва Діви Марії, неподалік Ринку тривало у 1600-1626 роках, а освячення відбулося 31 серпня 1626 року. Дзвіницю поставили 1741 року, перебудувавши оборонну вежу. Костел має пізньоготичні та ренесансні риси, високі стіни, стрільчасті вікна та портал. Після Другої світової війни храм використовували не за призначенням, а 1996 року повернули римо-католицькій громаді. Костел стоїть на підвищенні; товсті мури та дзвіниця, перебудована з оборонної вежі, зберігають оборонні риси комплексу.

Вірменський квартал сформувався у XVII-XVIII століттях, коли вірменські купці та ремісники були частиною економічного життя міста. Церкву Різдва Діви Марії на Вірменській вулиці будували у 1750-1764 роках із тесаного каменю, а освятили 1791 року. Храм має компактну форму та стримані кам'яні фасади без пишного декору. У кварталі також збереглася пам'ять про вірменську школу 1724 року, капличку з аркадовими нішами для дзвонів та будинок, пов'язаний із Маркіяном Шашкевичем під час його навчання в Бережанах. Від фарного костелу видно Вірменську вулицю з її старою забудовою, вірменську церкву та дахи середмістя.

Вірменська церква Різдва Діви Марії

На Банковій та вулиці Степана Бандери збереглася група громадських і житлових будинків кінця XIX - початку XX ст. Найвиразніший серед них - будинок допомогової каси 1910 року, споруджений у стилі так званої надвіслянської готики, з неоготичними формами та декоративною цеглою. Окремий будинок звели для міського магістрату, хоча в більшості галицьких міст він містився в ратуші; на фронтоні досі є герб Бережан, а нині тут працюють районний архів та науковий відділ заповідника. Майже навпроти стоїть пошта початку XX ст. Її наріжну частину акцентує кругла башточка з банею, під балконом обабіч входу розміщені дві скульптурні фігури, а вікна та портал мають ліпне оздоблення. Поруч збереглися будинок польського товариства того самого часу та житловий будинок XIX ст. на розі вулиць Степана Бандери і Олени Кульчицької.

На вулиці Шевченка до цієї забудови додаються віллові та садибні будинки кінця XIX - початку XX ст. і будинок «Рідної школи». Усередині кварталу залишилися руїни Великої синагоги. Єврейська божниця існувала в Бережанах уже у XVII ст., а збережені мури належать споруді 1718 року. Від неї вціліли високі віконні прорізи, частина стін та фрагмент декору на фронтоні.

Вілла Домбровського у Бережанах

На вулиці Валовій збереглися дві виразні історичні вілли. Будинок під номером 11 пов'язують з Андрієм Чайковським, адвокатом, громадським діячем та письменником. Його вирізняє асиметричний фасад із округлою наріжною частиною, над якою піднімається відкрита дерев'яна башточка-галерея; вікна мають декоративні обрамлення, а різновисокі частини будинку завершені окремими дахами. Вілла О. Дубицького під номером 20 має ще складніший силует: наріжний еркер із заскленою дерев'яною галереєю, вузьку башточку з високим черепичним дахом, різні за формою вікна та поєднання тинькованих стін із дерев'яними деталями. На розі Валової та Гімназійної стоїть гімназія 1914 року, одна з найбільших історичних споруд міста.

Між будинками 12 і 13 на вулиці Миколи Бездільного зберігся єврейський цвинтар. Тут є давні мацеви з різьбленням, написами та символами, огорожа і огель Мешулама Шраги Файбуша Гальперіна.

Колишній бернардинський монастир на пагорбі Старожисько почали будувати у 1630-х роках, завершили 1683 року, а оборонні мури додали 1742 року. Центральною спорудою був бароковий костел святого Миколая з келіями; нині тут розташована церква Пратулинських мучеників. Вільного доступу всередину немає. З відкритих підходів видно зовнішні мури та монастирські споруди, а з пагорба - щільну забудову середмістя, ратушу, будинок ощадної каси з неоготичними фронтонами, церкву Пресвятої Трійці, фарний костел святих апостолів Петра і Павла та інші храмові вежі над дахами Бережан.

Панорама Бережан з пагорба Сторожисько

Що подивитися навколо

Рай. Перший мисливський двір на місці Раївського палацу пов'язують із XVII століттям, а нову резиденцію заклали у 1760-1770-х роках за Ельжбети Любомирської. У XIX ст. палац перебудували для Потоцьких, після чого він отримав класицистичний вигляд: симетричний корпус, стримані фасади, аркові прорізи першого поверху, півколони доричного ордера та декоративні деталі навколо вікон. Над порталом збереглися дві рельєфні Вікторії з вінками, розміщені обабіч аркової ніші, а над вікнами другого поверху - рослинна ліпнина. Раївський парк має давні дерева, алеї, каскад ставків і схили, що спускаються від палацу вглиб дендропарку.

Урочище Монастирок біля Лісників. Розташоване одразу за Бережанами в бік Рогатина. Від XVII ст. паломницьким місцем опікувалися ченці Василіанського чину. В урочищі є хресна дорога, каплички, джерела, лісова дорога до святині та Чортів камінь.

Адамівка. Передмістя на південній околиці Бережан виникло 1584 року. Тут стоїть дерев'яна церква святого Миколая 1691 року. Храм був осередком церковного братства, заснованого 1600 року, і має тридільну структуру, складну баню з двома заломами та риси галицької народної дерев'яної архітектури. Поруч стоїть двоярусна мурована дзвіниця, неподалік зберігся монумент тверезості 1878 року, відновлений 1989 року.

Палац Потоцьких у передмісті Рай

Надрічне. У колишньому Дрищеві збереглася придорожня неоготична каплиця 1914 року та дерев'яна церква святого Миколая 1771 року біля цвинтаря.

Біще. Оборонний костел Успіння Пресвятої Діви Марії збудували 1644 року на підвищенні в центрі села. Храм має товсті мури, контрфорси, стрільчасті вікна та триярусну вежу; поруч збереглися старі католицькі поховання.

Адреси, сайти і доступ

Замок Синявських і замкова каплиця Святої Трійці: вул. Івана Франка, 1. Руїни, реставраційні ділянки та музейний об'єкт ДІАЗ. Двір, відкриті частини комплексу та окремі музейні приміщення доступні за режимом заповідника; аварійні, службові та закриті ділянки не входять до огляду. Актуальну інформацію про екскурсії, події та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. Google Maps

Ратуша: площа Ринок, 1. Збережена громадська будівля з музеями, бібліотекою та туристично-інформаційним центром. Площа та фасади доступні; установи всередині працюють за власними графіками. Google Maps

Церква Пресвятої Трійці: площа Ринок, 9. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Вірменська церква Різдва Діви Марії: вул. Вірменська, 6. Збережена пам’ятка вірменської громади. Фасади видно з вулиці та подвір’я; інтер’єр відкривають за режимом заповідника або за домовленістю на місці. Google Maps

Вірменський квартал: вул. Вірменська та прилеглі вулиці. Історична житлова забудова вірменської громади Бережан. Фасади видно з вулиць; приватні подвір’я та інтер’єри не входять до огляду. Google Maps

Костел святих апостолів Петра і Павла: вул. Братів Лепких, 1. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за домовленістю з парафією. Google Maps

Будинок допомогової каси: вул. Банкова, 6. Збережена історична громадська будівля. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер’єру залежить від сучасного використання. Google Maps

Колишній магістрат: вул. Банкова, 4А. Історична адміністративна будівля з гербом міста на фронтоні, нині архів та науковий відділ заповідника. Фасади видно з вулиці; інтер’єр доступний за режимом установ. Google Maps

Будівля пошти: вул. Степана Бандери, 1. Історична громадська будівля початку XX ст. Фасади видно з вулиці; службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Руїни Великої синагоги: вул. Руська, прохід у бік вул. Шевченка за лінією забудови. Збереглися фрагменти мурованих стін і прорізів. Фасади видно з безпечної відстані; інтер’єр, аварійні частини та нестійкі конструкції не входять до огляду без офіційного дозволу. Google Maps

Вілла Андрія Чайковського: вул. Валова, 11. Збережена історична вілла. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер’єру залежить від сучасного використання. Google Maps

Вілла О. Дубицького: вул. Валова, 20. Збережена історична вілла. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер’єру залежить від сучасного використання. Google Maps

Бережанська гімназія: вул. Гімназійна, 2. Діюча освітня будівля. Фасади видно з вулиці; навчальні приміщення не входять до огляду. Google Maps

Єврейський цвинтар: між будинками 12 і 13 на вул. Миколи Бездільного. Огороджене історичне кладовище з мацевами та огелем. Доріжки цвинтаря доступні; мацеви, огорожі, поховання та нестійкі елементи не чіпати. Google Maps

Бернардинський монастир на пагорбі Старожисько: вул. Костьольна, 1, пагорб Старожисько. Доступ до комплексу обмежений. З відкритих підходів видно зовнішні мури, монастирські споруди та панораму міста; інтер’єр, службові та закриті частини доступні за чинним режимом установи. Google Maps

Рогатин

Для чого їхати

Рогатин пов’язаний із легендою про Роксолану та давнім галицьким центром довкола площі Роксолани. Тут зосереджені костел, оборонна церква Різдва Богородиці, дерев’яна церква Зішестя Святого Духа зі списку ЮНЕСКО, музей «Опілля», будівлі на Галицькій, Валова з пам’яттю про єврейське минуле та церква Святого Миколая в Горішніх Бабинцях.

Коротка історія

Першу відому письмову згадку про Рогатин традиційно пов’язують із 1184 роком. Давнє місто пов’язують із простором Галицько-Волинської держави; у подальшій хронології міста важливими стали середньовічні укріплення та міські привілеї. Важливим рубежем став 1415 рік, коли галицький боярин Волчко Преслужич переніс поселення на місце села Філіповичі та домігся для нього магдебурзького права. У XV-XVII століттях Рогатин розвивався на шляхах між Львовом, Галичем, Тернополем і Поділлям, але часто страждав від нападів, пожеж і воєн. У XIX - на початку XX ст. місто стало повітовим, освітнім і торговим осередком, отримало гімназії, громадські споруди та забудову, яка досі формує вигляд центральних вулиць.

Пам'ятник Роксолані у Рогатині

Окрема постать у рогатинській історичній пам'яті - Настя Лісовська, відома в Європі як Роксолана, а в Османській імперії як Гюррем Султан. Рогатинська традиція вважає її уродженкою міста та донькою православного священника. Після татарського нападу вона потрапила до Османської імперії, стала дружиною султана Сулеймана Пишного, матір'ю султана Селіма II та однією з найвпливовіших жінок османського двору XVI ст. У Рогатині її образ присутній у пам'ятнику біля костелу, місцевих назвах, екскурсійних маршрутах і переказах, які пов'язують біографію Роксолани з міськими святинями.

Легенда

За найвідомішим переказом про назву міста, дружина князя Ярослава Осмомисла заблукала під час полювання, а шлях їй показав олень з великими рогами. На місці порятунку нібито виникло місто, назване Рогатином. Інше тлумачення виводить назву від «рога тину», тобто частини огорожі або укріплення.

Костел святих Миколая та Анни у Рогатині

Ще один міський переказ пов'язує Настю Лісовську з церквою Зішестя Святого Духа. За місцевою традицією, майбутню Роксолану хрестили саме тут. Документального підтвердження цей сюжет не має, але він пояснює,

чому дерев'яна святиня в міській пам'яті поєднує архітектуру, іконостас та образ найвідомішої постаті Рогатина.

Опис маршруту містом

На площі Роксолани зосереджені костел святих Миколая та Анни, пам'ятник Роксолані і кам'яниці центральної частини Рогатина. Пам'ятник Насті Лісовській встановили 1999 року за проєктом скульптора Романа Романовича. Від площі розходяться вулиці до костелу, старої забудови, вулиці Галицької, міських валів і церкви Святого Духа. Пам'ятник стоїть у центрі площі, а довкола нього видно фасади навколишніх будинків і силует костелу.

Церква Різдва у Рогатині

Костел святих Миколая та Анни, відомий також як костел Святої Анни, належить до найдавніших римо-католицьких храмів Рогатина. Парафія сформувалася на початку XV ст., перший дерев'яний костел постраждав під час нападу 1509 року, а нинішній мурований храм спорудили у 1538-1555 роках. У його архітектурі поєднані готичні та ренесансні риси, доповнені пізнішими відновленнями. Масивний корпус підсилений контрфорсами, високі стрілчасті вікна прорізають товсті мури, внутрішній простір перекритий склепіннями. Над фасадом піднімається вежа з годинником, яка добре помітна з площі Роксолани. Товсті стіни, обмежена кількість великих прорізів і компактний мурований об'єм відповідали умовам прикордонного міста, де храм міг слугувати укриттям під час нападів.

Раннє датування церкви Різдва Пресвятої Богородиці у центральній частині Рогатина різниться, тому найобережніше говорити про муровану оборонну святиню, вигляд якої формувався у середньовічно-ранньомодерний час із важливими перебудовами XVI-XVII ст. У XVI ст. біля храму діяли братство і школа, тому це була релігійна та освітня пам'ятка давнього міста. На місці видно мури, брами, вежу-дзвіницю, товсті стіни, готичні деталі та склепіння.

Церкву Зішестя Святого Духа на вулиці Роксолани, на території старого цвинтаря, офіційно датують 1598 роком, хоча в дослідженнях трапляється датування першою половиною XVII ст. Це тридільна зрубна споруда, складена з бабинця, нави та вівтарної частини. Стіни захищені широким піддашшям, дах укритий ґонтом, а невисокі пропорції формують компактний силует. З 1983 року в церкві працює музейна філія. Усередині зберігається п'ятиярусний іконостас 1650 року з іконами, різьбленими елементами та послідовними рядами композицій. Він належить до найважливіших пам'яток рогатинського іконопису XVII ст. У 2013 році церкву включили до списку Світової спадщини ЮНЕСКО у складі серійної номінації дерев'яних церков Карпатського регіону.

Дерев'яна церква Святого Духа у Рогатині

Музей Миколи Угрина-Безгрішного створили 2004 року в міській частині, пов'язаній із культурною пам'яттю Рогатина, як частину рогатинської філії Музею мистецтв Прикарпаття. Експозиція присвячена письменникові, художникові, педагогові та матеріалам про культурне життя Рогатина першої половини XX ст.

Історико-краєзнавчий музей «Опілля» на Галицькій вулиці працює в будинку XIX ст., пов'язаному зі старою адміністративною забудовою. В експозиції є матеріали про археологію, історію міста, побут, ремесла, воєнні події та людей Рогатинщини. Неподалік зберігся будинок товариства «Сокіл» кінця XIX - початку XX ст. Уздовж Галицької видно житлові та громадські кам'яниці, фасади, віконні обрамлення, входи і лінію забудови старої вулиці.

Колишня площа Ринок у Рогатині

Валова вулиця веде до колишнього єврейського кварталу Рогатина. До Другої світової війни тут діяли молитовні, навчальні та громадські споруди великої єврейської громади. Велика синагога не збереглася: її знищили під час німецької окупації. На Валовій залишилася інша будівля - колишній бейт-мідраш кінця XIX - початку XX ст. Це проста мурована споруда з високими вікнами, пошкодженими фасадами та слідами колишнього молитовного простору.

Дерев'яну церкву Святого Миколая з окремою дзвіницею на пагорбі Горішніх Бабинців над старою частиною міста збудували 1729 року. У 1944 році храм постраждав від авіабомби, після чого був відновлений і освячений 1954 року. Це тридільна, триверха пам'ятка галицької народної архітектури. Поряд із храмом зберігся старий єврейський цвинтар із мацевами та меморіальними знаками. На пагорбі добре видно дерев'яний храм, дзвіницю, старі поховання та панораму Рогатина.

Що подивитися навколо

Черче. У селі стоїть дерев'яна церква Святого Василія Великого 1733 року на старому цвинтарі. Це тризрубний дерев'яний храм із окремою дзвіницею, ґонтовими дахами та давнім цвинтарним оточенням. Тризрубна структура храму, дахові заломи і дерев'яна дзвіниця збереглися серед поховань старого цвинтаря.

Палац Реїв у Приозерному

Чесники. Головна пам'ятка села - церква Вознесіння Христового XV-XVI ст. Це мурований оборонний храм із товстими стінами, вузькими вікнами, масивним об'ємом і виразними укріпленими рисами. На місці важливі кладка, форма вікон, вежова частина та розташування храму на ділянці, зручній для оборони.

Приозерне. У колишніх Псарах зберігся палацово-парковий комплекс родини Реїв. Давніший маєток у XVIII ст. пов'язують із Юзефом Яблоновським, а теперішній палац збудували 1882 року для Вільгельміни Рей з роду Ґлоґовських за проєктом львівського архітектора Юліана Захаревича. Окрім палацу, тут збереглися брама 1822 року, шпихлір і стайня кінця XVIII ст. У парку видно головний корпус, господарські споруди, в'їзну браму, залишки алей та маєткове планування.

Адреси, сайти і доступ

Костел святих Миколая та Анни: вул. Галицька, 60. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Пам'ятник Роксолані: площа Роксолани, біля костелу святих Миколая та Анни. Пам'ятник у громадському просторі. Доступ вільний. **Google Maps**

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Галицька, 18. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. **Google Maps**

Церква Зішестя Святого Духа: вул. Роксолани, 10. Музейний об'єкт, філія Музею мистецтв Прикарпаття, пам'ятка зі списку ЮНЕСКО. Доступ за музейним графіком; години роботи, вартість входу або екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті Музею мистецтв Прикарпаття: Офіційний сайт. **Google Maps**

Музей Миколи Угрина-Безгрішного: вул. М. Угрина-Безгрішного, 14. Музейний об'єкт рогатинської філії Музею мистецтв Прикарпаття. Доступ за графіком музею; години роботи, вартість входу або екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті Музею мистецтв Прикарпаття: Офіційний сайт. **Google Maps**

Історико-краєзнавчий музей «Опілля»: вул. Галицька, 52. Музей в історичній міській будівлі. Доступ за графіком музею; екскурсії узгоджують із працівниками. **Google Maps**

Будинок товариства «Сокіл»: вул. Галицька, 36. Історична міська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від сучасного використання. **Google Maps**

Колишній бейт-мідраш: вул. Валова, на північний схід від площі Роксолани, у комплексі колишніх єврейських будівель. Пошкоджена історична будівля єврейської громади. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за дозволом власника або користувача будівлі. **Google Maps**

Церква Святого Миколая і дзвіниця: вул. Святомиколаївська, пагорб Горішні Бабинці біля старого єврейського цвинтаря. Дерев'яний храм із дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. **Google Maps**

Галич

Для чого їхати

У Галичі сучасне місто над Дністром поєднується з пам'ятками княжої столиці в сусідньому Крилосі. У центрі збереглися церква Різдва Христового, караїмська спадщина та Старостинський замок на Галич-горі, а за кілька кілометрів - вали княжого городища, фундаменти Успенського собору, Галичина могила та церква Святого Пантелеймона.

Коротка історія

Давній княжий Галич не збігається з межами нинішнього міста. Його головний осередок локалізують біля сучасного Крилоса. У X ст. галицькі землі входили до простору Русі, у XII ст. тут сформувався окремий князівський центр, а 1141 року Галич став його столицею. Розквіт пов'язаний із князюванням Ярослава Осмомисла у 1153-1187 роках. Наприкінці XII ст. місто стало столицею об'єднаного Галицько-Волинського князівства, доки в 1240-х роках Данило переніс столицю до Холма.

Церква Різдва і майдан Різдва у Галичі

Нинішній Галич виріс біля пристані та торгово-ремісничого поселення, згодом став центром Галицького староства. У 1367 році місто отримало Магдебурзьке право. У XIV ст. за ці землі боролися литовські, угорські та польські володарі, а від 1387 року вони увійшли до складу Польської корони. Старостинський замок над Дністром був головною міською фортецею в пізньо-

му середньовіччі та ранньомодерний час. Після татарських нападів, війн XVII ст. і втрати оборонного значення замок занепав.

Легенда

Переказ про Галичину могилу в Крилосі пов'язує курган із засновником або давнім княжим героєм, від якого нібито походить назва Галича.

Старостинський замок у Галичі

Опис маршруту містом

Огляд сучасного Галича починають на майдані Різдва. Церква Різдва Христового належить до найдавніших мурованих святинь міста. Її ранню історію пов'язують із періодом XIII-XV ст., а перша документальна згадка про храм належить до 1550 року. У XVI ст. він був пов'язаний із ремісничими цехами, у XVIII-XIX століттях зазнавав ремонтів, а нинішній вигляд значною мірою сформувала реставрація 1904-1906 років за участі архітектора Лева Левинського. Храм зведений із місцевого мергелю і цегли на вапняному розчині. Первісно він мав хрестоподібний план і три бані, але пізніші добудови змінили його вигляд. Поруч збереглася дерев'яна 22 вересня 1998 року, до 1100-ліття Галича, на майдані відкрили пам'ятник королю Данилу. Автори монумента, скульптор О. Пилєв та архітектор О. Чамара, зобразили правителя верхи на коні, з короною та мечем.

Музей караїмської історії та культури працює від 4 листопада 2004 року в колишньому караїмському житловому будинку кінця XIX ст. Караїми жили в Галичі століттями, мали кенасу, цвинтар, релігійні книги, побутові звичаї та родинні архіви. У кількох музейних кімнатах представлені молитовні предмети, документи, фотографії, побутові речі, книги та матеріали про галицькі караїмські родини.

Панорама Галича з Замкової гори

Від майдану Різдва відходить вулиця Караїмська із забудовою кінця XIX - початку XX ст. Дерев'яна караїмська кенаса згоріла під час пожежі 1830 року, пізніша мурована споруда також не збереглася. Уздовж вулиці стоять старі житлові будинки з подвір'ями; за містом зберігся давній караїмський цвинтар.

Від центру можна вийти до Дністра і пішохідного мосту. Річка століттями визначала розташування переправ, пристані та торгових шляхів. З мосту видно широке русло, береги, сучасну забудову Галича та довколишні пагорби.

Над Дністром піднімається Галич-гора з руїнами Галицького, або Старостинського, замку. Його початок пов'язують із серединою XIV ст., коли після переходу галицьких земель під владу Польської корони тут постала укріплена резиденція старости. Замок розбудовували до XVII ст. В описі 1627 року згадано п'ять башт, кілька брам, муровану вежу, шляхетські приміщення, архів міських та земських книг, каплицю і дерев'яні оборонні споруди.

Заповідник "Давній Галич" у Крилосі

Церква Святого Пантелеймона у с. Шевченкове

У 1658-1661 роках замок відновлювали за галицького старости Анджея Потоцького під керівництвом інженера Францішека Корассіні. Посилювали мури, вали і брами, перебудовували внутрішні споруди та пристосовували укріплення до артилерії. У замку були старостинський палац, шляхетська вежа, судові приміщення та каплиця Святої Катерини. У 1676 році фортецю

здобули і пошкодили війська османського полководця Ібрагіма-Паші, після чого вона поступово втратила військове значення.

На Галич-горі збереглися фрагменти мурів, п'ятигранна башта, підвали, бійниці, сліди давнього рову та тераси пагорба; частину стін відновлено. Для будівництва використовували місцевий вапняк, мергель і цеглу. План фортеці наближався до трикутника, а круті схили посилювали її захист. З вершини видно сучасний центр Галича, майдан Різдва, долину Дністра, міст і берегові тераси.

Що подивитися навколо

Крилос. На укріпленій височині збереглися вали X-XII ст., рови, тераси городища та Галичина могила. Поруч розташовані фундаменти Успенського собору XII ст., каплиця святого Василія, церква Успіння Пресвятої Богородиці 1584-1586 років, Музей історії Галича в Митрополичих палатах та Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття. Тут також працює створений 2007 року Центр реабілітації та реінтродукції диких тварин Галицького національного природного парку, де лікують травмованих і осиротілих диких звірів та птахів.

Шевченкове. У селі стоїть церква Святого Пантелеймона 1194 року, яку пов'язують із князем Романом Мстиславовичем. Пізніше вона була римо-католицьким костелом святого Станіслава, пережила руйнування та відновлення. Збереглися білокам'яна кладка, романські риси, різьблені портали та брама-дзвіниця.

Адреси, сайти і доступ

Галицький замок: Галич-гора, над Дністром. Руїни та відновлені фрагменти замку. Відкриті частини доступні за режимом Національного заповідника «Давній Галич»; край мурів, аварійні місця та нестійкі конструкції не входять до огляду. Google Maps

Церква Різдва Христового: майдан Різдва. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Пам'ятник королю Данилу: майдан Різдва. Відкритий міський пам'ятник. Доступ вільний. Google Maps

Музей караїмської історії та культури: майдан Різдва, 33. Музей Національного заповідника «Давній Галич». Доступ за графіком музею. Google Maps

Караїмська вулиця: біля майдану Різдва. Збережена житлова забудова колишньої караїмської частини міста. Фасади видно з вулиці; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. **Google Maps**

Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття: с. Крилос. Скансен із дерев'яними садибами та господарськими спорудами. Доступ за графіком музейного об'єкта. **Google Maps**

Церква Святого Пантелеймона: с. Шевченкове, біля Галича. Діюча історична святиня. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години святині або за режимом заповідника. **Google Maps**

Національний заповідник «Давній Галич»: актуальний графік, квитки та екскурсії для музейних об'єктів потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт.

Центр реабілітації та реінтродукції диких тварин: с. Крилос. Доступ за актуальним режимом центру: Офіційний сайт. **Google Maps**

Болехів

Для чого їхати

Компактний центр Болехова з ратушею, синагогою, храмами, музеями та старими кам'яницями можна оглянути пішки. Окремий напрямок - Стара Баня із залишками давнього солеварного промислу.

Коротка історія

Болехів виник у долині річки Сукель на перетині шляхів між Стриєм, Долиною та Сколівськими Бескидами. Першу письмову згадку про болехівські землі пов'язують із 1371 роком. Промислове добування солі почалося 1546 року, а 1603 року місто отримало магдебурзьке право. У наступні століття Болехів переживав татарські напади, мав дерев'яні укріплення, розвивав шкіряні промисли та міську торгівлю.

Після 1772 року Болехів опинився у складі Австрійської монархії, у міжвоєнний період належав до Польщі. XIX і початок XX ст. залишили ратушу, кам'яниці, костел, міські вілли та культурні інституції. Останні десятиліття життя тут провела Наталія Кобринська, письменниця і одна з організаторок українського жіночого руху.

Ратуша у Болехові

Легенда

Місцеві перекази пов'язують назву Болехова з давнім поселенням у долині Сукелю. Інші версії відсилають до соляних джерел і давніх ремесел місце-

вих мешканців. Однозначного пояснення походження назви ці перекази не дають.

Опис маршруту містом

Ратушу на площі Івана Франка спорудили 1863 року на місці давнішого адміністративного будинку. Це одноповерхова прямокутна споруда з високою годинниковою вежею над центральною частиною фасаду. Вежа має шпиль, малу оглядову галерею, декоративні башточки та годинниковий ярус. Фасади вирізняють симетричне розташування вікон, профільовані карнизи, пілястри, обрамлення прорізів і поєднання романтичних та неоренесансних деталей.

Синагогу неподалік центральної частини датують кінцем XVIII - першою половиною XIX ст. До Другої світової війни це була одна з головних споруд єврейської громади Болехова. У радянський час будівлю пристосували під клуб працівників шкіряної фабрики, через що інтер'єр і первісний вигляд зазнали втрат. Збереглися великий прямокутний корпус, високі віконні прорізи, масивні стіни та залишки фасадного декору; всередині містився молитовний зал.

Колишня синагога у Болехові

Наприкінці XIX ст. біля центральної частини міста почали будувати собор Святих Жінок Мироносиць; сучасну споруду пов'язують із 1908 роком, а освячення митрополитом Андреєм Шептицьким відбулося 1909 року. У 2009 році храм отримав статус собору. Трибанна мурована споруда має високий

центральний корпус, бічні бані, аркові вікна, кам'яне оздоблення та іконні зображення над входом. На фасаді помітні портал, ряди аркових прорізів, декоративні пояски та завершення бань; біля храму є каплиця.

Довкола колишнього Ринку збереглися кам'яниці кінця XIX - початку XX ст. Серед забудови площі є фасади з віконними обрамленнями, входами до колишніх крамниць, наріжні будинки та житлові поверхи над торговими приміщеннями.

Через міст над Сукелем вулиця виходить до будинку Боренштейна на вулиці Євгена Коновальця. Віллу збудували наприкінці XIX ст. для заможної єврейської родини Боренштейнів; за місцевою традицією, у ній діяв готель або ресторан. Споруду вирізняють сецесійний декор фасаду, асиметрична композиція, висока вежа зі шпилем, віконні обрамлення та оздоблення наріжної частини.

Музей Наталії Кобринської відкрили 2005 року як окрему філію міського музею. Він розташований в історичній будівлі та присвячений письменниці, її творам, родинному та інтелектуальному оточенню, зв'язкам з Іваном Франком і становленню українського жіночого руху. Поруч працює Музей історії міста Болехова імені Романа Скворія. Його відкрили 1967 року завдяки краєзнавцю та бібліотекарю Романові Скворію; експозиція охоплює історію міста, ремесла, солеваріння, громадське життя та місцеві родини.

Будинок Боренштайна у Болехові

Римо-католицькі храми в Болехові існували від початку XVII ст. Нинішній костел Успіння Пресвятої Діви Марії на вулиці Січових Стрільців зводили у 1820-х роках і освятили 1838 року після того, як попередній храм XVIII ст. обвалився через проблеми з фундаментом. У радянський час костел ви-

користовували як спортзал і котельню, а в 1994-2000 роках відреставрували. Масивна споруда має простий головний фасад із вежею, аркові прорізи та стримане оздоблення стін.

Церкву святої великомучениці Параскеви датують 1899 роком, а сучасного вигляду храм набув у 1939 році після будівельних робіт, розпочатих 1938 року. У радянський період тут був склад, згодом атеїстичний музей; богослужіння відновили 1989 року. Споруда має українсько-візантійські риси, восьмигранну вежу над центральною частиною, баню дзвоноподібної форми, вітражі, іконостас і поліхромію.

1870 року за межами компактного центру поставили дерев'яну церкву Успіння святої Анни на місці давнішої церкви святого Василія Великого, пов'язаної з Довжанським монастирем. Це двозрубна, одноверха споруда бойківського типу з бароковим іконостасом. Розписи доби будівництва мають пізніші малярські оновлення, зокрема після робіт 1993 року.

Залишки солеварні у Болехові

Стара Баня, присілок на південно-західній околиці Болехова, сформувалася біля давнього соляного промислу. Промислове добування солі тут почалося 1546 року і протягом наступних століть залишалося важливою частиною міської економіки. У XIX - на початку XX ст. солеваріння розвивалося поряд зі шкіряними промислами та торгівлею. Головний корпус солеварні з годинниковою вежею не зберігся. Від забудови підприємства вціліла контора кінця XIX - початку XX ст., цегляна еклектична споруда з карнизами та декоративним муруванням; на ділянці помітні також окремі залишки колишньої промислової забудови.

Що подивитися навколо

Бубнище і Скелі Довбуша. Біля села Бубнище розташований пісковиковий скельний масив Скель Довбуша. Скельно-печерний комплекс пов'язують із давньоруським укріпленням X-XIII ст., а археологічні дослідження виявили також сліди використання місця у XIV-XVII століттях. Скельний масив складається з високих скель, вузьких проходів, печер, видовбаних ніш, пазів і врубів; між ними є кам'яні сходи та оглядові майданчики. У XVII-XVIII століттях із місцем пов'язали опришківську традицію, через що скелі отримали назву Довбушевих.

Тисів. У селі стоїть дерев'яна церква Введення в храм Пресвятої Богородиці, збудована 1783 року. Це хрестоподібна п'ятикупольна споруда з квадратною навою, чотирма зрубами, центральним восьмериком і банею. Поруч стоїть окрема дзвіниця, храм оточують церковне подвір'я та гірський ландшафт села.

Гошів. Головна пам'ятка села - василіянський монастир Преображення Господнього на Ясній Горі. Перша згадка про обитель належить до 1509 року, а наприкінці XVII ст. монастир перенесли на теперішнє місце. Муровані споруди сформувалися у XIX ст.: келійний корпус завершили 1837 року, церкву - 1842 року. На Ясній Горі розташовані монастирська церква, келії, дзвіниця і подвір'я. Актуальну інформацію про богослужіння, паломництво і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті монастиря: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Болехівська ратуша: площа Івана Франка, 12. Збережена адміністративна будівля з годинниковою вежею. Фасади видно з площі; службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Синагога: вул. Євгена Петрушевича, 6. Занедбана історична синагога. Фасади видно з вулиці; інтер'єр, аварійні частини та нестійкі конструкції не входять до огляду без дозволу власника або користувача будівлі. Google Maps

Собор Святих Жінок Мироносиць: вул. Озаркевичів, 6. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Кам'яниці старого центру: площа Івана Франка та прилеглі вулиці. Житлова, громадська і комерційна забудова. Фасади видно з площі та вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Будинок Боренштейна: вул. Євгена Коновальця, 4. Історична сецесійна будівля, корпус міської лікарні. Фасади видно з вулиці; інтер'єри та службові приміщення медичної установи не входять до огляду. **Google Maps**

Музей Наталії Кобринської: вул. Січових Стрільців, 7. Діючий музей, філія Музею історії міста Болехова імені Романа Скворія. Доступ за графіком музею; години роботи та події потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Музей історії міста Болехова імені Романа Скворія: вул. Січових Стрільців, 9. Діючий музей. Доступ за графіком музею; години роботи та події потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії: вул. Січових Стрільців, 13. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Церква святої великомучениці Параскеви: вул. Церковна, 17. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Дерев'яна церква святої Анни: вул. Довжанська, 65б. Дерев'яний храм бойківського типу. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. **Google Maps**

Будівля колишньої контори солеварні та залишки солеварні: Стара Баня, ділянка давнього солеварного промислу. Збереглася будівля контори та окремі залишки забудови. Відкриті підходи доступні; аварійні, закриті та виробничі ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Ворохта

Для чого їхати

Ворохта простягнулася вздовж річки Прут і залізниці, що наприкінці XIX ст. перетворила гуцульське поселення на гірський курорт. Тут збереглися кам'яні залізничні віадуки, дерев'яні вілли, костел Успіння Пресвятої Діви Марії, церква Різдва Пресвятої Богородиці та комплекс лижних трамплінів.

Коротка історія

Ворохта сформувалася як гуцульське поселення в ранньомодерний час. Про найдавніший період збереглося небагато узгоджених відомостей. Головні зміни почалися наприкінці XIX ст., коли через долину Пруту проклали залізницю. Вона пов'язала селище з великими містами Галичини та привела сюди відпочивальників, інженерів, священників, власників пансіонів і перших організованих туристів.

На початку XX ст. Ворохта вже розвивалася як гірський курорт із костелом, дерев'яними віллами, залізничним сполученням і маршрутами до Чорногори. У міжвоєнний період селище стало лижним центром. Стрибки на лижах розвивалися тут від 1922 року, пізніше спортивну традицію продовжили трампліни та навчально-спортивна база «Авангард». Сьогодні Ворохта є центром однойменної громади та одним із основних пунктів на шляху до Чорногірського хребта.

Дерев'яна вілла у Ворохті

Легенда

Назву Ворохти місцевий переказ пов'язує з чоловіком на ім'я Ворохта Мочерняк. За легендою, він був жовніром у цісарському війську, утік зі служби та оселився в цій місцевості. Люди нібито ходили до нього по пораду і казали, що треба йти «до Ворохти». Інший переказ виводить назву від слова «ворохи», тобто дрова, які возили до солеварень.

Опис маршруту містом

Залізнична станція розташована в центральній частині Ворохти. Колія проходить долиною річки Прут, а вздовж неї сформувалася значна частина курортної забудови кінця XIX - першої половини XX ст. Саме залізниця дала селищу зручне сполучення з Галичиною та стала основою його розвитку як місця літнього і зимового відпочинку.

Історія костелу Успіння Пресвятої Діви Марії біля вокзалу почалася з дерев'яної каплиці при Будинку священиків, якою користувалися місцеві римо-католики та відпочивальники. Коли її стало замало, у 1903-1906 роках за проєктом Юліуша Белтовського спорудили мурований храм. У 1930-х роках місцева римо-католицька громада вже налічувала кілька сотень вірян. Після Другої світової війни костел закрили, споруда зазнала пошкоджень. У 1990-х роках її ремонтували, згодом храм повернули громаді. Костел має високий дах, вузькі вертикальні вікна та неоготичні деталі без рясного декору.

Панорама з гори Ворохтянка біля Ворохти

Неподалік навчально-спортивної бази «Авангард» зберігся один із кам'яних залізничних віадуків, споруджених у 1894-1895 роках під час будівництва австро-угорської залізниці. В околицях Ворохти є чотири кам'яні аркові мости, але під час пішого огляду селища найзручніше побачити два. Віадук біля спортивного комплексу має велику центральну арку та ряд мен-

ших прольотів. Після спорудження поряд сучасних мостів старі віадуки втратили основну залізничну функцію, тому їхні кам'яні арки можна роздивитися окремо від руху поїздів сучасною колією.

На схилі біля віадука розташований комплекс лижних трамплінів. Стрибки на лижах у Ворохті розвиваються від 1922 року, спортивну школу відкрили 1953 року, а канатну дорогу облаштували 1972 року. Трампліни мають різні розміри та займають схил над долиною поруч із залізницею і спорудами спортивної бази.

Дерев'яна церква Різдва у Ворохті

На центральних вулицях Ворохти збереглося кілька великих дерев'яних вілл, що нагадують про курортний період кінця XIX - першої половини XX ст. Тоді в селищі діяли десятки пансіонатів, вілл, санаторіїв та будинків відпочинку для туристів, учителів, залізничників, священників і службовців. Найпомітніші з уцілілих будинків мають два поверхи та високі кам'яні цоколі. В одній із вілл майже весь довгий фасад займають засклені галереї з великими вікнами, різьбленими дерев'яними балюстрадами та виступними кутовими частинами; над ними піднімається складний багатосхилий дах із фронтонами. Сусідні будинки відрізняються відкритими верандами на дерев'яних колонах, довгими балконами, різьбленими огорожами, засклениими галереями та баштовими завершеннями. На одній із вілл збереглися характерні кручені колони та прорізний декор балконних огорож. Саме такі великі веранди та галереї були потрібні курортним пансіонатам: тут відпочивальники могли проводити час надворі навіть у дощову карпатську погоду.

Над східною частиною селища піднімається гора Ворохтянка. Підйом займає небагато часу, але після дощу земляні та трав'яні ділянки стають слизькими. Зі схилу видно долину річки Прут, залізничну колію, кам'яні віадуки, трампліни, дерев'яну забудову, головну дорогу та хребти в напрямку Чорногори.

За поширеною версією, церкву Різдва Пресвятої Богородиці збудували 1615 року в Яблуниці, у 1780 році перенесли до Ворохти, а 1860 року встановили на теперішньому місці в південній частині селища. У 1980 році храм реставрували. Це хрещата одноверха гуцульська дерев'яна церква з високим центральним верхом над нижчими раменами та плавними переходами дахів. Біля неї стоїть окрема дзвіниця, перед храмом зберігся пам'ятний хрест 1785 року.

Нижче, через долину Пруту, проходить великий кам'яний залізничний віадук кінця XIX ст. Його головний проліт перекриває русло річки широкою аркою, а з обох боків тягнуться ряди менших аркових прольотів на масивних кам'яних опорах. Паралельно старому віадуку прокладено сучасний залізничний міст на бетонних опорах із металевими прогоновими конструкціями, яким нині проходять поїзди. Старий міст більше не використовується для регулярного залізничного руху, тому з дороги та берега добре видно його кам'яну кладку, велику центральну арку і менші прольоти.

Що подивитися навколо

Вороненко. Біля в'їзду в село зберігся кам'яний залізничний віадук кінця XIX ст., споруджений для австрійської залізничної лінії через Карпати. Міст має кілька кам'яних арок і проходить над гірською долиною біля дороги між Ворохтою та перевальним напрямком.

Чорногора. Підйом на Говерлу зазвичай починають від спортивної бази «Заросляк», до якої з Ворохти потрібен окремий під'їзд. Петрос, Говерла та інші маршрути Чорногірського хребта потребують окремого гірського дня, раннього виїзду, перевірки прогнозу, запасу часу, води, їжі, теплого одягу, дощовика і трекінгового взуття. Актуальну інформацію про маршрут на Говерлу, правила відвідування та сезонні обмеження потрібно перевірити на офіційному сайті Карпатського національного природного парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії: вул. Грушевського, 14. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години, коли храм відчинений, або під час богослужінь. Google Maps

Віадук біля спортивного комплексу: біля навчально-спортивної бази «Авангард», вул. Данила Галицького, 3, над залізничною лінією. Історичний кам'яний міст. Арки видно з підходів біля дороги та долини; виходити на діючі колії та край насипу не можна. Google Maps

Трампліни: вул. Данила Галицького, 3, навчально-спортивна база «Авангард». Діючий лижний спортивний комплекс. Трампліни видно з підходів біля бази; вихід на спортивні конструкції можливий лише з дозволу адміністрації. Google Maps

Дерев'яні вілли біля вокзалу: вул. Данила Галицького, вул. Грушевського та прилеглі вулиці біля залізничної станції. Збережена житлова та колишня курортна забудова. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри закриті. Google Maps

Ворохтянка: гора над східною частиною селища. Пішохідний підйом; після дощу земляні та трав'яні ділянки стають слизькими. Google Maps

Один з залізничних віадуків у Ворохті

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Олекси Довбуша, 1. Діючий дерев'яний храм із дзвіницею. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години, коли церква відчинена, або під час богослужінь. Google Maps

Великий віадук неподалік церкви Різдва Пресвятої Богородиці: біля вул. Олекси Довбуша та долини Пруту. Історичний кам'яний міст. Арки видно з підходів біля дороги та річки; виходити на діючі колії, залізничний насип і закриті ділянки не можна. Google Maps

Кути

Для чого їхати

Кути розташовані при Черемоші, біля давнього переходу між Покуттям, Буковиною та гуцульськими селами. У центрі збереглися Вічевий майдан на місці колишнього Ринку з ратушею та кам'яницями, Народний дім, польський костел, колишній вірменський костел, церква Пресвятої Трійці та єврейський цвинтар.

Коротка історія

Давній археологічний період Кутів пов'язують із городищем. У письмових згадках XV ст. для поселення фігурують різні дати, серед них 1427, 1442 і 1448 роки. У XVI ст. Кути входили до Снятинського староства, мали млин, солеварню, ремісничі осередки та оборонний двір або замок, що захищав важливий перехід біля Черемошу.

У 1715 році Кути отримали Магдебурзьке право і розвивалися як торгове та ремісниче містечко. Тут жили українці, вірмени, євреї та поляки, а близькість Буковини сприяла торгівлі, ярмаркам, митній справі та прикордонному руху. За Австрії та в міжвоєнний польський період Кути мали міську забудову, громадські установи, ремісничі та керамічні майстерні, розвивалися як місце літнього відпочинку та прикордонний пункт. У вересні 1939 року через містечко проходила евакуація польського державного керівництва до Румунії. Друга світова війна майже знищила місцеву єврейську громаду, а 1944 року Кути втратили міський статус.

Ратуша у Кутах

Легенда

Місцевий переказ пояснює назву Кутів розташуванням містечка в «куті» між Черемошем і карпатськими схилами. Інша оповідь пов'язана з вірменами, які прийшли сюди з Молдавського князівства та займалися торгівлею і ремеслами.

Опис маршруту містом

Вічевий майдан займає місце колишнього Ринку. Кутська ратуша сформувалася у XIX ст. як будівля міського магістрату, а нині тут працює селищна рада. Двоповерховий класицистичний корпус має симетричний фасад, регулярні ряди вікон і підкреслену центральну частину. Над нею піднімається вежа з бароковими волютами та декоративними маскаронами. У цій самій будівлі працює Кутський історичний музей.

Колишню площу Ринок оточують кам'яниці кінця XIX - початку XX ст. та міжвоєнні будинки. Серед них збереглися фасади із сецесійними мотивами, аркові проходи у подвір'я, колишні торгові приміщення на перших поверхах і житлові поверхи над ними. На вулицях біля майдану можна роздивитися старі входи, віконні обрамлення та щільну забудову, сформовану вздовж колишніх торгових шляхів.

Стара забудова Кутів

На вулиці Снятинській розташований Народний дім, нині Будинок культури. Його будівництво розпочали 1927 року і завершили 1934 року за проєктом архітектора М. Балана. Тут розміщувалися українські товариства «Про-

світа», «Союз українок» та «Сокіл», а будівля була одним із осередків громадського і культурного життя українців Кут у міжвоєнний період.

Далі на Тюдівській вулиці є костел Пресвятого Серця Господа Ісуса. Сучасний храм збудували у 1896-1898 роках після пожежі, яка 1895 року знищила попередній дерев'яний костел. Неоготична споруда має високий вертикальний силует, стрілчасті вікна, вузькі пропорції та цегляні фасади зі стриманим декором. У радянський час храм закрили і використовували як склад, а в 1990-х роках повернули римо-католицькій громаді.

Костел Пресвятого Серця Господа Ісуса у Кутах

На цій самій вулиці зберігся колишній вірменський костел святого Антонія, нині православний храм ПЦУ. Муровану святиню вірмен-католиків збудували наприкінці XVIII ст. Вірмени Кутів займалися ремеслами і торгівлею та підтримували зв'язки з Молдавією, Покуттям і Буковиною. Храм має масивні стіни, стримані барокові фасади та характерні віконні прорізи.

Церкву Пресвятої Трійці звели 1833 року для греко-католицької громади. Це мурований храм XIX ст. із простими фасадами та стриманим зовнішнім декором. Біля нього влаштована символічна могила борців за волю України з фігурами історичних воїнів та архангела.

Окремою зупинкою є єврейський цвинтар, що зберіг матеріальні сліди громади, численної у Кутах у XVIII-XIX ст. На схилі залишилися мацеви різного часу, частина з них пошкоджена або заросла. На надгробках можна

роздивитися єврейські написи та різьблені символи; збереглися також форма окремих плит і межі старої цвинтарної ділянки.

Черемош відділяє Кути від буковинського берега. Біля річки проходив давній перехід між Покуттям і Буковиною, яким користувалися торговці та мешканці гуцульських сіл. Через Кути перевозили товари та ремісничі вироби між двома берегами.

Що подивитися навколо

Тюдів і Сокільська скеля. Біля Тюдова над річкою Черемош піднімається масивний скельний обрив Сокільської скелі. З дороги та берега видно кам'яний масив, русло і вузьку долину між схилами. Поруч розташовані водоспад Сикавка та пам'ятник Тарасові Шевченку біля скелі.

Адреси, сайти і доступ

Кутська ратуша і Кутський історичний музей: Вічевий майдан, 9. Збережена адміністративна будівля, у якій працюють селищна рада та музей. Ратушу можна оглянути з майдану; музей доступний за графіком, екскурсії узгоджують із працівниками; службові приміщення селищної ради закриті для відвідування. Google Maps

Стара забудова колишнього Ринку: Вічевий майдан, вул. Снятинська, вул. Тюдівська та прилеглі квартали. Збережена житлова та громадська забудова кінця XIX - першої половини XX ст. Фасади доступні для огляду з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри закриті. Google Maps

Народний дім: вул. Снятинська, 6. Збережена громадська будівля. Фасад доступний з вулиці; інтер'єр можна відвідати під час роботи закладу або проведення подій. Google Maps

Костел Пресвятого Серця Господа Ісуса: вул. Тюдівська, 5. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години, коли храм відчинений, або за домовленістю з парафією. Google Maps

Колишній вірменський костел святого Антонія: вул. Тюдівська, 13А. Діючий православний храм ПЦУ. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години, коли храм відчинений, або під час богослужінь. Google Maps

Церква Пресвятої Трійці: вул. Тюдівська, 32. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години, коли храм відчинений, або під час богослужінь. Google Maps

Єврейський цвинтар: схил на околиці Кутів у бік Старих Кутів. Меморіальна ділянка з мацевами, частина яких пошкоджена або заросла. Доступ можливий з повагою до поховань; мацеви, огорожі та нестійкі елементи не чіпати. Google Maps

Вижниця

Для чого їхати

У Вижниці збереглися площа Ринок із колишньою ратушею, синагоги, міква, палац цадика, кам'яниці та будівлі колишніх освітніх закладів австрійської доби. Окрема тема міста - історія Назарія Яремчука: тут починався його творчий шлях, а в присілку Рівня працює музей-садиба «Смерекова хата».

Коротка історія

Ранні згадки про Вижницю подаються неоднаково: місцева традиція пов'язує поселення з 1158 роком, а перша певна письмова згадка походить із молдавського літопису 1501 року. Місто сформувалося при Черемоші, біля давнього переходу між горами та передгір'ям. До 1774 року ця територія належала до Молдавського князівства, потім увійшла до австрійської Буковини. У 1767 році Вижниця здобула ярмарковий статус, а в 1855 році стала повітовим центром. У другій половині XIX та на початку XX ст. тут з'явилися ратуша, гімназія, школа ремесел, костел, синагоги, готелі, крамниці, аптеки та кам'яниці.

Ратуша у Вижниці

У XIX ст. Вижниця стала одним із найвиразніших єврейських міст Буковини. За переписом 1880 року, євреї становили близько 92 % жителів міста, тому єврейська присутність визначала значну частину забудови, торгівлі, ремесел і громадського життя. У 1854 році рабин Менахем Мендель Гагер заснував Вижницьку хасидську династію. На початку XX ст. у місті діяло 11 єврейських божниць, ритуальна лазня, школа для хлопчиків, «дім мудрості» та інші громадські споруди. Друга світова війна знищила цей світ: у 1941 році почалися вбивства та депортації до Трансністрії, після яких давня громада вже не відновила попереднього масштабу. У 1960-1970-х роках Вижниця увійшла до української музичної історії завдяки «Смерічці», Назарію Яремчуку, Василю Зінкевичу та Володимиру Івасюку.

Легенда

Назву Вижниці часто пояснюють від слова «вижній», тобто верхній. За цим переказом, місто отримало назву через положення вище за течією або вище в долині. Інша місцева історія пов'язана з фундатором костелу Григорієм Айвасом: розповідають, що мурований храм він поставив для польки, яку кохав.

Опис маршруту містом

На вулиці Українській огляд можна почати від колишньої української гімназії, заснованої 1908 року за підтримки барона Миколи Василька. Триповерховий корпус має симетричний фасад, рівні ряди вікон і стриманий декор. Тут навчалася українська молодь Вижниці та навколишніх сіл, працювали вчителі, діяли учнівські гуртки, відбувалися освітні та громадські події австрійського і міжвоєнного часу.

Неподалік працює Вижницький фаховий коледж мистецтв та дизайну імені Василя Шкрібляка, відкритий 1905 року як крайова школа столярства, токарства, різьбярства та металевої орнаментики. У музеї коледжу зібрані матеріали про ткацтво, вишивку, різьблення, художній метал та інші напрями вижницької школи. За новим корпусом спортивна зала займає колишню синагогу, у якій збереглися великі аркові вікна.

Колишня Велика синагога у Вижниці

На початку центральної площі, праворуч від Української, колишній кінотеатр імені Шевченка займає ще одну перебудовану синагогу. Її первісний вигляд значно змінений. Австрійська забудова збереглася також на вулицях Черемоша, Гагаріна та Івасюка. Перед площею розташована триповерхова колишня народна школа часів Франца Йосифа. Уже на Ринку, навпроти ратуші, легко впізнати жовту двоповерхову кам'яницю з балконом: тут працювала одна з найстаріших аптек Вижниці, причому аптечна функція збереглася донині.

На площі Ринок збереглася колишня ратуша, яка в різні періоди виконувала адміністративні функції. Це двоповерхова будівля з башточкою, бічними частинами та стриманим декором. Довкола площі розташовані житлові кам'яниці, колишні крамничні фасади та будівлі установ.

Протилежний бік Ринку займає колишня головна синагога, споруджена в австрійську добу. Під час Першої світової війни її спалили російські війська, а в 1960-х роках перебудували під районний будинок культури. Нині тут діє будинок народної творчості та дозвілля. Триповерхова споруда із заломним дахом залишається однією з найбільших будівель площі. Саме тут Назарій Яремчук починав творчий шлях у складі ВІА «Смерічка».

Колишній будинок рабіна у Вижниці

За колишньою головною синагогою збереглися дві менші єврейські споруди. Малу синагогу для молоді нині використовують як котельню. Колишня міква, ритуальна лазня єврейської громади, являє собою рожевий двоповерховий будинок з фронтоном на головному фасаді та похилим дахом.

На початку вулиці Романа Шухевича збереглися найстаріші кам'яниці Вижниці. Навпроти них розташована будівля колишнього районного відділу внутрішніх справ, яку міська пам'ять пов'язує з румунським періодом і пізнішим рестораном. Біля скверу міститься комплекс школи-інтернату імені Назарія Яремчука. Один із корпусів, де тепер працює мала художня академія, за австрійського часу займала цісарсько-королівська повітова команда жандармерії. У дворі встановлено пам'ятник Назарію Яремчуку.

Навпроти колишнього поштамту зберігся будинок-готель Анни Москви-Голоти, споруджений у класичному стилі наприкінці 1870-х років. Історія кам'яниці пов'язана з перебуванням Лесі Українки у Вижниці під час її дороги до Буркута. Нині тут працює крамниця. Біля входу зберігається напис «Торгівля змішаними товарами» німецькою, польською та українською, а на подвір'ї - стара в'їзна брама колишнього заїжджого двору.

Будинок Москви-Голоти у Вижниці

На вулиці Січових Стрільців колись був «Темпель рабина» з двома двоярусними вежами у мавританському стилі. Довкола нього містилися інші хасидські культові будівлі. До нашого часу у сильно перебудованому вигляді дійшли колишня синагога, яку займає адміністративний корпус маслозаводу, та палац цадика.

Петропавлівський костел у Вижниці

На місці нинішньої Миколаївської церкви раніше була дерев'яна церква святої Параскеви 1867 року, яку в 1930 році перенесли до Багни. Мурований храм першої половини XX ст. набув сучасного вигляду після пізніших відновлень. У нього хрещата основа і бані, довкола збереглося старе цвинтарне оточення.

За цвинтарем розташований костел святих апостолів Петра і Павла. Його збудували 1876 року коштом вірменського магната Григорія Айваса на місці старого дерев'яного храму та освятили 1887 року. У 1946 році костел закрили, а на початку 1990-х повернули римо-католицькій громаді. Біля стіни збереглася могила фундатора. Неоготичний храм має високу вежу, стрільчасті вікна і гранчасту апсиду.

Окремо від центральної частини Вижниці лежить присілок Рівня. Його центральна вулиця названа на честь Назарія Яремчука. Тут працює музей-садиба народного артиста України «Смерекова хата». Одноповерховий буковинський дім Яремчуків має високий дах, а в експозиції представлені родинні речі, фотографії та матеріали про життя і творчість співака.

На схилі над Рівнею розташована Дмитрівська церква 1883 року. Це тризрубний триверхий дерев'яний храм без опасання, з великим восьмигранним верхом над навою та меншими верхами над бабинцем і вівтарем. Через косогір стіни мають різну висоту, тому силует храму змінюється залежно від точки огляду. Поряд збереглася дерев'яна дзвіниця. За церквою починається стежка до урочища Гуцулове, пов'язаного з прогулянками Назарія Яремчука.

Будинок Назарія Яремчука у присілку Рівня

Що подивитися навколо

Виженка. Село витягнуте вздовж долини річки Виженки. У центрі на пагорбі над долиною стоїть дерев'яна церква святого Івана Сучавського 1792 року. Храм зберіг пропорції зрубів, дахи і піддашшя; поруч розташовані окрема дзвіниця та цвинтар. У селі також є Миколаївська церква 1920-х років, кам'яна капличка, пов'язана зі скасуванням панщини, і кілька старих курортних вілл із дерев'яними верандами, ґанками та дахами.

Лужки і долина Виженки. За селом дорога проходить до урочища Лужки та в бік Німчича. У Лужках є водоспади на Виженці, мінеральне джерело, кам'янисте русло, скелі з вертикальним відшаруванням порід і лісові стежки Вижницького національного природного парку. Окремо на річці розташована міква Баал Шем Това - невеликий водоспад із природним кам'яним басейном. За хасидським переказом, місце пов'язують із ритуальними омовіннями Ізраеля бен Еліезера, відомого як Баал Шем Тов, на початку XVIII ст. Актуальну інформацію про маршрути, квитки, правила відвідування і стан природних локацій потрібно перевірити на офіційному сайті Вижницького національного природного парку: Офіційний сайт.

Перевал Німчич. З перевалу видно долину Черемошу, Виженку, Путильський напрям і лісисті хребти Покутсько-Буковинських Карпат. Тут розташовані оглядові точки, серпантини дороги та початки стежок у бік Протятого Каміння.

Панорама з перевалу Німчич

Протяте Каміння і Соколине Око. Від Німчича пішохідна стежка веде до групи пісковикових скель із проходами, вертикальними стінками, вузькими щілинами та природними отворами. Соколине Око - масивна брила з природною кам'яною аркою. Довкола піднімаються кам'яні стіни, коріння дерев проростає в пісковику, поряд є оглядові місця.

Смугарські водоспади. Біля Розтоків розташований каскад водоспадів на гірському потоці: Ковбер, Сич, Нижній Гук, Ворота, Середній Гук і Великий Гук. На маршруті видно кам'яні уступи, вузьке русло, мокрі скелі, лісові схили та стежку між каскадами.

Берегомет-над-Серетом. У центрі селища стоїть мурована Михайлівська церква 1888 року, зведена коштом роду Васильків. Це безкупольний храм із окремою дзвіницею; поруч на цвинтарі згадують місце давнішої церкви 1773 року, яку 1889 року перевезли до Долішнього Шепота. У Берегометі також є парк колишнього маєтку Васильків, закладений Миколою Васильком 1890 року, стара австрійська забудова, будівля дирекції Вижницького національного природного парку та забудова вздовж Серету.

Адреси, сайти і доступ

Колишня українська гімназія: вул. Українська, 92. Збережена історична будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від поточної функції. **Google Maps**

Вижницький фаховий коледж мистецтв та дизайну імені Василя Шкрібляка: вул. Д. Загула, 13. Діючий заклад освіти з мистецькою спадщиною та музейними матеріалами. Фасади видно з вулиці; музей та інтер'єри за режимом закладу. Актуальну інформацію про режим роботи потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Площа Ринок і колишня ратуша: площа Ринок, між вул. Українською та вул. Грушевського. Історична площа та адміністративна будівля. Площа доступна; інтер'єри ратуші залежать від поточної функції. **Google Maps**

Колишня головна синагога: вул. Героїв України, 2. Будинок народної творчості та дозвілля у перебудованій споруді колишньої синагоги. Фасади видно з площі; інтер'єр за режимом установи. **Google Maps**

Колишня міква: вул. Героїв України, біля колишньої головної синагоги. Збережена перебудована будівля ритуальної лазні. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр залежить від сучасного використання. **Google Maps**

Будинок-готель Анни Москви-Голоти: вул. Р. Шухевича, 13. Збережена кам’яниця з меморіальними знаками та крамницею. Фасади видно з вулиці; інтер’єр за режимом закладу. Google Maps

Колишня синагога комплексу «Темпель рабина» і палац цадика: вул. Січових Стрільців, ділянка колишнього маслозаводу. Перебудовані історичні будівлі хасидського комплексу. Фасади видно з вулиці та відкритих підходів; виробничі та службові ділянки не входять до огляду. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Лук’яна Кобилиці, 5. Діючий православний храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Костел святих апостолів Петра і Павла: вул. Лук’яна Кобилиці, 10. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за режимом парафії. Google Maps

Музей-садиба Назарія Яремчука «Смерекова хата»: вул. Н. Яремчука, 45, присілок Рівня. Меморіальний музей у родинному будинку співака. Доступ за режимом музею або за попередньою домовленістю. Google Maps

Дмитрівська церква: присілок Рівня, вул. Підгірна, церковне подвір’я на схилі. Діючий дерев’яний храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Путила

Для чого їхати

Путила - гірське селище над річкою Путилкою, де збереглися музей-садиба Юрія Федьковича та дерев'яна Свято-Миколаївська церква. Наприкінці травня окремою причиною для поїздки стає «Полонинська ватра» - свято проводів пастухів на полонини з трембітами, ярмарком, ватрою та гуцульськими обрядами.

Коротка історія

Путила вперше згадується 1501 року. У давніших назвах вона відома як Сторонець-Путилів або Путилів. Поселення сформувалося в долині річки Путилка на Буковинській Гуцульщині та в різні періоди перебувало під молдавською, австрійською, румунською та радянською владою. У новіший час Путила стала центром громади у Вижницькому районі.

Одна з старих вілл Путили

У XIX ст. Путильщина була місцем гострих селянських конфліктів через податки, лісові заборони та залежність гірських громад від адміністрації. З цим краєм пов'язаний Лук'ян Кобилиця, провідник селянських виступів 1840-х років. Інша ключова постать Путили - Юрій Федькович, народжений тут 1834 року. Він збирав та переосмислював гуцульські оповіді про гори, полонини, пастухів, ліс, опришків і життя гірських громад.

Легенда

Найвідоміший переказ Путильщини пов'язаний з Усть-Путилою, де стоїть скеля Кам'яна Багачка. За оповіддю, це скам'яніла жінка, покарана за жадібність і байдужість до бідних.

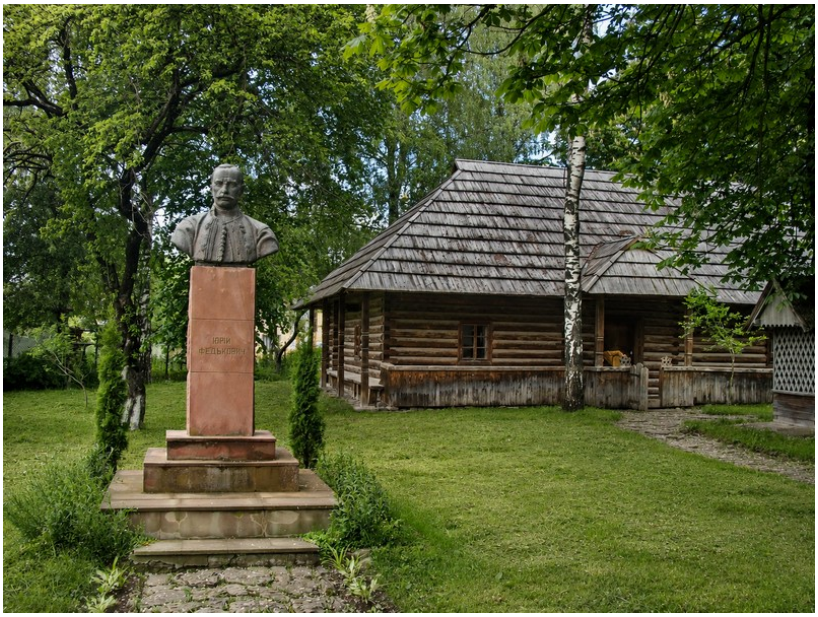

Будинок-музей Юрія Федьковича у Путилі

Опис маршруту містом

іля селищної ради на вулиці Українській стоїть пам'ятник Юрію Федьковичу, встановлений 2004 року. Центральна забудова Путили простягнулася вздовж вузької долини Путилки між річкою та схилами Буковинських Карпат. Від вулиці Української відходить вулиця Юрія Федьковича, де зосереджена частина старої забудови селища, музей-садиба письменника та Свято-Миколаївська церква.

У центрі Путили збереглося кілька вілл початку XX ст., зведених як помешкання заможних мешканців. Найвиразніша серед них - одноповерхова вілла у стилі модерн із башточкою. Поруч стоять кілька дерев'яних вілл із верандами та декоративними деталями фасадів, а також скромніші житлові будинки того самого періоду. У 2009 році в цих спорудах містилися районне казначейство, суд, Пенсійний фонд, відділ земельних ресурсів та Ощадбанк. Окремо збереглася пізніша вілла 1951 року, зовні обшита бляхою. Частину старої забудови перебудовано або оздоблено сучасними матеріалами.

Миколаївська дерев'яна церква у Путилі

На вулиці Юрія Федьковича стоїть музей-садиба письменника, відтворена на його родинному обійсті. Первісна хата родини походила з кінця XVIII ст., але давня будівля не збереглася; сучасну музейну садибу відтворили 1974 року. Музейна хата являє собою дерев'яний зруб зі смерекових колод із сіньми, малою житловою кімнатою та світлицею. Усередині зібрані меморіальні матеріали та предмети побуту: килими, одяг, різьблені речі, меблі, дерев'яні вироби. На подвір'ї збереглася криниця, яку пов'язують із родинним обійстям, поруч стоїть бюст Юрія Федьковича.

Біля садиби розташована Свято-Миколаївська церква з дзвіницею. Будівництво храму почалося у 1870-х роках за участі Юрія Федьковича, який допоміг землею та коштами. Дерев'яна триверха церква стоїть на кам'яному фундаменті та складається з трьох зрубів. Кожна частина завершується восьмигранною банею, центральна баня вища за бічні. Пізніше первісне покриття замінили металевим. Поруч стоїть дерев'яна дзвіниця 1920 року.

Нижче центральної забудови протікає річка Путилка. Її кам'янисте русло місцями укріплене підпірними стінками, через воду перекинуті мости, а забудова піднімається обома берегами долини. Зі схилів над селищем можна побачити центральну вулицю, бані Свято-Миколаївської церкви, мости та будинки на протилежному березі.

Фестиваль «Полонинська ватра» у Путилі

Наприкінці травня у Путилі проводять фестиваль «Полонинська ватра», традиційне свято виходу пастухів на полонини. Актуальну дату і програму уточнюють перед поїздкою. У центрі та біля стадіону працюють ярмарки, де продають килими, ліжники, вишиванки, писанки, бринзу, бануш, гуслянку та кулешу. У програмі є виступи гуцульських колективів, вихід трембітарів, винос «чаші достатку», вручення ватагу святкового калача та виїзд вершників. Під час свята запалюють гуцульську ватру, після чого пастухів проводжають на полонини, де вони залишаються до осені. За традицією, вогонь від цієї ватри запалюють на довколишніх полонинах і підтримують до кінця літування.

Що подивитися навколо

Усть-Путила. Тут стоїть скеля Кам’яна Багачка, або Закам’яніла Багачка, природна скельна фігура у формі людської постаті. Вона розташована біля дороги на схилі над долиною; у брилі виділяються кам’яна «голова» та вертикальний силует. Поруч збереглася дерев’яна церква святої Параскеви 1881 року з окремою дзвіницею, ґонтовими площинами та цвинтарним оточенням.

Водоспад Шепіт у селі Шепіт

Селятин і Шепіт. У Селятині збереглися залишки вокзалу, старі громадські будівлі, церква Святого Володимира 1848 року, дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці, місце колишньої синагоги та старі поховання. У Шепоті головні точки - водоспад Сучавський Гук на гірському потоці та дерев'яна модернова Свято-Іллінська церква 1898 року. Через близькість до кордону потрібні документи.

Верхній Яловець, Нижній Яловець і Буковинське Око. Дорога проходить долиною Яловичори, повз дерев'яні сільські храми, гуцульські садиби, схили над руслом і місце біля злиття Яловичори з Білим Черемошем. Буковинське Око лежить на схід від Нижнього Яловця, у масиві Яловичорських гір. Це природне загатне озеро, утворене зсувом глинистих порід; його довжина становить близько 100 метрів, ширина - близько 70 метрів. Озеро має овальну форму; його оточують зсувні береги і ліс, у воді стоять затоплені стовбури. Актуальну інформацію про маршрути, контакти, природоохоронні правила та стан доступу потрібно перевірити на офіційному сайті НПП «Черемоський»: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Музей-садиба Юрія Федьковича, криниця та бюст Юрія Федьковича: вул. Ю. Федьковича, 21. Діючий музей на родинному обійсті письменника з меморіальними елементами подвір'я. Доступ за актуальним графіком музею; години роботи та умо-

ви відвідування потрібно перевірити на офіційній сторінці Чернівецького обласного краєзнавчого музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Свято-Миколаївська церква: вул. Ю. Федьковича, біля музею-садиби Юрія Федьковича, на лівому березі Путилки. Діючий дерев'яний храм із дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. **Google Maps**

Пам'ятник Юрію Федьковичу: вул. Українська, 184, біля селищної ради. Пам'ятник у громадському просторі. Доступ вільний. **Google Maps**

Сторожинець

Для чого їхати

Сторожинець зберіг дендропарк із садибою Оренштайнів, ставками, старими деревами та корпусами лісового коледжу. У центрі стоять ратуша, костел Святої Анни, Свято-Георгіївська церква, вокзал, колишня Велика синагога і громадські будівлі межі XIX-XX ст. Дерев'яна Свято-Михайлівська церква розташована окремо від центральної частини міста та давніша за адміністративну забудову центру.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Сторожинець датується 18 лютого 1448 року: у грамоті молдавського господаря Романа II поселення згадане як сторожовий пункт на Сереті. У 1476 році Сторожинець фігурує як володіння молдавського феодала Тодорахі Сорочану, а в 1490 році згадується як населений пункт Сучавської області з церковною парафією.

Новий розвиток почався після 1774 року, коли Буковина увійшла до володінь Габсбургів. У XIX ст. Сторожинець став багатонаціональним містечком із українською, румунською, єврейською, польською та німецькою присутністю. Після утворення Сторожинецького повіту в 1854 році місто дістало адміністративний імпульс, а в 1904 році стало повітовим містом. На межі XIX і XX ст. з'явилися ратуша, навчальні заклади, лікарня, храми, синагога, вокзал, садиби, вілли та паркові простори родин Флондерів і Оренштайнів.

Дендропарк у Сторожинці

Легенда

Переказ про назву Сторожинця виводить її від слова «сторожа» - варта або охорона. За цією традицією, біля Серету існував сторожовий пункт, який контролював дорогу, річкову долину та підступи до передгір'я.

Опис маршруту містом

Сторожинецький дендропарк лежить на вулиці Крейтера, поруч із лісовим коледжем. Його заклали 1912 року на основі природного лісового масиву, нині парк займає 17,5 гектара. Тут ростуть старі дуби, липи, ясени, клени, ялини, екзотичні дерева та кущі; біля алей розташовані два ставки. Після 1945 року дендропарк пов'язаний зі Сторожинецьким лісовим коледжем, поруч розташовані його навчальні корпуси.

Палац Оренштайнів у Сторожинецькому дендропарку

У дендропарку стоїть садиба Оренштайнів. Перший палац тут збудувала 1880 року родина Флондерів - один із найвпливовіших місцевих родів Сторожинця у XIX ст.; Григорій Флондер був першим головою муніципалітету після утворення Сторожинецького повіту в 1854 році. На початку XX ст. маєток перейшов до Оренштайнів, заможної єврейської родини землевласників і меценатів, з якою пов'язують закладення дендропарку 1912 року. Нинішній вигляд будівлі сформувався на початку XX ст.; на фасаді згадують дату 1912. Це двоповерхова кам'яна споруда з червоним дахом, балконом, декоративними деталями та башточкою. Сьогодні садиба розташована на території Сторожинецького лісового коледжу.

Біля виходу з паркової частини розташоване старе польське кладовище. Тут збереглися братська могила часів Першої світової війни та невелика кладовищенська капличка-костел початку ХХ ст.

Між парком і центром збереглися громадські споруди австрійської доби на вулицях Полтавській, Видинівського та в сусідніх кварталах. Колишня приватна гімназія має три поверхи і стриманий фасад, характерний для освітньої будівлі повітового міста. Колишня міська та районна лікарня - двоповерхова споруда з симетричним фасадом і представницьким виглядом, близьким до палацової архітектури. У сусідніх кварталах збереглися вілли початку ХХ ст.

Ратуша і площа Ринок у Сторожинці

Ратуша стоїть у центрі Сторожинця на вулиці Михайла Грушевського. Її збудували 1905 року як будівлю міського самоврядування. Двоповерхова споруда з червоною черепицею має двоярусну вежу з годинником, оглядовий майданчик, декоративне завершення зі шпилем та еклектичні фасади.

Костел Святої Анни стоїть неподалік ратуші. На цьому місці раніше був дерев'яний храм, а сучасний мурований костел початку ХХ ст. освятили 1905 року. Його звели коштом родини Флондерів та парафіян. У радянський час храм закрили, а в 1990 році повернули римо-католицькій громаді. Архітектурно це неоготика з високою вежею, годинником, стрімкими вертикалями фасаду та силуетом, який видно в центральній частині міста.

Поруч розташована Свято-Георгіївська церква. Її заснували 1829 року коштом Катерини Гарсте, дружини Миколи Флондора, а 1888 року перебудували. Це масивний мурований православний храм із купольним завершенням.

Костел Святої Анни у Сторожинці

Залізничний вокзал сформувався наприкінці XIX ст. після відкриття лінії Глибока-Сторожинець-Берегомет. Для міста, пов'язаного з лісом, адміністрацією та торгівлею, залізниця стала важливою умовою зростання. Вокзальна споруда має черепичний дах та риси австрійської буковинської станційної архітектури: практичної, простої, але впізнаваної.

Колишня Велика синагога, або темпль, стоїть біля вокзалу та спортивної школи «Колос». Її спорудили на межі XIX-XX ст. коштом єврейської громади. До Першої світової війни вона була одним із головних молитовних будинків єврейського Сторожинця. Після Другої світової війни будівля втратила релігійну функцію, згодом її перебудували під спортивну школу. На фасадах помітні наслідки пізнішого пристосування.

Передмістя Майдан лежить окремо від центре на південь. Там, біля румунського кладовища, збереглася Свято-Михайлівська дерев'яна церква 1796-1798 років. Це найдавніша збережена будівля Сторожинця. Вона нале-

жить до буковинського «хатнього» типу: невелика дерев'яна споруда має прості форми, пізнішу бічну добудову, декоративну главку з ліхтариком. Поруч стоїть двоярусна дерев'яна дзвіниця.

Колишня Велика синагога у Сторожинці

На території ліцею №1 збереглися залишки маєтку Флондерів. Це об'єкт XIX ст., пов'язаний із родиною, яка помітно вплинула на міське життя Сторожинця. Від колишньої садиби залишилися парк, водойма, місток, флігель, будівлі з баштовими деталями та башточка з флюгером.

Що подивитися навколо

Панка. У селі стоять дерев'яний костел-каплиця Святого Архангела Михаїла 1882 року та дерев'яна Дмитріївська церква 1896-1900 років. Ці дві святині дають рідкісне для Буковини сусідство дерев'яної римо-католицької каплиці та традиційного сільського православного храму. Поруч розташовані церковні подвір'я, дзвіниця та сільська забудова.

Буденець. У селі зберігся палац Мікулі-Волчинських кінця XIX ст. з елементами тюдорської готики: жовтий фасад, псевдоготичні башточки, флігель і старі дерева колишнього парку. Перед в'їздом до села, у лісі на пагорбі, стоїть неоготичний костел-каплиця Успіння Діви Марії 1891 року. У самому Буденці є дерев'яна церква святих Архангелів Михаїла та Гавриїла 1799-1803 років.

Автентична забудова у Красноїльську

Череш. Головна зупинка села - дерев'яний костел святих Петра і Павла 1930-х років, рідкісний для цієї частини Буковини дерев'яний католицький храм із зеленими стінами, бляшаним дахом і башточкою над фасадом. У Череші також є дерев'яна Дмитріївська церква 1821 року з дзвіницею та панський маєток початку XX ст. з чотирма круглими наріжними башточками.

Красноїльськ. Село лежить на південь від Сторожинця, біля румунського кордону. Воно відоме буковинською Маланкою, дерев'яними хатами під ґонтом, передгірними краєвидами та храмовим комплексом у центрі. Тут є стара церква Іоанна Предтечі 1792 року, Покровська церква 1991 року та етнографічний музей на храмовому подвір'ї.

Адреси, сайти і доступ

Сторожинецький дендропарк і садиба Оренштайнів: вул. Крейтера, 1. Дендрологічний парк із садибною будівлею на території Сторожинецького лісового фахового коледжу. Алеї, відкриті ділянки парку та фасади садиби доступні за режимом території; інтер'єри, навчальні та службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Старе польське кладовище: біля вул. Крейтера. Меморіальна ділянка з похованнями, братською могилою та капличкою. Доріжки кладовища доступні; давні надгробки, огорожі, поховання та нестійкі елементи не чіпати. Google Maps

Колишня приватна гімназія: вул. Видинівського, 11. Історична навчальна будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від сучасної функції. Google Maps

Колишня міська та районна лікарня: вул. Українська, між вул. Полтавською та вул. Видинівського. Збережена міська будівля. З вулиці видно фасади; інтер'єр залежить від сучасної функції. Google Maps

Сторожинецька ратуша: вул. Михайла Грушевського, 6. Будівля міської ради з годинниковою вежею. Фасади видно з вулиці; службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Костел Святої Анни: вул. Тараса Шевченка, 30. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Свято-Георгіївська церква: вул. Тараса Шевченка, 34. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Залізничний вокзал: вул. Юрія Федьковича, при пасажирських перонах станції Сторожинець. Історична залізнична споруда та діюча станція. Фасади і пасажирські ділянки доступні з урахуванням правил залізничної безпеки; колії, службові приміщення та технічні зони не входять до огляду. Google Maps

Колишня Велика синагога: вул. Юрія Федьковича, 12, біля спортивної школи «Колос». Перебудована історична споруда єврейської громади. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від режиму сучасної установи. Google Maps

Свято-Михайлівська дерев'яна церква на Майдані: 2-й провулок Богдана Хмельницького, 1, біля румунського кладовища. Дерев'яний храм із дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Палац Флондерів та залишки маєтку: вул. Ольги Кобилянської, 25, територія колишнього маєтку біля Сторожинецького ліцею № 1. Збережені садибні будівлі, парк, водойма, місток і флігель; частину приміщень використовують як житло. Фасади та паркові елементи видно з відкритих підходів; житлові приміщення і приватні ділянки не входять до огляду. Google Maps

Садгора

Для чого їхати

Садгора - колишня Садагура на північній околиці Чернівців, пов'язана з монетарнею 1771-1774 років, великими ярмарками та родиною барона Мустяци. У старому містечку збереглися ринкова забудова, синагога-клойз, будинок цадика Ісраеля Фрідмана, його охель на єврейському цвинтарі, костел Святого Архангела Михаїла, греко-католицька Покровська церква та православна Миколаївська церква. Біля колишньої садиби Мустяци залишився парк на вулиці Івана Підкови.

Коротка історія

Садгора виросла у 1771 році біля монетного двору, який барон Петер Ніколаус фон Гартенберг-Садогурський організував під час російсько-турецької війни 1768-1774 років. Тут карбували мідні монети для потреб російської армії, використовуючи, зокрема, метал трофейних турецьких гармат. Після завершення війни монетарня швидко втратила значення, але поселення не зникло. У 1801 році, за барона Мустяци, Садагура здобула статус торгового містечка і впродовж XIX ст. розвивалася як ярмарковий осередок австрійської Буковини.

Синагога у Садгорі

Новий етап почався у 1840-х роках, коли сюди прибув Ісраель Фрідман із Ружина. Двір цадика зробив Садагуру відомою далеко за межами краю, а його могила на старому єврейському цвинтарі стала місцем паломництва. Після Другої світової війни утвердилася назва Садгора. У 1949 році вона стала селищем міського типу, певний час була райцентром, а в 1965 році увійшла до складу Чернівців. У XXI ст. до могили Ісраеля Фрідмана та відновленого хасидського комплексу знову приїздять паломники.

Легенда

З синагогою садогурського цадика пов’язують переказ про землю з Єрусалима, яку нібито привезли для її фундаменту.

Опис маршруту містом

Комплекс садогурського цадика стоїть на вулиці Ярослава Мудрого. Його історія почалася у 1840-х роках із прибуттям Ісраеля Фрідмана з Ружина, одного з найвідоміших хасидських цадиків свого часу. У Садагурі він заснував власний двір, до якого приїздили послідовники з Галичини, Буковини, Бессарабії та інших регіонів. Поруч із житловою резиденцією діяли приміщення для прийому численних відвідувачів, а головним релігійним осередком двору стала синагога-клойз. Завдяки Фрідману невелика Садагура перетворилася на відомий центр хасидського паломництва, а заснована ним традиція пережила самого цадика.

Інтер'єр синагоги у Садгорі

Синагогу-клойз спорудили 1842 року. Це була головна молитовна будівля хасидського двору, де збиралися прихильники Ісраеля Фрідмана та прочани, які приїздили до Садагури. Ззовні її легко впізнати за червоною цеглою, високими арковими вікнами, двома бічними вежами та багатим декоративним муруванням. Мавританські мотиви особливо помітні у формі арок, оздобленні верхньої частини фасаду та цегляних поясах.

Після реставрації відновили також інтер'єр. Молитовний зал освітлюють високі аркові вікна з кольоровими вставками у верхній частині. Стіни прикрашені синьо-золотим орнаментом, між вікнами зберігаються декоративні панелі, а дерев'яні огородження та меблі виконані у темному дереві. Стеля розділена на великі прямокутні поля з мальованим небом і хмарами, між ними проходять світлі ліпні пояси; зал освітлюють також підвісні люстри. У XX ст. святиню використовували як майстерню та виробниче приміщення, після чого вона тривалий час занепадала. Після повернення єврейській громаді синагогу відреставрували, і сьогодні вона знову приймає паломників.

Колишній палац цадика у Садгорі

Праворуч від синагоги розташована резиденція садогурських цадиків, пов'язана з двором Ісраеля Фрідмана та його наступників. Це частина комплексу середини XIX ст., де були житлові, адміністративні та приймальні приміщення хасидського двору, до яких приїздили прочани з Галичини, Буковини, Бессарабії та інших регіонів. Будівля занедбана, але добре зберігає риси старої резиденції: це невисокий одноповерховий корпус із високим да-

хом, профільованим карнизом та ліпленими обрамленнями вікон. На фасадах ще видно залишки тиньку і декору, хоча вікна вибиті або забиті, частина стін ушкоджена, а сам будинок заростає кущами.

Старий єврейський цвинтар на вулиці Горішній діяв уже на початку XIX ст.; найпізніші давні мацеви датуються кінцем 1930-х років. Тут похований цадик Ісраель Фрідман, який помер 1850 року. Над його могилою споруджено оель, поруч поховані члени родини. На старих мацевах збереглися написи та різьблені символи, збереглися також межі давньої цвинтарної ділянки. Відвідувачам потрібно дотримуватися юдейських релігійних правил.

На вулицях Івана Підкови та Ярослава Мудрого і в прилеглих кварталах збереглися будинки XIX - початку XX ст. У частині з них перші поверхи займали крамниці, а верхні використовували як житло. На фасадах залишилися старі брами, віконні обрамлення та окремі декоративні деталі, за будинками збереглися внутрішні двори. Ця забудова належить до періоду, коли Садагура була торговим і ярмарковим містечком та центром хасидського паломництва.

Костел Святого Архангела Михаїла стоїть на вулиці Івана Підкови. Римо-католицька парафія існувала в Садагурі від 1777 року, нинішній храм збудували 1815 року, а наприкінці XIX ст. його розширили та консекрували. Невеликий костел має вежу над головним входом, аркові вікна та стримане оздоблення. Сьогодні це діючий санктуарій Матері Божої Фатімської.

Стара забудова Садгори

На тій самій вулиці зберігся парк колишнього маєтку барона Мустяци. Від садиби залишилися старі дерева та рельєф колишньої паркової ділянки.

Маєток належав барону Мустяци, за якого Садагура у 1801 році отримала статус торгового містечка і стала одним із ярмаркових центрів Буковини.

Греко-католицька парафія Садгори веде історію від 1835 року. Її храм Покрови Пресвятої Богородиці на вулиці Данила Галицького збудували 1888 року та добудували 1902-го. За радянського часу церква зазнала значних руйнувань. Відновлення почалося у 1990-х роках, а 2015 року встановили куполи.

Миколаївську церкву на вулиці Вересневій збудували 1895 року та освятили 1898 року. Це невеликий православний храм із окремою дзвіницею. У 1962 році церкву закрили під час антирелігійної кампанії, а 1990 року повернули громаді.

Оборонна церква Різдва у Горечі

Що подивитися навколо

Долішні Шерівці. У селі стоїть дерев'яна Спиридонівська церква буковинського хатнього типу, яку пов'язують із 1715 роком; на нинішнє місце її перенесли наприкінці XVIII ст. Поруч стоїть дерев'яна дзвіниця.

Гореча. Це близьке чернівецьке передмістя над Прутом із монастирем Різдва Пресвятої Богородиці. Скит виник орієнтовно 1712 року, дерев'яну церкву і келії збудували 1730 року, а мурований бароковий храм постав у 1765-1767 роках. Стіни храму мають близько 1,4 метра завтовшки, на другому ярусі влаштована бойова галерея, вузькі вікна нагадують амбразури, а над будівлею піднімаються сім куполів різної висоти. Усередині збереглися

триаркова перегородка нави та фрески XVIII ст. в бабинці, зокрема «Страшний суд» і «Чудо Святого Георгія о змії».

З Горечею пов'язують переказ про імператора Олександра I. У жовтні 1823 року, під час зустрічі австрійського та російського імператорів у Чернівцях, він нібито пішки вирушив до храму. Біля сторожі його зупинили через відсутність документів, а біля церкви на нього наскочили собаки паламаря. За переказом, ціпок, яким імператор відганяв собак, ще довго зберігали в храмі, а сам він пожертвував святині 50 золотих дукатів. Нині це діючий монастир, тому інтер'єр відвідують у години, коли це дозволяють правила обителі та богослужіння.

Адреси, сайти і доступ

Синагога садогурського цадика і резиденція садогурського цадика: вул. Ярослава Мудрого, 192. Відновлена святиня, місце паломництва та історична резиденційна будівля поруч. Фасади та подвір'я доступні, коли комплекс відкритий; інтер'єр синагоги відкривають за домовленістю з громадою або відповідальними за комплекс; інтер'єр резиденції закритий або доступний обмежено. Google Maps

Єврейський цвинтар і оель Ісраеля Фрідмана: вул. Горішня. Історичний некрополь і місце паломництва. Доступ із дотриманням релігійних правил; мацеви, огорожі, поховання та нестійкі елементи не чіпати; групові відвідини узгоджують заздалегідь. Google Maps

Костел Святого Архангела Михаїла, Санктуарій Матері Божої Фатімської: вул. Івана Підкови, 10. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Стара ринкова частина Садгори: вул. Івана Підкови, вул. Ярослава Мудрого та прилегла історична забудова. Житлова і громадська забудова колишнього містечка. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Парк колишнього маєтку Мустяци: вул. Івана Підкови, 11, біля соціальної установи. Збереглися парк і частина колишньої садибної ділянки. Відкриті частини видно з доступних підходів; закриті ділянки установи не входять до огляду. Google Maps

Церква Покрови Пресвятої Богородиці УГКЦ: вул. Данила Галицького, 60. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Вереснева, 4. Діючий православний храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за правилами громади. Google Maps

Герца

Для чого їхати

Герца - мале прикордонне місто з молдавсько-румунською історією, старими адміністративними будівлями, віллами початку XX ст. та Спиридонівською церквою в парку. У центрі збереглися колишня примарія, будівля ліцею, пам'ятник Георге Асакі та літературний музей при ліцеї.

Коротка історія

Першу письмову згадку про Герцу найчастіше пов'язують із 1437 роком. У ранній історії місто належало до Молдавського князівства та розвивалося в прикордонному торговельному середовищі між дорогами, дрібною адміністрацією, ремеслами і місцевим ринком. У 1672 році Герца отримала статус містечка, у XVIII ст. була центром Герцаївського цинуту, а 1864 року отримала статус міста.

У XIX та першій третині XX ст. Герца мала румунське та єврейське населення, адміністративні установи, пошту, школи, торгівлю, аптеку та ремісничі заклади. У міжвоєнний час місто було більшим, ніж після Другої світової війни. У червні 1940 року Герца з навколишньою територією була приєднана до СРСР, у 1941-1944 роках перебувала під владою Румунії. Під час Другої світової війни єврейська громада міста була знищена. Після війни Герца не повернула довоєнного масштабу, але зберегла кілька архітектурних та культурних пам'яток.

Вілла Артура Верони у Герці

Легенда

Перекази про назву Герци мають кілька версій. Одні пов'язують її з прізвищем комерсанта Херця, інші - з румунським поясненням про землю, яка годує.

Опис маршруту містом

Колишня примарія Герци, нині будівля міської ради, стоїть у центрі на вулиці Георгія Асакі. Це невисока громадська будівля зі стриманим фасадом і високим дахом.

Від примарії вулиця Георгія Асакі проходить повз громадські будинки та колишні вілли кінця XIX і початку XX ст. Один із найвиразніших будинків датований 1911 роком, причому рік спорудження досі видно на фасаді. Центральна частина будинку піднята над бічними крилами, а три вузькі вікна оточені геометричним оздобленням. Під дахом збереглися орнаментальні смуги. На сусідній вулиці Тараса Шевченка стоїть вілла румунського художника Артура Верони. Її легко впізнати за високим арковим входом під квадратною вежею, арковими вікнами верхнього поверху та гербовими рельєфами. На фасаді встановлено меморіальну таблицю Артуру Вероні. Пізніше у будівлі містилася Герцаївська районна державна адміністрація.

На сусідніх вулицях стоять невеликі одно- і двоповерхові будинки, серед яких трапляються споруди з напівкруглими завершеннями фасадів, круглими вікнами, арковими ґанками та високими цоколями. На кількох будинках збереглися старі карнизи, ліпні обрамлення вікон та декоративні елементи під дахами. Частину колишніх житлових і громадських споруд тепер займають установи, навчальні заклади, банки та крамниці. Їхнє сучасне використання не заважає побачити старі фасади, віконні обрамлення, входи та інші деталі. Найбільше такої забудови зосереджено в кількох кварталах довкола вулиці Георгія Асакі.

Серед старої забудови збереглася колишня синагога. Це висока тинькована будівля, яку легко впізнати за напівкруглим завершенням головного фасаду та великим круглим вікном у його центральній частині. Нижче розташовані прямокутні вікна та двері. Зовнішнє оздоблення стримане, але форма фасаду та велике кругле вікно помітно вирізняють будівлю серед сусідніх житлових споруд. До Другої світової війни синагога належала єврейській громаді Герци, яка становила значну частину населення міста.

Одна з вілл у Герці

Спиридонівська церква стоїть у Герцаївському парку на вулиці Тараса Шевченка. Мурований храм збудували 1807 року. Біля входу піднімається квадратна вежа-дзвіниця, а над центральною частиною - високий багатогранний верх. У верхньому ярусі розміщені аркові ніші з образами святих, нижче прорізані вузькі вікна. Над входом зберігся гербовий рельєф, а до храму веде велика арка. Окремі частини церкви накриті металевими дахами та завершені хрестами. У парку храм можна оглянути з різних боків, тому добре видно дзвіницю, центральний верх, гранчасті частини будівлі та різну висоту дахів.

У Герцаївському парку встановлено пам'ятник Георге Асакі, який народився в Герці 1788 року. Його ім'я має також місцевий ліцей. Матеріали про письменника та просвітителя зібрані в музеї при ліцеї: експозиція присвячена самому Георге Асакі, місцевій освіті та румунському культурному життю Герци. З містом пов'язані також представники родини Верона, про яких нагадують меморіальні знаки на старих будинках.

Спиридонівська церква у Герці

Що подивитися навколо

Могилівка. У селі стоїть церква Стефана Великого, яку традиційно датують XV століттям. Це мурована святиня старої буковинсько-молдавської традиції, пов'язана з ранньою оборонною сакральною архітектурою краю. Храм має масивні стіни та прості фасади.

Байраки. Головна пам'ятка села - церква Різдва Богородиці 1646 року, збудована за власника села Стефана Холбана. Це великий мурований храм молдавсько-буковинського типу з трилисною композицією, вівтарною частиною та двома бічними виступами.

Круп'янське. У селі збереглася Благовіщенська церква 1772 року, збудована Савою Волчинським за участі його брата Костянтина. Це дерев'яний храм місцевого хатнього типу з невеликим пізнішим тамбуром біля входу.

Лунка. У селі стоїть церква Св. Параскеви кінця XVIII - початку XIX ст. Це триконховий безкупольний храм молдавсько-буковинського типу з восьмигранною вежею-дзвіницею над бабинцем.

Церква Штефана Великого у Могилівці

Великосілля. У селі збереглася дерев'яна церква Різдва 1767 року, збудована Михаїлом Холбаном. Це храм місцевого хатнього типу, пам'ятка архітектури.

Банчени. Між Молницею та Банченами розташований Свято-Вознесенський Банченський чоловічий монастир, заснований 1994 року. Це сучасний монастирський комплекс із великим собором, храмами та корпусами.

Адреси, сайти і доступ

Спиридонівська церква: вул. Тараса Шевченка, 7, Герцаївський парк. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Пам'ятник Георге Асакі: міський парк, вул. Тараса Шевченка. Пам'ятник у міському парку. Доступ вільний. Google Maps

Будівля міської ради / колишня примарія: вул. Георгія Асакі, 9. Адміністративна будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний під час роботи установи. Google Maps

Вілла Артура Верони: вул. Тараса Шевченка, 9. У минулому тут містилася Герцаївська районна державна адміністрація; нині будівлю використовують міські служби. Фасади та меморіальну таблицю видно з вулиці. Google Maps

Старі вілли Герци: вул. Георгія Асакі та прилегла забудова. Житлові, навчальні, адміністративні або комерційні будівлі. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Колишня синагога: вул. Георгія Асакі, 3. Збережена будівля колишнього єврейського молитовного дому. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний за правилами користувача будівлі. Google Maps

Герцаївський ліцей імені Георге Асакі та літературний музей: вул. Ліліяка, 2. Діючий навчальний заклад із музейною експозицією. Музей доступний за попередньою домовленістю. Актуальну інформацію про музейну експозицію та можливість відвідування потрібно перевірити на офіційному сайті ліцею: Офіційний сайт. Google Maps

Хотин

Для чого їхати

Хотинська фортеця над Дністром поєднує молдавську оборонну архітектуру середньовічної цитаделі з високими мурами, баштами, внутрішніми дворами та готичними порталами з османською бастіонною системою XVIII ст. За межами фортеці збереглися Покровська церква, стара митниця, міські резиденції, колишній театр, перебудований костел, синагога та Миколаївська, або Красна, церква.

Коротка історія

Хотин виріс на правому березі Дністра біля переправи та укріплення. Дерев'яно-земляні оборонні споруди тут пов'язують із XII століттям. У XIII ст. почався мурований етап фортеці. У XV ст. за молдавського господаря Штефана Великого цитадель набула основних рис, які визначають її сучасний вигляд.

Панорама Хотинської фортеці з півночі

Одна з важливих подій в історії Хотина сталася 1621 року, коли під фортецею військо Османської імперії зійшлося з армією Речі Посполитої та козацькими полками Петра Конашевича-Сагайдачного. У XVIII ст. навколо цитаделі сформували зовнішню бастіонну систему з валами, брамами та гарнізонними спорудами. У XIX-XX століттях міська частина Хотина розвивалася вздовж теперішніх вулиць Незалежності, Олімпійської, Свято-Покровської та Кишинівської, де збереглися вілли, адміністративні споруди, храми, митниця та синагога.

Легенда

У Хотині розповідають про мокру пляму на мурі фортеці з боку Дністра. За одним переказом, це сльози дівчини, замурованої в стіну; за іншим, сльози загиблих захисників.

Опис маршруту містом

Огляд Хотина починається біля входу до ДІАЗ «Хотинська фортеця». До середньовічної цитаделі звідси проходять через зовнішню систему укріплень, сформовану на початку XVIII ст. за османської влади. Перед кам'яними мурами простягаються земляні вали, рови, ескарпи, брами та артилерійські позиції. Зовнішні укріплення охоплювали значно більшу площу, ніж сама цитадель, та захищали гарнізонне містечко з казармами, складами, господарськими спорудами та храмами. Серед брам зовнішнього кільця збереглися Ясська та Кам'янецька. На підході видно різницю між земляною фортифікацією XVIII ст. та високими кам'яними мурами старішої цитаделі.

Панорама Двору воїнів у Хотинській фортеці

У колишньому гарнізонному містечку стоїть церква Олександра Невського 1835 року, споруджена для російського гарнізону. Кам'яний храм однокупольний, із дзвіницею над західною частиною, симетричними фасадами та класицистичними деталями. Поруч збереглися залишки османської мечеті та мінарету. Зовнішню фортецю послідовно використовували османський та російський гарнізони.

Ближче до Дністра, на нижчій ділянці фортеці біля крутого схилу до річки, розташована середньовічна цитадель. Її будівельна історія охоплює XIII-XVIII ст. Високі мури піднімаються над ровом суцільною кам'яною стіною. П'ять башт мають різну форму і висоту та завершені ґонтовими дахами. На зовнішніх площинах мурів зберігся геометричний орнамент із червоної цегли та білого каменю, зокрема великі ромбоподібні мотиви.

До Південної, або В'їзної, башти веде дерев'яний міст через рів. Звідси видно масивність кладки та оборонні прорізи у верхніх ярусах. Північна башта є найбільшою та найвищою, Східна звернена до Дністра, Західна, або Комендантська, прилягає до палацової частини, а Південно-західна пов'язана з господарськими приміщеннями. У баштах і мурах збереглися бійниці, зубці-мерлони, бойові ходи та внутрішні переходи. Частина проходів вузька, сходи круті, а кам'яне покриття у дворах і баштах місцями нерівне.

Готичний портал замкової церкви у Хотинській фортеці

За В'їзною баштою відкривається Двір Воїнів, найбільший внутрішній двір цитаделі. Тут містилися казарми, господарські приміщення, колодязь, Комендантський палац і замкова церква. Колодязь пробили безпосередньо в скелі, щоб гарнізон мав воду під час тривалих облог. З двору видно башти, переходи між різними частинами цитаделі, житлові корпуси та оборонні мури.

Комендантський палац XV ст. є головною житловою спорудою цитаделі. Двоповерховий кам'яний корпус має готичні портали, білокам'яні обрамлення вікон і дверей, підвали та склепінчасті приміщення. У палаці були адміністративні, житлові і службові кімнати, а нижні поверхи використовували для зберігання припасів і майна. За палацом розташований менший Комендантський двір з аркадними галереями та переходами до сусідніх частин укріплень. Палацові приміщення були безпосередньо включені в оборонну систему цитаделі.

Будівля колишньої митниці у Хотині

У східній частині цитаделі розміщена замкова церква, апсида якої врізана в товщу оборонного муру. Основну частину храму спорудили в останній чверті XV ст., а за Петра Рареша у XVI ст. добудували притвор. Це прямокутний однонавовий храм із апсидою, бічними конхами та білокам'яним перспективним порталом у романо-готичних формах. У XVII-XVIII століттях за османського гарнізону церкву переобладнали на мечеть, а на початку XIX ст. вона знову діяла як православний храм.

Після виходу з цитаделі вздовж західного боку рову доходять до Північної башти. Біля неї видно кілька башт, довгі ділянки мурів, геометричний декор стін і крутий схил до Дністра. Річка лежить значно нижче цитаделі, а

крутий схил зі східного боку посилював її природний захист. Замкова платформа розташована вище зовнішніх валів і долини Дністра.

За межами фортеці на вулиці Свято-Покровській стоїть Покровська церква 1867-1868 років, кам'яний православний храм із регулярною композицією фасадів і високими вікнами. Поряд зберігся будинок причту 1868 року, у якому працює Хотинський історико-краєзнавчий музей. На розі Свято-Покровської та Примаченко стоїть Хотинська митниця XVII-XVIII ст., одноповерхова споруда з товстими кам'яними стінами, рустованими пілястрами та склепінчастими підвалами, пов'язана з прикордонною і торговою роллю міста біля Дністра.

Колишня вілла адвоката у Хотині

На вулиці Незалежності вирізняється палац Шабельмана середини XIX ст., двоповерхова міська резиденція з симетричним фасадом і регулярним ритмом вікон. Неподалік стоїть колишній міський театр румунського періоду з черепичним дахом. На вулиці Олімпійській збереглися колишня вілла адвоката 1930 року з галереєю, колонами та чотирисхилим дахом і перебудований римо-католицький костел другої половини XIX ст., у якому апсида ще вказує на первісну функцію споруди. На Кишинівській стара синагога перебудована під житловий будинок. Миколаївська, або Красна, церква XV ст. стоїть на вулиці Яна Ходкевича, на давньому храмовому місці при виїзді у бік Кам'янця.

Що подивитися навколо

Брага. Село лежить на протилежному березі Дністра, навпроти Хотинської фортеці. Тут збереглися старий польський цвинтар із неоготичною капличкою-склепом Жебровських 1905 року, кілька неоготичних надгробків і панорама фортеці через річку.

Оборонна церква Різдва Богородиці у Рухотині

Рухотин. До села веде стара хотинська дорога. На в'їзді вона проходить крізь вал давнього городища, а з пагорбів видно Рухотин, долину та каньйон Дністра. У селі стоїть оборонна церква Різдва Богородиці, давній мурований храм, який традиційно датують XV століттям: стіни мають товщину близько 1,5 метра, малі вікна нагадують бійниці, а окрема дзвіниця зберегла кладку з великого вапнякового каменю.

Жванець. У селі збереглися руїни замку та вірменський костел Непорочного Зачаття Діви Марії. Наприкінці XVI ст. Валентій-Олександр Калиновський перебудував укріплення, а після Хотинської війни 1621 року замок відновлював Станіслав Лянцкоронський. У руїнах збереглася північна п'ятигранна башта: її стіни в першому ярусі мають товщину близько 2 метрів, а нижні яруси мають бійниці. Вірменський костел пов'язують із прибуттям вірмен із Кам'янця після 1699 року; після пожежі 1769 року храм відбудували у 1782-1786 роках. Поруч із костелом збереглися оборонні мури з двома брамами.

Окопи. Село лежить на мисі між Дністром та Збручем. Тут збереглися рештки фортеці Окопи Святої Трійці, відомої також як блокада Кам'янця.

Укріплення заклали 1692 року за участі коронного війська Речі Посполитої. Фортеця мала дві лінії бастіонних земляних валів. Донині збереглися Кам'янецька та Львівська брами з арковими проїздами і бійницями. У межах фортеці стоїть костел Святої Трійці 1693 року, відреставрований у 2014 році.

Адреси, сайти і доступ

Хотинська фортеця: вулиця Незалежності, ДІАЗ «Хотинська фортеця». Музейно-фортифікаційний комплекс із експозиціями. Двори, башти, музейні приміщення, відкриті вали та дозволені оглядові місця доступні за правилами заповідника; службові, закриті та аварійні частини, край урвища і небезпечні схили не входять до огляду. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Покровська церква: вулиця Свято-Покровська, 15. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Будинок причту, Хотинський історико-краєзнавчий музей: вулиця Свято-Покровська, 17. Музей у збереженій історичній будівлі. Доступ за графіком музею. **Google Maps**

Хотинська митниця: вулиця Свято-Покровська, 30, ріг із вулицею Примаченко. Історична будівля митниці. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за поточними умовами використання будівлі. **Google Maps**

Палац Шабельмана: вулиця Незалежності, 21. Історична міська резиденція, використовується службово. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за правилами установи. **Google Maps**

Колишній міський театр: вулиця Незалежності, 42. Історична громадська будівля, нині будинок дітей та учнівської молоді. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за правилами установи. **Google Maps**

Колишня вілла адвоката: вулиця Олімпійська, 69. Історична вілла, передана греко-католицькій громаді. Фасади видно з вулиці та відкритих підходів. **Google Maps**

Колишній костел, нині спортивна школа: вулиця Олімпійська, 75. Перебудована історична споруда з втраченою храмовою функцією. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за правилами установи. **Google Maps**

Стара хотинська синагога: вулиця Кишинівська, 4. Колишня синагога, перебудована під житловий будинок. Фасади видно з вулиці; житлові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Миколаївська, або Красна, церква: вулиця Яна Ходкевича, 30. Історична храмова будівля. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у години відкриття святині. Google Maps

Снятин

Для чого їхати

Над колишнім Ринком піднімається висока ратушна вежа, а поруч збереглися костел, колишня вірменська церква, синагога, дерев'яний храм і повітова забудова кінця XIX - початку XX ст.

Коротка історія

Снятин лежить на лівому березі Пруту, на історичному Покутті, біля межі з Буковиною. Місто відоме з 1158 року, а у 1448 році здобуло магдебурзьке право. Розташування на дорогах до Молдови та Буковини сприяло розвитку торгівлі. У добу Польської Корони Снятин став центром староства, мав міські привілеї, ярмарки та оборонне значення.

У ранньомодерний час тут жили українська, польська, вірменська та єврейська громади. За Австрії Снятин був повітовим містом; наприкінці XIX - на початку XX ст. тут постали ратуша, пошта, школи, адміністративні будівлі, кам'яниці та осередки міських товариств. У XX ст. місто пережило Першу світову війну, події українського державотворення 1918-1919 років, міжвоєнний польський період, радянську владу та нацистську окупацію. Зі Снятином пов'язані Марко Черемшина, Василь Касіян, Наталія Кобринська, Теофіл Кобринський та інші діячі Покуття.

Ратуша у Снятині

Легенда

Місцевий переказ пов'язує назву Снятина з воєводою Костянтином, або Коснятином, Сірославовичем. За цією версією, давня форма назви міста походить від його імені.

Опис маршруту містом

Ратушу у Снятині споруджували у кілька етапів: будівництво почалося 1861 року, стіни завершили у 1868 році, а вежу добудували у 1909 році. Проєкт пов'язують із чернівецьким архітектором Йосифом Шрейбером. Класицистична споруда має рустований перший ярус, виразні карнизи, годинник і дзвони. Вежа заввишки близько 50 метрів належить до найвищих ратушних веж України та піднімається над забудовою колишнього Ринку.

Площа Ринок у Снятині

Довкола ратуші збереглася забудова колишнього Ринку, сформована переважно наприкінці XIX - на початку XX ст., коли Снятин був повітовим містом. На північній стороні площі стоїть торговий дім 1920-х років із румунсько-буковинськими мотивами в оздобленні. На його фасаді помітні аркові отвори та декоративні деталі.

Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини відкрили 1949 року в будинку письменника неподалік колишнього Ринку. В експозиції предста-

влені його особисті речі, фотографії, документи, книги, перші видання та приватна бібліотека. Покуття було однією з головних тем прози Марка Черемшини початку XX ст.

На вулиці Воєводи Коснятина стоїть костел Матері Божої з гори Кармель. Нинішній мурований храм постав у 1843 році на місці давнішого костелу. Під час Першої світової війни його пошкодили, а у 1926-1936 роках перебудували та розширили. Після закриття у 1946 році костел повернули римо-католицькій громаді на початку 1990-х років. Стримане оздоблення головного фасаду поєднується з частинами, зміненими під час міжвоєнної перебудови.

На цій самій вулиці збереглася колишня вірменська церква кінця XVIII ст. Вона постала на місці давнішої дерев'яної святині, пов'язаної з домініканським осередком. Храм належав вірменській громаді Снятина, яка мала власні релігійні та торговельні традиції. Мурована споруда втратила частину первісних архітектурних деталей.

Руїни вірменського костелу у Снятині

Також поруч збереглися колишня польська жіноча школа 1895 року, сиротинець із каплицею другої половини XIX ст., повітові будівлі, пошта початку XX ст. та вілли з рисами закопанського стилю. Тут розташований і музей Василя Касіяна, відкритий 1982 року. Народний художник України та графік Василь Касіян походив зі Снятинщини. Музейна будівля має висо-

кий дах, дерев'яні елементи та форми, характерні для віллової архітектури карпатського передгір'я. В експозиції представлені графічні роботи, книжкова ілюстрація та матеріали про життя художника.

Церкву Чуда святого Архистратига Михаїла на вулиці Кардинала Йосифа Сліпого спорудили у 1880-1886 роках за ініціативою о. Теофіла Кобринського, чоловіка Наталії Кобринської. Це мурований храм зі стриманим фасадом. Кобринські належали до українського громадського середовища Снятина кінця XIX ст.

На вулиці Кобринських стоїть колишня синагога початку XX ст. Після Другої світової війни вона втратила релігійну функцію. На фасадах збереглися високі віконні прорізи. Споруда розташована в частині міста, де містився єврейський квартал.

Колишня синагога у Снятині

Вознесенська дерев'яна церква стоїть на цій же вулиці, приблизно за пів кілометра на південний схід від центру Снятина. Її датують кінцем XVIII ст., а перебудови належать до XIX ст. Храм має хрестоподібний план, дерев'яну конструкцію на кам'яній основі, один купол і бляшане покриття.

Старе замчище міститься на високому березі над долиною Пруту. Сам замок не зберігся, а на його місці пізніше постали адміністративні будівлі. З високого берега видно Прут; колишнє укріплення стояло біля давніх переправ.

Що подивитися навколо

Русів. У селі Василя Стефаника в будинку письменника працює літературно-меморіальний музей, відкритий 1941 року. Неподалік розташована могила Стефаника. Актуальну інформацію про графік роботи, контакти та події потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт.

Долішнє Залуччя. Над Черемошем збереглася садиба Криштофовичів-Ярузельських. Палацик датують 1930-ми роками; за місцевою згадкою, на флюгері був 1934 рік. У садибі стоять житлова споруда з різьбленими дерев'яними деталями, флігель із баштою, господарські будівлі та кам'яниця з рисами закопанського стилю.

Торговиця. Село пов'язане з покутською літературою та Лесем Мартовичем. Літературно-меморіальний музей письменника створили до його 100-річчя.

Адреси, сайти і доступ

Снятинська ратуша: вул. Шевченка, 70. Ратуша з вежею збережена. Фасади видно з площі; доступ до інтер'єру та вежі залежить від роботи установи. Google Maps

Колишній Ринок і кам'яниці: вул. Шевченка та колишня ринкова площа. Історична міська забудова збережена частково. Огляд із площі та прилеглих вулиць вільний. Google Maps

Торговий дім 1923 року: північна сторона колишнього Ринку. Історична комерційна будівля збережена. Фасад видно з площі. Google Maps

Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини: вул. Шевченка, 101. Діючий музей у будинку письменника. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційній сторінці Снятинської міської ради: Офіційний сайт. Google Maps

Костел Матері Божої з гори Кармель: вул. Воєводи Коснятина, біля колишньої вірменської церкви. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Колишня вірменська церква: вул. Воєводи Коснятина, 74. Історична мурована святиня. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від поточного стану та користувача. Google Maps

Колишня польська жіноча школа: вул. Воєводи Коснятина, біля колишньої вірменської церкви. Історична освітня будівля. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Будинок сиротинця з каплицею: вул. Воєводи Коснятина, біля музею Василя Касіяна. Історична будівля з каплицею. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від поточного користувача. Google Maps

Музей Василя Касіяна: вул. Воєводи Коснятина, 48. Діючий музей. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційній сторінці Снятинської міської ради: Офіційний сайт. Google Maps

Церква Чуда святого Архистратига Михаїла: вул. Кардинала Йосифа Сліпого, 2А. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Синагога: вул. Кобринських, 2. Історична мурована синагога. Фасади видно з вулиці; інтер'єр залежить від поточного стану та користувача. Google Maps

Вознесенська дерев'яна церква: вул. Кобринських, біля синагоги. Діючий дерев'яний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Старе замчище над Прутом: високий берег Пруту в старій частині Снятина. Місце колишнього укріплення без збереженого замку. Відкриті підходи доступні; адміністративні або службові ділянки не входять до огляду. Google Maps

Городенка

Для чого їхати

Головний ансамбль Городенки складають костел Непорочного Зачаття, колишні келії місіонерів-вікентійців і колона Богородиці середини XVIII ст., споруджені коштом Миколи Василя Потоцького та пов'язані з Бернардом Меретином і Іоанном Георгом Пінзелем. Успенська церква, вірменський костел, Велика синагога та міст «Три Мости» над Ямгоровом доповнюють історію католицької, греко-католицької, вірменської та єврейської громад міста.

Коротка історія

Городенка вперше згадується 1195 року. Назву міста пов'язують зі словом «город», тобто укріпленим поселенням. У середньовіччі ця частина Покуття належала до Галицько-Волинської землі, пізніше пережила татарські напади, зміну володарів, розвиток ремесел і торгівлі. У XV ст. тут існував замок, але його видимі рештки до міського маршруту не входять.

Костел Непорочного Зачаття і монастир місіонерів у Городенці

У 1668 році Городенка отримала магдебурзьке право. Найпомітніший розквіт міста припав на XVIII ст., коли ним володів Микола Василь Потоцький. За його кошти постали головні сакральні споруди. У XIX ст. Городенка

розвивалася як повітовий центр, у XX ст. була районним центром, тепер є центром міської громади.

Легенда

За місцевою легендою, Микола Василь Потоцький звів Успенську церкву як спокуту після вбивства молодої дівчини.

Опис маршруту містом

Костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії є найвиразнішою спорудою історичної Городенки. Ансамбль споруджували в середині XVIII ст., найчастіше називають 1743-1760 роки. Фундатор Микола Василь Потоцький запросив до міста місіонерів-вікентійців. Архітектурний задум пов'язують із Бернардом Меретином, скульптурне оздоблення - з Іоанном Георгом Пінзелем та його колом. Дві вежі розгорнуті під кутом до головного фасаду, між ними піднімається високий фронтон. Центральну частину членують пілястри, профільовані карнизи та глибокий портал. Таке розташування веж розширює фасад у перспективі площі перед храмом. Усередині костел має три нави з високою центральною частиною. Значна частина первісного оздоблення втрачена; особливо важливою частиною ансамблю були скульптури вівтарів, виконані Пінзелем та його колом для фундації Потоцького.

Успенська церква у Городенці

Біля костелу стоять колишні келії місіонерів-вікентійців. У XVIII ст. в них були житлові, навчальні та господарські приміщення. Видовжені кор-

пуси обмежують подвір'я поруч із храмом. Перед головним фасадом костелу стоїть колона з фігурою Богородиці XVIII ст.

Поруч працює краєзнавчий музей «Покуття», відкритий 2009 року в історичній будівлі. У його залах представлені покутська кераміка, ікони, вишиваний одяг, старі світлини, побутові речі та матеріали про Городенку і навколишні села.

Вірменський костел у Городенці

На центральних вулицях між костелом, Успенською церквою, вірменським храмом і синагогою збереглися колишні торгові, житлові, адміністративні та шкільні будівлі XIX і першої половини XX ст. На нижніх поверхах частини двоповерхових кам'яниць працювали крамниці, над ними були житлові приміщення. На фасадах ще помітні окремі входи колишніх крамниць і ряди вікон верхніх поверхів, а громадські та навчальні будинки вирізняються більшими розмірами.

На вулиці Тараса Шевченка стоїть церква Успіння Пресвятої Богородиці, споруджена в середині XVIII ст.; завершення будівництва найчастіше датують 1763 роком. Храм постав коштом Миколи Василя Потоцького для греко-католицької громади. Головний фасад членують аркові вікна, декоративні обрамлення та профільовані карнизи. Біля церкви стоїть дзвіниця.

Колишня Синагога у Городенці

Вірменський костел належить до найстаріших збережених храмів Городенки; його найдавнішу частину датують 1706 роком. Святиня належала вірменській громаді, представники якої брали участь у міській торгівлі XVIII ст. Збереглися масивні кам'яні стіни, контрфорси та вузькі прорізи. Частина споруди перебуває в занедбаному стані.

На вулиці Ринковій стоїть Велика синагога. У XVIII ст. в Городенці існувала дерев'яна синагога, яка згоріла під час Першої світової війни. Нинішню муровану споруду сформували у 1920-х роках під час повоєнного відновлення міста. Це великий прямокутний корпус із високими стінами, великими віконними прорізами та стриманим декором. Після Другої світової війни синагога втратила молитовну функцію.

На виїзді з Городенки в бік Котиківки над долиною потоку Ямгорів стоїть міст-віадук, відомий як «Три Мости». Кам'яна споруда має три широкі арки та масивні опори. Збоку від дороги видно повну висоту арок, кам'яні підпори та насип, яким дорога проходить над долиною потоку.

Замок у Чернелиці

Що подивитися навколо

Гвіздець. У селищі стоять костел святого Антонія Падуанського та колишній монастир бернардинів, споруджені у XVIII ст. Костел має високий двовежовий фасад і бароковий інтер'єр із залишками оздоблення; поруч збереглися монастирські корпуси довкола подвір'я.

Чернелиця. У містечку збереглися руїни замку Чарторийських і колишній домініканський костел святого Антонія. Замок заклали в XVII ст.; від нього лишилися в'їзна брама з гербом, фрагменти мурів та частини укріпленого подвір'я. Неподалік стоїть костел. У напрямку Незвиська або Уніжа лежать ділянки Дністровського каньйону з високими схилами, селами над річкою та панорамами долини Дністра.

Адреси, сайти і доступ

Костел Непорочного Зачаття і монастир місіонерів: вул. Володимира Великого, 1. Костел і колишні келії збережені. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Колона з фігурою Богородиці: подвір'я перед костелом на вул. Володимира Великого, 1. Колона збережена та стоїть просто неба. Доступ із подвір'я комплексу. Google Maps

Церква Успіння Пресвятої Богородиці: вул. Тараса Шевченка, 70. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Вірменський костел: вул. Крушельницького, 8. Споруда в занедбаному стані. Фасади видно з відкритих підходів; аварійні частини недоступні. Google Maps

Велика синагога: вул. Ринкова, 1. Недіюча синагога, будівля збереглася. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер'єру залежить від поточного стану та користувача. Google Maps

Краєзнавчий музей «Покуття»: вул. Тараса Шевченка, 82. Діючий музей. Актуальний графік роботи потрібно перевірити перед відвідуванням: Офіційний сайт. Google Maps

Міст-віадук над Ямгоровом, відомий як «Три Мости»: траса Р-24 між Городенкою та Котиківкою, міст над Ямгоровом. Діючий дорожній міст. Арки та опори видно з безпечних придорожніх точок; проїзна частина не входить до огляду. Google Maps

Заліщики

Для чого їхати

Меандр Дністра, який охоплює місто на півострові, є головною причиною поїздки: з Хрещатика на протилежному березі видно майже всю петлю річки, дахи, парк, мости та схили каньйону. У самому місті збереглися палац Понятовських-Бруніцьких і забудова колишнього Ринку, а про міжвоєнний курортний період нагадують вілли, парки та дністровський берег.

Коротка історія

У документах для Заліщиків трапляється дата 1340 року, але перші підтверджені згадки про поселення зазвичай відносять до середини XV ст. Місто виросло біля дністровської переправи та природного вигину річки. У XVII ст. ці землі були пов'язані з Любомирськими; 1672 року поселення спалило турецьке військо.

Костел святого Станіслава з колишніми келіями у Заліщиках

Нове міське життя почалося за Станіслава Понятовського. У XVIII ст. Заліщики здобули ярмаркові привілеї, а 1766 року - магдебурзьке право. Після входження Галичини до Австрії місто стало повітовим центром. Залізниця 1895 року відкрила Заліщики для курортних поїздок, а у 1930-х їх називали «Подільською Рив'єрою»: тут діяли пляжі, пансіонати, відбувалося свято винограду, прибували швидкі поїзди. Друга світова війна та радянський пе-

ріод перервали курортну історію: зникли частина вілл, ратуша, пляжна інфраструктура та курортні заклади.

Легенда

Місцевий переказ пояснює назву Заліщиків поселенням «за лісом». Інша версія пов'язує її з ліщиновими заростями на дністровських схилах.

Опис маршруту містом

Молодіжний парк, або Верхній парк, лежить на північній околиці Заліщиків. Тут облаштовано оглядовий майданчик, з якого видно Дністер, високі береги каньйону та залізничний міст.

Колишня синагога у Заліщиках

Від забудови колишнього Ринку збереглася частина будинків австрійського та міжвоєнного часу. Серед них - колишній Народний дім, де нині працює пошта, будинок польського товариства «Сокіл» 1903 року, тепер кінотеатр, та стара аптека з барельєфами на фасаді. Ратушу, споруджену на місці колишнього мисливського замку Понятовських або перебудовану з нього, розібрали у 1968 році.

Костел святого Станіслава стоїть біля колишнього Ринку. Його історія починається з дерев'яного храму XVIII ст., а на початку XIX ст. костел перебудували в камені. Головний фасад акцентований високою центральною вежею з арковим входом, вузькими вертикальними вікнами та невеликим верхнім завершенням із хрестом; по обидва боки прилягають двоповерхові

корпуси колишніх келій. Над дверима старої сакристії зберігся герб Понятовських. У радянський час храм використовували як склад солі, що пошкодило розписи та камінь. У 1991 році костел повернули римо-католицькій громаді.

Палац Понятовських-Бруніцьких у Заліщиках

Поблизу стоїть церква Покрови Пресвятої Богородиці. Її споруджували у другій половині XIX ст. Первісно це був греко-католицький храм Святої Трійці. У XX ст. споруда змінювала назву та функцію, певний час тут працював музей. Наприкінці 1980-х років храм повернули церковній громаді.

Стара синагога збереглася на захід від колишнього Ринку. Її датують кінцем XVIII - початком XIX ст. Наприкінці XIX ст. євреї становили більшість міського населення, а в Заліщиках діяло кілька синагог; донині вціліла лише одна стара будівля. Від колишньої святині збереглися кам’яні стіни, тоді як більшість сакральних ознак втрачено. У радянський час споруду перетворили на пташник, і релігійну функцію вона більше не відновила.

Колонада палацу Понятовських-Бруніцьких у Заліщиках

Громадська забудова довкола колишнього Ринку належить переважно до кінця XIX - першої половини XX ст. Народний дім і будинок товариства «Сокіл» пов'язані з культурним життям міста. Кам'яниця з барельєфами вирізняється рельєфним декором фасаду. Колишня учительська семінарія діяла з 1899 року, а серед її викладачів був Осип Маковей.

Палац Понятовських-Бруніцьких стоїть у Нижньому парку біля Дністра. Першу резиденцію над річкою наприкінці XVIII ст. заклав князь Юзеф Понятовський. У 1808 році маєток придбав Ігнацій Бруніцький, а 1831 року його нащадок Леон Антоній Бруніцький перебудував палац у формах пізнього класицизму та ампіру. У 1817 році в маєтку ночував австрійський імператор Франц I; із цим візитом пов'язують родинний переказ про підтвердження баронського титулу Бруніцьких у межах імперії. На початку XX ст. резиденція перейшла до Стелли фон Турнау, а після війни будівлю використовували як санаторій та лікарню. На фасаді збереглися симетрична композиція, регулярний ритм вікон і стриманий декор; між головним корпусом і флігелем стоїть колонада. Біля в'їзду розташована сторожка маєтку, або кордигардія.

Панорама Заліщиків з села Хрещатик

Нижній парк лежить між палацом та Дністром. Серед старих і екзотичних дерев ростуть гінкго, тюльпанове дерево, софора, робінія та ведмежий горіх. У міжвоєнний час поруч діяли пляжі, пансіонати, відбувалося сезонне «Винобрання», а берег використовували для курортного відпочинку.

На дністровському березі біля в'їзду з боку Буковини збереглася стара митниця, що належить до прикордонної забудови кінця XIX - першої половини XX ст. Поряд проходить дорога після мосту через Дністер. Залізничний міст належить до колії, яка наприкінці XIX ст. відкрила місто для курортних поїздок зі Львова, Кракова та Варшави. Міст залишається діючою інженерною спорудою; його видно з безпечних громадських місць біля річки та дороги.

Що подивитися навколо

Хрещатик. Село лежить на протилежному, чернівецькому березі Дністра. З оглядового майданчика видно майже всю велику петлю річки, всередині якої лежать Заліщики. Ліворуч Дністер огинає місто біля залізничного мосту, далі вздовж вигину простягаються житлова забудова, сади та дахи центральної частини. У середмісті серед дерев помітні костел святого Станіслава, церква Покрови Пресвятої Богородиці та колишня синагога. Ближче до берега видно Нижній парк, район палацу Понятовських-Бруніцьких і мости через Дністер. Праворуч річка продовжує широкий вигин між високими зеленими схилами каньйону та поступово зникає за ними. З цієї точки особливо добре видно співвідношення міста, майже замкненого меандром, русла Дністра і крутих берегів каньйону. Над річкою біля Хрещатика

стоїть Свято-Іоанно-Богословський Хрещатинський монастир із храмом 1765-1768 років, збудованим братами Михайлом та Костянтином Талпами. Поруч збереглися монастирські споруди та джерело, нижче починається скельний берег Дністра.

Урочище Червоне з руїнами Червоногородського замку-палацу

Червоногород. В урочищі Червоне біля Ниркова збереглися руїни замку-палацу з двома вежами, залишки домініканського костелу 1615 року та Джуринський водоспад. Водоспад має близько 16 метрів висоти і кілька каскадів; довкола лежать долина та травертинові схили.

Голіградн. Біля села Серет робить великий вигин у каньйоні. З оглядової точки видно меандр річки, високі береги, сільські схили, поля над урвищами та вузьку долину Серету.

Адреси, сайти і доступ

Оглядовий майданчик у Хрещатику: с. Хрещатик, чернівецький берег Дністра над Заліщиками. Панорамна точка над меандром. Доступ відкритий; огляд із облаштованих або безпечних місць над схилом. Google Maps

Оглядовий майданчик у Молодіжному парку, або Верхньому парку: Молодіжний парк, північна частина Заліщиків. Міська панорамна точка над Дністром. Доступ відкритий у межах парку. Google Maps

Колишній Ринок: колишня ринкова площа Заліщиків. Історична площа з громадською забудовою довкола. Доступ відкритий; фасади видно з площі та прилеглих вулиць. Google Maps

Костел святого Станіслава з колишніми келіями: вул. Михайла Гайворонського, 18. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з парафією. Google Maps

Церква Покрови Пресвятої Богородиці: вул. Михайла Гайворонського, 4. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Стара синагога: ріг вулиць Котляревського та Філатова. Недіюча історична будівля колишньої юдейської святині. Фасади видно з вулиці; доступ до інтер'єру залежить від користувача будівлі. Google Maps

Колишня учительська семінарія, готель «Старі Заліщики»: вул. Осипа Маковея, 2. Збережена історична будівля, нині готель. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний за правилами закладу. Google Maps

Палац Понятовських-Бруніцьких, колонада та кордигардія: вул. Степана Бандери, 86. У збереженій історичній будівлі працює медичний заклад. Фасади, колонада та кордигардія видно з відкритих підходів; інтер'єри, лікувальні та службові приміщення не входять до огляду. Google Maps

Нижній парк: парк біля палацу та Дністра. Історичний парк. Доступ відкритий для прогулянки. Google Maps

Стара митниця: в'їзд до міста з боку Буковини, біля дороги після мосту через Дністер. Історична прикордонна будівля. Фасади видно з дороги та відкритих підходів. Google Maps

Скала-Подільська

Для чого їхати

Скала-Подільська лежить над Збручем, де на замковій скелі збереглися руїни фортеці, Порохова вежа та залишки палацу Адама Тарла. У старому центрі стоять готичний оборонний костел, Миколаївська церква, австрійські кам'яниці, каплиця-гробівець Голуховських, а на південній околиці зберігся парк із рештками їхнього маєтку.

Коротка історія

На місці Скали-Подільської існувало слов'янське дерев'яно-земляне городище. Замкове укріплення сформувалося на давній оборонній ділянці над Збручем, контролювало річкову межу та належало до важливих подільських оборонних пунктів разом із Кам'янцем, Червоногородом і Бакотою.

У XVI ст. замок перебудовували, а в XVI-XVII століттях фортеця зазнавала молдавських, татарських, козацьких, угорських та османських атак. Після штурму 1672 року замок поступово втратив військове значення. У XVIII ст. староста Адам Тарло спорудив у дитинці бароковий палац, який згодом згорів. Наприкінці XVIII ст. Голуховські сформували нову резиденцію на південній околиці містечка.

Замок у Скалі-Подільській з протилежного берега Збруча

Легенда

Місцевий переказ говорить про підземні ходи під Пороховою вежею замку, один із яких нібито тягнувся аж до Кам'янця. Інший переказ пов'язує джерело Королівка за Миколаївською церквою з Данилом Галицьким: нібито князь пив тут воду під час дороги до хана.

Опис маршруту містом

Центральна частина Скали-Подільської починається біля колишньої площі Ринок. Тут збереглася забудова кінця XIX та початку XX ст.: Польський народний дім, стара пошта, магістрат, колишня поліція, будинок «Просвіти», аптека, кам'яниці з дерев'яними еркерами і старими дверима на прилеглих вулицях.

Біля замкового пагорба стоїть костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, який називають одним з останніх відлунь готики на Поділлі. Храм сформувався у XVII-XVIII століттях на оборонній ділянці біля фортеці. У його архітектурі збереглися готичні риси, висока вежа зі шпилем, герби фундаторів, фрагменти оборонної огорожі та башт. Костел був знищений турками наприкінці XVII ст., у XVIII ст. його відновили за Валентія Мержеєвського, а в 1990-х роках повернули релігійній громаді. На фасаді встановлено меморіальні дошки Адаму Міцкевичу і Тадеушу Костюшку.

Залишки палацу Тарла на території замку у Скалі-Подільській

Майже навпроти костелу стоїть Миколаївська церква 1882 року, збудована на місці старішої оборонної святині. У 1896 році в цьому храмі вінчалися

Михайло Грушевський і Марія Вояківська. Мурована церква розташована на пагорбі старої частини містечка. За храмом міститься джерело Королівка, пов'язане з місцевим переказом про Данила Галицького.

Замок у Скалі-Подільській стоїть на високій скелі над Збручем, біля місця, де до річки підходить Чорнушка. Перші укріплення тут пов'язують із XIV століттям і князями Коріатовичами. У 1538 році фортецю перебудовували за Станіслава Лянцкоронського. Рельєф посилював її оборону: з одного боку мис захищав Збруч, з іншого - Чорнушка, а від містечка його відділяли рів і мурована лінія укріплень. Звідси контролювали переправи через річку, дорогу вздовж Збруча та підхід до поселення з боку Поділля.

Костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Скалі-Подільській

У XVIII ст., після втрати замком колишнього військового значення, у дитинці звели палац Адама Тарла. Невдовзі після будівництва в нього влучила блискавка, палац згорів і відтоді стоїть у руїнах. У замковому дворі збереглися Порохова вежа, фрагменти оборонних мурів і палацових стін, а також лінія колишнього рову. Край скелі виходить над Збручем. З майдану біля руїн видно долину річки, схили протилежного берега, Чорнушку та старе містечко, а також розташування фортеці між водою і скелею.

Від замкового майдану можна спуститися до кладки через Збруч. Знизу особливо добре помітна висота скелі над річкою, а Порохова вежа піднімається над схилом біля краю замкових укріплень. З цього боку можна роздивитися фортецю від води. Після дощу стежки біля річки стають слизькими, тому спуск до кладки краще залишати для сухої погоди.

Єврейський кіркут розташований на пагорбі в районі вулиці Запотіччя. Наприкінці XIX ст. єврейська громада становила значну частину населення Скали. Колишні синагоги містечка втрачені або перебудовані, тому цвинтар залишається одним із небагатьох збережених матеріальних свідчень цієї громади. Серед трави та дерев стоять кам'яні мацеви.

Флігель маєтку Голуховських у Скалі-Подільській

Дорога до старого млина проходить повз автостанцію і старий цвинтар. Тут стоїть каплиця-гробівець Голуховських, зведена наприкінці XIX ст. як родинна усипальня. Неоготична споруда має крипту, загострені форми, пошкоджені прорізи та цвинтарне оточення.

Нижче, біля Збруча, стоїть старий кам'яний млин XIX ст. або початку XX ст. У споруді збереглися товсті кам'яні стіни; поруч проходить давній шлях уздовж річки.

На південній околиці Скали-Подільської, на виїзді в бік Борщева, збереглися маєток і парк Голуховських. Резиденцію заклали наприкінці XVIII ст., у XIX ст. комплекс доповнили палацовими та господарськими спорудами, а головний палац згорів у 1914 році. Збереглися брама у стилі французького необароко, господарські будівлі, стайня, офіцини, флігель із вежею, дім прислуги і старий парк. Частина території використовується медичним закладом.

Панорама села Лосяч

Що подивитися навколо

Турильче. Костел святого Яна Непомука 1871 року стоїть на Центральній вулиці. У споруді збереглися неоготичний фасад, статуї Петра і Павла, високі прорізи та вівтар. Будівля пошкоджена; доступні для огляду фасад і подвір'я храму в центрі села.

Бурдяківці. Дорога в бік Борщева проходить через село з костелом Різдва Пресвятої Діви Марії, який датують від кінця XIX до початку XX ст., церквою святого Дмитра 1896 року та музеєм графіка Леопольда Левицького.

Лосяч. Біля ставу збереглися костел святого Антонія Падуанського, стара плебанія та мурований млин із датою 1872 на фасаді. Костел постав коштом Голуховських на межі XIX і XX ст. Поруч проходить старий шлях між селами над Збручем.

Адреси, сайти і доступ

Скала-Подільський замок: вул. Михайла Грушевського, замкова скеля над Збручем. Руїни фортеці з Пороховою вежею, мурами та залишками палацу. Відкриті безпечні частини замкового майдану доступні; урвища та осипи не входять до огляду. Google Maps

Костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії: вул. Богдана Хмельницького, під замковим пагорбом. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Михайла Грушевського, пагорб навпроти замкової скелі. Діючий храм. Зовнішній огляд вільний; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Джерело Королівка: вул. Богдана Хмельницького, за Миколаївською церквою. Локальне джерело, пов'язане з місцевим переказом. Доступ пішки від храму; стан підходу залежить від погоди. Google Maps

Колишня площа Ринок і забудова довкола: вул. Михайла Грушевського та прилеглі вулиці. Історична забудова у змішаному стані, більшість будівель використовується. Фасади видно з вулиць. Google Maps

Єврейський кіркут: вул. Запотіччя, пагорбова частина старої частини селища. Недіючий історичний цвинтар із мацевами. Доступ залежить від стану території та огорожі. Google Maps

Каплиця-гробівець Голуховських: вул. Соломії Крушельницької, старий цвинтар. Руїна у занепаді. Фасади та цвинтарне оточення видно з відкритих підходів; аварійний інтер'єр не входить до огляду. Google Maps

Старий кам'яний млин: нижня частина селища біля Збруча, спуск від старого цвинтаря до річки. Збережена історична господарська споруда. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр залежить від користувача будівлі. Google Maps

Маєток і парк Голуховських: вул. Паркова, 1, південна околиця на виїзді в бік Борщева. Історичний парк і залишки маєткового комплексу, частина території використовується медичним закладом. Алеї, брама, парк та відкриті частини споруд доступні з урахуванням режиму установи. Google Maps

Борщів

Для чого їхати

Борщів має компактний центр із Народним домом і краєзнавчим музеєм, пішохідною вулицею Шевченка, Успенською церквою, старою ратушею та костелом Матері Божої Святого Скапулярія на місці давнього замку. Костельну вежу пов'язують з оборонною вежею замку XVII ст. Місто зручно поєднувати з Кривчем, Озерянами, Сапоговом та печерами Борщівщини.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Борщів належить до 1456 року, коли місто було пов'язане з родиною Дудинських. У 1629 році Борщів отримав Магдебурзьке право і герб. На початку XVII ст. тут збудували замок для оборони від татар і турків; у 1672 році Ульріх Вердум занотував у місті земляні вали і палісади. У XVIII-XIX століттях місце колишнього замку поступово втратило оборонну функцію: тут постав костел Матері Божої Святого Скапулярія, а його вежу пов'язують із замковою баштою. У XIX-XX століттях у центрі сформувалися Успенська церква, ратуша, Народний дім та інші громадські будівлі.

Народний дім (Краєзнавчий музей) у Борщові

Легенда

Місцевий переказ пов'язує назву Борщева з казаном борщу, у якому селяни нібито втопили татарина. Інша версія виводить назву від борщівника - рослини, молоде листя якої використовували для весняних юшок.

Опис маршруту містом

На вулиці Шевченка розташований Народний дім, зведений 1908 року з ініціативи адвоката Михайла Дорундяка. На відкритті почесним головою був Михайло Грушевський. Будівлю створювали для українських громадських товариств, театральних вистав, бібліотеки та культурних зібрань. Фасад має необарокові риси, відкриті цегляні площини, декоративне членування і дві цибулясті бані над основним корпусом. Від 1976 року тут працює краєзнавчий музей. У його збірках представлені трипільська кераміка, старовинні борщівські вишиванки, твори Якова Гніздовського і Леопольда Левицького, світлини, документи, побутові речі та матеріали з історії Борщівщини. Зразки борщівської вишивки знайомлять із місцевими орнаментами, перевагою темних ниток і техніками оздоблення жіночих сорочок.

Від Народного дому вулиця Шевченка виходить до церкви Успіння Пресвятої Богородиці та колишньої площі Ринок. Уздовж цього відрізка збереглися житлові та громадські будинки різного часу; частину перших поверхів займають крамниці і установи, над ними містяться житлові приміщення. Муровану Успенську церкву звели 1886 року. Храм має хрещатий план, центральний об’єм, симетрично розташовані вікна і стримане фасадне членування. Поруч піднімається пізніша дзвіниця з годинником. У церкві зберігається копія чудотворної ікони Борщівської Божої Матері. З вулиці одночасно видно основний корпус храму та дзвіницю, яка піднімається над сусідніми будинками.

Ратуша у Борщові

Костел Матері Божої Святого Скапулярія у Борщові

Далі вулиця Шевченка виходить до колишньої площі Ринок, де поруч розташовані стара ратуша і костел Матері Божої Святого Скапулярія. Стара ратуша є двоповерховою мурованою будівлею з симетричними рядами вікон, фігурним фронтоном і кованим балконом на головному фасаді. Високої ратушної вежі споруда не має; верхню частину фасаду акцентує фронтон, а балкон виділяє центральну вісь. Нині в будівлі працює міська рада. Довкола колишнього Ринку збереглися будинки з адміністративними, торговими та житловими приміщеннями.

Поруч із ратушею розташований костел Матері Божої Святого Скапулярія, споруджений 1763 року в межах колишнього замку та освячений 1871 року. Храм постав на місці давніших дерев'яних споруд. Мурований корпус має базилікальну композицію, масивні стіни, стриманий головний фасад і вежу з годинником. Дзвіницю пов'язують із перебудованою замковою баштою XVII ст., а її нижній ярус походить від оборонної споруди. Біля костелу добре видно різницю між масивною нижньою частиною вежі та пізнішими храмовими перебудовами.

Самостійні замкові мури до нашого часу не дійшли. Біля костелу простежуються земляні насипи, а під забудовою збереглися замкові підвали та фрагменти підземних ходів.

Що подивитися навколо

Кривче. Замок Контських 1639 року зберіг дві вежі та фрагмент муру. Поруч у селі стоїть костел Непорочного Зачаття Діви Марії 1723 року, а Кришталева печера має організований туристичний маршрут підземними галереями. Актуальну інформацію про графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці печери: Офіційний сайт.

Озеряни. На в'їзді до села збереглася квадратна бастея XVI ст. У центрі стоїть неоготичний костел святої Анни 1875 року з високим силуетом, стрільчастими прорізами та просторим храмовим подвір'ям.

Сапогів. Південніше Борщева стоїть дерев'яна Миколаївська церква 1777 року з дзвіницею на пагорбі. В околицях Сапогова згадується печера Ювілейна; її планують тільки з місцевим провідником.

Більче-Золоте. Печера Вертеба відома підземним музеєм трипільської культури, що працює як структурний підрозділ Борщівського краєзнавчого музею. Відвідування Вертеби узгоджують заздалегідь; актуальну інформацію про графік, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті музею-печери: Офіційний сайт. У селі також збереглися парк Сапєгів і неоготичний костел-усипальниця кінця XIX ст. Колишній палац не зберігся, але каплиця має стрімкий силует, загострені вікна, контрфорси та герб «Лис» на фасаді.

Адреси, сайти і доступ

Народний дім і Борщівський краєзнавчий музей: вул. Тараса Шевченка, 9. Відреставрована історична будівля Народного дому; музей працює за графіком. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті Борщівського обласного краєзнавчого музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Церква Успіння Пресвятої Богородиці: вул. Тараса Шевченка, 28. Діючий греко-католицький храм; подвір'я та фасади доступні, інтер'єр - у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Печера «Кришталева» блія села Кривче

Стара ратуша / Борщівська міська рада: вул. Грушевського, 2, площа поруч із костелом. Адміністративна будівля міської ради; фасади видно з площі, інтер'єр - у години роботи установи. Google Maps

Костел Матері Божої Святого Скапулярія з дзвіницею: вул. Олекси Довбуша, 1, площа поруч із ратушею. Діючий римо-католицький храм на місці колишнього замку; подвір'я та фасади доступні, інтер'єр - у відкриті години храму або за правилами парафії. Google Maps

Чортків

Для чого їхати

У Чорткові в долині Серету зосереджені замок Гольських під Вигнанською горою, Ринок зі старою ратушею та торговими рядами, неоготичний костел святого Станіслава, монастир сестер милосердя, дві дерев'яні церкви, Нова і Стара синагоги, австрійські вілли та майдан Незалежності з новою ратушею. З Вигнанської гори видно старий центр, річкову долину і квартали на схилах.

Коротка історія

Чортків уперше згадано 1427 року як Чартковіце. Історична етимологія назви не має остаточного пояснення. У ранньомодерний період місто розвивалося біля Серету, замку, Ринку, монастирських осередків і передмість на схилах долини.

Панорама Чорткова з Вигнанської гори

Кам'яний замок пов'язаний зі Станіславом Гольським і початком XVII ст. Фортеця переживала облоги, османський період та повернення під владу Потоцьких. У XVIII-XIX століттях замок втратив оборонну роль і служив для господарських потреб, складів, орендованих приміщень та місця інтернування польських повстанців. На межі XIX-XX ст. у Чорткові споруджували громадські будинки, вілли та нові сакральні споруди. У липні 1919 року

на майдані Незалежності діяла канцелярія президента ЗУНР Євгена Петрушевича.

Легенда

Місцева традиція пояснює назву міста від Єжи Чартковського, давнього власника або фундатора, з яким пов'язували ранню історію поселення. Інший переказ стосується підземних ходів під замком: їх нібито вели під Серет і до Більче-Золотого.

Опис маршруту містом

Замок Гольських стоїть у передмісті Чорткова, Долішній Вигнанці, під Вигнанською горою на лівому березі Серету. Кам'яну фортецю збудували 1610 року за Станіслава Гольського, власника Чорткова. Її поставили не на вершині гори, а нижче, на схилі біля старої дороги та міської забудови. У плані замок був п'ятикутним: мури з місцевого пісковику охоплювали внутрішній двір, на кутах стояли башти, у стінах були бійниці, а під двором і палацовою частиною збереглися підвали.

Замок Гольських у Чорткові

Усередині замку видно залишки житлово-палацового корпусу, фрагменти оборонних стін, наріжні башти, прорізи для стрільби, входи до підземних приміщень і перепади рівнів у дворі. Пісковик на мурах має теплий жо-

втуватий відтінок. Поряд зі старими частинами помітні відновлені фрагменти мурів, башт і палацової забудови.

Неподалік від замку стоїть Покровська церква початку XX ст. На її подвір'ї є джерело з капличкою. Від церкви починається підйом на Вигнанську гору над замком Гольських. Ґрунтова дорога проходить над замком повз джерело; пішки підйом займає близько 10-15 хвилин.

З Вигнанської гори видно замок Гольських унизу, шпиль костелу святого Станіслава, стару ратушу, катедральний собор Петра і Павла, синагогу та долину Серету.

На вулиці Залізничній у Долішній Вигнанці стоїть Вознесенська церква 1717 року. Це дерев'яний тризрубний храм із трьома верхами з заломами, видовженим бабинцем і піддашшям на фігурних кронштейнах. Вівтар зорієнтований до Серету, а сама церква збереглася майже без відчутних перебудов. Дзвіницю відбудували у 1990-х роках. Усередині встановлено новий різьблений іконостас та ікону українських страстотерпців. Далі вулиця Залізнична виходить до станції Чортків, де стоїть вокзал австрійського періоду.

Стара ратуша у Чорткові

На правому березі Серету лежить площа Ринок. Усередині площі зберігся квартал із торговими рядами, проходами, внутрішніми дворами та кам'яницями. У центрі стоїть стара ратуша, збудована у 1905-1908 роках за ініціативою бургомістра Людвіка Носса. Він навчався фармакології у Швейцарії та Данії, де познайомився з фахверковою архітектурою, яку згодом використали в оформленні чортківської ратуші.

Основу старої ратуші становить двоповерховий кам'яний корпус із торговими приміщеннями. Над ним піднімається чотиригранна дерев'яна фахверкова вежа з гострим дахом, чотирма циферблатами та флюгером у вигляді півня. За місцевим переказом, годинниковий механізм виготовили спеціально для Чорткова у Швейцарії. До ратуші з півдня прилягають торгові ряди, двоповерхова споруда з колонадою, приміщення якої і сьогодні використовують для торгівлі.

Поруч на вулиці Короткій стоїть будинок Людвіка Носса. Це дерев'яна двоповерхова споруда початку XX ст. з різьбленими деталями, балконом і високим дахом.

На західному боці площі Ринок стоїть домініканський костел Матері Божої Святого Розарію і святого Станіслава. Історія комплексу почалася 1610 року, коли руський воєвода і власник Чорткова Станіслав Гольський запросив до міста домініканців та заснував для них монастир із костелом. Перший храм мав оборонні риси; з тильного боку сучасної будівлі збереглися фрагменти мурів давнього монастирського комплексу.

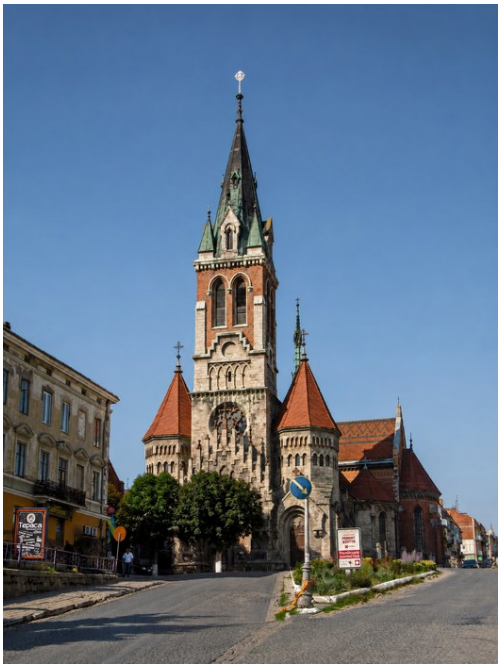

Костел святого Станіслава у Чорткові

Нинішнього вигляду костел набув на початку XX ст. за проєктом львівського архітектора Яна Саса-Зубжицького. Він використав форми надвіслянської готики: високу вежу-дзвіницю з гострим шпилем, стрілчасті вікна, контрфорси, круті дахи та вертикально витягнуті фасади. Скульптури святих на фасаді виконали майстри Чеслав Стовп і Діаман Станкевич. Шпиль

костелу видно з Вигнанської гори, долини Серету та кількох центральних вулиць Чорткова.

Усередині висоту храму підкреслюють склепіння, кольорові вітражі та вузькі стрілчасті вікна. Збереглися головний неоготичний вівтар, органний проспект без труб, скульптурне оздоблення та бічні вівтарі.

Дерев'яна церква Успіння у Чорткові

Від костелу святого Станіслава вгору прямує вулиця Степана Бандери. Уздовж неї збереглися громадські будівлі та кам’яниці кінця XIX - початку XX ст. Серед них колишні казначейство і поштамт, будинок спортивного товариства «Сокіл», нині Народний дім імені Рубчакової, та колишній Окружний суд. «Сокіл» вирізняється червоноцегляним фасадом, фронтонами та вежею. Окружний суд має масивний триповерховий фасад, барокові фронтони і мансардний дах.

Віллова забудова продовжується на сусідніх вулицях Івана Франка, Росляка, Зеленій, Пігути, Маньовського, Коцюбинського та Лесі Українки. Тут збереглися одно- і двоповерхові особняки початку XX ст. з еркерами, фігурними фронтонами, наріжними башточками, мансардами, декоративними порталами, балконами та ліпними маскаронами. На вулиці Івана Франка особливо помітні вілли з гостроверхими башточками і багатим ліпленням, на Росляка - невеликі особняки з еркерами та фронтонами, на Зеленій - будинки з арковими вікнами, балюстрадами та башточками. Більшість цих вілл залишаються житловими.

Далі на вулиці Монастирській стоїть колишній монастир сестер милосердя. Осередок засновано 1854 року, а корпуси та каплиця сформувалися наприкінці XIX ст. Збереглися червоноцегляна неоготична вежа, корпус келій, внутрішнє подвір'я і церква Непорочного Зачаття. Після 1946 року тут діяли радянські спецслужби і в'язниця НКВС, пізніше комплекс повернули греко-католикам.

Пішохідна вулиця Шевченка з'єднує площу Ринок із майданом Незалежності. Перед майданом зберігся колишній готель-ресторан «Брістоль», вузька кам'яниця австрійського періоду з високими вікнами, стриманим фасадом і терасою.

Східний бік майдану Незалежності займає Нова ратуша, зведена у 1926-1930 роках у формах конструктивізму. Проєкт реалізували під керівництвом польського інженера Юзефа Кунцевського та місцевого будівничого Андрія Дражньовського. Триповерхова будівля має квадратний план, а зліва над головним фасадом піднімається вежа з чотирма годинниками та банею з маківкою. На північному боці майдану розташований триповерховий будинок Петрушевича початку XX ст. з ліпленням, ажурними балконами, фронтоном і вежею з купольною банею. У липні 1919 року тут діяла канцелярія президента ЗУНР Євгена Петрушевича, а частину кімнат використовували як госпіталь для поранених січових стрільців та бійців УГА. Нині будинок житловий.

"Нова" синагога у Чорткові

Західніше майдану, у двориках вулиці Церковної, розташована дерев'яна Успенська церква 1635 року, яку спорудили кушнір Микола Драчук та швець Гаврило Журавель. У XIX ст. до храму добудували два зруби, а в 1980-х роках його розібрали до вінців і зібрали наново. Усередині збереглися іконостас

XVIII ст. та фрагменти стінопису. На південному боці майдану розташований катедральний собор Петра і Павла УГКЦ, освячений 2001 року. Його силует із чотирма вежами та мотивом тризуба видно з центральних вулиць і навколишніх пагорбів.

Далі на південь вулицею Шевченка розташована Нова синагога, збудована у 1905-1909 роках за проєктом віденського архітектора Ганса Гельдкремера для хасидської громади, пов'язаної з Давидом Моше Фрідманом. У головному фасаді центральний ризаліт поєднаний із двома гранованими двоповерховими баштами та одноповерховими бічними флігелями. Первісний інтер'єр прикрашали різьблення італійських майстрів, квітчасті вітражі, ліплені капітелі та мармурові підлоги. Після руйнувань Першої світової війни синагогу відбудували у 1925-1927 роках. За радянських часів у ній працювала школа юних техніків.

На бічній вулиці Гоголя збереглася Стара синагога. За місцевою традицією, перша божниця на цьому місці існувала ще у 1680-х роках, а в середині XVIII ст. звели нову під керівництвом рабина Маєра Каца. Нині це закинута одноповерхова будівля з товстими стінами.

Ягільницький замок Лянцкоронських у Нагірянці

Що подивитися навколо

Нагірянка. На лівому березі Черкаски стоїть Ягільницький замок Лянцкоронських 1630 року, п'ятикутна фортеця з наріжними вежами. У селі та-

кож є дерев'яна Успенська церква, перевезена з Карпат 1672 року і перебудована 1782-го.

Ягільниця. На протилежному березі Черкаски збереглися костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії 1842 року і церква Вознесіння Ісуса Христа 1885 року.

Улашківці. На Ясній Горі діє василіянський монастир Різдва Божої Матері. У печерах міститься каплиця святого Івана XVII ст.; дерев'яну церкву Різдва Богородиці збудували 1678 року, а церкву Преображення Господнього біля джерела - 1720 року.

Адреси, сайти і доступ

Замок Гольських: передмістя Долішня Вигнанка, лівий берег Серету. Руїни і частково реставрована фортеця у складі НЗ «Замки Тернопілля». Відкриті частини замкового двору та фасади доступні за правилами заповідника; закриті, технічні або аварійні частини не входять до огляду. Актуальну інформацію про доступ потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Покровська церква і джерело: вул. Олени Теліги, 16, Долішня Вигнанка, біля замку. Діючий храм і відкрите джерело з капличкою. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Вигнанська гора: село Горішня Вигнанка, оглядова точка на Чортків. Оглядова точка над долиною Серету. Доступ пішки або на авто; після дощу схил слизький. **Google Maps**

Вознесенська церква: вул. Залізнична, 68, Долішня Вигнанка. Діючий дерев'яний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Австрійський вокзал: залізнична станція Чортків, пасажирська частина вокзалу. Історична вокзальна будівля. Фасади та пасажирські частини доступні з урахуванням правил станції; колії, службові приміщення та технічні об'єкти не входять до огляду. **Google Maps**

Стара ратуша і торгові ряди: пл. Ринок, 18. Історична ратуша з торговими рядами. Фасади, галереї та відкриті проходи доступні. **Google Maps**

Площа Ринок і серединний квартал: пл. Ринок. Історична забудова площі. Доступ із площі, вулиць і відкритих проходів. **Google Maps**

Будинок Людвіка Носса: вул. Коротка, 3. Дерев'яна історична будівля початку XX ст. Фасад видно з вулиці. **Google Maps**

Костел святого Станіслава: вул. Незалежності, 28. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму, під час подій або за домовленістю з парафією. Google Maps

Будинок товариства «Сокіл»: вул. Івана Франка, 1. Народний дім імені Рубчакової. Фасади видно з вулиці; інтер'єр у відкриті години установи або під час подій. Google Maps

Колишній Окружний суд: вул. Степана Бандери, поблизу майдану Незалежності. Історична адміністративна будівля. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Монастир сестер милосердя і церква Непорочного Зачаття: вул. Монастирська, 1. Діючий церковний та єпархіальний комплекс із музейною експозицією. Подвір'я частково доступне; храм і музейна експозиція відкриті за графіком комплексу. Google Maps

Австрійські вілли: вул. Росляка, Івана Франка, Зелена, Пігути, Маньовського, Коцюбинського, Лесі Українки. Переважно житлова або змішана історична забудова. Фасади, дахи, брами та декоративні деталі видно з вулиць і тротуарів. Google Maps

Колишній «Брістоль»: пішохідна вул. Шевченка, перед майданом Незалежності. Історична кам'яниця. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Нова ратуша: майдан Незалежності, східний бік майдану. Діюча адміністративна споруда. Фасади видно з майдану; інтер'єр відповідно до правил установи. Google Maps

Будинок Петрушевича: вул. Шевченка, 36. Житлова історична кам'яниця. Фасад видно з майдану. Google Maps

Успенська церква: вул. Церковна, 12. Діючий дерев'яний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Катедральний собор Петра і Павла: майдан Незалежності, південний бік майдану. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Нова синагога: вул. Шевченка, 33. Колишня синагога, нині громадська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за попередньою домовленістю з установою, що користується будівлею. Google Maps

Стара синагога: вул. Гоголя, 2. Закинута історична будівля. Фасади видно з вулиці; аварійний інтер'єр не входить до огляду. Google Maps

Бучач

Для чого їхати

Бучач лежить у долині Стрипи і пов'язаний із Потоцькими, Бернардом Меретином та Йоаном Георгом Пінзелем. У старому центрі стоять ратуша, костел Успіння Пресвятої Богородиці, Покровська церква, монастир василіян, будинок «Сокіл», вілла Губнера та барокові придорожні фігури. Над містом зберігся замок на плато; окремо в маршруті є Миколаївська церква, старий цвинтар на горі Федір і джерело Собеського.

Коротка історія

Назву міста пов'язують зі словом «буча», тобто бурхлива вода. Замок на плоскогір'ї над містом сформувався наприкінці XIV ст. за роду Бучацьких гербу Абданк, а пізніше його розбудовували Потоцькі. У 1672 році місто пов'язане з османською облогою та Бучацьким миром.

Замок у Бучачі

У 1750-1760-х роках Микола Василь Потоцький фінансував головні барокові споруди Бучача: ратушу, костел, монастир василіян і храмові комплекси. У цей період у місті працювали Бернард Меретин, Йоган Георг Пінзель, Мартин Урбанік та майстри їхнього кола. Після втрати військової ролі замок занепав, а його камінь частково розбирали. У XX ст. храми та монастир пережили радянські закриття і зміну функцій, а після 1991 року костел та монастир повернулися до релігійного життя.

Легенда

Переказ про облогу 1672 року пов'язує Бучач із Терезою Потоцькою. За місцевою оповіддю, під час переговорів вона відповіла султанові, що перемога над жінкою не принесе йому слави. Султан прийняв дари та зняв облогу. Інший переказ пов'язує Бучацький мир зі старою липою, під якою нібито уклали договір між Річчю Посполитою та Османською імперією.

Опис маршруту містом

Бучацький замок займає край Замкової гори над долиною Стрипи. Фортеця постала наприкінці XIV ст. за роду Бучацьких гербу Абданк, а після переходу міста до Потоцьких її перебудували і доповнили палацовими та господарськими приміщеннями. У 1648 році замок не змогли взяти козаки Максима Кривоноса, у 1660-х роках він витримав татарські напади. Мури складено з місцевого пісковику; товщина окремих відтинків перевищує три метри. На плато збереглися високі фрагменти оборонних стін, залишки башт, частини палацової забудови та фрагменти готичного в'їзного порталу. Усередині колишнього замкового двору помітні місця примикання житлових і господарських корпусів до мурів. З краю плато видно долину Стрипи, майдан Волі з ратушею, костел Успіння Матері Божої та монастирський комплекс на горі Федір. Підйом на Замкову гору проходить схилом над містом.

Біля підніжжя Замкової гори міститься джерело Собеського. Місцева традиція пов'язує його з Яном III Собеським після віденського походу. Біля виходу води збереглися кам'яна стіна та барельєф короля. Звідси шлях спускається до майдану Волі.

Ратуша у Бучачі

У центрі майдану Волі стоїть Бучацька ратуша 1750-1751 років, споруджена коштом Миколи Потоцького. Архітектурний задум пов'язують із Бернардом Меретином, скульптурне оздоблення із Йоганом Георгом Пінзелем. Двоповерхова основа несе високу багатоярусну вежу; фасади членують коринфські пілястри, карнизи та прорізи різної форми. Первісно ратушу прикрашала велика група барокових скульптур на античні та біблійні сюжети. Частину скульптур втрачено під час пожеж і пізніших руйнувань, окремі деталі відновлено. Майдан окреслює колишній Ринок; довкола нього проходять вулиці до костелу, Стрипи та схилів Замкової гори. Зблизька на ратуші помітні пілястри та скульптурні деталі, з віддалених точок домінує висока вежа.

Неподалік майдану Волі - костел Успіння Матері Божої, зведений у 1761-1763 роках як фундація Миколи Потоцького. Проєкт пов'язують із Бернардом Меретином, будівництво завершив Мартин Урбанік. На бароковому фасаді розміщено герб Пилява. У головному та бічних вівтарях збереглося скульптурне оздоблення, пов'язане з Йоганом Георгом Пінзелем та його майстернею. Фігури вирізняються різкими поворотами тіл, напруженими жестами, глибокими складками одягу і виразною мімікою. У радянський час храм використовували як склад, після 1991 року його повернули римо-католицькій громаді.

Інтер'єр костелу Успіння з фігурами Пінзеля

Від костелу можна пройти до церкви Покрови Пресвятої Богородиці 1764 року. Її архітектуру та скульптурне оздоблення пов'язують із майстрами, близькими до Бернарда Меретина та Йоана Георга Пінзеля. Невеликий мурований храм має фасад із пілястрами та скульптурне оздоблення інтер'єру. Нижче в долині стоїть Миколаївська церква 1610 року, найдавніша мурована церква Бучача. Усередині зберігся іконостас XVII ст.

Вулиця Василя Стуса проходить повз відновлену фігуру Богородиці з дитям на схилі західніше ратуші. Скульптура стоїть вище рівня вулиці, тому її видно на тлі забудови центральної частини міста. Інша барокова фігура, святий Ян Непомуцен, розташована у східній частині Бучача біля мосту на виїзді в напрямку Підзамочка. Святий зображений у рясі з хрестом у руках. Обидві фігури належать до традиції міської барокової пластики XVIII ст.

На горі Федір розташований монастир отців василіян, сформований у 1751-1770 роках коштом Миколи Потоцького. До ансамблю входять Хрестовоздвиженська церква, келії та дзвіниця 1854 року. Фасад церкви поділений пілястрами, завершений фігурним фронтоном і прорізаний високими арковими вікнами. Видовжені двоповерхові корпуси келій стоять обабіч мо-

настирського подвір'я. Тут діяли гімназія та друкарня. У 1946 році радянська влада закрила обитель, а 1991 року василіяни повернулися до монастиря. На монастирському подвір'ї одночасно видно фасад Хрестовоздвиженської церкви, два протяжні корпуси келій і дзвіницю. З гори Федір проглядаються центральна забудова Бучача, ратушна вежа і протилежні схили долини Стрипи.

Монастир василіанів у Бучачі

Вище монастиря лежить старий цвинтар. Тут збереглися кам'яні хрести, родові склепи, скульптури ангелів і надгробки з польськими, німецькими, латинськими та українськими написами. На цвинтарі стоять руїни каплиці-усипальниці Потоцьких: збереглися арки та частини мурів. Між похованнями видно місто та долину Стрипи.

Вілла Грубнера у Бучачі

У міській забудові кінця XIX та початку XX ст. вирізняються вілла Губнера і будинок товариства «Сокіл». Віллу Губнера нині використовує музична школа. Будівля має високий дах, різьблені дерев'яні деталі, віконниці та тераси на кованих опорах. Колишній будинок «Сокола», нині будинок культури, має аркові вікна і сецесійні лінії фасаду.

Що подивитися навколо

Підзамочок. Село лежить поруч із Бучачем над каньйоном Стрипи. Тут зберігся Підзамочківський замок, бастіонна резиденція Бучацьких-Творовських початку XVII ст. На брамі видно дату 1600 і герб Пилява, а в мурах збереглися бійниці, наріжні вежі та залишки палацу. Об'єкт входить до Національного заповідника «Замки Тернопілля». Актуальну інформацію про режим доступу, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці заповідника: Офіційний сайт.

Звенигород. У селі стоїть колишній костел Святого Духа і святого Йосафата 1934 року. Будівля має модерністичний силует, овальні вікна, дві низькі вежі, фронтон і скульптуру Діви Марії над входом. Храм зачинений та руйнується.

Замок Бучацьких у Підзамочку

Трибухівці. У селі стоїть костел Успіння Пресвятої Діви Марії, також відомий як храм Матері Божої Неустанної Допомоги. Новий мурований костел будували у 1904-1923 роках із сірого пісковику та цегляними вставками.

Рукомиш. У селі розташовані скельний комплекс на березі Стрипи та церква святого Онуфрія середини XVIII ст. Біля травертинових скель збереглися печерні простори та ніші, травертинові стіни, джерело, хресна дорога і святиня, пов'язана з місцевим паломництвом.

Адреси, сайти і доступ

Бучацький замок: Замкова гора, південно-західна частина міста. Руїни фортеці на плато над Стрипою. Доступ відкритий; урвища, осипи та аварійні частини мурів не входять до огляду. Google Maps

Джерело Собеського: підніжжя Замкової гори, біля старої кам'яної стіни. Історичне джерело з барельєфом короля. Доступ відкритий. Google Maps

Бучацька ратуша: майдан Волі. Історична барокова будівля, частково в реставрації. Фасади та вежу видно з майдану; інтер'єр за станом робіт і режимом об'єкта. Google Maps

Забудова колишнього Ринку: майдан Волі та прилеглі квартали. Історична міська забудова. Фасади видно з майдану та прилеглих вулиць. Google Maps

Костел Успіння Матері Божої: вул. Мулярська, 2. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Церква Покрови Пресвятої Богородиці: вул. Галицька, 23. Діючий храм УГКЦ. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: долина потічка під Замковою горою, підхід із майдану Волі. Історичний мурований храм. Фасади видно з вулиці та відкритих підходів; інтер'єр за поточним режимом святині. Google Maps

Придорожня фігура святого Яна Непомуцена: вул. Чортківська, біля мосту в напрямку Підзамочка. Вулична барокова скульптура. Доступ відкритий. Google Maps

Фігура Богородиці з дитям: схил біля вулиці Василя Стуса, західніше ратуші. Вулична сакральна фігура у задовільному стані. Доступ відкритий із боку вулиці. Google Maps

Монастир отців василіян: вул. Міцкевича, 19, гора Федір. Діючий монастирський комплекс. Відкриті частини монастирського подвір'я доступні; інтер'єри за режимом монастиря. Google Maps

Старий цвинтар на горі Федір: вище монастиря василіян. Історичний некрополь із надгробками та склепами. Доступ пішки; стежки після дощу слизькі. Google Maps

Каплиця-усипальниця Потоцьких: старий цвинтар на горі Федір. Руїна родової каплиці. Фасади та залишки стін видно з цвинтаря; аварійний інтер'єр не входить до огляду. Google Maps

Вілла Губнера, музична школа: вул. Шевченка, будівля музичної школи. Історична вілла, нині навчальний заклад. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом закладу. Google Maps

Будинок товариства «Сокіл»: вул. Шкільна, 8. Історична громадська будівля, нині будинок культури. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом закладу. Google Maps

Микулинці

Для чого їхати

Микулинці лежать над Серетом, де збереглися руїни замку Синявських, палац Потоцьких-Конопки з парком, бароковий костел Пресвятої Трійці та Народний дім. Окремою практичною зупинкою може бути крамниця при місцевій броварні.

Коротка історія

Давня назва поселення - Микулин. Перші згадки про Микулин належать до 1096 і 1144 років. У XII ст. Микулинці були північним форпостом Теребовлянського князівства. З 1387 року поселення входило до галицьких земель під польською короною.

У XVI ст. за Анни з роду Синявських, дружини Спитка Йордана, звели кам'яний замок на місці дерев'яного укріплення. Під час подій 1675 року фортеця зазнала значних пошкоджень. У XVIII-XIX століттях головними акцентами Микулинців стали палацова резиденція, парк, костел Пресвятої Трійці, місцеві джерела та відпочинкова історія долини Серету.

Замок Синявських у Микулинцях

Легенда

Місцевий переказ говорить, що від Микулинецького замку нібито вів підземний хід до Теребовлі. Його пов'язують з оборонним призначенням твердині та нападами на долину Серету.

Опис маршруту містом

На розі вулиць Михайла Грушевського та 1 Травня стоїть Народний дім, двоповерхова наріжна будівля з видовженим фасадом, пілястрами, трикутним фронтоном і скошеним кутом. Над кутовою частиною виступає металевий балкон, вище піднімається невелика вежа. Короткий бічний поворот веде на вулицю Набережну, де працюють Микулинецька броварня та фірмова крамниця. Пивоваріння має в містечку давню традицію, а виробничі корпуси діючого підприємства займають окрему ділянку біля центральної забудови.

Від Народного дому вулиця Тернопільська виходить до перехрестя з вулицею Галицькою. Після повороту на Галицьку окремий під'їзд відходить до костелу Пресвятої Трійці, спорудженого у 1761-1779 роках. Авторство проєкту пов'язують з Августом Фридериком Мошинським, який орієнтувався на саксонське бароко та придворні храми Дрездена. Головний фасад має хвилясті бічні частини, високі пілястри, ніші зі скульптурами та картуші з латинськими написами. Над центральною частиною піднімається вежа зі шпилем, а видовжені вікна і вертикальні членування підкреслюють висоту споруди. У радянський період будівлю використовували не за первісним призначенням, а 1989 року повернули римо-католицькій громаді.

Палац Людвіки Потоцької у Микулинцях

Повернувшись до вулиці Галицької, можна пройти до парку палацу Потоцьких-Конопки, відомого також як палац графів Реїв. Резиденцію закла-

ли у другій половині XVIII ст., а в 1820-1830-х роках барон Ян Конопка перебудував її в ампірних формах. Головний корпус має симетричний фасад із рівними рядами вікон, горизонтальними тягами та підкресленою центральною частиною. Біля входу збереглися скульптури атлантів. До палацу прилягали галереї та господарські будівлі, довкола сформували парк із алеями і старими деревами. Нині в головному корпусі працює лікарня. З парку видно протяжний фасад, центральну частину з атлантами та бічні крила, а алеї проходять між палацом і колишніми господарськими будівлями.

Вулиця Галицька огинає парк зі східного боку і продовжується на південний схід у напрямку Микулинецького замку. Фортеця стоїть нижче від палацового комплексу, ближче до долини Серету. Замок мав прямокутний двір, оточений мурами, і чотири круглі триярусні вежі на кутах. Усередині містилися житлові та господарські приміщення. Під час облоги 1675 року одну з веж підірвали, після чого її не відбудували.

Костел Пресвятої Трійці у Микулинцях

До нашого часу дійшли дві круглі вежі, значні відтинки мурів завтовшки близько двох метрів, бійниці та залишки внутрішньої забудови. На обвалених ділянках видно товщину кам’яної кладки, а на окремих відтинках мурів збереглися ряди бійниць різної висоти. Вежі позначають кути колишнього прямокутного периметра, довгі відтинки стін окреслюють частину замкового двору. Усередині фортеці стоять житлові будинки, тому давня оборонна споруда частково включена в сучасну забудову. Біля доступних частин руїн можна роздивитися стики мурів із вежами та місця, де до оборонних стін прилягали внутрішні споруди.

Замок поставили над підходами до містечка, де схил до річкової долини доповнював кам'яні укріплення природною перешкодою. Від замку видно долину Серету, нижню частину Микулинців і перепад висот між фортецею та забудовою біля річки.

Що подивитися навколо

Струсів. Над Серетом, в урочищі Чортова Дебра, збереглися земляні вали колишнього замку Струсів, печери з каплицею святого Миколая та мурована церква, споруджена у 1770-х роках над давнішими підземними келіями. У центрі села стоїть неоготичний костел святого Антонія і Матері Божої Святого Розарію 1894-1903 років із високою шатровою вежею та двома нижчими бічними вежами. Навпроти розташована церква святого Миколая 1930 року з круглою дзвіницею. У старому парку зберігся двоповерховий палац XVIII ст., пов'язаний із родиною Лянцкоронських: головний фасад має шестиколонний портик і фронтон, парковий фасад прикрашений кам'яною балюстрадою. Неподалік стоїть синагога XIX ст. з арковими прорізами.

Палац Лянцкоронських у Струсові

Заздрість. У селі розташований музейно-меморіальний комплекс «Рідна хата» Патріарха Йосифа Сліпого: відтворена родинна хата, музейний корпус 1997-1999 років і церква святого Йосифа Обручника, перебудована 2007 року з давнішого костелу.

Конопківка. Санаторій «Медобори» має парк і джерела. Умови відвідування залежать від правил закладу; актуальну інформацію про роботу санаторію, контакти та доступ потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт.

Зарваниця. Марійський духовний центр УГКЦ має храмовий комплекс, джерело, каплиці та паломницьку інфраструктуру. Розклад богослужінь, графік прощ і правила відвідування потрібно перевірити на офіційному сайті центру: Офіційний сайт.

Дарахів. На старому цвинтарі збереглися кам'яні фігурні надгробки XIX-XX ст., а поруч стоїть каплиця-костел святого Йоана Хрестителя 1903 року, нині греко-католицька церква.

Адреси, сайти і доступ

Замок Синявських: вул. Г. Хоткевича, 2-а, замковий пагорб над Серетом. Руїни фортеці з вежами, мурами та житловими ділянками в межах двору. Відкриті проходи та доступні частини руїн доступні; приватні подвір'я, городи, аварійні частини мурів і закриті входи не входять до огляду. **Google Maps**

Палац Людвіки Потоцької, Потоцьких-Конопки: вул. Галицька, 2, територія медичної установи. Збережена історична будівля, діє лікарня. Фасади, парк і відкриті доріжки доступні з повагою до роботи медичної установи; інтер'єри, лікарняні корпуси та службові подвір'я не входять до огляду. **Google Maps**

Костел Пресвятої Трійці: вул. Г. Хоткевича, біля палацового комплексу. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Народний дім: ріг вул. Михайла Грушевського та вул. 1 Травня. Історична громадська будівля. Фасади видно з вулиці. **Google Maps**

Теребовля

Для чого їхати

Княжа історія Теребовлі зосереджена навколо замку на горі над Гнізною, а на лівому березі збереглися оборонний кармелітський монастир, ратуша, Миколаївська церква, міжвоєнний костел та австрійська забудова Нового міста. Річка розділяє місто на стару частину під Замковою горою та лівобережний центр, а з Замкової гори і Домініканського пагорба видно долину Гнізни, мости, середмістя, замкові мури та храмові силуети Теребовлі.

Коротка історія

Перша літописна згадка про Теребовлю датована 1097 роком. У цей час місто було центром удільного князівства Василька Ростиславовича, правнука Ярослава Мудрого. Після княжої доби Теребовля увійшла до складу Галицько-Волинського князівства. Дерев'яна фортеця загинула під час монгольської навали 1241 року, а на початку XIV ст. міське життя відродилося на правому березі Гнізни. Кам'яну твердиню спорудили 1366 року, Магдебурзьке право місто отримало 1389 року.

Нинішній замок сформувався у 1630-х роках за старости Олександра Балабана. У 1672 році фортеця здалася турецькому війську, а 1675 року витримала облогу війська візира Ібрагіма Шишмана. У 1687-1688 роках укріплення спалили, після чого замок не відбудовували як діючу твердиню. У добу Австрії та в міжвоєнний період місто розвивалося на обох берегах Гнізни; у Новому місті зосередилися кармелітський комплекс, ратуша, Миколаївська церква, костел Петра і Павла, громадські будівлі та залізничний вокзал.

Панорама Теребовлі з Домініканського пагорба

Легенда

За місцевим переказом, під час облоги 1675 року Анна Дорота Хшановська зупинила намір здати фортецю туркам і підтримала оборонців замку.

Опис маршруту містом

Замкова гора піднімається над долиною Гнізни більш ніж на п’ятдесят метрів. Перша кам’яна фортеця постала тут у 1366 році, однак сучасні обриси замку сформувалися у 1630-х роках за теребовлянського старости Олександра Балабана. Укріплення зайняло все верхнє плато і мало форму неправильного трикутника з трьома наріжними вежами та масивною овальною бастеєю у найвужчій частині мису. Пісковикові мури місцями сягали п’яти метрів завтовшки і до вісімнадцяти метрів заввишки.

Вхід до замку влаштований у ренесансній арковій брамі, вище від первісного рівня землі. Колись до неї вів розвідний міст, від якого з внутрішнього боку брами збереглися різьблені кам’яні консолі. За брамою видно високі ділянки мурів із бійницями, залишки наріжних веж, просторий двір та овальну бастею над урвищем. Уздовж внутрішніх стін стояли житлові, господарські та військові приміщення, від яких залишилися фрагменти фундаментів і кам’яної кладки.

Під мурами встановлено пам’ятник Анні Дороті Хшановській, дружині коменданта Яна Самуеля Хшановського. Перший пам’ятник поставили у XIX ст., знищили 1944 року та відновили у 2012 році.

Замкова бастея у Теребовлі

З бастеї видно стару частину Теребовлі, площу Шевченка, ратушу, кармелітський монастир, костел святих Петра і Павла, долину Гнізни та забудову Нового міста.

Під Замковою горою міст через Гнізну з'єднує Старе і Нове місто. Замок займає високий правий берег, а після переходу мостом на лівий берег починається Нове місто, де розташовані головні сакральні та громадські будівлі Теребовлі.

Серед них - колишній монастир кармелітів із костелом Успіння Діви Марії відразу за містом. Кармелітів запросили до Теребовлі 1617 року, мурований комплекс почали споруджувати 1635 року, келії сформувалися у 1682-1706 роках. Ансамбль має оборонні мури, чотири наріжні вежі, бійниці та корпус келій L-подібного плану. У радянський час у приміщеннях діяла фабрика іграшок, 1987 року комплекс пошкодила пожежа, а в 1990-х роках його передали православній громаді. Тепер у колишньому костелі діє церква святого Володимира.

Колишній монастир кармелітів у Теребовлі

Напроти на вулиці Шевченка - двоповерхова будівля міського самоврядування XIX ст. з вежею і флюгером. У міській традиції з нею пов'язують годинник і гарматне ядро.

Миколаївська церква на перехресті вулиць Шевченка та Князя Василька сформувалася у XVI-XVII століттях і була перебудована 1734 року. Вівтарна

частина має готичне ребристе склепіння, храм зберіг масивні стіни та окремі деталі оборонної святині. Нині це діюча греко-католицька церква.

На вулиці Князя Василька збереглася забудова австрійського і міжвоєнного періодів. Будинок «Просвіти» належить до 1920-1930-х років і тепер використовується як бібліотека. Навпроти, у віллі товариства «Сокіл» 1905 року, працює спортивна школа. У сусідній віллі з башточкою та сецесійним декором працює судова установа.

Ратуша у Теребовлі

Костел святих апостолів Петра і Павла будували у 1924-1929 роках за проєктом Адольфа Шишко-Богуша. Фасад має дорійську колонаду, храм збудований за базилікальним типом і має відкриту галерею. Після радянського періоду костел повернули римо-католицькій громаді у 1990-1992 роках. У сквері біля храму стоїть пам'ятник князю Васильку, відкритий 1997 року до 900-річчя міста.

Залізничний вокзал на неподалік від костелу належить до кінця XIX ст. Станційна будівля має симетричний фасад, просте оздоблення та великий дах, характерні для австрійської залізничної архітектури того часу.

На місці колишнього Великого Ринку під Замковою горою розташована площа Шевченка. Тут встановлений пам'ятник Шевченку, а серед навколишньої забудови збереглися колишня резиденція повітового старости 1930-х років і друкарня Геллєса, пов'язана з місцевою пресою.

Костел святих апостолів Петра і Павла у Теребовлі

На вулиці Івана Франка збереглися будівля колишньої синагоги та млин Санітели. На вулиці Родини Юрчаків є кілька будинків XIX - початку XX ст. У будинку №4 кам'яний тунель пропускає потік Пичинія. Будинок №9 - вілла Малієвичів початку XX ст.; поруч зберігся дім Закржевського із сецесійними деталями.

Домініканський пагорб лежить навпроти Замкової гори. Тут були домініканський монастир і костел святого Миколая, відомий з 1413 року. Після татарських нападів комплекс не відбудували, його споруди не збереглися. З пагорба видно Теребовлянський замок, долину Гнізни та стару частину міста.

Що подивитися навколо

Плебанівка. Плебанівський залізничний віадук 1896 року має дев'ять кам'яних арок і залишається діючою інженерною спорудою. Арки, опори та лінію колії видно з безпечних місць обабіч колії та з пагорбів над долиною.

Підгора біля села Зеленче. На високому березі Серету зберігся Підгорянський Спаський монастир. Від оборонного комплексу залишилися кам'яні мури, вежі та надбрамна башта з написом 1716 року. Усередині видно руїни келій і господарських споруд, поруч діє відновлений храм Різдва Івана Хрестителя. Від монастиря видно долину Серету та навколишні схили.

Підгорянський оборонний монастир біля Теребовлі

Підгайчики. Палац Козібродських завершили 1877 року; його фасад має чотириколонний коринфський портик, необарокові сандрики та ліпнину, довкола зберігся парк із в'їзною брамою. На пагорбі над цвинтарем стоїть каплиця-мавзолей Козібродських 1885 року. Колишній костел Відвідання святої Єлизавети збудували у 1906-1911 роках за проєктом Теодора Тальовського; нині це церква Успіння Богородиці ПЦУ.

Долина, колишній Янів. На плато, яке Серет огинає з трьох боків, збереглася західна бастея замку початку XVII ст. з мурами завтовшки понад три метри, шістьма бійницями, напівкруглим проїздом і льохами. Залишилися також фрагменти мурів та надбрамної арки. Замкову каплицю, зведену у 1611-1634 роках, пізніше розширили до костелу Святої Трійці, включивши до храму частини оборонних споруд.

Буданів. Замок Ходоровських спорудили на початку XVII ст. як чотирикутну фортецю з круглими наріжними баштами; збереглися західна башта, ділянки мурів і надбрамний проїзд. Костел Воздвиження Святого Хреста 1765 року включає частини замкових стін, а його головний вівтар оздоблювала майстерня Пінзеля. У колишніх монастирських корпусах діє лікарня. Синагогу на вулиці Міцкевича, 4, зведену у XIX ст., перебудували 1922 року за проєктом Леопольда Райсса.

Адреси, сайти і доступ

Теребовлянський замок, або замок Балабанів: вул. Підзамче, Замкова гора над старою частиною міста. Руїни замку Національного заповідника «Замки Тернопілля». Відкриті частини доступні за правилами заповідника; урвища, осипи та аварійні ділянки мурів не входять до огляду. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці Національного заповідника «Замки Тернопілля»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Пам'ятник Анні Дороті Хшановській: вул. Підзамче, біля входу до Теребовлянського замку. Відновлений пам'ятник оборонниці замку. Доступ вільний. **Google Maps**

Колишній монастир кармелітів і костел Успіння Діви Марії: вул. Тараса Шевченка, 3. Храм святого Володимира в історичному монастирському комплексі. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму. **Google Maps**

Ратуша: вул. Тараса Шевченка, 8. Будівля міського самоврядування XIX ст. з вежею. Фасади видно з вулиці; підйом на вежу залежить від актуальних умов доступу. **Google Maps**

Миколаївська оборонна церква з дзвіницею: вул. Тараса Шевченка, 14. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Споруда «Рідна школа»: вул. Князя Василька, 99. Історична мурована громадська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний за правилами поточного користувача. **Google Maps**

Вілла товариства «Сокіл»: вул. Князя Василька, 106. Історична будівля гімнастичного товариства, тепер спортивна школа. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний за правилами закладу. **Google Maps**

Історичний житловий будинок: вул. Князя Василька, 108. Мурована будівля XIX ст. Фасади видно з вулиці; інтер'єр не входить до огляду. **Google Maps**

Костел святих апостолів Петра і Павла: вул. Князя Василька, 111. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Пам'ятник князю Васильку Теребовлянському: вул. Князя Василька, сквер біля костелу святих апостолів Петра і Павла. Відкритий пам'ятник князю Теребовлі. Доступ вільний. **Google Maps**

Залізничний вокзал: вул. Привокзальна, 1. Діюча станційна будівля кінця XIX ст. Фасади та пасажирські частини доступні за правилами станції. **Google Maps**

Житлові будинки на вулиці Родини Юрчаків: вул. Родини Юрчаків, 2, 4, 6, 9, 19. Історична мурована забудова кінця XIX - початку XX ст. Фасади видно з вулиці; приватні подвір'я та технічні проходи не входять до огляду. **Google Maps**

Скалат

Для чого їхати

Головна причина поїздки до Скалата - замок у заплаві Гнилої з чотирма наріжними баштами, ровами, куртинами, брамою та музейною експозицією. Поруч із фортецею розташований костел святої Анни, а в інших частинах міста збереглися стара синагога, Преображенська церква та забудова австрійського періоду.

Коротка історія

Скалат лежить на річці Гнила. Перша письмова згадка про місто датується 1512 роком. У різні періоди ним володіли Сверчовські, Ходкевичі, Корецькі, Фірлеї, Калиновські, Водзицькі, Сципіо дель Кампо і Понятовські.

Замок у Скалаті

Замок, пов'язаний із галицьким мечником Кшиштофом Віхровським, заклали близько 1630 року в заплаві між притоками Гнилої, де рови і підтоплений периметр посилювали оборону. У XVII ст. фортеця пережила козацькі повстання і турецько-татарські походи; особливо руйнівним був 1675 рік. У XVIII ст. Марія з Водзицьких Сципіо дель Кампо фінансувала ремонт, спорудження барокової брами та житлового будинку всередині комплексу. Після продажу маєтку Зюскінду Розенштоку 1869 року башти ремонтували в

неоготичному дусі за участі Теодора-Маріяна Тальовського. У XX ст. замок постраждав під час воєн, а нині входить до системи НЗ «Замки Тернопілля».

Легенда

За місцевим переказом, скалатський коваль Панталаха після втрати кузні став розбійником, який відбирав гроші у багатих і допомагав бідним. Разом зі своїми товаришами він переховувався в Товтрах на горі Панталиха біля Новосілки. Розповідали про печеру зі скарбами Панталахи, які зможе здобути лише той, хто пообіцяє використати золото на добру справу.

Опис маршруту містом

Скалатський замок заклали близько 1630 року на вулиці Тернопільській, у заплаві річки Гнилої, за галицького мечника Кшиштофа Віхровського, хоча археологічні дослідження допускають існування тут старішого укріплення. Фортеця мала майже квадратний план із чотирма п'ятикутними баштами на кутах. Її оточували рови завглибшки близько двох метрів, які під час небезпеки наповнювали водою. Мури сягали приблизно шести метрів заввишки і двох метрів завтовшки. Вхід містився у західній стіні та первісно проходив через дерев'яний підйомний міст.

Костел святої Анни у Скалаті

Чотири наріжні башти виступають за лінію куртин, що давало можливість вести вогонь уздовж зовнішніх боків мурів. Первісно вони були ниж-

чими, а наприкінці XVIII ст. їх надбудували цеглою ще на два яруси. На третьому ярусі з'явилися псевдомашикулі, на четвертому зробили ключеподібні стрільниці. Тоді ж до південно-східного муру прибудували двоповерховий бароковий палац із цоколем і мансардою, а в'їзд оформили брамою з центральною та двома бічними арками. Наприкінці XIX ст. Теодор-Маріан Тальовський ремонтував башти, надавши їм неоготичних рис. Після руйнувань двох світових воєн збереглися всі чотири башти, значні відтинки мурів, брама та рови. Усередині башт і під ними є підвальні приміщення, частину замкових приміщень використовують для музейної експозиції. Уздовж мурів видно кам'яні нижні частини башт і пізніші цегляні надбудови, а також місця, де до внутрішнього боку стін прилягали житлові споруди.

Поруч із замком діє костел святої Анни. Сучасний храм постав на місці кількох попередніх святинь. Костел у романсько-готичних формах за проєктом Теодора-Маріана Тальовського збудували 1900 року, але 1959 року його підірвали. На місці зруйнованої будівлі пізніше спорудили універмаг. Після повернення парафіяльного будинку громаді у 1990-х роках заклали новий храм, завершений 2002 року. У костелі зберігаються дзвони та кілька скульптур зі старої святині.

Стара міська забудова у Скалаті

Колишня оборонна синагога XVII ст. збереглася на вулиці Павла Чубинського. Вона має незвичний Т-подібний план, масивні стіни та стримані фасади. У радянський час споруду пристосували під електростанцію, через що первісне внутрішнє планування та частина деталей були змінені. Зовні помітні високі стіни та прості прорізи без пишного декору.

Преображенську церкву на вулиці Грушевського збудували 1872 року. Храм має хрещатий план, круглий барабан над центральною частиною та три округлені апсиди. Головний фронтон розписали до 1000-ліття Хрещення Русі-України зображеннями святих і рівноапостольних князів Ольги та Володимира.

Від австрійського періоду в Скалаті збереглися окремі сецесійні кам'яниці, будинки в стилі модерн, колишнє староство, повітовий суд та інші громадські споруди. Серед характерних деталей - двоповерхові тиньковані фасади, аркові вікна, профільовані карнизи, балкони та декоративні фронтони. Окремі будинки мають наріжні вежечки, круглі вікна, геометричний декор, ковані балкони та рустовані кути. Один із великих громадських корпусів має довгий симетричний фасад, високі аркові вікна та центральну частину з декоративним завершенням. Біля перехресть збереглися нижчі одноповерхові громадські будинки з фігурними аттиками та окремими входами з вулиці, а поряд - довгі житлові корпуси з господарськими прибудовами у дворах.

Що подивитися навколо

Старий Скалат. У селі працює музей-садиба Леся Курбаса, пов'язаний із дитячими та юнацькими роками режисера. Актуальну інформацію про відвідування і контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. У селі також є церква святих Косми і Дем'яна 1634 року та костел блаженного Якуба Стрепи початку XX ст.

Гримайлів. У центрі селища зберігся парк, закладений біля колишнього палацу на місці давнього замку. Тут також є руїни синагоги XVIII ст. та Покровська церква 1806 року. Від замку і костелу Пресвятої Трійці збереглися лише місця їхнього розташування.

Адреси, сайти і доступ

Скалатський замок: вул. Тернопільська, 3. Частково музеєфікований замковий комплекс у системі НЗ «Замки Тернопілля». Двір, відкриті частини башт і мурів доступні за музейними правилами. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці Національного заповідника «Замки Тернопілля»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Костел святої Анни: вул. Замкова, 1, поруч із замком. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Стара синагога: вул. Павла Чубинського, 1. Колишня синагога, у радянський час пристосована під електростанцію. Фасади видно з вулиці; інтер'єр доступний за попереднім дозволом або правилами користувача будівлі. Google Maps

Руїни синагоги у Гримайлові

Преображенська церква: вул. Грушевського. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Збараж

Для чого їхати

Замок князів Збаразьких у Збаражі включає бастіони, палацовий корпус, рови, браму, внутрішній двір, каземати та музейні зали. Нижче, над Гнізною, розташовані бернардинський монастир із костелом святого Антонія, Успенська церква в колишньому тринітарському храмі, Воскресенська церква, синагога, старі кам'яниці та водяний млин. За містом збереглися городище Старого Збаража та Спасо-Преображенська церква у Залужжі на Монастирській горі.

Коротка історія

Ранній Збараж пов'язують зі Старим Збаражем, давнім укріпленим осередком на пагорбах біля сучасного села. Перша згадка про Збараж традиційно пов'язується з 1211 роком. Старий замок зазнавав татарських нападів і був зруйнований, після чого новий міський центр почали формувати в іншому місці.

Панорама замку у Збаражі

Основне будівництво нового Збаразького замку відбувалося у 1626-1631 роках. Фортеця князів Збаразьких отримала квадратний план, бастіони, рови і палацовий корпус. У 1649 році замок витримав облогу під час подій Хмельниччини, а у 1675 році місто і твердиня постраждали від турецько-та-

тарського нападу. Надалі Збараж був пов'язаний із Вишневецькими, Потоцькими, австрійською адміністративною добою та руйнуваннями XIX-XX ст. У 1958 році ухвалили рішення про реставрацію замку, з 1965 року роботи активізувалися, а у 1985 році завершили їх основний етап. У 1994 році створено державний історико-архітектурний заповідник, у 2005 році він отримав національний статус.

Легенда

За місцевим переказом, князівська карета одного разу загрузла в болотистій місцевості біля річки. Не маючи змоги вибратися, князь звернувся до святого Антонія і пообіцяв збудувати на цьому місці костел, якщо врятується. Коли допомога прийшла, він нібито дотримав слова, а перший костел Святого Антонія поставили на дубових палях через заболочений ґрунт.

Опис маршруту містом

Збаразький замок займає Замкову гору над старою частиною міста. До в'їзної башти веде міст через широкий рів; за ним починаються земляні вали, казематовані куртини та бастіонні укріплення. Проєкт нової резиденції Христофор Збаразький замовив у Вінченцо Скамоцці на початку XVII ст., але під час будівництва задум істотно змінили. Роботи пов'язують також з Андреа дель Аква та ван Пееном. Постав квадратний у плані комплекс із палацом, куртинами, казематами, ровами та валами. Під час перебудов 1631-1649 років укріплення пристосували до артилерії, а після облоги 1649 року ремонтували та розширювали каземати.

У 1648 році замок здобуло військо Максима Кривоноса, а влітку наступного року його тривалий час облягали війська Богдана Хмельницького та кримського хана. Облогу Збаража описав Генрик Сенкевич у романі «Вогнем і мечем», закріпивши місто в польській літературній традиції як одне з головних місць дії цього історичного епізоду. Після захоплення і пошкодження фортеці османськими військами у 1675 році замок відновлювали, але з XVIII ст. він поступово втрачав військове значення. У різні періоди споруду використовували як резиденцію, виробничий об'єкт і адміністративне приміщення. Після руйнувань Першої та Другої світових воєн комплекс реставрували, а у 1990-х роках він увійшов до складу історико-архітектурного заповідника.

Замковий палац у Збаражі

За в'їзною баштою розташований двір із двоповерховим ренесансним палацом. Його фасад прорізаний двома рядами прямокутних вікон із білокам'яними обрамленнями, підвіконною профілізацією та горизонтальними сандриками. Головний вхід підкреслює балкон на кам'яних консолях, верх фасаду завершує розвинений карниз. Палац прилягає тильним боком до казематів; під будівлею збереглися пивниці та підземні переходи. Уздовж укріплень містяться склепінчасті каземати з коридорами та бійницями. Збережена наріжна башта має похилені нижні стіни та яруси бійниць для ручної зброї.

В'їзна башта розташована на одній осі з головним входом до палацу; її нижній ярус належить до первісного будівельного періоду, верхню частину надбудували пізніше. У палацових залах працюють музейні експозиції. Серед відновлених приміщень є Біла та Червона вітальні, органна зала, спальня, зали з меблями, декоративним мистецтвом і скульптурою. У Червоній вітальні зберігається дерев'яна кесонована стеля. У доступних частинах казематів видно товщину мурів і склепіння, а з двору добре простежується розташування палацу між оборонними спорудами.

Інтер'єри замкового палацу у Збаражі

Замковий парк оточує фортецю з боку міста. З оглядового майданчика видно долину Гнізни, центральну забудову та дві вежі костелу святого Антонія Падуанського. Стежки підходять до зовнішнього боку валів і рову, звідки видно висоту земляних укріплень та положення замку над нижчою частиною Збаража. Обхід валів відкриває бастіонні кути та казематовані куртини з боку парку, а через відновлений міст можна повернутися до головного входу.

Від замкового пагорба спускаються до бернардинського монастиря. Перший мурований комплекс почали споруджувати у XVII ст., а сучасний бароковий ансамбль костелу святого Антонія та келій сформувався у 1746-1755 роках. Широкий фасад костелу обрамлений двома вежами, членований пілястрами, арковими нішами та карнизами і завершений фігурним фронтоном. Над головним входом міститься невеликий балкон. Позаду храму прилягають келії, поруч розташовані окрема дзвіниця та в'їзна брама. Монастирський корпус і господарські будівлі оточують внутрішнє подвір'я. Із замкового парку видно дві вежі костелу над нижчою забудовою та видовжений корпус келій за храмом.

Біля колишньої площі Ринок значну частину старої забудови втрачено або перебудовано, але збереглися окремі кам'яниці XIX та початку XX ст. Серед них є двоповерхові житлові будинки з крамничними приміщеннями на першому поверсі, профільованими карнизами, балконами та тинькувани-

ми фасадами. На вулиці Грушевського залишилися окремі садиби, а на вулиці Незалежності - вілла кінця XIX ст.

Панорама Збаража з Замкової гори

Колишня синагога на вулиці Шолом-Алейхема походить із XVII ст. та зазнала пізніших перебудов, хоча відомості про єврейський молитовний дім у Збаражі сягають XVI ст. За радянського часу споруду пристосували до виробничих потреб. Нині вона перебуває на закритій території підприємства, з вулиці видно лише частини фасадів.

Успенська церква на вулиці Якова Чайки - мурована барокова споруда XVIII ст. Вона однонавова, з напівкруглою апсидою, товстими стінами, пілястрами та високими вікнами верхнього ярусу. Фасад завершує фронтон із декоративними арками.

Воскресенська церква на вулиці Михайла Грушевського також походить із XVIII ст. Храм має хрестоподібний план і зазнавав пізніших ремонтів.

Костел святого Антонія та монастир бернардинців у Збаражі

Старий водяний млин зберігся біля мосту через Гнізну на вулиці Данила Галицького. Видовжений господарський корпус прилягає до русла річки. З мосту видно млин, Гнізну та берегову забудову.

Що подивитися навколо

Старий Збараж і Залужжя. Старий Збараж розташований за кілька кілометрів від сучасного міста, на пагорбах давнього городища. У 1393 році князь Дмитро-Корибут звів тут перший мурований Збаразький замок; на схилах і вершинах збереглися фрагменти кам'яних мурів, запливлі рови та земляні вали Старозбаразької фортеці. У сусідньому Залужжі на Монастирській горі стоїть Спасо-Преображенська церква 1600 року - невеликий мурований храм біля давнього монастирського осередку, з масивними стінами, стриманим фасадом і видом на пагорби Старого Збаража. Городище заросле, стежки нерівні, після дощу підйом стає слизьким.

Вишнівець. На високій терасі над Горинню зберігся палацово-парковий комплекс Вишневецьких-Мнішеків 1730-1740-х років: палац, брама, господарські споруди, парк та видові ділянки над долиною. Вознесенська церква 1530 року, перебудована у 1872-1873 роках, пов'язана з родовою пам'яттю Вишневецьких. Костел святого Станіслава 1757 року належить до спадщини Мнішеків. Актуальну інформацію про графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці заповідника: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Збаразький замок: вул. Б. Хмельницького, 28. Відреставрований музейний комплекс Національного заповідника «Замки Тернопілля» із замковим парком та оглядовими ділянками. Двір, музейні зали, парк і відкриті частини укріплень доступні за музейними правилами. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці Національного заповідника «Замки Тернопілля»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Костел святого Антонія з Падуї та монастир бернардинців: вул. Незалежності, 8. Діючий римо-католицький комплекс із костелом, келіями, муром та подвір'ям. Подвір'я і фасади відкриті; інтер'єр доступний за правилами святині та монастиря. **Google Maps**

Синагога: вул. Шолом-Алейхема, 17. Перебудована історична синагогальна споруда на території підприємства. З публічних місць видно частини фасадів; інтер'єр доступний лише з дозволу користувача території. **Google Maps**

Успенська церква, колишній тринітарський костел: вул. Якова Чайки, 1-5. Діючий храм у бароковій споруді XVIII ст. Подвір'я та фасади відкриті; інтер'єр доступний за правилами громади. **Google Maps**

Воскресенська церква: вул. Михайла Грушевського, 2. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Водяний млин: вул. Данила Галицького, 8, біля мосту через Гнізну. Історична промислова споруда. Фасади видно з вулиці та дороги біля мосту. **Google Maps**

Кременець

Для чого їхати

Кременець потребує повного дня: у долині Ікви зосереджені Богоявленський монастир, Миколаївський собор, колишній магістрат, єзуїтський колегіум, костел святого Станіслава, садиба Юліуша Словацького, давні кам'яниці та колишня синагога, а над центром піднімаються руїни замку на горі Бона. Неподалік лежить ботанічний сад, а над міськими кварталами починаються стежки Кременецьких гір.

Коротка історія

У літописній історії Кременець фігурує під 1227 роком. У XIII ст. місцеві укріплення пережили навалу Батия, але згодом були розібрані під тиском монгольської влади. У XIV-XV століттях місто знову зміцнювалося як важливий пункт на пограниччі Волині та Поділля, а в 1438 році здобуло Магдебурзьке право. Замкова гора, торгова площа і дороги через долину визначили його просторовий розвиток.

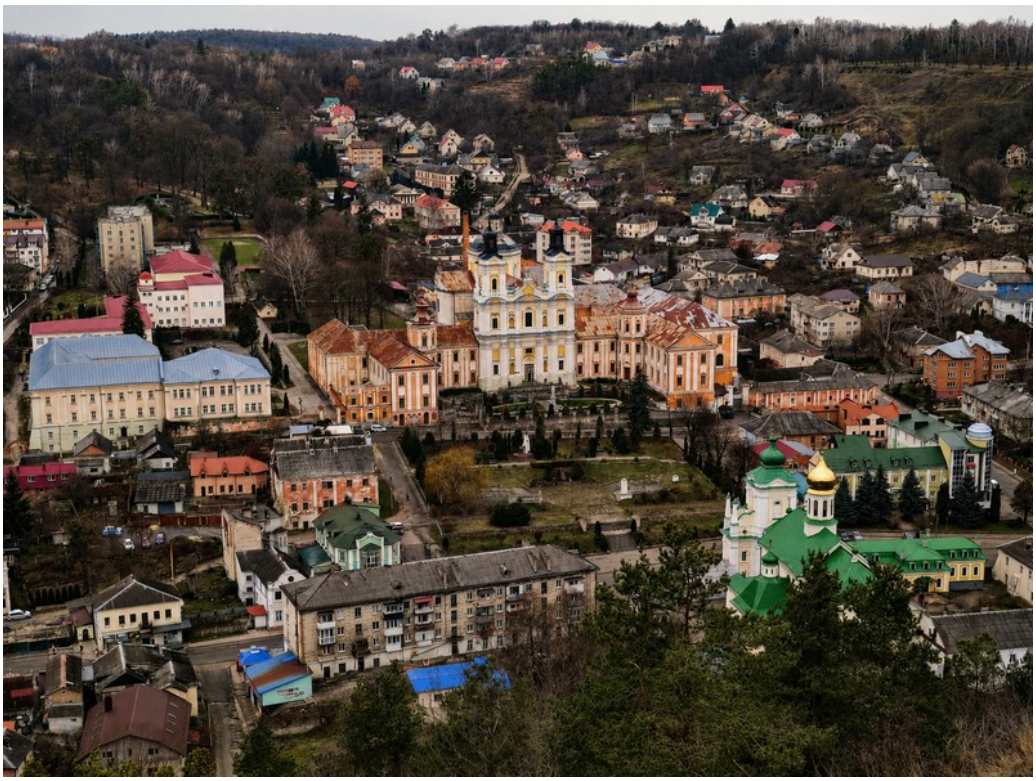

Панорама Кременця з гори Бона

У XVII ст. Кременець став помітним православним освітнім осередком із братством, школою та друкарнею. У XVIII ст. в місті постав великий бароко-

вий ансамбль єзуїтів, а на початку XIX ст. воно перетворилося на один із головних освітніх центрів регіону завдяки Вищій Волинській гімназії та Волинському ліцею. Після Листопадового повстання ліцей закрили, а частина його книжкових і наукових колекцій була використана для розвитку Київського університету. У XX ст. Кременець пережив зміну державних кордонів, Другу світову війну та втрату значної частини єврейської громади.

Легенда

Перекази про гору Бона пов'язують руїни замку з Боною Сфорцою, підземними ходами та схованими скарбами. У XVI ст. замок належав до володінь Бони Сфорци, а назва гори закріпила за фортецею її ім'я. Перекази стосуються замкових мурів, брами та стрімкого схилу гори.

Опис маршруту містом

У північній частині міста, на вулиці Дубенській, можна знайти перебудовану колишню синагогу, одну з небагатьох споруд колишнього єврейського Кременця. До війни в місті жила численна єврейська громада, майже повністю знищена під час Голокосту. Нині будівлю використовують як автостанцію.

На цій самій вулиці можна оглянути дерев'яну церкву Воздвиження Чесного Хреста, збудовану у 1887-1889 роках. Невеликий храм має витягнутий угору силует і прості форми, характерні для церковної архітектури кінця XIX ст.

Колишній монастир францисканців та гора Бона з замком у Кременці

Богоявленський монастир заснували 1633 року як православний чоловічий осередок із братством, школою, друкарнею та шпиталем. На Дубенську вулицю його перевели на початку XIX ст. до комплексу колишніх реформатів. До ансамблю належать Богоявленський собор 1760 року, двоповерховий келійний корпус із Миколаївською церквою, перебудованою 1841 року, та дзвіниця з церквою Іова Почаївського початку XX ст. Після закриття у 1959 році монастир відновили 1990 року. Нині це діюча жіноча обитель.

Колишній магістрат XIX ст. зберігся у центральній частині Кременця. Це лаконічна адміністративна будівля колишнього міського самоврядування.

Миколаївський собор із колишнім францисканським монастирем розташований в історичному центрі. Комплекс формувався у XVI-XVIII ст.: первісно це був католицький храм Успіння, з 1606 року пов'язаний із францисканцями, а після ліквідації монастиря став православним собором. У храмі поєднані ренесансна основа та барокові перебудови; до ансамблю входять монастирські корпуси і дзвіниця.

Колишній єзуїтський колегіум у Кременці

Домінанта Кременця - комплекс єзуїтського колегіуму, у якому пізніше діяв Волинський ліцей. Ансамбль збудували у 1731-1743 роках коштом князів Вишневецьких. Центральна споруда комплексу, колишній єзуїтський костел, має три нави, трансепт, дві вежі та багато оздоблений бароковий фасад. З обох боків до храму прилягають корпуси колегіуму і монастиря. У 1805 році тут відкрили Вищу Волинську гімназію, а в 1819 році її перетворили на Волинський ліцей, який діяв до 1832 року. За високий рівень освіти Кременець у цей період називали «Волинськими Афінами».

На вулицях Медовій, Базарній, Словацького та Замковій збереглася міська забудова старого Кременця. На Медовій розташовані Будинки-Близнюки

XVII-XVIII ст., дві схожі кам'яниці поруч. На Базарній можна побачити Козацький дім XVIII ст., невелику житлову будівлю давнього міста.

Музей-садиба Юліуша Словацького займає родинний будинок поета кінця XVIII ст. Музей відкрили 2004 року. Юліуш Словацький народився в Кременці 4 вересня 1809 року. Експозиція розповідає про його родину, дитинство, творчість і зв'язки з містом.

Костел св. Станіслава спорудили у 1854-1857 роках за проєктом Олександра Крафта, після того як католицька громада міста втратила частину давніх церковних споруд. Храм має риси пізнього класицизму: симетричний двовежовий фасад і фронтон зі статуєю Богородиці. В інтер'єрі зберігся орган 1886 року. Біля храму встановлений пам'ятник Юліушу Словацькому.

Будинки-близнюки у Кременці

Біля підніжжя гори Черча розташований палац Кароліни Дзембовської. Резиденцію спорудили у другій чверті XIX ст. та оточили парком. В архітектурі вирізняються псевдоготичні деталі і башти.

Над центральною частиною Кременця височіє Замкова гора, або Бона. Давньоруські укріплення існували тут щонайменше у XIII ст., а новий мурований замок почали споруджувати у XIV ст. Роботи, імовірно, розпочали за польського короля Казимира III у 1360-х роках. Волинський князь Любарт згодом звів кам'яні мури, а наступні литовські володарі продовжували зміцнювати фортецю. У 1530-х роках перебудову розпочав кременецький староста, віленський єпископ Януш. Після переходу Кременця до Бони Сфорци у 1536 році замок отримав нові фортифікаційні споруди. Опис 1545 року згадує три вежі: Надбрамну, Черлену і Над новим домом, а також два підйо-

мні мости, палац, церкву святого Михаїла, приміщення гарнізону, склади та криту галерею з бійницями вздовж мурів.

Восени 1648 року після шеститижневої облоги замок здобули козацькі полки Максима Кривоноса і Филона Джалалія за підтримки місцевих повстанців. Зруйновану фортецю повністю не відбудували. На вершині збереглися квадратна двоярусна Надбрамна вежа з готичною в'їзною аркою, частина вежі Над новим домом та окремі відрізки оборонних мурів. Палац, церква, казарми і більшість інших замкових споруд утрачені.

Руїни замку на горі Бона у Кременці

З руїн відкривається широка панорама Кременця в долині Ікви: внизу видно ансамбль колишнього єзуїтського колегіуму з двома вежами костелу, Миколаївський собор, квартали старої забудови, будинки на схилах навколишніх пагорбів та пасма Кременецьких гір. Саме з Бони найповніше видно, як місто простягнулося вузькою долиною між високими пагорбами. Стежка на гору крута і після дощу стає слизькою.

П'ятницький, або Козацький, цвинтар розташувався на схилі гори Черча. Тут збереглися кам'яні хрести XVII-XVIII ст., які традиційно пов'язують із козаками, загиблими під час облоги Кременця 1648 року.

Палац у Білокриниці

Кременецький ботанічний сад заснували 1806 року при Вищій Волинській гімназії. Ботанік Віллібальд Бессер зібрав тут велику колекцію місцевих та привезених рослин.

Що подивитися навколо

Білокриниця. У середині XIX ст. на руїнах давнішого замку нащадок Чесновських збудував англо-готичний палац, а 1866 року маєток придбав і відновив Олександр Воронін. Двоповерхова споруда має дві наріжні вежі із зубцями, стрілчасті арки та неоготичну в'їзну браму; поруч зберігся дендропарк. Палац використовує Кременецький лісотехнічний фаховий коледж, тому доступ до корпусу і території потрібно уточнювати на офіційному сайті коледжу: Офіційний сайт.

Почаїв. Почаївська лавра відома в документах із 1527 року. Монастирський ансамбль стоїть на високому пагорбі, а його головна споруда - бароковий Успенський собор 1771-1783 років за проєктом Готфріда Гофмана.

Кременецькі гори. Національний природний парк «Кременецькі гори» створений 2009 року. У його межах розташовані Дівочі скелі, крейдяні схили, букові ліси та оглядові точки над долинами. Актуальну інформацію про маршрути, екскурсії, послуги, правила відвідування і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Кременецький замок: гора Бона, кінець вул. Замкової. Руїни фортеці. Доступ пішки; круті схили, осипи та аварійні частини мурів не входять до огляду. Google Maps

Колишня синагога: вул. Дубенська, 138. Перебудована колишня синагога, нині автостанційна будівля. Фасади видно з вулиці та громадських ділянок автостанції. Google Maps

Церква Воздвиження Чесного Хреста: вул. Дубенська, 7. Діючий дерев'яний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Богоявленський монастир: вул. Дубенська, 2. Діючий жіночий монастирський комплекс. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єри - за правилами обителі. Google Maps

Колишній магістрат: вул. Б. Козубського, 6. Історична міська будівля. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Миколаївський собор і колишній францисканський монастир: вул. Тараса Шевченка, 57. Діючий храм у давньому монастирському комплексі. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Комплекс єзуїтського колегіуму і колишнього Волинського ліцею: вул. Ліцейна, 1. Історичний освітній і сакральний комплекс. Подвір'я, фасади та відкриті частини ансамблю доступні у години роботи установ; інтер'єри - за правилами поточних користувачів та храму. Google Maps

Будинки-Близнюки: вул. Медова, 1 і 3. Історична міська забудова XVII-XVIII ст. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Козацький дім: вул. Базарна, 7. Історична житлова будівля XVIII ст. Фасади видно з вулиці. Google Maps

Музей-садиба Юліуша Словацького: вул. Словацького, 16. Діючий меморіальний музей. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. Google Maps

Костел св. Станіслава: вул. Тараса Шевченка, 30. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Палац Кароліни Дзембовської: вул. Г. Чернихівського, 8. Історична резиденція, нині навчальний заклад. Фасади видно з вулиці; територія та інтер'єри за режимом закладу. Google Maps

П’ятницький, або Козацький, цвинтар: схил гори Черча, ділянка старої частини Кременця. Історичний некрополь із кам’яними хрестами XVII-XVIII ст. Доступ пішки; зарості, осипи та пошкоджені надгробки не входять до огляду. **Google Maps**

Кременецький ботанічний сад: вул. Ботанічна, 5. Наукова і природоохоронна установа. Доступ за режимом саду та екскурсій. Актуальну інформацію про режим доступу та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті саду: Офіційний сайт. **Google Maps**

Володимир

Для чого їхати

У Володимирі княжа доба представлена Успенським собором XII ст., єпископським замочком 1494 року, валами Підзамчя та Василівською ротондою. У старому місті збереглися домініканський монастир, костел Іоакима та Анни, собор Різдва Христового, Миколаївська церква, лютеранська кірха, музей і дерев'яна житлова забудова.

Коротка історія

Володимир належить до давніх міст України. Його ранню історію пов'язують із літописною згадкою під 988 роком, коли князь Володимир Святославич підпорядкував місто Ладомир на правому березі Луги. У середньовіччі місто стало одним із головних центрів Волинської землі: тут сходилися торговельні шляхи, формувалася церковна структура, діяла князівська влада та розвивалася міська культура.

Успенський собор та єпископський замочок У Володимирі

Княжий період залишив городище, вали та Успенський собор. Пізніші століття додали до міста латинські монастирі, православні та протестантські святині, музей і дерев'яну житлову забудову.

Легенда

За місцевим переказом, після переможного походу князя Володимира його воїни збудували храм святому Василю за один день: кожен приніс по цеглині як подяку за спасіння та перемогу. Переказ також згадує дату 1194 року на втраченій шиферній дошці.

Вали давнього городища та Успенський собор у Володимирі

Опис маршруту містом

Біля земляних валів Підзамчя розташований Успенський собор. Його збудували у 1156-1160 роках за князя Мстислава Ізяславича як кафедральний храм і князівську усипальницю. Після тривалого занепаду святиню відновили у 1896-1900 роках, тому нинішній вигляд поєднує давньоруську основу з реставраційними рішеннями кінця XIX ст. Масивну однобанну споруду членують широкі арки з напівколонами; у фасадах збереглися романські віконні прорізи та ділянки давньої цегляної кладки. З подвір'я добре видно пропорції собору, висоту центральної бані, аркові пояси та різницю між старою кладкою і пізнішими відновленими частинами. Фасади мають великі площини стін і небагато декоративних деталей.

Єпископський замочок із дзвіницею, збудований 1494 року, входив до резиденції волинських владик. Найвиразніша його частина - висока мурована дзвіниця з арковими отворами верхнього ярусу, простими площинами стін

і стриманим завершенням. Біля неї збереглася в'їзна брама XVII ст., а в межах подвір'я - дерев'яний будинок.

Василівська церква-ротонда у Володимирі

За собором збереглися вали давнього дитинця, сформованого у X-XII століттях. Тут містилися князівська резиденція, адміністративні споруди та військова залога, а земляні насипи підтримували дерев'яні оборонні стіни. У XIV-XVI століттях на цьому місці існував замок. З боку долини Луги добре видно висоту валів, а з їхнього гребеня - Успенський собор, єпископський замочок, середмістя та нижчу долину річки.

Під валами, ближче до Луги, лежить Слов'янський парк. На його околиці розташована Василівська церква, яку найчастіше датують кінцем XIII або початком XIV ст. План ротонди утворюють вісім округлих виступів, що надають споруді незвичної для волинських храмів форми. Невеликі контрфорси підсилюють стіни. Баню, дзвіницю над притвором і частину декоративного оформлення додали під час перебудови 1900-1901 років.

Колишній монастир єзуїтів у Володимирі

Від княжої частини вулиця Соборна веде до центральних кварталів. На розі Соборної та Данила Галицького збереглися вежа і корпуси колишнього Домініканського монастиря. Осередок заснували наприкінці XV ст. за підтримки Олександра Ягеллончика, а нинішні споруди пов'язані з пізнішими перебудовами. Монастирська вежа піднімається над наріжною частиною комплексу, до неї прилягають видовжені корпуси келій із регулярними рядами вікон. Біля монастиря розташована каплиця святого Володимира 1892 року, зведена на згадку про аварію імператорського потяга.

Костел святих Іоакима та Анни збудували 1752 року для капуцинів на площі Героїв, на місці давнішого дерев'яного костелу. Бароковий фасад має хвилясті обриси, вертикальні членування та декоративні фронтони, характерні для віленського бароко. З боку площі видно головний фасад, зі скверу - тилову частину храму. У цьому ж сквері розташований Володимирський історичний музей імені Омеляна Дверницького. Він займає двоповерхову історичну будівлю початку XIX ст. В експозиції представлені археологічні знахідки, документи, етнографічні матеріали, старі світлини та предмети, пов'язані з історією міста і Волині.

Дерев'яний будинок на вул. Цинкаловського у Володимирі

Святогірський Успенський монастир у Зимному

На протилежному боці вулиці Ковельської розташований собор Різдва Христового, колишній єзуїтський костел. Єзуїтська місія з’явилася у Володимирі 1718 року, храм заклали 1755 року, а освятили 1770 року. Після єзуїтів

комплекс перейшов до василіян, згодом неодноразово змінював конфесійну належність. Високий пізньобароковий фасад зберігає вертикальні пропорції католицького храму. Усередині частково збереглися риси первісного костельного планування, а біля собору - колишні монастирські будівлі.

В одному кварталі звідси, на вулиці Цинкаловського, Миколаївську церкву 1780 року первісно збудували як греко-католицьку каплицю. Компактна мурована споруда поєднує барокові та класицистичні риси. Приблизно за двісті метрів на тій самій вулиці розташований одноповерховий дерев'яний будинок 1889 року з різьбленими лиштвами, світлим дерев'яним декором і виразним карнизом.

Лютеранська кірха на вулиці Ковельській датується 1890 роком. Вона має гостроверху вежу, стрілчасті вікна, цегляні фасади та високий дах. Від кірхи Ковельською можна повернутися до площі Героїв; уздовж вулиці трапляються окремі старі громадські та житлові будинки.

Що подивитися навколо

Зимне. За 5 км на південь від Володимира, на високому березі Луги, розташований Зимненський Святогірський Успенський монастир. Переказ пов'язує заснування обителі з князем Володимиром у 1001 році, а Іпатіївський літопис згадує монастир під 1233 роком. Основу ансамблю становлять Троїцька церква 1465-1475 років, Успенський собор, закладений князем Федором Чарторийським у 1495 році та перебудований близько 1550 року, трапезна, печери з підземною церквою преподобного Варлаама і надбрамна дзвіниця 1898 року. Комплекс оточують оборонні мури XV-XVI ст. із наріжними баштами та брамами. Від монастирського пагорба видно долину Луги.

Адреси, сайти і доступ

Успенський собор, єпископський замочок і мури з брамами: вул. Соборна, 25-27. Собор діючий; замочок, дзвіниця, брама та мури збережені. Подвір'я і відкриті частини комплексу доступні; інтер'єр собору у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Городище «Вали» та земляні вали замку: вул. Соборна і вул. Підзамче, Підзамчя. Земляні вали збережені. Відкриті частини доступні; круті схили, осипи та приватні межі не входять до огляду. Google Maps

Василівська церква: вул. Василівська, 28. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години або під час богослужінь. Google Maps

Домініканський монастир: вул. Данила Галицького, 2. Збережені монастирські корпуси та вежа. Фасади видно з вулиці; доступ усередину залежить від поточного користувача. Google Maps

Костел Іоакима та Анни: вул. Князя Василька, 2. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години або під час богослужінь. Google Maps

Володимирський історичний музей імені Омеляна Дверницького: вул. Івана Франка, 6. Діючий музей. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт Google Maps

Собор Різдва Христового: вул. Миколаївська, 16. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Миколаївська, 1. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години або під час богослужінь. Google Maps

Дерев'яний будинок 1889 року: вул. Цинкаловського, 15. Будинок збережений і використовується як житловий. Фасад видно з вулиці; приватні частини недоступні. Google Maps

Лютеранська кірха, нині церква святого Йосафата: вул. Ковельська, 45. Діючий греко-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години або за порядком роботи громади. Google Maps

Любомль

Для чого їхати

Любомль лежить на давньому волинському шляху в бік Шацьких озер. У місті збереглися княже замчище із земляними валами, Георгіївська церква, костел Пресвятої Трійці, південний флігель палацу Браницьких, дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці та окремі кам'яниці колишнього Ринку. У краєзнавчому музеї зібрані археологічні знахідки, матеріали про княжий Любомль, міську історію та довоєнну єврейську громаду.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Любомль належить до 1287 року. Князь Володимир Василькович любив це місце і помер тут 1288 року. Любомль лежав на важливих шляхах між Волинню, Берестям і польськими землями, тому мав оборонне та торгове значення.

Вали городища та Георгіївська церква у Любомлі

Пізніше Любомль перебував у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії та міжвоєнної Польщі. У 1541 році місто отримало підтвердження міських прав. У XVIII ст. тут постала резиденція Браницьких. У XIX та першій половині XX ст. Любомль мав активне ринкове життя і велику єврейську громаду, головною святинею якої була Велика синагога.

Легенда

Переказ про костел Пресвятої Трійці пов'язує його з Владиславом Ягайлом. За місцевою традицією, король наказав звести храм після вдалого полювання або на знак подяки за щасливий перебіг подій.

Залишки палацу Браницьких у Любомлі

Опис маршруту містом

На підвищенні між Георгіївською церквою та залишками палацу Браницьких містився укріплений княжий двір XIII ст. Від його оборонних споруд не збереглося мурованих будівель, але на місцевості помітні земляні вали та перепади рельєфу. За князя Володимира Васильковича тут стояли князівська резиденція, дерев'яні укріплення та господарські споруди.

Поруч із валами стоїть Георгіївська церква. Перший кам'яний храм звів князь Володимир Василькович у 1280-х роках. Нинішню будівлю спорудили на давніх фундаментах під час перебудови 1780-х років. Це мурована тридільна церква з видовженою навою, вівтарною частиною, товстими стінами та невеликими вікнами. Археологічні дослідження виявили під сучасною спорудою рештки княжого храму.

Костел Святої Трійці у Любомлі

Колишня Ринкова площа у Любомлі

На іншому боці замчища зберігся південний флігель палацу Браницьких. Резиденцію завершили 1782 року для великого коронного гетьмана

Франциска Ксаверія Браницького. Ансамбль складався з головного палацу, двох двоповерхових флігелів, одноповерхової галереї із зимовим садом, господарських споруд і парку, обнесеного муром. Збережений флігель має прямокутний план, два поверхи та стримані симетричні фасади. Головний палац і другий флігель утрачені.

Від замчища можна пройти до костелу Пресвятої Трійці. Мурований храм традиційно датують 1412 роком, а його початки пов'язують із фундацією Владислава Ягайла. Готичну основу визначають масивні мури, видовжена форма, стрілчасті вікна та аркові склепіння. Пізніші перебудови додали ренесансні та барокові деталі. Поруч стоїть окрема дзвіниця, а біля костелу встановлена колона святого Яна Непомуцена.

Захід сонця на озері Пісочне (Шацькі озера)

Північніше стоїть дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці 1884 року. Тридільна споруда складається з бабинця, нави та вівтарної частини. Дерев'яні стіни мають різьблені лиштви, храм завершують бані та невисока дзвіниця. Церкву оточують невисокі житлові будинки, сади та подвір'я.

Колишня Ринкова площа займає квартал між вулицями Незалежності та Ярослава Мудрого. Тут збереглися окремі кам'яниці XVIII-XIX ст. із колишніми крамничними приміщеннями на перших поверхах і житловими кімнатами вище. На фасадах помітні правильні ряди вікон, аркові входи та ліпні обрамлення, хоча частину будинків перебудовано і закрито сучасними вивісками. У цій частині Любомля стояла Велика синагога, одна з головних святинь численної єврейської громади міста; будівлю знищили після Другої світової війни.

У Любомльському краєзнавчому музеї зберігаються археологічні знахідки, старі світлини, документи та побутові речі, що стосуються княжого періоду, замчища, Ринкової площі, єврейської громади, місцевих храмів, подій XX ст. та історії навколишніх сіл.

Що подивитися навколо

Шацькі озера. У Шацькому національному природному парку, крім Світязя, розташовані озеро Пісочне та екологічна стежка «Лісова пісня» біля озера Перемут. На маршруті є дерев'яні помости, інформаційні стенди, оглядова вежа та малозабудовані поліські береги. На Пісочному видно човни, пірси, сосновий ліс і відбиття берегів у воді. Стежка «Світязянка» виходить до затоки Бужня на Світязі. Актуальну інформацію про маршрути, е-квиток, екскурсії, правила відвідування і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті Шацького національного природного парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Замчище княжого Любомля: між Георгіївською церквою і палацом Браницьких. Відкритий історичний ландшафт із земляними валами. Доступ відкритий; закриті, службові або приватні частини не входять до огляду. Google Maps

Георгіївська церква: вул. Ярослава Мудрого, 1. Діючий православний храм на давніх фундаментах. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Палац Браницьких: поруч із Георгіївською церквою і давнім замчищем. Збережений занедбаний південний флігель магнатської резиденції XVIII ст. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр за дозволом користувача та з урахуванням стану будівлі. Google Maps

Костел Пресвятої Трійці та дзвіниця: вул. Костельна, 16. Діючий римо-католицький храм із дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом парафії. Google Maps

Колона святого Яна Непомуцена: біля костелу Пресвятої Трійці. Вулична скульптурна пам'ятка. Доступ відкритий. Google Maps

Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці: північніше костелу Пресвятої Трійці, на вул. Костельній. Діючий дерев'яний храм 1884 року. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Колишня Ринкова площа: квартал між вулицями Незалежності і Ярослава Мудрого. Збереглися окремі кам’яниці колишньої торгової забудови. Доступ відкритий; фасади будинків видно з вулиць. Google Maps

Любомльський краєзнавчий музей: вул. Української Армії, 2, III поверх. Діючий музей. Google Maps

Луків

Для чого їхати

Луків, колишній Мацеїв, зберіг замчище, палац Мйончинських, храм святої Анни, Параскевську церкву з дерев'яною дзвіницею та перебудовану синагогу. Головні об'єкти лежать у межах кількох близьких вулиць, а стара центральна дорога нагадує про торгове минуле містечка.

Коротка історія

Луків уперше згадується 1537 року як Лукове. У 1557 році Станіслав Мацейовський отримав від короля Сигізмунда II Августа дозвіл перейменувати поселення на Мацеїв, заснувати містечко, надати йому магдебурзьке право, проводити ярмарки та будувати замок. Так сформувався локальний торговий і адміністративний центр.

Палац Мйончинських у Лукові

У різні періоди містечко належало Мацейовським, Вишневецьким, Сапігам, а від 1680 року - Мйончинським. Саме з ними пов'язаний палацовий етап історії Мацеєва. У XIX ст. містечко перебувало в Російській імперії, у міжвоєнний час належало до Польщі, після Другої світової війни увійшло до УРСР. У 1946 році Мацеїв перейменували на Луків.

Легенда

Місцеві перекази згадують підземні ходи від палацу до храму та давнього фільварку.

Опис маршруту містом

При в'їзді до Лукова з боку траси стоїть колишній палац Мйончинських, споруджений наприкінці XVIII - на початку XIX ст. на місці давнішого замку Мацеєва. Палац постав після втрати укріпленнями військового значення, коли колишню оборонну ділянку перетворили на шляхетську резиденцію. Видовжений двоповерховий корпус має симетричний фасад із рівними рядами прямокутних вікон і підкресленою центральною частиною. До будівлі веде міст через колишній рів.

Колишній костел святих Анни та Станіслава у Лукові

Від старішого укріплення збереглися земляні насипи, рови та підвищення колишнього замкового двору. До пізнішого садибного устрою належать парк, ставок і під'їзд до палацу. У парку лишилися старі дерева та відкриті ділянки біля води, з яких видно бічні частини палацового корпусу і навколишні земляні насипи.

Від палацу вулиця Грушевського веде до костелу святих Анни та Станіслава, нині храму святої Анни. Ренесансну основу споруди датують другою половиною XVI ст., освячення відбулося 1595 року. У 1870 році костел передали православній громаді, 1920 року повернули римо-католикам, у радянсь-

кий період використовували як склад, а пізніше знову пристосували для богослужінь. Це однонавний мурований храм з арковими вікнами, товстими стінами, стриманими фасадами та пізнішими прибудовами. З боку вулиці видно видовжений корпус і високий дах; пізніші зміни найбільше помітні у прибудованих частинах.

Навпроти стоїть церква святої великомучениці Параскеви 1723 року з окремою дерев'яною дзвіницею того самого часу. Мурований храм відновили після пожеж і воєнних руйнувань початку XVIII ст.; у різні періоди він належав православній та греко-католицькій громадам. Компактний корпус має високий дах, округлі завершення фасадів і стримане барокове оздоблення. Дерев'яна триярусна дзвіниця має прохід у нижньому ярусі, широку основу та менші верхні яруси.

Церква святої великомучениці Параскеви і дерев'яна дзвіниця у Лукові

На вулиці Ковельській зберігся мурований корпус колишньої синагоги XVIII-XIX ст. До Другої світової війни вона належала єврейській громаді Мацеєва. Під час Голокосту громаду майже повністю знищили, а в радянський період будівлю закрили, перебудували і пристосували до іншого використання. Первісне внутрішнє оздоблення та частину архітектурних деталей втрачено; збереглися масивні муровані стіни, прямокутний корпус і фасади, змінені після перебудов.

Що подивитися навколо

Сомин. За кілька кілометрів від Лукова розташоване озеро Сомин. Біля нього видно відкрите плесо, заболочені береги, низьку лінію води та очерет.

Адреси, сайти і доступ

Палац Мйончинських: в'їзд до Лукова з боку траси, біля ставу. Збережений занедбаний флігель магнатської резиденції, поруч рови, вали, ставок і залишки парку. Фасади видно з громадських підходів; інтер'єр за дозволом користувача або власника. Google Maps

Колишній костел святих Анни та Станіслава, нині храм святої Анни: вул. Грушевського. Діючий храм у мурованій споруді з ренесансною основою. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Церква святої великомучениці Параскеви і дерев'яна дзвіниця: вул. Грушевського, поруч із храмом святої Анни. Збережений ансамбль із мурованою церквою та дерев'яною дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр храму у відкриті години або за домовленістю з громадою. Google Maps

Стара синагога: вул. Ковельська. Перебудована історична синагогальна споруда. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за дозволом власника або користувача. Google Maps

Любешів

Для чого їхати

Любешів стоїть над річкою Стохід, поруч із заплавами Національного природного парку «Прип'ять-Стохід». У центрі збереглися келійний корпус колегіуму піарів, де навчався Тадеуш Костюшко, в'їзна арка садиби Чарнецьких та капуцинський монастир із костелом святих Кирила і Мефодія. Від центру можна вийти до берега Стоходу, човнових маршрутів і заплавних луків.

Коротка історія

Перша писемна згадка про Любешів датується 1484 роком. У XVI-XVII століттях поселення пережило напади, пожежі і відбудови, а наприкінці XVII ст. отримало новий розвиток завдяки монастирю піарів. У 1693 році Любешів набув статусу містечка під назвою Новий Дольськ, а в 1703 році дістав Магдебурзьке право.

В'їзна брама садиби Чарнецьких у Любешові

У XVIII ст. сформувався найвиразніший історичний образ Любешева: освітній осередок піарів, шляхетська садиба Чарнецьких і монастир капуцинів. У школі піарів у 1753-1759 роках навчався Тадеуш Костюшко. Після поді-

лів Речі Посполитої містечко опинилося в адміністративній системі Російської імперії, у міжвоєнний час належало до Речі Посполитої, з 1940 року стало районним центром, а з 2017 року є центром Любешівської громади.

Легенда

За місцевим переказом, першим мешканцем цих місць був мисливець Любаш, слуга шляхтича Верлі. Покохавши Ядвігу, він утік із нею до лісів і боліт над річкою, де пара оселилася. Від імені Любаша переказ виводить назву Любешева.

Келії монастиря піарів (колишній колегіум) у Любешові

Опис маршруту містом

На вулиці Монастирській збереглася в'їзна брама колишньої садиби Чарнецьких, майже єдина споруда великого маєткового комплексу XVIII ст. Садиба належала Вишневецьким, Замойським і Мнішекам, а 1754 року перейшла до Яна Антонія Чарнецького. За Чарнецьких комплекс включав палац, господарські будівлі та парк над Стоходом. Барокова брама має широкий арковий проїзд, масивні пілястри, профільовані карнизи та вигнутий фронтон із залишками родового герба. Її симетричний фасад був головним в'їздом до резиденції. Палац не зберігся, але за брамою залишилися старі

дерева, фрагменти паркових алей та окремі господарські споруди. На стінах брами помітні втрати тиньку і пошкодження кладки.

Колишній монастир капуцинів XVIII ст. розташований на вулиці Незалежності. До комплексу входять костел і корпус келій, прибудований до храму з лівого боку. Фасад костелу має простий бароковий фронтон, мінімальний декор і чітку симетрію. Видовжений корпус келій прорізаний регулярними рядами вікон і накритий високим дахом. У монастирських приміщеннях містилися келії ченців, трапезна, бібліотека та молитовні кімнати. З боку вулиці добре видно різницю між вищим об'ємом храму та нижчим протяжним корпусом келій. Окремі ділянки фасадів мають втрати оздоблення, але основні об'єми костелу та келій збереглися.

Традиційна дерев'яна поліська забудова у Любешові

Неподалік стоїть двоповерховий корпус колишнього монастиря піарів, зведений 1684 року. Школа при монастирі діяла у 1693-1834 роках; у 1750-х роках тут навчався Тадеуш Костюшко. У колегіумі викладали граматику, риторику, філософію, математику, історію та мови. Будівля має товсті мурованi стіни, потужні контрфорси на кутах і бароковий портал із трикутним фронтоном. На фасаді збереглася меморіальна дошка польською мовою, встановлена у 1920-х роках на честь Костюшка. Усередині колишнього колегіуму були навчальні класи, житлові кімнати ченців, бібліотека та господа-

рські приміщення. Нині будівля занедбана; на фасадах помітні втрати тиньку, оголена цегла та пошкодження мурів.

Між монастирськими комплексами та старими вулицями Любешева збереглися окремі дерев'яні будинки XIX і першої половини XX ст. Це переважно одноповерхові хати з високими двосхилими дахами, зрубними або дощаними стінами, різьбленими лиштвами, віконницями, відкритими чи засклеными верандами. Біля частини будинків залишилися дерев'яні паркани, невеликі сади та квітники. На деяких фасадах дошки пофарбовані у світлі або блакитні відтінки, інші зберегли потемніле дерево.

Беріг річки Стохід у Любешові

Від брами Чарнецьких парк спускається до Стоходу. На березі облаштовані парк відпочинку та піщаний пляж; звідси видно русло Стоходу, очеретяні береги, протоки та низькі заплавні ділянки. Підвісний міст перетинає Стохід у напрямку села Заріка; з нього видно основне русло, прибережні зарості та низькі береги. Інформацію про природні маршрути та сезонні екскурсії на території Національного природного парку «Прип'ять-Стохід» надає адміністрація парку.

Що подивитися навколо

Сваловичі. Село лежить біля впадіння Стоходу в Прип'ять, у межах Національного природного парку «Прип'ять-Стохід». Тут збереглися традиційна дерев'яна забудова Полісся, господарські споруди, човни та кладки через протоки. З оглядової вежі видно заплавні луки, очерети і розгалужені річкові рукави.

Панорама села Сваловичі

Люб'язь. Село розташоване на березі однойменного озера. Уздовж вулиць стоять старі садиби з дерев'яними будинками, садами та господарськими подвір'ями. Біля води зосереджені човнові причали і рибальські човни. Озеро має низькі заболочені береги та сполучається з Прип'яттю; уздовж берегів є очерети, стежки та місця спостереження за птахами.

Заріка. До села ведуть дерев'яна кладка через Стохід і стежка серед заболочених луків. За річкою починається поселення з традиційними хатами, садами та окремими господарствами серед заплавної місцевості.

Адреси, сайти і доступ

Келії монастиря піарів / колишній колегіум: вул. Незалежності, 54. Занедбана мурована будівля колишнього піарського осередку та школи. Фасади, портал і відкриті частини подвір'я доступні; інтер'єр за режимом користувача будівлі. **Google Maps**

В'їзна брама садиби Чарнецьких: вул. Монастирська, 75. Збережена барокова брама колишньої шляхетської резиденції. Доступ відкритий із боку вулиці. **Google Maps**

Костел і келії монастиря капуцинів / храм святих Кирила і Мефодія: вул. Незалежності, 95. Діючий римо-католицький храм у колишньому монастирському комплексі. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Парк відпочинку на березі Стоходу: берег Стоходу в старій частині Любешева. Облаштовані парк і піщаний пляж біля річкової заплави. Доступ відкритий; заболочені місця, слизькі береги та службові ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»: вул. Монастирська, 47. Адміністрація природоохоронної установи надає інформацію про маршрути, екскурсії та режим доступу до заплав Прип'яті і Стоходу. Актуальну інформацію про контакти, графік роботи, екскурсії та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Олика

Для чого їхати

Олика зберегла замок Радзивіллів із ровом і наріжними баштами та колегіальний костел Святої Трійці. У центрі стоїть костел святих Петра і Павла, а в Залісочому, колишньому передмісті Олики, розташовані Луцька брама і Стрітенська церква.

Коротка історія

У давніх текстах із Оликою пов’язують згадку 1149 р. про річку Оличу, але документована історія поселення надійніше простежується від XV-XVI ст. У 1433 р. воно згадується як село, у 1539 р. вже як місто, а в 1564 р. набуло магдебурзького права. У місті діяли самоврядування і торгівля, існували укріплення та система в’їздів.

Луцька брама на в'їзді в Олику

У XVI ст. Олика перейшла до Радзивіллів і стала центром Олицької ординації. У 1648 р. місто зазнало руйнувань, пізніше пережило зміну державних кордонів, імперський період, міжвоєнну Польщу і радянське використання замку. У 2025 р. Олика набула статусу міста.

Легенда

В Олиці переказують легенду про Білу пані, яка нібито з’являється у старих корпусах замку або біля входів до підземель. Її образ пов’язують із трагі-

чною історією однієї з жінок роду Радзивіллів, але конкретного імені переказ не називає.

Опис маршруту містом

На в'їзді до Олики з боку луцької дороги, у колишньому передмісті Залісоче, стоїть Луцька брама. Її спорудили у 1630-х роках як частину міських укріплень. Це цегляна двоярусна оборонна вежа прямокутного плану з широким арковим проїздом і товстими стінами нижнього ярусу. На другому ярусі частково зберігся ренесансний аттик із глухою аркадою, де чергуються напівциркульні та кілеподібні арки. Брама контролювала дорогу до міста і залишилася єдиною великою спорудою від оборонного кільця Олики.

Бастіон замку в Олиці

Стрітенську церкву навпроти Луцької брами спорудили 1784 року як уніатський храм. Муровану споруду звели у формах волинського бароко. Її стіни мають товщину близько чотирьох метрів, що пов'язують із розташуванням біля давнього тракту та можливістю оборонного використання. Храм має компактний корпус, стримані фасади та окрему дерев'яну дзвіницю.

Олицький замок Радзивіллів почали будувати близько 1564 року за Миколая Радзивілла Чорного. Комплекс став одним із перших на території сучасної України регулярних замків бастіонного типу. Його план наближається до квадрата розміром приблизно 100 на 120 метрів. На чотирьох кутах земляних валів влаштовані бастіони, а з трьох боків укріплення оточує рів, облицьований цеглою. До південно-східного в'їзду веде кам'яний арковий міст, який замінив первісний дерев'яний. З мосту видно цегляне облицювання рову, насип валу та кутові бастіони. Реконструкцію фортеці завершили

1640 року за Альбрехта Станіслава Радзивілла. Замок став головною резиденцією Олицької ординації, тому всередині укріплень поступово розширювали житлові та парадні корпуси. Високих середньовічних башт зовнішня лінія не мала: оборону забезпечували земляні насипи і бастіони, розраховані на артилерійський вогонь уздовж підступів до куртин. За валами видно замкові корпуси.

Замок Радзивілів у Олиці

Три корпуси навколо внутрішнього двору мають два поверхи, а південно-східний, який вважають головним палацом, має три. Первісно він був одноповерховим, у XVII ст. отримав другий поверх, а пізніше був надбудований ще раз. Між двома входами на фасаді містився балкон із балюстрадою, що спирався на відкриту аркадну галерею першого поверху. На протилежному боці двору стояв північно-західний корпус із другою в'їзною брамою та двоярусною бароковою вежею з годинником.

Колегіальний костел Святої Трійці неподалік замку спорудили у 1635-1640 роках коштом Альбрехта Станіслава Радзивілла. Проєкт створили італійські архітектори Бенедетто Моллі та Джованні Маліверна. Тринавова базиліка має нартекс, хори та півциркульний пресбітерій. Головний фасад поділений коринфськими пілястрами; між ними встановлені скульптури святих Войцеха, Станіслава, Петра і Павла роботи Мельхіора Ерленберга. Над пілястрами проходить великий латинський напис. Фронтон заповнений рельєфом із Коронуванням Пресвятої Діви Марії, а у верхньому напівкруглому завершенні міститься рельєф Бога Отця. По краях піднімаються дві невеликі вежі з годинниковими циферблатами.

Позаду костелу збереглася цегляна дзвіниця з п'яти хрестових у плані пілонів, об'єднаних напівциркульними арками. Пілони оздоблені вузькими

плоскими нішами, маскаронами та рослинним орнаментом. Від колишньої огорожі залишилися частина цегляного муру та одна кругла двоярусна вежа-каплиця. Огорожа охоплювала колегіату, семінарію та інші установи при храмі. У криптах костелу містилася родинна усипальниця Радзивіллів.

Колегіальний костел Святої Трійці в Олиці

Костел святих Петра і Павла на давньому цвинтарі біля колегіати збудували 1450 року коштом Петра Івановича Білого Монтигердовича та перебудували 1612 року. Це найдавніший збережений римо-католицький храм Волині. Кам'яна споруда однонавова, хрестова у плані, з вираженим трансептом і видовженим прямокутним пресбітерієм. Головний фасад після перебудови отримав форми раннього бароко. Після спорудження колегіати старіший костел використовували також як каплицю.

Що подивитися навколо

Радзивіллівський, або Князівський, тракт. У напрямку Олика - Цумань збереглися окремі відрізки міжвоєнного дорожнього покриття, пов'язаного з Олицькою ординацією. Шлях сполучав резиденцію Радзивіллів із лісовими маєтками та дорогами західної Волині.

Адреси, сайти і доступ

Олицький замок Радзивіллів: вул. Замкова, 28. Музейний відділ Волинського краєзнавчого музею. Двір, фасади та відкриті частини доступні за правилами установи. Актуальну інформацію про доступ потрібно перевірити на офіційній сторінці Волинського краєзнавчого музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колегіальний костел Святої Трійці: поруч із замком Радзивіллів на вул. Замковій. Римо-католицька святиня в реставраційному стані. Фасади, дзвіниця, подвір'я та залишки огорожі доступні; інтер'єр залежно від перебігу реставраційних робіт і правил святині. **Google Maps**

Костел святих Петра і Павла: вул. Шевченка, 1. Римо-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Луцька брама: Залісоче, історичний в'їзд до Олики з боку луцької дороги. Збережена оборонна брама. Фасади та арковий проїзд видно з дороги. **Google Maps**

Стрітенська церква: Залісоче, поблизу Луцької брами. Діючий православний храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Клевань

Для чого їхати

У старій Клевані збереглися замок Чорторийських із баштами, арковим мостом-віадуком і колишньою єзуїтською колегією, костел Благовіщення та церква Різдва Христового. У Клевані-2 залізнична гілка на Оржів проходить крізь Тунель кохання - зелену алею, сформовану рухом поїздів і деревами вздовж колії.

Коротка історія

Історична традиція пов'язує цю місцевість із давнім поселенням Коливань, але перша письмова згадка про Клевань належить до 1458 року, коли поселення фігурує як володіння Михайла Чорторийського. У другій половині XV ст. і впродовж XVI ст. Чорторийські сформували тут укріплену резиденцію над долиною Стубли.

У 1654 році Клевань здобула Магдебурзьке право, що закріпило її міський статус у волинському середовищі ранньомодерного часу. У XVIII-XIX століттях селище поступово втрачало роль магнатської резиденції.

Залишки замку у Клевані

Легенда

У Клевані переказують про підземний хід від замку Чорторийських до Олицького замку. Інша версія легенди веде його від замку до костелу Благовіщення.

Опис маршруту містом

На високому правому березі Стубли стоїть замок Чорторийських. Його заклав 1475 року князь Михайло Чорторийський, а 1495 року за його сина Федора укріплення оточили кам'яними мурами та глибоким ровом, який наповнювався водою Стубли. Основне будівництво завершили 1561 року. Замок з містом сполучає стаціонарний чотириарковий міст на масивних пілонах, який замінив давніший підйомний міст. Ще на початку XX ст. на мосту були помітні залишки фресок.

Дві п'ятикутні муровані башти збереглися на кутах укріплення. Західна захищала в'їзд, східна контролювала підступи з боку річки та використовувалася як арсенал. Мури башт місцями сягають 3,8 метра завтовшки. За описом 1609 року головну оборонну роль виконував західний бастіон, а в бійницях замку могло стояти близько тридцяти гармат. Третя башта була дерев'яною і не збереглася. З мосту одночасно видно обидві муровані башти та залишки стін.

Костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії у Клевані

У XVII ст. фортеця неодноразово витримувала напади. У 1617 та 1619 роках її атакували татари, а 1640 року чергова облога тривала близько тижня. Водночас замок поступово втрачав військову функцію. У 1632 році його передали єзуїтам, які влаштували тут колегію. Після вигнання ордену комплекс певний час стояв порожнім. У 1816 році князь Костянтин Чорторийський перебудував його для польської гімназії: східну стіну розібрали, на її місці

поставили два флігелі. Через ці зміни частина внутрішньої забудови має вигляд навчальних корпусів, а не князівського палацу.

Поблизу замкового плато стоїть церква Різдва Христового, споруджена 1777 року за сприяння Адама Єжи Чорторийського. Окрема дзвіниця з'явилася 1844 року. Мурований храм має хрещатий план, центральну баню та класицистичне оформлення. Головний фасад виділяє портик із тосканськими пілястрами. Від замкового підходу видно баню храму над сусідньою забудовою.

«Тунель кохання» біля Клевані

На вулиці Міцкевича розташований костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Його фундатором був Єжи Чорторийський, перший представник православного княжого роду, який після навчання у віленських єзуїтів перейшов у католицизм. Спочатку 1590 року тут постав дерев'яний костел, пізніше на його місці звели мурований храм, завершений 1610 року та освячений 1637 року. Ранньобароковий храм видовжений у плані та має стриманий фасад. Південніше стоїть двоярусна дзвіниця з невеликим декоративним ліхтариком. До 1930-х років у костелі перебував чудотворний образ Матері Божої Клеванської, який раніше зберігався у замковій каплиці. Після закриття 1947 року храм десятиліттями стояв порожнім, а 1991 року почалося його відновлення.

На північно-східній околиці Клевані, біля залізничної станції Клевань-2, починається Тунель кохання. Зелену арку утворили дерева та кущі вздовж приблизно чотирикілометрової залізничної гілки Клевань-Оржів. Крони змикаються над рейками і повторюють габарит рухомого складу, утворюю-

чи довгий коридор. Найгустіше листя закриває колію наприкінці весни та влітку, восени зелений коридор змінюється жовтими і мідними барвами.

Що подивитися навколо

Пересопниця. У селі діє культурно-археологічний центр «Пересопниця», присвячений давньому поселенню та Пересопницькому Євангелію XVI ст. В експозиції представлені матеріали археологічних досліджень, історія рукопису та відтворення середньовічної забудови. Актуальну інформацію про графік роботи, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті центру: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Клеванський замок: вул. Замкова, над долиною Стубли. Руїни фортеці, частина приміщень аварійна. Міст, подвір'я та підходи до корпусів доступні; до аварійних приміщень, закритих входів та небезпечних частин руїн заходити не можна. Google Maps

Костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії: вул. Міцкевича, 5. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр у відкриті години храму або за правилами парафії. Google Maps

Церква Різдва Христового: перехрестя вулиць Богдана Хмельницького та Замкової, стара частина Клевані. Діючий храм. Подвір'я доступне; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Тунель кохання: Клевань-2, залізнична гілка Клевань-Оржів біля станції. Залізнична колія діє. Доступ із боку облаштованої доріжки; колія, насип, службові об'єкти та рухомий склад недоступні для відвідування. Google Maps

Дубно

Для чого їхати

Замок князів Острозьких та Любомирських над Іквою і пам'ятки старого центру - головні причини поїздки до Дубна. Тут збереглися Луцька брама, Свято-Миколаївський та Свято-Іллінський собори, Велика синагога, костел святого Яна Непомука, Спасо-Преображенська церква і Свято-Варваринський монастир, а в Сурмичах - дерев'яна Свято-Юріївська церква.

Коротка історія

Археологічні дані вказують на давньоруське поселення у центрі Дубна вже у X-XI ст. Літописна традиція пов'язує місто з 1100 роком, а Іпатіївський літопис згадує його під 1149 роком. У XIII ст. поселення зазнало монголо-татарського руйнування, у XIV ст. Волинь перейшла під владу Литви, а вирішальний підйом Дубна пов'язаний із князями Острозькими. У 1386 році Федір Острозький дістав підтвердження володінь, наприкінці XV ст. місто закріпилося як укріплений центр Острозьких, у 1498 році Костянтин Іванович Острозький дістав грамоту на заснування міста, а в 1507 році Дубно здобуло Магдебурзьке право.

Луцька брама у Дубно

У XVI-XVII ст. Дубно стало укріпленим магнатським містом із замком, брамами, монастирями, торгами і митом. Після Острозьких містом володіли Заславські, Сангушки, Любомирські та інші роди. У XVIII ст. замок поступово переходив від військової ролі до резиденційної, у XIX ст. місто збе-

рігало торгове і військове значення, а XX ст. принесло війни, радянські втручання у пам'ятки та втрату значної частини єврейської громади.

Легенда

Місцевий переказ пов'язаний із Беаткою Острозькою. За замковою традицією, під час татарського нападу 1577 року юна княжна нібито вистрілила з гармати з Дубенського замку і поцілила в татарський табір, допомігши обороні міста.

Опис маршруту містом

Луцька брама стоїть на західному в'їзді до історичного центру Дубна, де колись проходила лінія міських укріплень. Її спорудили наприкінці XV - на початку XVI ст. з каменю та цегли, а наприкінці XVI - на початку XVII ст. надбудували третій ярус. Первісно брама була з'єднана із земляним валом і контролювала дорогу до міста. У 1785 році арковий проїзд замурували, після чого дорогу проклали поруч. Споруда має округлий корпус із товстими стінами та бійницями і належить до рідкісного для Волині типу барбакана. У XIX ст. в її приміщеннях діяла масонська ложа. З боку вулиці видно кам'яно-цегляну кладку, аркові прорізи та надбудовані верхні яруси.

Свято-Миколаївський собор, колишній бернардинський комплекс у Дубно

Поряд із Луцькою брамою розташований Свято-Миколаївський собор, колишній костел бернардинського монастиря. Януш Острозький заснував

монастир 1614 року, а будівництво тривало вже за Заславських, Любомирських та Сангушків. Храм має план тринавної шестистовпної базиліки з нартексом і вежею-дзвіницею. Під костелом містилися крипти з похованнями шляхетських родів Любомирських, Іллінських та Франковських. У другій половині XVIII ст. в інтер'єрі з'явилися рококові вівтарі, над якими працювали майстри кола Іоана Пінзеля, зокрема Франциск Оленський; у храмі також є фрески XVIII ст. У 1875 році комплекс передали православним, у міжвоєнний період повернули бернардинам, за радянської влади використовували як склад, а у 1990-х роках передали православній громаді.

Свято-Іллінський собор 1908 року стоїть на центральній вулиці, неподалік місця, де раніше була дерев'яна церква. П'ятиверхий цегляний храм виконаний у неоросійських та російсько-візантійських формах. До храму прилягає висока дзвіниця, фасади прорізані арковими вікнами та оздоблені декоративними поясами. Головний вхід влаштований з боку центральної вулиці, через що орієнтація споруди відрізняється від звичної для православних храмів.

Синагога у Дубно

Велика синагога XVIII ст. збереглася біля колишньої Ринкової площі на місці давнішого молитовного дому XVI ст. У 1920 році будівлю реконструювали. Усередині великий молитовний зал перекритий склепіннями, які спираються на чотири масивні стовпи. Після Другої світової війни приміщення використовували як склад, у 1980-х роках проводили зовнішні реставраційні роботи. Єврейська громада Дубна була численною і відігравала помітну роль у міській торгівлі.

Біля колишнього Ринку стоїть костел святого Яна Непомука. Нинішній мурований храм сформувався у першій третині XIX ст.: будівництво відновили 1816 року, освячення відбулося 1830 року. Тринавна базиліка має пізньокласицистичний фасад з іонічними напівколонами, трикутним фронтоном та аттиком. Усередині нави перекриті склепіннями. За радянського часу тут працювала спортивна школа, а 1994 року костел повернули римо-католицькій громаді. Від храму коротка стара вулиця виходить у напрямку замку.

Замок у Дубно

Дубенський замок займає східну частину півострова над Іквою. Муровані укріплення заклав на початку XVI ст. князь Костянтин Іванович Острозький, використавши природний захист річки, боліт та широкого каналу. На початку XVII ст. за Януша Острозького західний фронт посилили двома гострокутними бастіонами, куртиною та глибоким ровом. Довжина укріпленої лінії становила близько 330 метрів, рів сягав понад 18 метрів завширшки і близько 14 метрів завглибшки. Ескарп і контрескарп облицьовані пісковиком та вапняком, вище кам'яна кладка переходить у цегляне мурування. Під бастіонами влаштовані склепінчасті каземати, на кутах стоять циліндричні двоярусні сторожові башточки. На північному бастіоні збереглася невелика сторожова вежа Беатка, відома також як Дівоча вежа. Вона виступає над кутом бастіону і була місцем спостереження за підступами до замку.

До двору проходять через браму з ренесансним білокам'яним порталом і трикутним фронтоном. Поряд стоїть двоповерховий прибрамний корпус із

баштою. Палац Любомирських займає північно-східну частину двору над самим берегом Ікви. Його спорудили за проєктом Генрика Іттара з використанням старіших стін та фундаментів, а під час перебудови 1780-х років за участі Доменіко Мерліні в інтер'єрах з'явилися класицистичні риси. З боку двору палац двоповерховий, від річки має три поверхи завдяки високому мурованому цоколю з контрфорсами. Палац Острозьких має трапецієподібний план, два поверхи та високий чотирисхилий дах. У замкових корпусах працюють музейні експозиції. Від бастіонів видно Ікву та низькі береги довкола фортеці.

На південь від центру, серед низької місцевості біля Ікви на місці колишнього острова Кемпа, стоїть Спасо-Преображенська церква 1643 року. Її спорудили при монастирі, заснованому Острозькими у XV ст. Це єдина будівля, що вціліла від монастирського ансамблю. Архітектура храму має риси молдавського конхового типу. У 1833 році церкву оновили, а 1839 року добудували дзвіницю.

В'їзна брама замку у Дубно

Свято-Варваринський жіночий монастир займає споруди колишнього кармелітського комплексу XVII-XVIII ст. Після ліквідації католицької обителі будівлі неодноразово змінювали призначення, у радянський період їх використовували як медичний заклад. Від монастиря залишилися келійні корпуси, мур, в'їзна брама та аркадна галерея.

У передмісті Сурмичі стоїть Свято-Юріївська церква 1700 року. Дерев'яний тризрубний триверхий храм поставлений на кам'яному фундаменті та має низькі підбанники і приплюснуті бані з бароковими покриттями. Поряд споруджена дзвіниця 1869 року з давніми дзвонами. В інтер'єрі є іконостас та ікона, яку пов'язують з Іовом Кондзелевичем.

Що подивитися навколо

Тараканів. Біля села розташований Тараканівський форт, або Нова Дубенська фортеця, велика військово-інженерна споруда кінця XIX ст. Комплекс будували для контролю стратегічного напрямку та залізничної лінії. Тут збереглися земляні вали, каземати, підземні коридори, внутрішні двори та наземні частини. Сьогодні це руїни з вологими проходами, провалами, зарослими частинами та нестійкими конструкціями; безпечний огляд обмежується відкритими частинами форту.

Адреси, сайти і доступ

Дубенський замок: вул. Замкова, 7а. Державний історико-культурний заповідник. Двір, музейні зали та відкриті частини укріплень доступні за правилами заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Луцька брама: вул. Данила Галицького, 32. Збережена оборонна брама. Фасади та арковий проїзд видно з вулиці. **Google Maps**

Свято-Миколаївський собор, колишній бернардинський комплекс: вул. Данила Галицького, 28. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Свято-Іллінський собор: вул. Данила Галицького, 13. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Велика синагога: вул. Кирила і Мефодія, біля колишньої Ринкової площі. Збережена будівля синагоги. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за наявності організованого доступу або дозволу користувача. **Google Maps**

Костел святого Яна Непомука: вул. Князя Острозького, 18. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Спасо-Преображенська церква: вул. Івана Франка, 21б. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Свято-Варваринський жіночий монастир, колишній кармелітський комплекс: вул. Тараса Шевченка, 54. Діючий жіночий монастир. Подвір'я та фасади доступні за правилами обителі; інтер'єри за правилами монастиря. **Google Maps**

Свято-Юріївська церква у Сурмичах: Сурмичі, південна частина Дубна. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. **Google Maps**

Острог

Для чого їхати

На Замковій горі в Острозі збереглися Вежа Мурована, Кругла башта, Богоявленська церква, музейні експозиції та панорама міста. Нижче, у княжому місті над Вілією, розташовані костел Успіння, Свято-Миколаївська каплиця, Луцька і Татарська брами, будинок Шейнерберга, Велика синагога та університетський комплекс у колишньому капуцинському монастирі.

Коротка історія

Острог відомий з 1100 року і виріс над Вілією. Його розвиток визначила династія князів Острозьких, впливова князівська родина Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Замкова гора стала оборонним, адміністративним і родовим центром, а місто в XVI ст. набуло міських привілеїв та перетворилося на важливий осередок Волині.

Вежа Мурована та Богоявленська церква Острозького замку

Культурний підйом Острога пов’язаний з освітою, друкарством і православною традицією ранньомодерної доби. Тут діяла Острозька академія, працювала друкарня, формувалося середовище книжників, богословів і полемістів. У місті існували православні храми, католицькі монастирі, єврейський квартал, міські укріплення та торгові вулиці. У XX ст. частина споруд втратила первісні функції або зазнала руйнувань, але заповідник, музеї та відроджена академія повернули Острогу роль культурного центру.

Легенда

Найвідоміший міський переказ пов'язаний із Великою синагогою. За місцевою традицією, під час воєнних подій 1792 року російські гармаші прийняли будівлю за замок і відкрили вогонь. Синагога нібито вціліла майже неушкоджено, а гарматні ядра після цього залишили як пам'ять про дивовижний порятунок.

Кругла вежа Острозького замку

Опис маршруту містом

Замкова гора зберігає головний княжий комплекс Острога. Від XIV до XIX ст. тут формувався укріплений осередок на місці давньоруського городища XI-XII ст. Найстарішою спорудою комплексу є Вежа Мурована, зведена у другій половині XIV ст. і вперше згадана в документах 1386 року. Це житлово-оборонний донжон із товстими стінами, вузькими прорізами та приміщеннями, пристосованими і для проживання князів, і для захисту під час нападу. Через крутий схил Замкової гори вежа має різну кількість видимих ярусів із різних боків; з нижчої частини міста особливо помітний її кам'яний корпус над схилом. Усередині діє краєзнавча експозиція, присвячена історії Острога, князям Острозьким, міським ремеслам та археологічним знахідкам.

Нову, або Круглу, башту спорудили у 1570-х роках під час пристосування замку до артилерійської оборони. Її циліндричний корпус укріплений контрфорсами, у стінах збереглися бійниці, а верхня частина має ренесансне оформлення. На краю Замкової гори башта контролювала підступи до укріплень із боку схилу. У центрі комплексу стоїть Богоявленська церква, зведе-

на між серединою XV і першою половиною XVI ст. Вона служила родинним храмом князів Острозьких та водночас входила до системи укріплень: у верхній частині були оборонні яруси з бійницями. П'ятибанний хрестовокупольний храм поєднує давньоруську композицію з готичними стрілчастими деталями та ренесансним декором. Біля храму стоїть дзвіниця 1905 року, споруджена під час пізнішого відновлення ансамблю. Із Замкової гори видно нижчу забудову Острога та долину Вілії.

Луцька брама в Острозі

Під Замковою горою розташований костел Успіння Пресвятої Діви Марії. Домініканський осередок у цій частині міста пов'язують із 1440-1442 роками, а важливі перебудови храму відбувалися у 1582 році та наприкінці XIX ст. після пожежі. Сьогодні це діючий римо-католицький храм із лаконічним фасадом, куполом, портиком і пізнішими класичними рисами. Неподалік стоїть Свято-Миколаївська каплиця 1905 року. Її пов'язують із місцем давнішої Миколаївської церкви, яку традиція відносить до найдавніших православних святинь Острога.

Луцька надбрамна вежа XV-XVI ст. стоїть на давній дорозі до Луцька. Оборонна споруда має масивні мури, проїзну арку, залишки барбакана та ренесансний аттик із декоративними зубцями. Вона захищала один із головних в'їздів до Острога і не належала до укріплень Замкової гори. З 1985 року у вежі діє Музей книги та друкарства. Експозиція охоплює стародруки, рукописи, друкарське обладнання, діяльність Острозької академії та видання Острозької Біблії 1581 року. Усередині збереглися склепінчасті приміщення.

У центральній частині Острога збереглася забудова початку XX ст., зокрема будинок Шейнерберга 1910-х років. У різні періоди в кам'яниці місти-

лися друкарня та банківська установа. Еклектичний фасад оздоблений пілястрами, карнизами, симетричними віконними прорізами та класичними деталями. Усередині влаштовують нумізматичні виставки.

Руїни синагоги в Острозі

Татарська надбрамна вежа другої половини XV-XVI ст. контролювала дорогу на Звягель і вхід із боку татарського передмістя, відомого від початку XVI ст. Від споруди збереглися муровані стіни, арковий проїзд і частина барбакана зі слідами руйнувань; товщина мурів добре помітна на відкритих фрагментах. Після відновлювальних робіт у вежі проводять виставки, концерти та інші культурні події.

Велика синагога стоїть у колишньому єврейському кварталі. Будівлю датують 1611-1612 роками, хоча щодо її ранньої історії існують різні версії. Масивна споруда має товсті мури, контрфорси, високі стіни і стриманий декор. Під час небезпеки будівля могла служити укриттям для громади. Із синагогою були пов’язані єшива, рабинська школа, друкарство та діяльність єврейських громадських установ. Відновлення споруди триває з 2010-х років.

Острозька Академія в Острозі

Троїцький монастир-фортеця у Межерічі

Національний університет «Острозька академія» займає колишній монастир капуцинів. Обитель заснували 1720 року, Троїцький костел споруджували у 1750-1778 роках, монастирські корпуси завершували у другій половині XVIII ст. Після відновлення Острозької академії у 1994 році комплекс передали університету. У музеї представлені матеріали з історії освіти, старо-

друки, рукописи та видання, пов'язані з академією князя Василя-Костянтина Острозького та друкарською діяльністю XVI ст. До огляду належать колишні монастирські приміщення, підземелля та діючі навчальні корпуси.

Воскресенську церкву заклали 1903 року, а завершили будівництво близько 1913 року. Цегляний православний храм стоїть на підвищенні неподалік Вілії. Звідси видно Замкову гору, Вежу Муровану, Богоявленську церкву та Круглу башту.

Що подивитися навколо

Межиріч. У селі зберігся Троїцький монастир-фортеця XVI-XVII ст., пов'язаний із князями Острозькими. Комплекс складається з храму, монастирських корпусів, оборонних мурів і башт. Між мурами та давніми валами стоїть вапнякова піч XVII ст. - окрема цегляна споруда з арковими отворами, високим комином і кубічним корпусом.

Новомалин. У селі збереглися руїни замку, заснованого у XIV ст. У наступні ст. твердиню перебудовували на палацову резиденцію, а в одній із башт облаштували каплицю. Під час воєн XX ст. комплекс зазнав значних руйнувань. Нині видно фрагменти мурів, башти та залишки палацових споруд; аварійні частини, осипи та зарослі місця не входять до огляду.

Адреси, сайти і доступ

Замковий комплекс, Вежа Мурована, Кругла башта і краєзнавчий музей: вул. Академічна, 5. Музейний комплекс Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Двір, музейні зали та відкриті частини доступні за правилами заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Богоявленська церква: вул. Академічна, 5в, замковий комплекс. Діючий храм у межах замкового комплексу. Подвір'я та фасади доступні за графіком заповідника; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії: вул. Князів Острозьких, 4А. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Свято-Миколаївська каплиця: вул. Академічна, 12. Діюча православна каплиця. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. **Google Maps**

Луцька надбрамна вежа і Музей книги та друкарства: вул. Чорновола, 5. Музей заповідника. Доступ за графіком музею. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Будинок Шейнерберга: проспект Незалежності, 45. Збережена історична будівля. Фасад видно з вулиці; нумізматичні виставки доступні за режимом установи. **Google Maps**

Татарська надбрамна вежа: вул. Татарська, 73. Фрагментарно збережена міська брама. Фасади, проїзд та відкриті частини видно з вулиці; інтер'єр та події за режимом користувача. **Google Maps**

Велика синагога: вул. Чайковського, 8. Історична будівля синагоги, що відновлюється. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за дозволом користувача або під час організованого доступу. **Google Maps**

Острозька академія і музей історії академії: вул. Семінарська, 2. Діючий університетський комплекс. Подвір'я та відкриті частини доступні за правилами університету; музей за попереднім замовленням. Актуальну інформацію про екскурсії та відвідування музею потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Воскресенська церква: Нове місто, Воскресенське кладовище біля Вілії. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Ізяслав

Для чого їхати

Між Старим і Новим Заславом над Горинню збереглися великі руїни палацово-замкового комплексу. У Старому Заславі стоять фарний костел святого Йоана Хрестителя, Старозаславський замок і бернардинський монастир на високому березі, у Новому Заславі - костел святого Йосифа з колишнім монастирем лазаристів, резиденція Заславських-Санґушків та історико-краєзнавчий музей Ізяславської громади.

Коротка історія

Ізяслав сформувався на обох берегах Горині з двох історичних частин: Старого Заслава і Нового Заслава. Ранні етапи історії міста пов'язують із княжою добою, Погоринням, Острозькими та Заславськими. У пізньому середньовіччі місто стало одним із важливих осередків Волині, а згодом розвинулося як резиденційний центр князівського роду.

Залишки Старозаславського замку у Ізяславі

У XVI-XVIII століттях Ізяслав набув рис магнатського міста: тут діяли фарний костел, бернардинський монастир, Новозаславський замок, палацова резиденція та лазаристський комплекс. Після згасання роду Заславських місто перейшло до Санґушків. Після поділів Речі Посполитої Ізяслав опинився у складі Російської імперії, а частина палацових споруд пізніше використовувалася військовими. Війни, занедбання та радянський період сильно змінили вигляд історичного міста.

Легенда

В Ізяславі переказують про підземні ходи між Старозаславським замком, палацом Санґушків і монастирями. За легендою, перед нападами у підземеллях ховали коштовності власників міста.

Опис маршруту містом

Фарний костел святого Йоана Хрестителя стоїть у Старому Заславі, неподалік колишнього замку. Храм заклали 1599 року, а основні частини споруди сформувалися у першій третині XVII століття. Заславські зводили його як головний парафіяльний костел і родову усипальницю. Про первісний масштаб нагадують високі стіни, видовжена нава, великі віконні прорізи та поєднання готичних і ренесансних деталей. Костел домінував над забудовою Старого Заслава і був однією з головних святинь князівської резиденції. У XX столітті храм закрили, використовували для господарських потреб, після чого він поступово занепав і втратив перекриття та дах. Нині збереглися стіни, віконні прорізи та окремі архітектурні деталі, за якими ще можна уявити висоту нави та довжину колишнього храму. Біля руїн особливо помітні товщина мурів і відсутність даху, через що внутрішня частина споруди залишається відкритою для опадів.

Колишній монастир бернардинів у Ізяславі

Неподалік збереглися залишки Старозаславського замку, який датують XV-XVI століттями. Це був перший укріплений осередок міста і рання рези-

денція князів Заславських. Від комплексу вціліла масивна кам'яна споруда, відома як замкова скарбниця. Її товсті мури, невеликі прорізи, важкі склепіння та підвальні приміщення відповідали оборонним і господарським потребам замку. Тут могли зберігати майно, документи, запаси та цінності власників міста. Палацові приміщення майже не збереглися, тому нині від замку залишилися насамперед скарбниця та сліди колишніх укріплень біля Горині. Фарний костел стоїть неподалік: князівська резиденція була розташована поруч із родовою святинею. Пізніше резиденційний центр перемістився до Нового Заслава, де сформувався значно більший палацово-замковий комплекс.

На високому березі Горині стоїть бернардинський монастир із костелом святого Михайла. Костел, келії, брами та оборонні мури споруджували у 1604-1630 роках. Комплекс має замкнене планування, масивні стіни та башти. Костел домінує над монастирськими корпусами, а довгі фасади келій простягаються над річковою долиною. У XVIII-XIX століттях монастир був помітним релігійним осередком Волині та мав значні земельні володіння. Сьогодні комплекс займає пенітенціарна установа, тому його оглядають із протилежного берега Горині та з мосту між Старим і Новим Заславом. З мосту одночасно видно високий берег, монастирські корпуси, костел, річку та забудову обох історичних частин міста.

Костел святого Йосифа і колишній монастир лазаристів у Ізяславі

Міст через Горинь веде до Нового Заслава. Тут стоять костел святого Йосифа і колишній монастир лазаристів, споруджені у 1748-1751 роках за Павла

Кароля Санґушка. Авторство проєкту пов'язують із Паоло Антоніо Фонтаною. Бароковий костел має симетричний фасад, виразні пілястри, високий фронтон і пластично опрацьовані бічні частини. До храму прилягають монастирські корпуси, що утворюють замкнений ансамбль. Після радянського використання костел повернули римо-католицькій громаді. З боку вулиці видно головний фасад храму, висоту фронтону та протяжність монастирських корпусів, які займають значну частину кварталу. Зовнішній вигляд барокового комплексу середини XVIII століття зберігся переважно цілісним.

У районі впадіння Понори в Горинь розташований палацово-замковий комплекс Заславських-Санґушків. Він формувався кількома етапами: замкова частина від кінця XVI століття, перебудови першої половини XVIII століття і палац Санґушків 1754-1770 років. До комплексу входили палацові корпуси, аркадний двір, міст, службові приміщення та залишки давніших укріплень. Міст вів до внутрішньої частини резиденції, аркадний двір об'єднував палацові корпуси, а давніші укріплення включили до перебудованого ансамблю. Парадні житлові приміщення сусідили з господарськими частинами та залишками замкової забудови. Сьогодні корпуси перебувають в аварійному стані: частина перекриттів і стін втрачена. З доступних підходів видно протяжні руїновані фасади, відкриті віконні прорізи, частини аркадного двору та розташування комплексу біля двох річок. Резиденція Санґушків була значно масштабнішою за Старозаславський замок.

Руїни палацового комплексу Заславських-Санґушків у Ізяславі

Історико-краєзнавчий музей Ізяславської громади створений 2003 року. В експозиції представлені археологічні знахідки, матеріали про Старий і Новий Заслав, етнографію Ізяславщини, князівські роди, міський побут і події XX століття. Тут зберігаються документи, фотографії, предмети повсякденного вжитку та локальні колекції. Окремі матеріали присвячені фарному костелу, замкам, монастирям і палацовій резиденції.

Що подивитися навколо

Велика Радогощ. У селі збереглася дерев'яна Миколаївська церква з окремою дзвіницею XVIII століття.

Мала Радогощ. У селі стоїть дерев'яна Покровська церква з дзвіницею, споруджена близько 1800 року. Обидва села лежать в одному напрямку від Ізяслава.

Адреси, сайти і доступ

Костел святого Йоана Хрестителя: вул. Костельна, 1. Аварійна руїна. Зовнішній огляд можливий; провали та нестійкі частини не входять до огляду. Google Maps

Старозаславський замок: Старий Заслав, біля Горині, поблизу вул. Заславської. Занедбаний. Фасади можна оглянути з відкритих підходів; інтер'єр без облаштованого музейного доступу. Google Maps

Костел святого Михайла і монастир бернардинів: Старий Заслав, вул. Бернардинська, на високому березі Горині. Комплекс займає пенітенціарна установа; вхід закритий. Google Maps

Костел святого Йосифа і колишній монастир лазаристів: вул. Шевченка, 10. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Палацово-замковий комплекс Заславських-Санґушків: біля впадіння Понори в Горинь, у межах Новозаславського замку. Аварійна руїна. Відкриті частини двору та фасадів доступні; провали, нестійкі стіни, перекриття та закриті частини не входять до огляду. Google Maps

Історико-краєзнавчий музей Ізяславської громади: вул. Шевченка, 40-А. Муніципальний музей. Google Maps

Сатанів

Для чого їхати

Над Збручем у Сатанові зосереджені міська брама, оборонна синагога, замкові руїни, Кругла вежа Одровонжів, старий єврейський цвинтар та фігура «Скорботного Ісуса». Окремо цікаві костел Святої Трійці, старі квартали біля Базарної площі та краєвид на долину Збруча.

Коротка історія

Сатанів документально згадується 1404 року як оборонний пункт на шляху татарських нападів. Після 1431 року місто перейшло до Пйотра Одровонжа. У 1528-1530 роках татари кілька разів спалювали Сатанів.

У XVII ст. Сатанів належав Сенявським. У середині XVII ст. місто пережило здобуття козацькими військами, каральну акцію польського гетьмана Марціна Калиновського і загибель мешканців. У 1672 році Сатанів захопили турки. У XVIII ст. місто відбудовувалося, мало ярмарки, ремісників і прикордонну митницю. Після поділів Речі Посполитої Сатанів опинився у складі Російської імперії, а замок утратив військове значення.

Міська брама Сатанова

Легенда

За місцевою легендою, назва Сатанова походить від латинського питання «Sat an non?», тобто «Досить чи йти далі?». Переказ пов'язує цю фразу з римським полководцем Тонілієм, який нібито дійшов до крутого берега

Збруча і запитав воїнів, чи продовжувати шлях. Воїни відповіли «Sat!», і від цього слова переказ виводить назву поселення.

Опис маршруту містом

Міську браму заклали у XV ст. при давньому південному в'їзді до Сатанова, неподалік місця, де струмок Шандрова впадає у Збруч. Вона контролювала дорогу до міських кварталів і захищала підступи з боку річкової долини. У 1724 році великий коронний гетьман Адам Миколай Сенявський відновив браму та додав барокову надбудову. Тоді ж над аркою встановили картуш із родовим гербом Сенявських «Леліва», а нижче - кам'яну плиту з латинським написом від імені Сенявського про оборону Сатанова від татарських нападів і захист дороги до Польщі. Нижній ярус має проїзну арку, а в товстих стінах залишилися бійниці.

Велика оборонна синагога у Сатанові

На пагорбі над Міською брамою розташований старий єврейський цвинтар, один із найдавніших збережених єврейських некрополів Поділля. Серед трави видно мацеви XVI-XVIII ст., частина з яких нахилена або заглиблена в землю. На камені вирізьблено левів, грифонів, ведмедів, корони, рослинні мотиви та інші символи.

На вулиці Базарній розташована Велика оборонна синагога. Її ранню історію пов'язують із межею XVI-XVII ст., а нинішня кам'яна споруда сформувалася на зламі XVII-XVIII ст. Масивні стіни завтовшки понад два метри укріплені контрфорсами. У верхній частині розташовані вузькі амбразури та бойовий ярус, прихований за високим аттиком і призначений для оборони громади під час нападів. У 2013-2015 роках синагогу відреставрували, від-

новивши дах, фасади та частину інтер'єру. Усередині реконструйовано кам'яний арон-га-кодеш 1754 року зі слідами давнього фарбування.

На території лікарні встановлена кам'яна фігура «Скорботного Ісуса» 1653 року, пов'язана з подіями Визвольної війни та загибеллю мешканців Сатанова. Скульптура піднята на високий постамент, а Христос зображений сидячи у позі скорботи. Пам'ятник належить до найдавніших датованих кам'яних скульптур такого типу в Україні та зберігся на своєму історичному місці.

Старий єврейський цвинтар у Сатанові

Поруч зі старим католицьким цвинтарем розташований костел Святої Трійці. Храм пов'язаний із перебудовами Сатанова у XVII-XVIII століттях і, ймовірно, постав на місці давнішої католицької святині. Він видовжений у плані, має стриманий фасад і високий дах. На цвинтарі залишилися поодинокі надгробки та родинні поховання.

Старі вулиці між костелом, синагогою і Сатанівським замком мають окремі кам'яниці, аркові під'їзди, заґратовані вікна, підвальні входи та фрагменти забудови колишнього єврейського кварталу. Частина будинків перебудована, але в нижніх ярусах ще видно старе мурування, кам'яні обрамлення прорізів і господарські приміщення.

За володіння Пйотра Одровонжа збудували круглу кам'яну башту з вузькими бійницями, що передувала пізнішому п'ятикутному замку. Вежа розташована осторонь замкових руїн і є окремою спорудою ранніх міських укріплень.

Кругла вежа Одровонжів у Сатанові

Сатанівський замок

Сатанівський замок займає високий берег Збруча біля колишнього цукрового заводу. Він формувався у XV-XVI століттях, а у XVII ст. Сенявські зміцнювали укріплення. Замок мав п’ятикутний план із баштами на кутах. Кам’яні мури оточували внутрішнє подвір’я, а з боку міста підступи захищали рів і підйомний міст.

До нашого часу збереглися східна башта, рештки двох башт над Збручем та фрагменти мурів. Дві наріжні башти з боку містечка втрачені. Крутий схил над річкою захищав замок зі сходу, тому на цій ділянці укріплення не потребували подвійної лінії мурів.

Печери у Свято-Троїцькому монастирі у Сатанівській Слобідці

У 1899 році біля замкових руїн спорудили цукровий завод, який працював до 2002 року. Частину старих мурів розбирали на камінь для його будівництва, а заводські споруди зайняли ділянки поруч із фортецею. Біля середньовічних укріплень досі видно колишні промислові корпуси та високу цегляну трубу.

Від руїн замку видно долину Збруча, заплаву, протилежний берег і дороги вздовж річки. Нижче через Збруч прокладена дерев'яна кладка в напрямку Калагарівки. З неї видно річку, крутий схил із замковими руїнами та забудову Сатанова над долиною.

Що подивитися навколо

Сатанівська Слобідка. Село розташоване приблизно за 3 км від Сатанова. У монастирському комплексі збереглися Свято-Троїцький монастир, церква Святої Трійці 1654 року, келії, дзвіниця, в'їзна брама, сонячний годинник на стіні храму та печери у вапняковій скелі.

Парк хижаків «Арден». Реабілітаційний центр для диких тварин має вольєри та лісові маршрути для спостереження за тваринами. Актуальну ін-

формацію про графік роботи, благодійний внесок, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Гора Бохіт. Піший вихід від Сатанівської Слобідки проходить через заповідний ландшафт Медоборів і пов'язаний із давнім святилищем та Збручанським ідолом. Для походу потрібні запас часу, вода та взуття для ґрунтових стежок. Актуальну інформацію про маршрут, правила відвідування, супровід і контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці природного заповідника «Медобори»: Офіційний сайт.

Тарноруда. Село лежить на двох берегах Збруча. На лівому березі розташовані костел Матері Божої Святого Скапулярія 1643 року, перебудований 1754 року, та палац Мордвинових XIX ст. На правому березі стоїть костел Святого Станіслава 1816 року.

Адреси, сайти і доступ

Міська брама: вул. Бузкова, 15, південна частина Сатанова, біля Збруча і струмка Шандрова. Збережена оборонна брама. Проїзна арка, фасади та мурування доступні з відкритого простору. Google Maps

Велика оборонна синагога: Базарна площа, 5, Сатанів. Відреставрована синагога-фортеця. Фасади доступні з площі; інтер'єр за домовленістю або під час організованого доступу. Google Maps

Старий єврейський цвинтар: пагорб над Збручем біля синагоги, Сатанів. Історичний некрополь із давніми мацевами. Доступ відкритий; поховання, плити та зарослі ділянки не належать до прогулянкового простору. Google Maps

Фігура «Скорботного Ісуса»: вул. Лікарняна, 18, територія лікарні Сатанова. Збережена кам'яна скульптура. Доступ із дозволених ділянок лікарняної території; службові корпуси та закриті ділянки не входять до огляду. Google Maps

Костел Святої Трійці: вул. Заводська, 24, поруч зі старим католицьким цвинтарем. Діючий католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Кругла вежа Одровонжів: північна частина Сатанова, біля замкових залишків і території колишнього цукрового заводу. Збережена кам'яна оборонна башта, окрема від Сатанівського замку. Фасади видно з відкритого простору; інтер'єр без гарантованого доступу. Google Maps

Сатанівський замок: північна частина Сатанова, високий берег Збруча, територія колишнього цукрового заводу. Руїни замку з фрагментами мурів і колишньою наріжною вежею над Збручем. Мури, башта та заводські корпуси видно з відкритих підходів; аварійні частини, провали, зарослі ділянки та промислові залишки не входять до огляду. Google Maps

Зіньків

Для чого їхати

Замкова гора над Ушицею з баштою, казематами та фрагментами мурів середньовічної фортеці і дерев'яна Михайлівська церква 1769 року в Кривулі - дві найсильніші пам'ятки Зінькова. Між ними збереглися костел Святої Трійці, класицистичний садибний будинок і кам'яниці колишнього ринку, а місцевою гастрономічною традицією залишається чорна ковбаса, копчена на фруктових дровах.

Коротка історія

Зіньків виріс як укріплене подільське містечко над Ушицею. У середині XV ст. тут постав замок Пйотра Одровонжа, а 1458 року містечко отримало магдебурзьке право. У 1524 році татари спалили Зіньків, але замок вистояв. У XVI-XVII століттях твердиня належала Сенявським, у 1672-1693 роках перебувала під владою Османської імперії, а 1768 року стала одним з опорних пунктів Барської конфедерації. У 1843 році маєток перейшов у державну власність, а 1898 року більшість замкових мурів розібрала місцева громада.

Єврейська громада Зінькова відома з письмової згадки 1526 року. У XVIII ст. біля замку сформувався «новий» Зіньків із прямими вулицями, ринком, крамницями та ремісничими дворами. Його головною спорудою була Велика синагога першої половини XVIII ст., одна з найбільших на Поділлі. Під час Другої світової війни синагогу знищили, а значна частина давньої забудови містечка була втрачена або перебудована.

Залишки замку у Зінькові

Легенда

Місцевий переказ пов'язує козацькі хрести на подвір'ї Михайлівської церкви в колишньому передмісті Зінькова, відомому як Кривуля, з нащадками козаків, які нібито жертвували кошти на спорудження храму.

Опис маршруту містом

Центральна вулиця Зінькова проходить долиною Ушиці біля підніжжя Замкової гори. Тут, унизу під замковим мисом, стоїть костел Святої Трійці, а руїни фортеці розташовані вище на вершині схилу. Дерев'яного попередника костелу пов'язують із XV століттям, перший мурований храм постав у XVII ст., а після руйнування 1938 року святиню відновили у 1990-х роках. З боку Замкової гори добре видно видовжений корпус костелу, високу вежу, окрему дзвіницю та долину із забудовою Зінькова за храмом.

Від костелу підйом виходить на вузький мис із залишками Зіньківського замку. Фортеця мала трикутне планування з баштами на кутах, кам'яними мурами, ровом і підйомним мостом. Головний в'їзд містився там, де мис з'єднувався з поселенням, а дві інші сторони захищали круті схили над долиною Ушиці.

Костел Святої Трійці у Зінькові

На краю мису збереглися залишки південної башти, ділянки мурів і казематі. Частина кам'яних конструкцій перебуває нижче сучасного рівня землі, інші відкриті на схилі. На майданчику помітні сліди рову та вцілілих стін. Башта втратила перекриття, але зберегла товсті мури та бійниці.

Із замкового мису видно долину Ушиці, протилежні схили, нижню частину Зінькова та дорогу вздовж річки. Круті береги захищали фортецю з двох боків, тому основні штучні укріплення зосереджувалися біля в'їзду.

Під час татарського нападу 1524 року містечко спалили, але замок вистояв. Сенявські ремонтували та посилювали укріплення, а після Барської конфедерації їх знову поновлювали. У XIX ст. фортеця втратила військове значення. Наприкінці століття її стан ще вважали задовільним, однак 1898 року більшу частину мурів розібрали на камінь.

Садибний будинок у Зінькові

У центральній частині Зінькова стоїть садибний будинок початку XIX ст., у якому нині міститься Зіньківський ліцей. Його звели для князя Людвіка Вюртемберзького, родича Чарторийських і генерала артилерії російської армії. Пізніше тут розміщувалися суд і канцелярія станового пристава, а наприкінці XIX ст. будівля перейшла у державну власність. Симетричні фасади, тосканські колони, балюстрада, високі вікна та стриманий декор зберегли основні риси класицистичної садиби.

Біля колишньої ринкової площі прямі вулиці сходилися серед крамниць, житлових будинків і ремісничих дворів «нового» Зінькова. До 1730 року в цій частині містечка налічувалося понад сорок єврейських будинків, серед них десять крамниць. До нашого часу дійшли окремі старі кам'яниці та проходи до внутрішніх дворів.

Неподалік ринку стояла Велика синагога першої половини XVIII ст. Це була тринавова споруда з високими вікнами та триярусним арон-га-коде-

шем. Її знищили під час Другої світової війни, тому вигляд храму відомий переважно за давніми фотографіями. У Зінькові діяли також два хасидські двори, пов'язані з братами Моше та Пінхасом. Від цієї забудови збереглися будинок цадика Хаїма Гешеля, клойз із дерев'яним ґанком і кілька старих кам'яниць серед пізніших житлових будинків.

Дерев'яна Михайлівська церква у Зінькові

Кривуля, колишнє передмістя Зінькова, лежить за містком у долині Ушиці. На пагорбі стоїть дерев'яна Михайлівська церква 1769 року. Це тризрубний і триверхий храм на кам'яному фундаменті, вкритий ґонтом. Центральний зруб вищий за бічні частини, а три верхи послідовно піднімаються над основними частинами споруди. Темне дерево стін, широкі площини ґонтового даху та відкрите церковне подвір'я дають змогу добре оглянути будову храму з різних боків.

У Зінькові зберігається традиція виготовлення чорної ковбаси. Її підсушують і коптять на фруктових дровах, через що оболонка темніє, а м'ясо набуває виразного димного смаку. Рецепт передають у місцевих родинах, ковбасу роблять невеликими партіями, тому склад, щільність і ступінь копчення можуть відрізнятися.

Що подивитися навколо

Адамівка. У селі збереглася Покровська церква 1773 року, мурований триконховий храм із товстими стінами, вузькими вікнами та залишками

кам'яного муру. До західного фасаду прибудована дерев'яна двоярусна дзвіниця з наметовим завершенням.

Водоспад Бурбун біля села Лисець

Маліївці. У селі стоїть палац Орловських 1788 року, споруджений у формах французького класицизму для Яна Онуфрія Орловського. Навколо зберігся старий пейзажний парк із віковими деревами, ставками та водонапірною вежею, стилізованою під середньовічну башту. Стежка спускається до вапнякової скелі з двоярусними печерними келіями, статуєю святого Онуфрія та штучним водоспадом заввишки близько 18 метрів. Актуальну інформацію про графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт .

Підлісний Мукарів. Костел святого Йосифа Обручника споруджували у 1859-1872 роках із тесаного каменю у формах пізньої неоготики. Головний фасад прикрашають велике вікно-роза, стрілчасті арки та фіали з хрестоцвітами. Храм освятили 1886 року, в інтер'єрі збереглися розписи та вівтар.

Водоспад Бурбун. Біля Лисця, у каньйоні річки Бобрівка, вода падає зі скельного уступу в невелике озеро. Навколо збереглися кам'янисті береги та круті схили.

Адреси, сайти і доступ

Руїни Зіньківського замку: мис над долиною Ушиці у старій частині села Зіньків. Руїни фортеці з баштою, казематами та фрагментами мурів. Доступ відкритий; необ-

лаштовані стежки, край мису, осипи та нестійкі кам’яні частини не входять до огляду. Google Maps

Костел Святої Трійці: стара частина села Зіньків, біля підніжжя замкової гори. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Садибний будинок, нині Зіньківський ліцей: вул. Центральна, 36, село Зіньків. Історична класицистична будівля, діючий навчальний заклад. Фасади видно з відкритих підходів; інтер’єр і навчальна територія за режимом закладу. Google Maps

Михайлівська церква: Кривуля, пагорб над долиною Ушиці, село Зіньків. Дерев’яний храм 1769 року з церковним подвір’ям. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або за домовленістю з громадою. Google Maps

Чорний Острів

Для чого їхати

Головний мотив поїздки до Чорного Острова - компактний ансамбль колишньої ринкової площі, де поруч стоять ратуша-заїжджий двір, Свято-Преображенська церква та ампірний костел Успіння Пресвятої Богородиці. Друга причина - збережений перебудований флігель резиденції Пшездецьких із краєзнавчим музеєм Леоніда Глібова, інтер'єрами колишнього палацу та меморіальною дошкою про перебування Ференца Ліста.

Коротка історія

Перша документальна згадка про поселення належить до 1366 року, коли воно фігурує як Чорний Городок. У другій половині XIV-XV ст. закріпилася назва Чорний Острів. Містечко лежало біля Південного Бугу та Мшанця, серед води, ставів, заболочених ділянок і підвищень, тому ранній розвиток був пов'язаний з укріпленням, торгівлею та дорогами. У 1556 році Чорний Острів отримав магдебурзьке право. У різні періоди ним володіли Новодворські, Свірчі, Вишневецькі та інші шляхетські роди.

Руїни ратуші - караван-сараю у Чорному Острові

Помітний період розвитку пов'язаний із Пшездецькими. Від середини XVIII ст. вони перебудовували центр, підтримували палацову резиденцію, школу, мистецькі збірки та музичне життя. У XIX ст. в Чорному Острові дія-

ли промислові підприємства та училище. У XX ст. частина палацових споруд занепала або змінила функції, храми пережили радянські переробки, а історична забудова старого містечка збереглася фрагментарно.

Легенда

Місцевий переказ пояснює назву Чорного Острова. За легендою, на острові біля річок оселився воєвода Свищ із дружиною, рятуючись від татар. Поселення обвели земляними ровами, але згодом його мешканці нібито вимерли від чуми. Після цього острів стали називати Чорним.

Опис маршруту містом

Огляд починають біля ратуші-заїжджого двору на колишній ринковій площі. Споруду збудували на початку XIX ст. У приземкуватому видовженому корпусі поєднувалися приміщення міської управи, торгові місця, заїжджий двір і кімнати для подорожніх, а на бічних фасадах збереглися колони. Після пожежі 4 липня 2014 року будівля пошкоджена; з площі та прилеглих вулиць видно фасади, колони і зруйновані частини корпусу.

Костел Успіння Пресвятої Богородиці у Чорному Острові

Свято-Преображенську церкву спорудили у 1775-1779 роках коштом греко-католицького священика Іоана Стрельбицького-Жигайла. Мурований

храм має центричну композицію, високий основний об'єм, пілястри на західному фасаді та трикутний фронтон. Усередині зберігається ікона «Пречиста з вишеньками», на якій Богородицю та Ісуса зображено у вишиванках. За місцевим переказом, вишеньки з'явилися на образі після ночівлі паломників у храмі.

Другий храм біля колишньої ринкової площі - костел Успіння Пресвятої Богородиці. Михайло Пшездецький розпочав його будівництво 1797 року, а роботи тривали близько двадцяти років. Храм зведено у формах грецького ампіру; головний фасад виділяє великий портик із вісьмома здвоєними колонами. Первісно фасад доповнювала скульптурна композиція з постаттю Богородиці, ангелами та апостолами Петром і Павлом. Перед костелом був квадратний сквер, обсаджений деревами. У крипті містилася родинна усипальниця Пшездецьких. До 1938 року тут перебував мармуровий надгробок Лаури Пшездецької роботи Віктора Бродзького, який пізніше перенесли до Кам'янця-Подільського. За радянського часу костел використовували як склад, потім як будинок культури, а 1992 року повернули римо-католицькій громаді.

Палацовий флігель Пшездецьких у Чорному Острові

Наприкінці XVIII ст. Михайло Пшездецький почав перебудовувати давній замок на палац. Резиденцію розширювали майже пів століття, і до середини XIX ст. вона набула вигляду великої італійської вілли з неоготичними рисами. За Костянтина Пшездецького у палаці зберігалася велика мистецька колекція. У Білій залі висіли портрет графині Лізи Пшездецької роботи Франца Вінтергальтера та інші родинні портрети, у сусідніх залах зберіга-

ли твори італійських майстрів і скульптуру. Окремою цінністю була велика ікона святого Єроніма, яку приписували Доменікіно.

Навколо резиденції графиня Марія Пшездецька заклала парк, що відділяв палацові корпуси від забудови містечка. Пізніше частину картин і бібліотеку вивезли з Чорного Острова. Від комплексу до нашого часу дійшов лише двоповерховий флігель. Усередині збереглися вестибюль із дерев'яними сходами, стеля з ліпним декором у вигляді зигзагів і Бальна зала з колонами; в оздобленні вціліли колони з коринфськими капітелями. Нині у будівлі працюють музична школа і краєзнавчий музей, а з боку колишнього парку видно протяжний фасад збереженого корпусу.

У 1847 році в резиденції Пшездецьких гостював Ференц Ліст. На фасаді збереженого флігеля встановлена присвячена йому меморіальна дошка. У музейній експозиції представлені матеріали про Леоніда Глібова, який у 1856-1859 роках викладав історію в місцевому повітовому однокласовому народному училищі. За межами ринкової площі та палацового парку збереглися окремі старі садибні будинки.

Що подивитися навколо

Катеринівка. Поблизу села розташований геодезичний пункт Дуги Струве «Катеринівка», що належав до мережі вимірювань XIX ст., за допомогою якої уточнювали розміри та форму Землі.

Гвардійське. У колишньому Фельштині збереглися геодезичний пункт Дуги Струве «Фельштин», мурований костел Святого Войцеха 1753-1791 років і старий єврейський цвинтар.

Адреси, сайти і доступ

Ратуша-заїжджий двір: головна площа Чорного Острова. Пошкоджена історична будівля. Фасади видно з площі; аварійні частини та внутрішні приміщення не входять до огляду. Google Maps

Свято-Преображенська церква: вул. О. Пасічника, 15А. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Костел св. Войцеха у колишньому Фельшині (Гвардійському)

Костел Успіння Пресвятої Богородиці: вул. 1 Травня, 96. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за парафіяльним режимом. **Google Maps**

Палацовий флігель Пшездецьких і краєзнавчий музей Леоніда Глібова: провулок Вовчогоранський, 2. Збережена та перебудована частина колишнього палацового комплексу, нині освітньо-музейна будівля. Фасади доступні; інтер'єри за режимом установи. Актуальну інформацію про контакти та режим доступу потрібно перевірити на офіційній сторінці реєстру музейного фонду: Офіційний сайт. **Google Maps**

Старокостянтинів

Для чого їхати

Головна причина поїздки до Старокостянтинова - замок князів Острозьких із палацовим корпусом, оборонною вежею, мурами, брамою та Троїцькою церквою. Поза замком маршрут охоплює оборонну вежу домініканського монастиря, капуцинський костел, Богородичну церкву, гімназію, водяний млин і набережну зі скульптурами Миколи Мазура.

Коротка історія

На місці давнього городища Кобудь у XIII-XVI століттях сформувалося село Колищенці. 1505 року воно вже згадується в документах, а 1561 року князь Костянтин Острозький придбав ці землі та заснував місто-фортецю Костянтинів, яке того самого року отримало магдебурзьке право.

Замок Острозьких у Старокостянтинові

У 1632 році місто стало Старокостянтиновом після появи Новокостянтинова. У козацьку добу воно було сотенним містом, від 1796 року - повітовим центром. У XIX-XX століттях старий оборонний центр доповнили костели, церкви, промисловий млин, гімназія та військова інфраструктура.

Легенда

У Старокостянтинові переказують про підземний хід між замком князів Острозьких і домініканським монастирем. За легендою, ним могли користуватися під час небезпеки, щоб вийти з укріплення без відкритої брами.

Опис маршруту містом

Огляд починається із замку князів Острозьких на мисі при злитті Случі та Ікопоті. Річки захищали укріплення з двох боків, а з боку міста оборону доповнювали вал, рів і мур. Замок формувався у 1561-1571 роках за князя Василя-Костянтина Острозького як укріплена резиденція та адміністративний центр нового міста. Міські укріплення продовжували його оборону: земляний вал із дерев'яними конструкціями, кам'яні башти та рів захищали Старокостянтинів із сухопутного боку, а три міські брами контролювали дороги до Остропoля, Меджибожа та західних земель. За описом 1636 року в замку було сім великих гармат, 320 рушниць, дві бочки куль, кам'яний пороховий бастіон і двадцять чотири комори із запасами продовольства. Від 1575 року татари не змогли взяти місто приступом, зокрема під час великого нападу 1618 року. У внутрішній частині замку стояла також дерев'яна сторожова вежа, з якої контролювали підступи до міста.

Водяний млин у Старокостянтинові

До замкового двору вели через в'їзну браму з підйомним мостом. Від неї зберігся нижній кам'яний ярус із наскрізним арковим проїздом. Князівський палац має видовжений двоповерховий корпус, поставлений майже впритул до південної берегової лінії. Поруч піднімається двоярусна оборонна вежа з бійницями для фронтального та флангового обстрілу і коронопoдібним аттиком. Із п'яти замкових веж до нашого часу частково дійшли дві,

а від муру, який оточував комплекс, найкраще збереглися ділянки із західного боку. Замковий двір був забудований лише частково: князівський палац, Троїцька церква та оборонна вежа стояли поруч у південній частині мису, тоді як значна частина двору залишалася відкритою.

До палацу прилягає Троїцька церква XVI ст., домова святиня князівської резиденції. Невеликий храм має апсиду і сигнатурку, перекритий циліндричними та хрещатими склепіннями. Наву поділяють простінки, що спираються на чотири стовпи зі стрілчастими арковими прорізами. На південній стіні 1987 року виявили розписи, які пов'язують із князем Василем-Костянтином Острозьким та його сином Олександром. Масивна оборонна прибудова з південного боку храму, нині ризниця, могла бути однією із замкових веж.

У палацовому корпусі діє музей «Старий Костянтинів». Експозиція охоплює історію роду Острозьких, заснування міста, спорудження замку, систему міських укріплень і подальший розвиток Старокостянтинова; у залах представлені плани та реконструкції комплексу. Від краю мису видно Случ, Ікопоть, заплаву та забудову на протилежних берегах. Нижче проходить набережна, звідки проглядаються протяжний фасад палацу, Троїцька церква, оборонна вежа та залишки мурів над водою.

Замкова церква у Старокостянтинові

На набережній біля замкового мису встановлені металеві фігури Миколи Мазура. Скульптури зібрані з промислових металевих деталей і мають фантастичні, подекуди гротескні форми.

На вулиці Івана Федорова збереглися оборонна башта і руїни костелу Матері Божої Громничої. Фундацію домініканського монастиря пов'язують із

Янушем Острозьким і 1613 роком, хоча мурована святиня могла існувати на цьому місці вже на межі XVI-XVII ст. Найповніше збереглася висока шестиярусна вежа-донжон із товстими стінами та бійницями. Її спорудження пов'язують із укріпленням південного оборонного кордону міста у другій половині XVI ст. Яруси сполучали гвинтові сходи в окремій башточці, а товщина стін нижнього рівня сягає 2,8 метра. Поряд збереглися стіни костелу, фрагменти склепінь і давнього мурування.

Оборонна вежа домініканського монастиря у Старокостянтинові

Костел святого Йоана Хрестителя та колишній монастир капуцинів стоять на вулиці Костянтина Острозького. Комплекс заснував Януш Сангушко 1750 року, а костел споруджували у 1754-1778 роках. Костел видовжений у плані; головний фасад членують пілястри та завершує фронтон зі стриманим оздобленням. До храму прилягають корпуси колишнього монастиря.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці розташована на вулиці Михайла Грушевського. Мурований храм звели 1807 року на місці давнішої дерев'яної святині. Церква має симетричну композицію та масивні муровані стіни. Неподалік збереглася Старокостянтинівська гімназія 1905 року.

Палац Чечелів у Самчиках

На протилежному березі Случі стоїть водяний млин, збудований 1905 року для акціонерного товариства Гольдштейна. П'ятиповерховий корпус із червоної цегли має великі віконні прорізи, рівномірний поділ фасадів і риси індустріального модерну. Млин працював до 1986 року. Після тривалого занепаду реставраційні роботи розпочали після 2016 року. З берега біля млина через Случ видно замковий мис із палацом, Троїцькою церквою та оборонною вежею.

Що подивитися навколо

Самчики. У селі зберігся палацово-парковий комплекс Чечеля: палац кінця XVIII - початку XIX ст., флігелі, брама, парк і музейні експозиції. Це найближча до Старокостянтинова садибна пам'ятка. Актуальну інформацію про графік роботи, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт.

Новоселиця. У селі стоїть палац Гіжицького, збудований близько 1820 року в дусі англійської неоготики. У споруді помітні масивний двоповерховий об'єм, стрілчасті мотиви, аркадний під'їзд для карет, тераса та парк.

Адреси, сайти і доступ

Замок князів Острозьких, музей «Старий Костянтинів» і Троїцька церква: вул. Замкова, 1-А та 1/1, мис при злитті Случі та Ікопоті. Частково збережений замковий комплекс; у палацовому корпусі діє музей, Троїцька церква входить до комплексу. Двір, фасади, відкриті частини мурів і музейні приміщення доступні за графіком музею; інтер'єр церкви - у відкриті години храму. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці електронного квитка: Офіційний сайт. **Google Maps**

Набережна зі скульптурами Миколи Мазура: берег Случі біля замкового мису, вул. Замкова. Відкрита набережна з металевими скульптурами. Доступ вільний; слизькі схили, уріз води та технічні зони не входять до огляду. **Google Maps**

Оборонна вежа домініканського монастиря і руїни костелу Матері Божої Громничої: вул. Івана Федорова, 34. Збережена оборонна вежа та руїни колишнього домініканського костелу. Вежу, стіни та фрагменти мурування видно зовні; аварійні частини та нестійкі фрагменти не входять до огляду. **Google Maps**

Костел святого Йоана Хрестителя та колишній монастир капуцинів: вул. Костянтина Острозького, 45. Діючий римо-католицький храм і збережені монастирські корпуси. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години костелу або під час богослужінь. **Google Maps**

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Михайла Грушевського, 51. Діючий мурований храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години церкви або під час богослужінь. **Google Maps**

Старокостянтинівська гімназія: вул. Ессенська, 4. Діючий заклад освіти в історичній будівлі. Фасади видно з вулиці; навчальну територію та інтер'єри відвідують за правилами закладу. **Google Maps**

Старокостянтинівський водяний млин: вул. Кожедуба, 7, берег Случі поблизу гирла Ікопоті. Приватна п'ятиповерхова промислова споруда. Фасади видно з вулиці та берега; інтер'єр без регулярного доступу. **Google Maps**

Антоніни

Для чого їхати

В Антонінах зберігся рідкісний ансамбль колишньої резиденції Сангушків-Потоцьких із фахверковими будинками, брамами, флігелем із возівнею, манежем і старим парком. Палац згорів 1919 року, але на площі Графській та біля ставу досі можна побачити споруди, що обслуговували великий маєток, зокрема колишні гараж, електростанцію, будинок керуючого та житло працівників.

Коротка історія

Поселення вперше згадується 1593 року як Голодиківці, пізніше Голодьки, у володіннях князя Юрія Острозького-Заславського. Після Заславських маєток перейшов до Любомирських, а від 1720 року належав Сангушкам. Назва Антоніни з'явилася 1770 року на честь Антоніни з Дуніних, дружини Ігнація Мальчевського. У цей період на берегах Ікопоті почали формувати палац і парк.

Колишній гараж, зараз - ратуша у Антонінах

У XIX ст. Антоніни стали центром великого маєтку Сангушків, а після шлюбу Марії Сангушківни з Альфредом Потоцьким перейшли до Потоцьких. За Юзефа Миколая Потоцького резиденцію розширювали, а наприкінці XIX ст. перебудували площу перед палацом і спорудили нові житлові та

господарські будинки. У 1918 році Потоцькі залишили маєток, а в серпні 1919 року палац згорів. Уціліли флігель, манеж, брами, парк, фахверкові будинки та частина господарської забудови.

Легенда

Місцевий переказ пов'язує паркову скульптуру «Левиця з левеням» із мисливськими історіями Юзефа Потоцького. За цією версією, після африканського сафарі граф привіз до Антонін левеня, а скульптура відтворює сцену з левицею, яка під час полювання захищала дитинча.

Опис маршруту містом

На площі Графській зосереджена значна частина споруд колишнього маєтку. Найпомітніша з них - гараж та автомайстерня Потоцьких початку XX ст. На фасадах відкритий дерев'яний каркас утворює вертикальні балки, горизонтальні пояси та діагональні розкоси; високий дах доповнює баштова частина. Нині тут працює Антонінська селищна рада. Первісно будівля обслуговувала маєток, який мав автомобілі, кінний завод, електростанцію, майстерні та окремі будинки для працівників.

Брама палацового комплексу Потоцьких у Антонінах

Уздовж площі збереглася фахверкова забудова кінця XIX - початку XX ст. До неї належать житлові будинки персоналу, колишня електростанція з помешканням механіка, будинок ветеринара кінного заводу, магазин 1914 року та інші службові корпуси. Споруди різняться розмірами та призначенням, але на багатьох фасадах видно відкритий дерев'яний каркас, діагональні розкоси, ламані дахи, еркери, балкони та різьблені деталі. У цих будинках мешкали працівники маєтку, працювали технічні служби, адміністрація та торгівля.

До колишньої резиденції Потоцьких ведуть брами, нинішнє оформлення яких сформувалося під час перебудов другої половини XIX ст. та близько 1900 року, коли впорядковували майдан перед палацом. Масивні пілони прикрашені вазами і маскаронами, між ними встановлені секції кованої огорожі. На брамах збереглися герби Потоцьких «Пілява» та герби Сангушків «Погоня». Біля одного з в'їздів стоїть невелика вартівниця.

За брамами містився палацовий комплекс. Пожежа 1919 року знищила головний корпус із десятками житлових і парадних приміщень, бібліотекою та мистецькими колекціями. Навколо нього стояли флігелі, возівні, господарські будівлі та приміщення для персоналу. Від цієї частини садиби залишилися брами на колишніх в'їздах, флігель із возівнею на північному краї двору та манеж біля господарських споруд. Від місця колишнього палацу парк спускається до Ікопоті.

Возівня палацового комплексу Потоцьких у Антонінах

Флігель із возівнею стоїть у північній частині колишньої палацової площі. Муровану споруду початку XIX ст. не знищила пожежа, у якій загинув головний палац. Центральна двоповерхова частина сполучена з нижчими бічними крилами та дугоподібними галереями. Декору на фасадах небагато, оскільки будівлю використовували переважно для службових і господарських потреб. Флігель був звернений до палацового двору, а приміщення возівні містилися ближче до господарської частини садиби.

Поряд зберігся манеж початку XIX ст., призначений для тренування коней і роботи кінного двору. У витягнутій мурованій будівлі був великий зал без внутрішніх перегородок, необхідний для верхової їзди. До кінного господарства належали також стайні, будинок ветеринара та житло працівників. На початку XX ст. неподалік спорудили гараж і автомайстерню для автомобілів власників маєтку.

Антонінський парк простягається від колишньої резиденції до берегів Ікопоті. Його почали формувати у XVIII ст., а за Сангушків і Потоцьких розширювали та впорядковували. Збереглися сім основних алей, старі дерева, відкриті галявини, спуски до ставу та ділянки колишніх садибних насаджень. У 1960 році парк узяли під охорону. Алеї сполучають колишню палацову площу з господарськими спорудами та водоймою, а найстаріші дерева ростуть біля місця, де стояв палац.

Серед паркових алей встановлена скульптурна група «Левиця з левеням». Місцевий переказ пов'язує її з африканським полюванням Юзефа Потоцького та левеням, яке нібито привезли до Антонін. Скульптура стоїть неподалік старих дерев і водойми. Мисливські захоплення Потоцького та історії про екзотичних тварин у маєтку стали основою для місцевого пояснення її сюжету.

Будинок управляючого маєтком Потоцьких у Антонінах

На березі ставу зберігся будинок керуючого маєтком. Над входом зазначена дата 1900. Це велика фахверкова вілла з високим дахом, кількома щипцями, великими вікнами та дерев'яними деталями на фасадах. Тут мешкав керуючий, який відповідав за господарство резиденції та роботу персоналу. Усередині збереглися плитка, печі, дерев'яне оздоблення та столярні вироби початку XX ст. З протилежного берега добре видно будинок над ставом і його високі щипці.

Що подивитися навколо

Ключівка. У селі збереглася дерев'яна Покровська церква 1779 року.

Терешки. Тут стоїть колишній костел 1907-1910 років, який нині використовують як православну церкву.

Адреси, сайти і доступ

Садиба Сангушків-Потоцьких: площа Графська та прилегла частина колишньої резиденції. Палац втрачений; збереглися брами, флігель, манеж, парк і службова забудова. Вулиці, площа та відкриті частини садиби доступні. Google Maps

Флігель палацу і возівня: північна частина площі Графської. Збережена мурована споруда початку XIX ст. Фасади видно з площі; інтер'єри без регулярного доступу. Google Maps

Манеж: площа Графська, біля колишнього палацового двору. Збережена мурована будівля початку XIX ст. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр за режимом користувача. Google Maps

Брами з огорожею: площа Графська, в'їзди до колишньої садиби. Збереглися пілони, кована огорожа, герби та декоративні деталі. Доступ із площі та прилеглих вулиць відкритий. Google Maps

Гараж та автомайстерня: площа Графська, 6. Збережена фахверкова будівля початку XX ст., нині Антонінська селищна рада. Фасади доступні з площі; інтер'єр у години роботи установи. Google Maps

Будинок керуючого маєтком: площа Графська, 7, берег ставу. Збережена фахверкова вілла 1900 року. Фасади видно з вулиці та протилежного берега; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Фахверкова забудова площі Графської: будинки № 4, 11, 21, 26 та інші споруди навколо площі. Житлові, адміністративні та господарські будівлі кінця XIX - початку XX

ст. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та службові ділянки не входять до огляду. Google Maps

Антонінський парк: колишня садиба між площею Графською, ставом і річкою Ікопоть. Старий парк із сімома основними алеями, віковими деревами та галявинами. Основні алеї доступні. Google Maps

Скульптурна група «Левиця з левеням»: Антонінський парк, біля головної алеї та водойми. Збережена паркова скульптура. Доступ із відкритої частини парку. Google Maps

Меджибіж

Для чого їхати

У Меджибожі фортеця стоїть на вузькому мисі між Південним Бугом і Бужком; у її межах збереглися довгі мури, башти, брама, палац Сенявських і замкова церква святого Миколая. Єврейська частина містечка пов'язана зі старим цвинтарем, охелем Баал Шем Това, синагогою Бешта та клойзом Авраама Єгошуа Гешеля. Поза фортецею залишилися руїни фарного костелу, Турецький стовп та старі кам'яниці.

Коротка історія

Меджибіж уперше згадується в Іпатіївському літописі під 1146 роком. Поселення виросло між Південним Бугом і Бужком, що пояснює назву та оборонну роль. Після руйнувань XIII ст. містечко відродилося в литовську добу, а місцеві укріплення поступово отримали кам'яну форму. У 1540 році Меджибіж перейшов до Миколая Сенявського, за якого замок набув ренесансного вигляду і став важливою подільською твердинею.

Панорама замку у Меджибожі

У XVII ст. фортеця пережила війни, козацькі виступи та османський період: у 1672 році вона стала центром Меджибізького санджаку Подільського ейялету. Після повернення під владу Речі Посполитої маєток перейшов до Чарторийських, а після Листопадового повстання XIX ст. його конфіскувала російська влада та перетворила на військове поселення. У XX ст. комплекс використовували утилітарно, з 1968 року тут діє музей, а з 2001 року - державний історико-культурний заповідник.

Легенда

Меджибізький переказ пов'язує містечко з Тадеушем Костюшком. У 1790 році він зупинявся тут і, за легендою, закохався в Теклю Журавську, але її батько не дав згоди на шлюб. Так у місцевій пам'яті з'явилася історія про коротку меджибізьку зупинку майбутнього керівника польського повстання.

Опис маршруту містом

Міст через Південний Буг при в'їзді з боку Требухівців дає перший широкий вид на фортецю. Замок витягнутий уздовж низинного мису між Південним Бугом і Бужком. Бужок впадає у Південний Буг біля замкових мурів, тому русла річок і заболочені заплави захищали кілька підступів до укріплень. З мосту видно видовжений периметр, башти на кінцях мурів і суцільну лінію кам'яних стін над долиною.

Лицарська вежа та замкова церква Меджибозького замку

Замкова брама стоїть з боку суші, там, де дорога підходить до вузького мису. Кам'яні стіни фортеці утворюють клиноподібну форму, повторюючи обриси ділянки між річками. Укріплення розбудовували протягом кількох століть, а головні перебудови XVI ст. пов'язані з родом Сенявських, який надав замку ренесансних рис. Ззовні добре видно масивні мури, підпірні виступи південної стіни, велику східну башту, пристосовану для артилерії, та Лицарську вежу на північному заході. У східній башті збереглися великі отвори для гармат і вузькі бійниці, через які захисники могли вести вогонь по тих, хто наближався до фортеці. У XIX ст., коли в замку розмістили військове поселення, його стіни побілили. Саме з цим часом пов'язане поширене прізвисько Меджибізької фортеці - «Білий лебідь».

Перед брамою з боку суші колись проходив рів, який ускладнював прямий підхід до замку. З інших боків фортецю захищало саме розташування: крутіші береги, русла Південного Бугу та Бужка і заболочені заплави. Потрапити до замку можна було переважно з одного напрямку, через вузьку частину мису, де оборону посилювали брама, рів і кам'яні стіни.

За брамою відкривається великий внутрішній двір із палацом, церквою та будівлями різних часів. Палац Сенявських з'явився у XVI ст., коли замок був одночасно фортецею, родинною резиденцією та місцем управління маєтками. На палаці збереглися зубчасте завершення стін, білокам'яні декоративні деталі, портали та кутові вежі. У нижній частині є приміщення зі склепінчастими стелями. Частину палацу з часом втратили або перебудували, але довгий корпус уздовж двору досі дає уявлення про масштаб резиденції Сенявських і про те, яке місце вона займала всередині фортеці.

Навколо двору стоять інші будівлі, призначення яких не раз змінювалося. У різні часи тут були військові, адміністративні та господарські приміщення, а пізніше частину корпусів пристосували для музею. На фасадах можна побачити старе кам'яне мурування поруч із тинькованими ділянками, замуровані дверні або віконні отвори, пізніші вікна та відновлені частини. Кожна нова функція вимагала перебудов усередині та змін на фасадах, тому корпуси зберігають сліди кількох періодів історії замку. Після часів магнатської резиденції тут діяли військові установи, а нині приміщення використовує історико-культурний заповідник.

Посеред двору стоїть замкова церква святого Миколая. Її спорудження пов'язують із серединою XVI ст., а ремонти та освячення відбувалися у другій половині того самого ст. У різні часи будівлю використовували як православний храм, католицьку святиню, мечеть під час османського панування та знову православну церкву. У зовнішньому вигляді збереглися стримані готичні форми, пізніші барокові деталі, шпилі та фіали, відновлені під час реставрації. Усередині вціліли фрагменти давніх розписів.

Руїни фарного костелу у Меджибожі

Із Лицарської вежі та відкритих ділянок мурів видно злиття Південного Бугу і Бужка, річкові долини, стару частину Меджибожа та дороги, що підходять до фортеці. З боку мурів унизу видно воду, заплаву та береги, а у внутрішньому дворі - палац Сенявських, церкву святого Миколая та музейні корпуси.

Біля дороги між фортецею та колишнім ринком збереглися руїни фарного костелу, відомого також як костел святого Станіслава або Пресвятої Трійці. Від будівлі залишилися стіни без даху, високі стрілчасті вікна, гранчасті частини вівтарної зони та бароковий фронтон із волютами. Поряд стоїть колишня плебанія, а вздовж сусідніх вулиць збереглися кілька старих кам'яниць з арковими вікнами, фрагментами давніх фасадів і внутрішніми дворами.

Історична забудова центру вціліла лише окремими фрагментами. На будинках біля костелу видно аркові прорізи, грубе кам'яне мурування, пізніші прибудови та сліди перебудов XX ст. Частина фасадів закрита новішим тиньком, інші зберегли відкритий камінь або старі віконні обрамлення.

Синагога-клойз Авраама Єгошуа Гешеля у Междибожі

Турецький стовп стоїть біля дороги та мосту. Цегляну колону XVII ст. з арковими прорізами датують часом османського панування в Меджибожі у 1672-1699 роках. Первісне призначення споруди не з'ясоване: її вважають мінаретоподібним знаком, пам'ятною колоною або малою каплицею. На верхівці нерідко влаштовують гніздо лелеки.

Єврейські пам'ятки Меджибожа зосереджені вздовж вулиці Баал Шем Това. Тут стоїть синагога Баал Шем Това, відтворена у XXI ст. за старими фотографіями на місці молитовного дому Бешта. Неподалік розташована синагога-клойз Авраама Єгошуа Гешеля, яку місцева традиція пов'язує з учнями та послідовниками Баал Шем Това. Далі вулиця виходить до паломницьких будівель і старого єврейського цвинтаря.

На цвинтарі похований Ізраель бен Еліезер, знаний як Баал Шем Тов або Бешт, засновник хасидського руху, який помер у Меджибожі 1760 року. Над його могилою споруджено оель, куди приїжджають паломники. Поруч збереглися давні мацеви з різьбленими левами, оленями, глечиками, рослинними мотивами та написами. На частині каменів декор добре помітний, інші втратили окремі написи та орнаменти.

Панорама Сутківців з оборонною Покровською церквою та руїнами замку

Що подивитися навколо

Требухівці. У селі збереглися церква святого Іоана Богослова 1818 року та окрема триярусна дзвіниця, споруджена у 1840-х роках.

Шарівка. На пагорбі над ставом стоїть Покровська оборонна церква з масивними стінами та бійницями. Неподалік розташований костел Матері Божої Святого Розарію, зведений у 1858-1861 роках.

Сутківці. Покровську церкву-фортецю перебудували 1476 року. Храм має тетраконхове планування, бійниці, машикулі, ґонтовий дах, фрагменти розписів XVI ст. та надгробну плиту Івана Сутківського. На сусідньому пагорбі над долиною Ушиці стоять руїни замку, закладеного у XV ст. Федором Сутківським на місці давньоруського городища. У 1623 році твердиню розбудував Олександр Балабан. До нашого часу збереглися східна п'ятикутна башта та фрагменти кам'яних мурів.

Адреси, сайти і доступ

Меджибізький замок, палац Сенявських і замкова церква святого Миколая: вул. Замкова, 1. Збережений комплекс ДІКЗ «Межибіж» із мурами, баштами, палацом, храмом та музейними приміщеннями. Двір, мури, музейні зали та відкриті частини комплексу доступні за режимом заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Панорама фортеці з мосту через Південний Буг: міст при в'їзді до Меджибожа з боку Требухівців. Відкритий міст і берегова ділянка з видом на замковий мис, мури, башти та русла річок. Доступ відкритий; проїжджа частина, узбіччя та уріз води не входять до огляду. Google Maps

Старий єврейський цвинтар з оелем Баал Шем Това: вул. Баал Шем Това, 24. Давній цвинтар, оель Бешта та паломницькі будівлі. Доступ за правилами релігійної громади; окремі паломницькі ділянки можуть бути закриті. Google Maps

Синагога Баал Шем Това: вул. Баал Шем Това, поблизу старого єврейського цвинтаря. Відновлена дерев'яна молитовна будівля. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр за домовленістю з громадою. Google Maps

Синагога-клойз Авраама Єгошуа Гешеля: вул. Баал Шем Това, поблизу паломницького комплексу. Відновлена молитовна будівля. Фасади видно з відкритих підходів; інтер'єр за домовленістю з громадою. Google Maps

Руїни фарного костелу святого Станіслава, відомого також як костел Пресвятої Трійці: стара частина Меджибожа, біля колишньої плебанії та дороги до фортеці. Збереглися стіни, стрілчасті вікна і бароковий фронтон; дах втрачений. Стіни та фасади доступні для зовнішнього огляду; аварійні частини і нестійке мурування не входять до огляду. Google Maps

Турецький стовп: правий берег Південного Бугу, біля дороги та мосту на південний захід від фортеці. Цегляна колона XVII ст. з арковими прорізами. Доступ із дороги або берегової ділянки; проїжджа частина та схили біля води не входять до огляду. Google Maps

Летичів

Для чого їхати

Замково-домініканський комплекс із круглою вежею, фрагментами мурів, костелом Успіння Пресвятої Діви Марії та санктуарієм Летичівської Богородиці є головним мотивом зупинки в Летичеві. Перед вежею стоїть пам'ятник Устиму Кармалюку, а окремо в місті розташовані Михайлівська та Успенська церкви.

Коротка історія

Летичів виріс над річкою Вовк. Місцева традиція пов'язує давню назву Лещин із заростями ліщини, а ранню оборонну історію - з укріпленнями на шляху татарських нападів. Укріплення Летичева згадують з 1411 року.

Наприкінці XVI ст. містечко отримало нову кам'яну фортецю, а поруч сформувався домініканський осередок із костелом Успіння. Культ Летичівської Богородиці зробив Летичів паломницьким місцем. У 1830-х роках містечко увійшло до історії селянського руху Устима Кармалюка.

Легенда

Переказ про Летичівську Богородицю пов'язаний із першими домініканцями. Коли монахи жили в убогій хатині за мурами, уночі над каплицею з іконою нібито спалахнуло сяйво. Містяни подумали, що будівля горить, але побачили світло навколо образу. Після цього Ян Потоцький відкрив домініканцям ворота та передав частину замкової території під монастир.

Опис маршруту містом

Замкова вежа стоїть при головній дорозі поруч із домініканським монастирем. Кругла в плані споруда збереглася разом з окремими ділянками мурів, включеними до монастирського комплексу. Розташування вежі біля дороги та річкової долини відповідало її оборонному призначенню: звідси контролювали підступи до Летичева.

Кам'яний замок спорудили наприкінці XVI ст. за Яна Потоцького на місці давніших дерев'яних укріплень. Летичів неодноразово зазнавав татарських нападів, тому фортеця мала замкнений периметр, товсті мури та вежі на найбільш уразливих ділянках. Повне оборонне кільце не вціліло: кругла башта та прилеглі фрагменти стін залишилися від укріплення, яке займало значно більшу територію.

Замок Потоцьких та пам'ятник Устиму Кармелюку у Летичеві

Нижня частина вежі складена з масивного каменю та майже позбавлена декору. У стінах розміщені бійниці різної форми, пристосовані для спостереження і стрільби. Верхній ярус завершується зубчастою короною. Біля основи видно товщину мурування, стики між різними будівельними періодами та місця, де до башти прилягали втрачені частини фортеці.

Колишній монастир кармелітів у Летичеві

Перед вежею встановлений пам’ятник Устиму Кармалюку, створений скульптором Василем Знобою у 1974 році. Постать повстанця з розірваними кайданами звернена до дороги та замкового комплексу. Кармалюк загинув 1835 року і був похований у Летичеві, тому місто стало одним із головних місць, пов’язаних із його біографією.

За вежею розташований костел Успіння Пресвятої Діви Марії та колишній домініканський монастир. Комплекс виник на початку XVII ст. поруч із замковими мурами. До нього належать костел, монастирські корпуси, внутрішнє подвір’я, підвали та збережені частини давнього оборонного периметра. Замкнений двір обмежений храмом, келіями та кам’яними стінами.

Костел має симетричний бароковий фасад із пілястрами, декоративними лініями, кам’яними вазами та високою центральною частиною над входом. До храму прилягають колишні монастирські келії з підвальними приміщеннями. Головною святинею є образ Летичівської Богородиці.

У XVIII ст. шанування Летичівської Богородиці поширилося далеко за межі містечка. У 1778 році образ урочисто коронували за декретом папи Пія VI. До санктуарію почали прибувати паломники з Поділля та інших земель.

Під час Другої світової війни біля старої замкової вежі діяв табір військовополонених. Після війни монастирські споруди використовували не за первісним призначенням, а релігійне життя комплексу було перерване. Костел повернули громаді 1989 року, після чого почалося відновлення храму та монастирських приміщень. У 2006 році до санктуарію внесли копію чудотворного образу Летичівської Богородиці.

Інтер'єр колишнього костелу кармелітів у Летичеві

Михайлівська церква стоїть серед міської забудови. Храм має товсті муровані стіни, невисокий основний об'єм, вузькі вікна та стримане оздоблення. До старішої частини споруди пізніше прибудували дзвіницю над головним входом. Храм має окреме подвір'я і не належить до замково-домініканського комплексу.

Успенська церква споруджена 1858 року на місці давнішого дерев'яного храму. Будівля має хрестоподібний план, центральний купол, класицистичні пропорції, декоративні кокошники та шатрові завершення. Церква стоїть серед житлової забудови.

Що подивитися навколо

Кудинка. На західній околиці села, в урочищі Вали, збереглося городище літописного міста Кудина IX-XIII ст. Над лівим берегом Південного Бугу видно кілька ліній валів і ровів.

Свічна. Церкву святої Анни спорудили 1731 року з червоної цегли та чорного граніту. Місцеві перекази пов'язують село з перебуванням Устима Кармалюка та його повстанців.

Адреси, сайти і доступ

Летичівський замок: вул. Юрія Савіцького, 10, територія замково-монастирського комплексу. Збереглися кругла вежа та фрагменти мурів. Територія доступна в години роботи комплексу; фасади вежі видно з вулиці та відкритих ділянок. Google Maps

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії та колишній домініканський монастир: у межах замково-монастирського комплексу на вул. Юрія Савіцького. Діючий санктуарій Летичівської Богородиці з костелом і монастирськими корпусами. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години святині або під час богослужінь. Google Maps

Пам'ятник Устиму Кармалюку: площа перед замковою вежею на вул. Юрія Савіцького. Доступ відкритий. Google Maps

Михайлівська церква: вул. Шевченка, 26. Діюча мурована церква з дзвіницею. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Успенська церква: вул. Леоніда Шірпала, 19. Діючий мурований храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Хмільник

Для чого їхати

Над Південним Бугом у Хмільнику поруч стоять палац Ксідо з двома різними фасадами, восьмигранна замкова башта та арковий міст біля води. Річковий фасад палацу має грубе кам'яне облицювання і форми, що нагадують замкову архітектуру, парковий оформлений у неокласицистичних формах. Окремо важливі костел Пресвятої Трійці на вулиці Шевченка та курортна частина Хмільника з радоновими водами, санаторіями і парками.

Коротка історія

Хмільник згадують у зв'язку з литовським періодом Поділля після перемоги Ольгерда над татарами. У 1448 році місто отримало Магдебурзьке право. У XVI ст. Хмільник укріплювали як оборонний пункт на шляху татарських нападів; традиція пов'язує розбудову замку з коронним гетьманом Яном Тарновським і датою 1534, а офіційний реєстр датує збережену башту XVII ст.

Парковий фасад палацу Ксідо у Хмільнику

У 1672-1699 роках Хмільник перебував у зоні османського панування на Поділлі. З цим часом пов'язують переобладнання башти під мечеть і пошкодження католицької святині. У XVIII ст. костел відбудували в барокових формах, а на початку XX ст. на місці давніх укріплень сформувався палацо-

во-парковий ансамбль Ксідо з мостом через Південний Буг. У XX ст. місто набуло репутації радонового курорту.

Легенда

Міський переказ пов'язує будівництво палацу зі шлюбом графа Костянтина Ксідо та Катерини Левашової на початку XX ст. За цією версією, різне оформлення фасадів відповідало частинам садиби: річковий бік нагадував укріплену резиденцію, а фасад, звернений до парку, отримав неокласицистичні форми.

Опис маршруту містом

На вулиці Шевченка, на невеликій ділянці над Південним Бугом, поруч розташовані палац Ксідо, замкова башта, арковий міст та вхід до парку. Парковий фасад резиденції звернений до верхньої частини садиби, річковий бік виходить до води та мосту. Башта стоїть поряд із палацом, але належить до значно давніших міських укріплень.

Річковий фасад палацу Ксідо у Хмільнику

Палац споруджували для графа Костянтина Ксідо за участю архітектора Івана Фоміна у 1910-х роках, а в реєстрових і довідкових матеріалах часто зазначено 1916 рік. Будівля постала на території колишнього замку, між берегом Південного Бугу і садибним парком. Палац та сусідня замкова башта мають різне походження, призначення та час спорудження.

Річкова сторона палацу має грубе кам'яне облицювання, нерівну фактуру стін і форми, близькі до романтизованої замкової архітектури. Парковий фасад побудований на симетрії, колонаді та неокласицистичних пропорціях. Частину первісних деталей втрачено або змінено, проте збереглися кам'яне облицювання річкового боку, світліший парковий фасад і колонада.

Поруч стоїть башта Хмільницького замку, окрема оборонна споруда, яка існувала задовго до появи палацу Ксідо. Збережену башту датують XVII століттям, тоді як заснування давнішого замку пов'язують із 1534 роком та укріпленнями, зведеними за Яна Тарновського. Споруду могли неодноразово перебудовувати, тому в її муруванні поєднані частини різного часу.

Вежа замку у Хмільнику

Башта має восьмигранний план, товсті стіни, бійниці та контрфорси. Розташування біля річки давало змогу контролювати переправу, дорогу та підступи до укріпленої частини Хмільника. Під час османського панування 1672-1699 років споруду пов'язують із використанням як мечеті. Після повернення міста під владу Речі Посполитої башту пристосовували до інших потреб, зокрема церковних і господарських.

Арковий міст через Південний Буг розташований нижче палацу. Його спорудили як частину садибного комплексу початку XX ст., а в офіційному реєстрі зазначено 1916 рік. Арки піднімаються над руслом і з'єднують палац з парком на протилежному березі.

Костел Пресвятої Трійці стоїть на вулиці Шевченка. Історію парафії відлічують від 1603 року, коли у Хмільнику існувала дерев'яна католицька святиня. Храм постраждав у період османського панування та подальших

воєн. У 1728 році його відбудували у мурованих барокових формах, і саме ця дата зазначена в офіційному обліку пам'ятки.

Костел Пресвятої Трійці у Хмільнику

Храм має базилікальне планування, центральну і бічні нави, склепіння та симетричний головний фасад. Зовнішнє оздоблення стримане, без великої кількості скульптурних деталей. Усередині ряди опор відокремлюють центральну наву від бічних. За радянської влади храм закривали, згодом його повернули римо-католицькій громаді.

Вулиця Шевченка з'єднує костел із палацом Ксідо та замковою баштою над Південним Бугом. Між ними переважає пізніша житлова та громадська забудова.

Курортна частина Хмільника розташована осторонь старого центру. Її розвиток пов'язаний із відкриттям і використанням радонових вод, навколо яких у XX ст. сформувалися санаторії, лікувальні корпуси та парки.

Що подивитися навколо

Іванів. У колишньому Янові зберігся замок-палац Холоневських, перебудований близько 1780 року на основі давнішої фортеці. Від укріплень залишилися три квадратні наріжні башти та окремі ділянки старого мурування. Поруч стоїть костел Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії 1780 року, споруджений при бернардинському монастирі коштом Саломеї Холоневської.

Замок Холоневських у Іванові

Гущинці. На схилі над Південним Бугом стоїть палац Гіжицьких-Абамеліків першої половини XIX ст. Збереглися занедбаний класицистичний корпус із портиком та частина колишнього садибного парку.

Адреси, сайти і доступ

Палац Ксідо: вул. Шевченка, 1. Збережений палацовий корпус початку XX ст. над Південним Бугом. Фасади видно з вулиці, парку та берегових ділянок; інтер'єр доступний за умовами користувача будівлі. Google Maps

Башта Хмільницького замку: вул. Шевченка, 1, поруч із палацом Ксідо. Збережена восьмигранна башта колишніх укріплень. Фасади видно з боку палацу, вулиці та річкового берега; інтер'єр доступний за умовами користувача або власника. Google Maps

Арковий міст через Південний Буг: біля палацу Ксідо, між садибною ділянкою та парком. Збережений міст початку XX ст. Береги та підходи доступні; проходити мостом можна лише відкритими дозволеними ділянками, не виходячи на проїжджу частину, аварійні місця та до урізу води. Google Maps

Костел Пресвятої Трійці: вул. Шевченка, 7. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Браїлів

Для чого їхати

У Браїлові збереглися колишній тринітарський монастир Потоцьких, костел на замчищі, дві синагоги та садиба фон Мекк із музеєм Петра Чайковського. У долині Рову розташовані палацовий парк зі ставками, млин 1846 року, стара електростанція та Скеля Чайковського.

Коротка історія

Браїлів виріс у долині Рову, біля впадіння Браги, на шляхах між Поділлям, Брацлавщиною та торговими дорогами ранньомодерного часу. Початок місцевих укріплень частина джерел пов'язує з 1440 роком, а певніша міська історія починається з XVI ст. та згадки 1594 року. Поселення пов'язують із родиною Печихвостських, обороною від татарсько-турецьких нападів і замком, який контролював місце між річками.

У XVII ст. Браїлів був укріпленим містечком Брацлавщини, а в добу Хмельниччини згадується як сотенне місто. Після занепаду укріплень у XVIII-XIX ст. містечко розбудовувалося навколо монастиря, костелу, садиби біля Рову та торгових вулиць. Наприкінці XIX - на початку XX ст. поряд із храмами та садибою діяли синагоги, млини та інші промислові споруди.

Костел Пресвятої Трійці у Браїлові

Легенда

Місцевий переказ називає Скелю Чайковського місцем, де композитор відпочивав під час перебування в маєтку фон Мекк. За переказом, він приходив сюди під час прогулянок над Ровом.

Опис маршруту містом

Костел Пресвятої Трійці, нині Санктуарій Ісуса Назарянського, споруджували у 1852-1879 роках на місці колишнього замку. Від укріплень не збереглося башт або мурів; храм стоїть на підвищенні між річковими долинами. Костел видно з центральних вулиць Браїлова. Високий корпус має великі віконні прорізи, рожево-білий фасад і вежоподібне завершення.

"Нова" синагога у Браїлові

Уздовж головних вулиць збереглися окремі кам’яні та цегляні будинки XIX - початку XX ст.; суцільна забудова цього періоду втрачена. Частина будинків поставлена вздовж дороги і має внутрішні подвір’я. У Браїлові збереглися також дві синагоги.

Стара синагога є червоноцегляною спорудою межі XIX-XX ст. Будівля занедбана, проте на фасадах збереглися кутові пілястри, обрамлення вікон і частина декоративного мурування. Нова синагога початку XX ст. стоїть на закритому промисловому підприємстві біля монастирської брами. Її пісочно-цегляний фасад прикрашають пілястри, карнизи, фігурні віконні обрамлення та знак Давида у верхній частині. Стара та Нова синагоги належали до різних молитовних осередків єврейської громади Браїлова.

Свято-Троїцький Браїлівський жіночий монастир діє в колишньому тринітарському комплексі. Його спорудили у 1767-1778 роках коштом Потоцьких, а 1783 року освятили монастирський храм. Після польського повстання 1830-1831 років католицьку обитель закрили. До Браїлова перенесли православний жіночий монастир, який до того діяв у Вінниці, після чого частину приміщень і храм пристосували до нового обряду.

Колишній тринітарійський монастир у Браїлові

Монастирські корпуси оточують внутрішній двір. Над головним входом збереглася барокова дзвіниця-башта тринітарського періоду. До комплексу належать храм, келії, брама, мур і господарські приміщення. У фасадах і муруванні збереглися деталі XVIII ст. поряд із пізнішими православними перебудовами.

Садиба фон Мекк розташована на вулиці Чайковського. У 1868 році маєток придбав інженер і залізничний підприємець Карл фон Мекк, причетний до будівництва залізниці Жмеринка - Одеса. Наприкінці 1860-х років тут спорудили двоповерховий палац у класицистичних формах. Під час Другої світової війни будівлю сильно пошкодили, після відбудови фасади спростили. На розі корпусу збереглася декоративна башта над основним дахом.

Палац графіні фон Мекк у Браїлові

У палаці діє музей Петра Чайковського і Надії фон Мекк. Композитор кілька разів відвідував Браїлів у 1878-1880 роках і працював у маєтку над музичними творами. Надія фон Мекк багато років підтримувала його матеріально та листувалася з ним. На початку 1880-х років у її родині працював молодий Клод Дебюссі.

Навколо палацу зберігся парк із каскадом трьох штучних ставків. Алеї проходять між старими деревами, садибним корпусом, прибрамною сторожкою та водоймами. Через протоку між ставками перекинутий декоративний місток, який видно з головної паркової алеї. У долині Рову біля парку збереглися промислові споруди XIX і початку XX ст.

Водяний млин 1846 року стоїть на березі Рову. На іншому березі збереглися руїни ще одного млина та будівля старої електростанції. Звідси видно річку, палацовий парк, забудову Браїлова та схили долини.

Палацовий парк з містком у Браїлові

Скеля Чайковського розташована в урочищі Володимирська дубина над Ровом. Зі скелі видно долину Рову, палацовий парк, стару забудову Браїлова та протилежний берег. До скелі веде стежка від берега.

Що подивитися навколо

Межирів. У колишньому містечку збереглися костел Вознесіння 1794 року, будівля синагоги та старі вапнякові печі.

Чернятин. Садиба Вітославських XIX ст. складається з неоготичного палацу, господарських споруд і старого парку. Палац вирізняють декоративні башти, кам'яні леви біля парадного входу, різьблені кам'яні вази та каплиця з готичним порталом і балконом. Палац використовує Чернятинський фаховий коледж ВНАУ; доступ до корпусу і території потрібно уточнювати на офіційному сайті коледжу: Офіційний сайт.

Селище, колишній Черленків. Над Південним Бугом стоять руїни Черленківського замку з двоярусною шестигранною баштою та рустованими кутами. На початку XIX ст. башту перебудували на родинний склеп Щеньовських. Біля дороги збереглися руїни дзвіниці монастиря, у якому в різний час діяли домініканці та василіани.

Жмеринка. Залізничний вокзал спорудили у 1899-1904 роках і відкрили 1904 року. Неподалік стоїть неоготичний костел святого Олексія 1904-1910 років, а навколо станції збереглися квартали забудови початку XX ст.

Палац Вітославських у Чернятині

Адреси, сайти і доступ

Костел Пресвятої Трійці, Санктуарій Ісуса Назарянського: вул. Чайковського, 4. Діючий римо-католицький храм на місці колишнього замчища. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Свято-Троїцький Браїлівський жіночий монастир: вул. Монастирська, 1. Діючий монастир у колишньому тринітарському комплексі. Подвір'я, фасади та храми доступні за правилами обителі. Google Maps

Палацово-парковий комплекс фон Мекк, музей Чайковського і фон Мекк: вул. Чайковського, 13. Відновлений палац із музейною експозицією, парком, ставками та садибними спорудами. Музей доступний за графіком; парк відкритий у години, визначені установою. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. Google Maps

Стара синагога: поблизу вул. Монастирської. Занедбана червоноцегляна споруда межі XIX-XX ст. Фасади видно з вулиці; аварійні частини та інтер'єр не входять до огляду. Google Maps

Нова синагога: територія закритого промислового підприємства біля монастирської брами. Історична будівля початку XX ст. у задовільному стані. Фасад видно ззовні;

на підприємство та в інтер'єр можна потрапити лише з дозволу користувача. Google Maps

Водяний млин: при в'їзді до Браїлова з боку Жмеринки, біля русла Рову. Збережена будівля млина 1846 року. Фасади видно з дороги; інтер'єр доступний за погодженням із користувачем будівлі. Google Maps

Скеля Чайковського: урочище Володимирська дубина, над берегом Рову. Скельний виступ із видом на річкову долину. Доступ стежкою з боку берега; круті схили, осипи та уріз води не входять до огляду. Google Maps

Бар

Для чого їхати

У міському парку над Ровом збереглися замчище, насипи та фрагменти мурів фортеці, пов'язаної з Боною Сфорцою, Гійомом де Бопланом і подіями Барської конфедерації. У центрі міста розташовані Покровська церква з келіями, неоготичний костел Святої Анни, Успенський собор, будинок родини Коцюбинського та Барський історичний музей.

Коротка історія

Бар виріс із давнього Рова на річці Рів. Місто, відоме від початку XV ст., лежало на правому березі річки, у напрямку теперішніх Чемерисів-Барських. У XV ст. Рів належав шляхетським родам, серед яких згадують Реїв та Одровонжів, пережив татарські спустошення, а в 1530-х роках перейшов до королеви Бони Сфорци. У 1537 році вона викупила місто, доручила спорудити замок на лівому березі Рову, а 1540 року нове укріплене місто отримало назву Бар на честь італійського Барі та міські привілеї.

Руїни замку та колишній монастир кармелітів у Барі

У XVII-XVIII ст. Бар залишався важливим укріпленим містом Поділля та пережив козацькі війни, польсько-османське протистояння і воєнні події XVIII ст. 1768 року саме тут виникла Барська конфедерація, спрямована проти політичного впливу Російської імперії та короля Станіслава Августа По-

нятовського. Після руйнувань XVIII ст. військове значення Бара зменшилося, а в забудові міста дедалі більшу роль відігравали храми, монастирі, адміністративні споруди та торгові будинки.

Легенда

Місцевий переказ про назву Бара пов'язує Бону Сфорцу з пам'яттю про її італійське Барі та задумом неприступної фортеці над Ровом. За переказом, королева не хотіла пов'язувати назву нового міста з болотистою місцевістю: Бар мав означати тверду опору, важкий горішок для ворогів і ключ до Східного Поділля.

Опис маршруту містом

На Монастирській вулиці стоїть Покровська церква з келіями колишнього монастиря. Ранні католицькі осередки Рова пов'язують із кармелітами, а 1616 року староста Станіслав Жолкевський заснував у Барі єзуїтський монастир і колегіум. Після руйнувань середини XVII ст. муровані корпуси відбудовували та розширювали у 1701-1787 роках. Після ліквідації ордену єзуїтів будівлі передали василіянам, пізніше тут діяв православний Покровський монастир, а нині частину комплексу займають сестри бенедиктинки-місіонерки.

Панорама Бару

З Монастирської вулиці видно келійний корпус із храмовою частиною, внутрішній двір і надбрамну дзвіницю з червоної цегли, споруджену 1908 року. На фасадах збереглися пілястри, профільовані карнизи, обрамлення вікон і масивний виступ церкви. Корпуси простягаються вздовж берега Рову.

У міському парку над Ровом збереглися низькі фрагменти кам'яних мурів, насипи та нерівності колишніх укріплень. Поруч проходить берег ставу. У XVII ст. на цьому місці стояла одна з найбільших бастіонних фортець Речі Посполитої на Поділлі.

Першу фортецю нового Бара спорудили за наказом Бони Сфорци у 1538-1539 роках. Її звели з дубових зрубів на лівому березі Рову, куди перенесли укріплений центр із давнього міста Рів. Фортеця мала подвійні дерев'яні стіни, заповнені землею, п'ять двоповерхових башт і головну браму з каплицею та дзвоном. На початку XVII ст. дерев'яні укріплення вже не відповідали розвитку артилерії. За великого коронного гетьмана Станіслава Конецпольського замок перебудували з каменю та землі за бастіонною системою.

Костел Святої Анни у Барі

Проєкт нової фортеці пов'язують із французьким інженером Гійомом Левассером де Бопланом. Укріплення мали чотирикутний план із наріжними бастіонами, високими валами та ровами. Фортеця контролювала дорогу, переправу через Рів, став і підступи до міста. У 1648 році Бар захопило козацьке військо Максима Кривоноса. Після штурму 1768 року замок утратив

значну частину укріплень. Став і заболочена долина Рову прикривали фортецю з боку річки та ускладнювали підхід до мурів.

За кількасот метрів від залишків фортеці стоїть костел Святої Анни. Мурований храм завершили 1811 року, а у 1902-1906 роках перебудували в неоготичних формах. Головний фасад має дві високі вежі, стрілчасті вікна, вертикальні декоративні смуги та рельєфні деталі. Вежі костелу видно з парку, прилеглих вулиць і берегів ставу.

На костельному подвір'ї встановлені фігура Богородиці та пам'ятник святому Яну Непомуку. Напроти храму стоїть старий садибний будинок, який місцева традиція пов'язує з родиною Михайла Коцюбинського. У XIX ст. його орендував батько письменника, який служив чиновником у Барі. Одноповерховий будинок занедбаний, але зберіг давні розміри та планування.

Один із старих будинків у Барі

Кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці розташований неподалік костелу. Мурований храм звели у 1755-1757 роках на місці давнішої Троїцької церкви. У XIX ст. собор закрили через тріщину в куполі, а в 1838-1851 роках провели тривалий ремонт. Після перебудов храм отримав нове завершення купола та триярусну дзвіницю.

Палац Чихачова у Митках

Біля майдану Святого Миколая збереглися окремі житлові та громадські будинки кінця XIX - початку XX ст. Серед них є одноповерхові споруди з простими карнизами, кутові кам'яниці та будинки з віконними обрамленнями.

На самому майдані працює Барський історичний музей. Експозиція охоплює історію давнього Рова, заснування нового Бара Боною Сфорцою, будівництво фортеці, події Барської конфедерації та подальший розвиток міста. Окремі розділи присвячені археологічним знахідкам, місцевій кераміці, ремеслам, одягу, побутовим речам і подіям XX ст. У залах представлені документи, старі фотографії та предмети з Барщини, пов'язані із замчищем, храмами, монастирем і міським побутом.

Що подивитися навколо

Митки. Палац адмірала Миколи Чихачова спорудили у 1904-1905 роках із жовтої цегли. В архітектурі поєднані неоготичні та неороманські мотиви: башточки, аркові прорізи, балкони і рельєфний декор. Навколо палацу збереглися залишки садибного парку.

Маньківці. Мурований костел Святої Трійці збудували у 1786-1789 роках коштом Йосифа Дембського. Храм має пізньобарокові форми з рисами раннього класицизму. Будівля стоїть у центрі села без даху та перекриттів, але зберегла зовнішні стіни, віконні прорізи та головний фасад.

Адреси, сайти і доступ

Барський замок, залишки фортеці: вул. Віктора Буняковського, 7, міський парк над річкою Рів. Збереглися фрагменти мурів і насипи на місці замчища. Доступ через міський парк відкритий; схили, осипи та нестійкі ділянки мурування не входять до огляду. **Google Maps**

Костел Святої Анни: вул. Святого Миколая, 12. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці: вул. Святого Миколая, 22. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Покровська церква з келіями: вул. Монастирська, 55. Діючий монастирський комплекс із храмом, келіями та надбрамною дзвіницею. Подвір'я, фасади та храм доступні за правилами обителі. **Google Maps**

Будинок, пов'язаний із родиною Михайла Коцюбинського: вул. Святого Миколая, 30, Бар. Занедбана одноповерхова садибна будівля. Фасад видно з вулиці; аварійні частини, подвір'я та інтер'єр не входять до огляду. **Google Maps**

Барський історичний музей: майдан Святого Миколая, 19. Діючий міський музей. Актуальну інформацію про контакти та години роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Барської міської ради: Офіційний сайт. **Google Maps**

Шаргород

Для чого їхати

Шаргород має рідкісний для східного Поділля збережений фрагмент штетла: оборонну синагогу 1589 року, вулиці з одноповерховими будинками, дерев'яними ганками, крамничними фасадами та старими дворами. За кілька кварталів від єврейської частини розташовані залишки замку Яна Замойського, костел святого Флоріана Шарого та Свято-Миколаївський монастир із давньою школою.

Коротка історія

Ранню історію місцевості пов'язують із поселенням Князівська Лука, яке 1383 року литовський князь Вітовт надав Василю Карачевському. У наступні ст. місце згадували як Карачеву Пустинь. Новий етап настав 1579 року, коли король Стефан Баторій наказав великому канцлерові Яну Замойському звести тут фортецю. 1585 року замок почали будувати за участі італійського архітектора Бернардо Морандо. Місто назвали на честь Флоріана Шарого, покровителя роду Замойських, а 1588 року Шаргород отримав Магдебурзьке право, герб, дозвіл на торги та ярмарки. Після цього в місті оселилася єврейська громада, яка невдовзі спорудила синагогу.

Синагога у Шаргороді

У XVII ст. фортеця не раз зазнавала ударів. 1595 року її пошкодили загони Северина Наливайка, 1648 року Шаргород взяли козаки Максима Кривоноса, а 1672-1699 років місто перебувало під османською владою та мало назву

Кучук-Істанбул. Після повернення Поділля до Речі Посполитої Шаргородом володіли Конєцпольські, Любомирські, Сосновські, Сангушки та Потоцькі. У XVIII-XIX століттях замок утратив військове значення, частину його території зайняв монастир із бурсою, а центр міста зберіг синагогу, костел, монастирські мури та житлову забудову єврейського містечка.

Легенда

Міський переказ пов'язує Шаргородську синагогу з Баал Шем Товом, засновником хасидизму, який у першій половині XVIII ст. нібито проповідував у цій божниці.

Опис маршруту містом

Шаргородська синагога стоїть на вулиці Княгині Ольги. Її спорудили 1589 року, невдовзі після надання місту Магдебурзького права. Будівлю включили до оборонної системи Шаргорода, тому вона має масивний мурований корпус, товсті стіни та компактне завершення. Головний молитовний зал оточують нижчі прибудови, де містилися жіночі приміщення та школа-хедер для хлопчиків. Фасади завершені профільованим карнизом і фігурним аттиком із кутовими вежами, вікна розташовані у глибоких нішах, а в товщі стін були влаштовані сходи на дах.

Колишній єврейський квартал у Шаргороді

Головний зал поділяли чотири опорні стовпи на дев'ять частин, перекритих склепіннями. На стовпах збереглися фрагменти декоративного ліплення кінця XVIII - початку XIX ст. Під час османського панування 1672-1699

років синагогу використовували як мечеть, а після повернення Шаргорода під владу Речі Посполитої будівля знову стала юдейською святинею. У XX ст. богослужіння припинили, приміщення переобладнали для виробництва. Над навколишньою забудовою досі видно аттик і кутові вежі.

На початку XX ст. євреї становили близько 70 відсотків населення Шаргорода, володіли крамницями, готелями, майстернями та складами. Довкола синагоги досі є одноповерхові глинобитні будинки з дерев'яними ганками, поставлені торцем до дороги. У приміщеннях з боку вулиці працювали крамниці та ремісничі майстерні, житлові кімнати і господарські прибудови займали вузькі видовжені ділянки позаду них. Частина будинків має високі чотирисхилі черепичні дахи, значно вищі за стіни. Колишні корчми та заїзди можна розпізнати за ширшими фасадами, наскрізними воротами і великими внутрішніми дворами.

На окремих будинках збереглися дерев'яні двері, ганки, піддашшя та ряди невеликих вікон. Частину садиб перебудували або обклали новими матеріалами, до інших додали пізніші прибудови; деякі будинки занедбані.

Ренесансна кам'яниця Шаргородського замку

На мисі між Мурафою та Мурашкою збереглися залишки замку Яна Замойського. Фортецю заклали 1585 року за проєктом Бернардо Морандо, архітектора резиденції Замойських у Замості. Замок мав п'ять веж-бастіонів, мури з масивного пісковику, укріплений внутрішній двір із контрфорсами та житловий корпус, споруджений за ренесансними італійськими зразками. Сусідні пагорби давали противнику верхню позицію для обстрілу, тому замок постраждав уже під час воєн кінця XVI ст.

Від колишніх укріплень уціліли невелика башточка, окремі відтинки мурів і кам'яні стіни з контрфорсами, які видно з дороги в напрямку Джурина. Найповніше збереглася двоповерхова ренесансна кам'яниця з житлової частини фортеці. На рівні горища видно амбразури, навколо кількох вікон залишилися кам'яні обрамлення. Пізні перебудови змінили планування, віконні та дверні отвори і покриття даху.

Фасади ренесансної кам'яниці частково вкриті тиньком, частково залишають відкритим давнє мурування. До старих стін прилягають побутові добудови, вікна та двері пристосовані до житлового використання. Первісне оздоблення майже втрачене, хоча лишилися окремі кам'яні деталі. Розрізнені мури належали до оборонної частини замку, а кам'яниця була його житловим корпусом.

Костел святого Флоріана Шарого у Шаргороді

Костел святого Флоріана Шарого розташований за кілька кварталів від залишків замку. Ян Замойський заклав храм 1595 року. Шаргород і костел отримали ім'я Флоріана Шарого, родового покровителя Замойських. Первісний костел був тринавною базилікою. У 1791 році його перебудували в барокових формах, а 1899 року провели наступну значну реконструкцію. Подвір'я оточує мурована огорожа з бароковою брамою. Головний фасад має хвилясті завершення бічних нав, високий центральний аттик, пілястри та профільовані карнизи. На подвір'ї стоїть фонтан кінця XVIII ст., виконаний у народній манері.

В інтер'єрі костелу збереглися розписи кінця XIX ст. роботи художника А. Тенчинського, чотирнадцять горельєфних композицій XIX ст., дві де-

рев'яні скульптури XVIII ст. та старий орган. У сакристії міститься портрет Яна Замойського із зазначенням дат його життя і смерті. Костел діє як парафіяльна святиня.

Навпроти костелу розташований Свято-Миколаївський чоловічий монастир. Монастирська громада існувала від XVII ст., а 1747 року за Станіслава Любомирського обитель перенесли до Шаргорода з Калинівки. У цей період нею опікувалися василіяни. Близько 1782 року Юзеф Сосновський передав ченцям руїни замку та кошти на спорудження монастиря і школи-бурси. Після поділів Речі Посполитої комплекс став православним. Тут діяли духовна семінарія та училище, у яких навчалися Степан Руданський і Михайло Коцюбинський.

Свято-Миколаївський чоловічий монастир у Шаргороді

У центрі монастирського двору стоїть Миколаївський собор 1829 року, споруджений у класицистичних формах. Його фасади мають симетричну композицію, стриманий декор і великі аркові вікна, а в інтер'єрі збереглися настінні розписи XIX ст. Церкву Архістратига Михаїла облаштували 1874 року в перебудованій монастирській трапезній. До неї прилягає братський корпус 1833 року. У монастирі є прибрамний корпус із дзвіницею XVIII ст. Уздовж межі збереглися мури та кутова вежа, що походять із давнішої забудови цієї ділянки.

Що подивитися навколо

Мурафа. Домініканський монастир заснували 1627 року, а сучасний костел Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії спорудили у 1789-1797 роках. Збереглися двовежовий пізньобароковий храм, келії, шестигранна вежа та ділянки мурів із бійницями.

Домініканський монастир у Мурафі

Лядова. За монастирською традицією, скельну обитель заснував 1013 року преподобний Антоній Печерський. У вапняковому схилі над Дністром розташовані печерні келії, храм, печера Антонія та оглядовий майданчик над річкою. Актуальну інформацію про доступ, паломницький прийом і контакти потрібно перевірити на сторінці монастиря Могилів-Подільської єпархії: Офіційний сайт.

Буша. Від фортеці XVI-XVII ст. збереглася кам'яна вежа, що пережила руйнування міста 1654 року. Поруч розташовані скельний храм із Бушанським рельєфом, Музей археології, цвинтар із кам'яними хрестами та етнографічні музеї. Актуальну інформацію про графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Шаргородська синагога: вул. Княгині Ольги, 2. Збережена оборонна синагога, частина будівлі занедбана. Фасади видно з вулиці та подвір'я; інтер'єр за попереднім погодженням із користувачем або громадою. Google Maps

Залишки єврейського кварталу: вулиці довкола Шаргородської синагоги, вул. Княгині Ольги та прилеглі подвір'я. Історична житлова і крамнична забудова колишнього штетла. Фасади, ганки, дахи та проходи у двори видно з вулиць; приватні подвір'я та житлові частини не входять до огляду. Google Maps

Замкові залишки з ренесансною кам'яницею: вул. Замкова, пагорб біля дороги в напрямку Джурина. Збереглися фрагменти мурів, башточка та житлова кам'яниця колишнього замку. Мури і кам'яницю видно з вулиці та відкритих ділянок; житлова частина, приватні двори та аварійні фрагменти не входять до огляду. Google Maps

Костел святого Флоріана Шарого: вул. Героїв Майдану, 216. Діючий римо-католицький храм із мурованою огорожею, брамою та подвір'ям. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Свято-Миколаївський чоловічий монастир: вул. Соборна, 207. Діючий монастирський комплекс із двома храмами, братським корпусом, брамою-дзвіницею, мурами та кутовою вежею. Територія, подвір'я, фасади та храми доступні за режимом обителі. Google Maps

Могилів-Подільський

Для чого їхати

Могилів-Подільський стоїть на Дністрі навпроти молдовських Атаків. У центральній частині поруч розташовані музей «Українська витинанка», Миколаївська церква, Георгіївський собор, історико-краєзнавчий музей у колишній купецькій садибі та будинок поштмейстера. У сусідній Немії збереглися палац Потоцьких-Крассовських і дерев'яна церква Святої Параскеви Сербської 1775 року з дзвіницею біля берега Дністра.

Коротка історія

Місто виросло на дністровському березі, де переправа і торгівля пов'язували Поділля з землями за рікою. Ранню історію місця пов'язують із поселенням Іванківці, а назву Могилева - з молдавським господарем Єремією Могилою. На початку XVII ст. місто перейшло до кола Потоцьких і розвивалося як торговий осередок над Дністром.

У XVII-XVIII століттях Могилів-Подільський переживав війни, зміну влад і прикордонні конфлікти. У XVIII-XIX століттях у місті сформувалися головні храми, купецька забудова, ремісничі осередки та багатонаціональні громади. Після входження до Російської імперії Могилів став повітовим центром Подільської губернії, а залізниця 1892 року посилила його торгове значення. XX ст. принесло революції, радянську владу, репресії, Другу світову війну, окупацію та післявоєнне промислове зростання прикордонного міста.

Музей «Українська витинанка» у Могилеві-Подільському

Легенда

З дерев'яною церквою Святої Параскеви в Немії пов'язують переказ про німу дівчинку з родини місцевого власника. За легендою, після її смерті батько поставив храм на пам'ять про доньку, а назву Немії почали пояснювати цією історією.

Опис маршруту містом

На Вірменській вулиці, у Центрі народної творчості, міститься музей «Українська витинанка». В експозиції представлені подільські паперові витинанки з рослинними орнаментами, симетричними композиціями, святковими сюжетами та роботами місцевих майстрів. Одні твори виконані з одного складеного аркуша, інші складаються з кількох кольорових елементів. Тут показані техніка вирізання, традиційні способи оздоблення житла та сучасні роботи майстрів Могилева-Подільського.

Кілька будинків кінця XIX ст. збереглися вздовж Вірменської вулиці. Невисокі кам'яні та цегляні споруди поставлені в одну лінію з тротуаром. Назва вулиці пов'язана з вірменською громадою, представники якої займалися торгівлею і ремеслами та користувалися шляхами вздовж Дністра.

Стара забудова Могилева-Подільського

На Соборній площі стоїть Миколаївська церква. Мурований храм спорудили 1754 року за участю болгарської, сербської та молдавської громад міста. Церква має масивний основний корпус, високий дах і дзвіницю над західною частиною. Стіни майже позбавлені дрібного декору, тому добре помітні пропорції будівлі, товщина мурів та великі площини фасадів. Це одна з

найдавніших збережених церков Могилева-Подільського, споруджена в період, коли дністровська торгівля приваблювала вихідців із балканських та придунайських земель.

На Володимирській вулиці розташований Могилів-Подільський історико-краєзнавчий музей. Він займає колишню купецьку садибу початку XX ст. з головним корпусом і флігелями. Фасад зберіг риси заможного міського будинку періоду активної торгівлі на Дністрі. Експозиція охоплює археологічні знахідки, історію міських громад, місцеві ремесла, купецький побут, події XX ст. та розвиток прикордонного міста.

На вулиці Київській збереглася колишня поштова споруда, відома як будинок поштмейстера. Її звели на початку XX ст., коли Могилів-Подільський був повітовим адміністративним і торговим центром. Кам'яниця має декоративно оформлений фасад, високі прямокутні вікна, виразний карниз і більшу висоту, ніж сусідні житлові будинки. На початку XX ст. через місто проходили поштові маршрути, залізниця та торгові потоки між Поділлям і землями на протилежному березі Дністра.

Від центральних кварталів вулиці спускаються до Дністра. З берега видно широке русло річки, міст, прикордонні споруди та забудову Атаків на молдовському березі. Біля переправи розвивалися торгівля, склади, ремісничі квартали та транспортні шляхи Могилева-Подільського. Від вузької прибережної смуги забудова піднімається схилами, а дороги з'єднують переправу з центральними кварталами. Дністер служив транспортною артерією, торговим шляхом і державним кордоном.

Вілла пошмейстера у Могилеві-Подільському

Неподалік від берега, на Грецькій вулиці, стоїть Свято-Георгіївський кафедральний собор. Храм споруджували у 1809-1819 роках для грецької громади міста. Головний фасад оформлений у класицистичних формах: перед входом розташований чотириколонний портик, стіни мають чіткий поділ, а дзвіниця стоїть окремо від основного корпусу.

На проспекті Незалежності зберігся ДОТ №112, споруджений 1931 року як частина Могилів-Ямпільського укріпленого району. Залізобетонний корпус має амбразури, внутрішні приміщення та товсті стіни, розраховані на тривалу оборону. Споруда належить до військової історії міжвоєнного часу, коли Дністер став укріпленою прикордонною лінією.

У сусідній Немії, що простяглася вздовж Дністра на південний захід від Могилева-Подільського, на Параскеївській вулиці стоїть дерев'яна церква Святої Параскеви з дзвіницею 1775 року. Храм належить до найдавніших збережених споруд села. Дерев'яна дзвіниця поставлена окремо від церкви, тому з вулиці видно обидві частини ансамблю, дерев'яні стіни храму, дах і церковне подвір'я. Святиня розташована серед невисокої сільської забудови неподалік долини Дністра, за кілька кілометрів від центральної частини Могилева-Подільського.

У центральній частині Немії зберігся палац Потоцьких-Крассовських початку XIX ст. Одноповерховий квадратний у плані будинок має класицистичний фасад із чотириколонним портиком і бельведер над центральною частиною. Нині у колишньому палаці міститься Немійська гімназія.

Вид на меандр Дністра та Молдову біля села Бронниця

Що подивитися навколо

Бронниця. Над вигином Дністра розташовані садиба Вітгенштейна, Бронницький парк і залишки старої садибної забудови. Парк заклали в середині XIX ст. на схилах над річкою; збереглися старі дерева, алеї та стежки.

Поблизу міститься печера Бабина дюрка, а з верхніх ділянок села видно русло Дністра та протилежний молдавський берег.

Озаринці. На підвищенні над річкою Немійкою стоять залишки Озаринецького замку XVII ст., відомого також як Турецька фортеця. Збереглися фрагменти укріплень, замковий майданчик і перепади рельєфу колишньої оборонної ділянки. З пагорба видно долину Немійки та забудову села.

Серебринці. У селі зберігся палац Чацького кінця XVIII ст. Садибний корпус належить до резиденцій польської шляхти Могилівського Подністров'я.

Адреси, сайти і доступ

Музей «Українська витинанка» і Могилів-Подільський центр народної творчості: вул. Вірменська, 17/17. Діюча культурна установа з музейною експозицією. Доступ у години роботи або за попередньою домовленістю. Актуальну інформацію про контакти та режим доступу потрібно перевірити на офіційній сторінці Могилів-Подільської міської ради: Офіційний сайт. **Google Maps**

Миколаївська церква: площа Соборна, 4. Діючий мурований храм XVIII ст. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Могилів-Подільський історико-краєзнавчий музей: вул. Володимирська, 6. Діючий музей у колишній купецькій садибі. Актуальну інформацію про контакти та режим доступу потрібно перевірити на офіційній сторінці Могилів-Подільської міської ради: Офіційний сайт. **Google Maps**

Будинок поштмейстера: вул. Київська, 41. Збережена історична кам'яниця початку XX ст. Фасад видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. **Google Maps**

Свято-Георгіївський кафедральний собор і дзвіниця: вул. Грецька, 8. Діючий храмовий комплекс грецької громади. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Дністровський берег і вид на Атаки: набережна та берегова ділянка біля мосту через Дністер. Відкритий берег із видом на річку, міст, прикордонні споруди та молдовський берег. Доступ відкритий; прикордонні, технічні, службові ділянки та уріз води не входять до огляду. **Google Maps**

ДОТ № 112 Могилів-Ямпільського укріплення: просп. Незалежності, 267. Збережена залізобетонна оборонна споруда. Фасади та амбразури видно з відкритих підходів; інтер'єр за попереднім погодженням. **Google Maps**

Церква Святої Параскеви з дзвіницею: вул. Параскевська, 18, с. Немія. Дерев'яний храмовий ансамбль 1775 року. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Палац Потоцьких-Крассовських: вул. Юності, 22, с. Немія. Колишня садибна резиденція початку XIX ст., у будівлі якої нині міститься навчальний заклад. Фасади доступні для огляду ззовні; інтер'єр за режимом навчального закладу. Google Maps

Тульчин

Для чого їхати

Тульчин починається з палацового ансамблю Потоцьких, пов'язаного зі Станіславом Щенсним Потоцьким і Тарговицькою конфедерацією. Центральний корпус, флігелі, галереї та парадний двір становлять найбільшу класицистичну резиденцію Правобережної України. Окремо Тульчин цікавий місцями Миколи Леонтовича та історією «Щедрика».

Коротка історія

Перші письмові згадки про Тульчин належать до початку XVII ст., коли поселення фігурує також у зв'язку з назвою Нестервар. У XVII ст. місто мало укріплення, пережило події Хмельниччини, входило до Брацлавського полку, а згодом знову повернулося під владу Речі Посполитої. У 1672-1699 роках ця частина Поділля перебувала під османською владою, після чого Тульчин повернувся під польську владу.

Панорама палацового комплексу Потоцьких у Тульчині

Наприкінці XVIII ст. Станіслав Щенсний Потоцький зробив Тульчин своєю резиденцією. Місто отримало Магдебурзьке право, а 1792 року стало місцем, пов'язаним із Тарговицькою конфедерацією. У XIX-XX століттях Тульчин зберіг значення адміністративного та культурного осередку. З містом пов'язаний Микола Леонтович, який жив і працював тут у 1908-1921 роках.

Легенда

За міським переказом, палац Потоцьких сполучав із домініканським костелом підземний хід, настільки широкий, що Станіслав Потоцький нібито міг проїхати ним у кареті, запряженій кіньми.

Опис маршруту містом

Головний корпус палацу Потоцьких почали споруджувати 1781 року, основні роботи завершили наступного року, а весь ансамбль облаштовували до 1785-го. Авторство проєкту пов'язують із французьким архітектором Лакруа. Уже з підходу добре видно масштаб задуму: перед палацом розгортається великий парадний двір, з боків якого стоять два флігелі, а між ними та центральним корпусом простягаються закруглені галереї.

Головний палац Потоцьких у Тульчині

Найзручніше оглядати ансамбль із середини двору. Перед вами буде довгий двоповерховий палац із десятьма колонами в центрі фасаду та балконом над ними. По обидва боки стоять флігелі з колонами, трикутними заве-

ршеннями фасадів і балконами. На правому флігелі зверніть увагу на родинний герб Потоцьких «Пилява». Саме з цієї точки добре видно, наскільки великим був комплекс і як усі його частини були побудовані навколо парадного двору.

Особливо цікаві довгі галереї між палацом і флігелями. Колись вони служили оранжереями, а з боку двору були відкриті рядами арок. За палацом лежав великий парк, який утратив значну частину первісного планування. Тому головне в Тульчині сьогодні збереглося саме навколо парадного двору: центральний палац, обидва флігелі, галереї та масштаб колишньої резиденції Потоцьких.

Колишній домініканський костел, нині собор Різдва Христового у Тульчині

Соборна вулиця сполучає резиденцію Потоцьких із колишнім домініканським комплексом. Уздовж неї збереглися окремі старі міські будинки, фрагменти єврейської забудови та цегляна споруда з готичними мотивами. У 2018 році тут створили «Леонтович Арт-квартал»: паркани та фасади розписали сюжетами, пов’язаними з музикою і театром, а вздовж вулиці встановили металеві скульптури.

На протилежному кінці Соборної стоїть колишній домініканський костел святого Станіслава, будівництво якого розпочали 1784 року. Храм призначали також для поховань родини Потоцьких, а від палацу до нього колись вела пряма алея. Костел поставили на підвищенні, тому він добре по-

мітний ще на підході. Пізніші перебудови змінили зовнішній вигляд фасаду, але збереглися головна частина храму та частина колишніх монастирських корпусів.

Обов'язково зайдіть усередину, якщо храм відкритий. Тут добре видно масштаб колишнього костелу: широку центральну наву, оздоблене квадратними заглибленнями склепіння, ліпний декор та високі колони. Після придушення польського повстання 1830-1831 років комплекс передали православній церкві та перебудували для православного богослужіння. Нині тут діє собор Різдва Христового.

Костел Матері Божої Святого Розарію у Тульчині

Малий палац Потоцьких, який у краєзнавчих описах називають також Новим палацом, стоїть на вулиці Миколи Леонтовича. Будівлю датують 1782 роком і пов'язують із класицистичною забудовою Тульчина. Нині в ній працює Тульчинський фаховий коледж ветеринарної медицини. Корпус має стримане фасадне оформлення.

Костел Матері Божої Святого Розарію спорудили на початку XX ст. У його архітектурі використані мотиви тюдорівської готики: стрілчасті віконні прорізи, вертикальні членування фасаду, цегляний декор і ступінчасті завершення. Невелику сигнатурку над дахом добудували пізніше.

Особняк Розенфельда у Тульчині

Особняк Розенфельда на вулиці Леонтовича спорудили 1912 року для Юлії, доньки одного з найбагатших тульчинських купців. Нині в будівлі міститься місцевий відділ державної реєстрації актів цивільного стану. Над входом влаштований балкон, фасад завершують декоративні фронтони та зубчастий парапет, а на розі піднімається кругла башта.

Інші міські будинки кінця XIX - початку XX ст. збереглися вздовж вулиці Леонтовича. Музей-квартира Миколи Леонтовича розташована в будинку, де композитор жив у тульчинський період. Тут він викладав спів, керував хорами та працював над обробками українських народних пісень. Експозиція містить матеріали про його життя, педагогічну діяльність, хорову роботу та історію «Щедрика», який згодом став одним із найвідоміших українських музичних творів у світі.

Тульчинський краєзнавчий музей міститься у старому класицистичному особняку. Він зберігає матеріали про історію міста, палацовий ансамбль і родину Потоцьких, місцеві громади, народне мистецтво та Миколу Леонтовича. В експозиції представлені археологічні знахідки, документи, старі фотографії, предмети міського побуту, зразки декоративного мистецтва та матеріали про розвиток Тульчина у XIX-XX століттях.

Палац Бахметьєвих-Протасових в Тиманівці

Що подивитися навколо

Тиманівка. На південно-східній околиці села стоїть занедбаний палац Бахметьєвих-Протасових XIX ст. У 1830-х роках маєток перейшов до Олексія Бахметьєва, а після пожежі 1845 року резиденцію перебудували з використанням неоготичних форм. Збереглися палацовий корпус, брама, ганок, балкон, місток до парку, флігель і господарські споруди.

Шпиків. Замок-резиденцію Свейковських спорудив Леонард Свейковський 1760 року в барокових формах. Чотири корпуси оточували квадратний двір, а на кутах стояли шестигранні вежі. До нашого часу збереглися велика надбрамна вежа та одна кутова вежа з шоломоподібним завершенням.

Адреси, сайти і доступ

Палац Потоцьких: вул. Незалежності, 19. Збережений палацовий ансамбль; частину приміщень використовує навчальний заклад. Парадний двір, фасади та відкриті частини комплексу доступні; корпуси за режимом навчального закладу. Актуальну інформацію про доступ до корпусів та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті Тульчинського фахового коледжу культури: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колишній домініканський костел, нині собор Різдва Христового: вул. Миколи Леонтовича, 41. Діючий православний храм у колишньому домініканському комплексі.

Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Малий палац Потоцьких: вул. Миколи Леонтовича, 55. Будівлю використовує Тульчинський фаховий коледж ветеринарної медицини. Фасади видно з вулиці; інтер’єр за режимом коледжу. **Google Maps**

Костел Матері Божої Святого Розарію: вул. Миколи Леонтовича, 78. Діючий римо-католицький храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Особняк Розенфельда: вул. Миколи Леонтовича, 62. Збережений міський особняк, у якому міститься відділ державної реєстрації актів цивільного стану. Фасади видно з вулиці; інтер’єр у години роботи установи. **Google Maps**

Музей-квартира Миколи Леонтовича: пров. Леонтовича, 12-б. Меморіальний музей композитора. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Тульчинський краєзнавчий музей: вул. Ростислава Покиньчереди, 1. Діючий міський музей. Актуальну інформацію про графік роботи і екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці Тульчинської міської громади: Офіційний сайт/. **Google Maps**

Брацлав

Для чого їхати

Брацлав приваблює Замковою горою над Південним Бугом, де зберігся рельєф давнього укріплення і краєвид на долину річки. У центрі та біля Бугу розташовані костел Матері Божої Святого Скапулярію, Миколаївська церква, старий єврейський цвинтар із могилою рабі Натана Штернгарца, особняк Шойхета та промисловий комплекс млинів Солітермана.

Коротка історія

Брацлав стоїть на Південному Бузі, у давній прикордонній зоні Східного Поділля. Початки поселення іноді відносять до XII ст., але надійні письмові згадки належать до XIV ст. Після перемоги над ординцями на Синіх Водах Поділля перейшло до князів Коріятовичів, із якими пов'язують укріплення на Бузі. У 1390-х роках замок контролював великий князь литовський Вітовт. Поселення потерпало від татарських нападів, відбудовувалося, переходило між литовською та польською владою, а 1569 року стало центром Брацлавського воєводства та отримало магдебурзьке право.

Костел Матері Божої Святого Скапулярію у Брацлаві

У XVII ст. Брацлав був пов'язаний з козацькими війнами, Брацлавським полком і боротьбою за Поділля між Річчю Посполитою, козацькою державою, Османською імперією та Московією. Після перенесення воєводського центру до Вінниці місто втратило частину політичної ваги, але зберегло то-

ргову, сакральну та багатонаціональну роль. У XIX ст. Брацлав став провінційним містечковим центром з костелом, православними церквами, єврейською громадою, млинами, пивоварнею та особняками. XX ст. принесло радянське закриття святинь і втрати частини історичної забудови.

Легенда

У брацлавській хасидській традиції переказують історію першої зустрічі рабі Натана Штернгарца з рабі Нахманом. Коли рабі Нахман оселився в Брацлаві, молодий Натан із Немирова приїхав до нього разом із товаришем. Ще до цієї зустрічі Натан бачив сон про духовного наставника, а коли вперше побачив рабі Нахмана, упізнав у ньому чоловіка зі сну. Після цього він став найближчим учнем, записувачем і поширювачем учення, завдяки чому назва Брацлава залишилася в історії хасидизму далеко за межами Поділля.

Опис маршруту містом

У центральній частині Брацлава стоїть костел Матері Божої Святого Скапулярію. Мурований храм споруджували у 1862-1884 роках, а 1889 року освятили. Він постав на місці давніших католицьких святинь тринітаріїв і парафіяльної громади Брацлава. За радянської влади костел закрили, приміщення переобладнали під Будинок культури, а згодом повернули римо-католицькій громаді.

Особняк Шойхета у Брацлаві

Костел має великий цегляний корпус, високий головний фасад, рівні ряди вікон і товсті муровані стіни. Первісні вежі та фасадні скульптури не збереглися, тому сучасний вигляд храму стриманіший за проєкт XIX ст.

Миколаївська церква заходиться у центральній частині містечка. Її будівництво відносять до XIX ст., а в пам'яткоохоронному переліку зазначено 1890 рік. Кам'яний храм має хрещатий план, трикутні фронтони, круглі вікна та восьмигранний барабан. Пропорції окремих частин і завершення центральної частини повторюють прийоми традиційних дерев'яних церков.

Серед міської забудови кінця XIX - початку XX ст. вирізняється особняк Шойхета, який належав ювеліру Абраму Шойхету. Будинок пов'язаний із заможною єврейською частиною населення Брацлава. Житловий корпус із декоративним фасадом виходить на вулицю, а позаду розташоване садибне подвір'я.

Неподалік стоять будівля гімназії 1913 року, особняк кінця XIX ст. на вулиці Незалежності та стара аптека біля колишньої базарної площі. Ці споруди належали до освітньої, торгової та житлової забудови містечка напередодні Першої світової війни.

Могила рабі Натана Штернгарца на Замковій горі у Брацлаві

На Набережній біля Південного Бугу стоїть будівля пивоварного заводу кінця XIX ст. Цегляний корпус належить до часу, коли в Брацлаві розвивалися переробні підприємства, що використовували зерно, воду та іншу місцеву сировину.

Замкова гора піднімається над Південним Бугом. Кам'яні мури Брацлавського замку не збереглися, але рельєф укріпленої ділянки досі виразний: пагорб над річкою, круті схили, прилеглі яри та долина Бугу. Тут містилося

городище X-XI ст., а пізніше замок XIV-XVI ст. Люстрація 1552 року описувала укріплення між ярами, які захищали підходи до нього з кількох боків.

Із Замкової гори видно Південний Буг, Набережну та нижні квартали Брацлава. Річка забезпечувала поселення водою, слугувала транспортним шляхом і захищала один із боків укріплень. Із вершини пагорба контролювали переправи та дороги, що наближалися до міста.

Млиновий комплекс Солітермана у Брацлаві

Поблизу Замкової гори розташований старий єврейський цвинтар із могилою рабі Натана Штернгарца. Він помер 1844 року, був головним учнем рабі Нахмана з Брацлава, записував його бесіди та поширював учення. Над могилою споруджено оель, а на схилі збереглися старі мацеви.

Могила Натана Штернгарца стала місцем паломництва послідовників рабі Нахмана. Надгробки стоять на нерівному схилі, частина написів пошкоджена часом.

Млини Солітермана біля Південного Бугу зведені наприкінці XIX - на початку XX ст. та пов’язані з підприємцем Яковом, або Янкелем, Солітерманом. До комплексу входять млинові, складські та допоміжні корпуси різної висоти з цегляними фасадами, високими стінами та великими віконними прорізами. Розташування на березі річки було зручним для роботи млинів і транспортування сировини. Частина споруд досі використовується, інші мають пошкоджені дахи, вікна та фасади.

Адреси, сайти і доступ

Костел Матері Божої Святого Скапулярію: вул. Героїв України, 1. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Свято-Миколаївська, 33. Діючий мурований храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Особняк Шойхета: вул. Гагаріна, 12. Збережена міська садиба, яку використовує установа. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом установи. Google Maps

Будинок гімназії: вул. Шкільна, 7. Збережена історична освітня будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Історичний особняк: вул. Незалежності, 30. Збережена міська будівля кінця XIX ст. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Стара аптека: вул. Базарна, 1. Історична будівля біля колишньої базарної площі. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Пивоварний завод: вул. Набережна, 6. Частково занедбаний цегляний промисловий корпус. Фасади видно з вулиці; територія, аварійні частини та інтер'єр не входять до огляду. Google Maps

Замкова гора, місце Брацлавського замку і городища: пагорб над Південним Бугом біля вул. Набережної. Замок не зберігся; видно схили, яри та замковий майданчик. Доступ пішки відкритий; круті схили, осипи та край урвища не входять до огляду. Google Maps

Старий єврейський цвинтар і могила рабі Натана Штернгарца: Замкова гора над Південним Бугом. Збереглися оель і старі мацеви. Територія доступна за правилами паломницького місця; поховання, мацеви та закриті частини не входять до прогулянкового простору. Google Maps

Млиновий комплекс Солітермана: вул. Набережна, 11, 13, 16. Частина промислових корпусів використовується, частина занедбана. Фасади видно з вулиці та берега; виробничі, аварійні і закриті частини не входять до огляду. Google Maps

Немирів

Для чого їхати

Палац княгині Марії Щербатової у Немирові зберіг історичні інтер'єри, тераси, сходи зі скульптурами левів, ставки та великий парк. У центрі стоять костел святого Йосипа Обручника, Свято-Троїцький монастир і млин-електростанція на греблі Усті, а біля Сажок лежать Великі Вали - велике укріплене городище ранньої залізної доби з насипами, ровами та широким майданчиком давнього поселення.

Коротка історія

Давня історія околиць Немирова пов'язана з Великими Валами біля Сажок, великим укріпленим поселенням ранньої залізної доби. Перша письмова згадка про Немирів датується 1506 роком. У XVI ст. місто переходило між родами Немирів, Святополк-Четвертинських, Збаразьких і Вишневецьких, а 1581 року отримало Магдебурзьке право. У козацьку добу та під час воєн XVII ст. Немирів не раз опинявся в центрі боротьби за Брацлавщину, пережив османський період Поділля та зміни влади наприкінці XVII ст.

Костел святого Йосипа Обручника у Немирові

У XVIII ст. місто стало важливим осередком володінь Потоцьких. 1737 року тут відбувся Немирівський конгрес, на якому дипломати кількох держав намагалися домовитися про завершення війни між Російською та Османською імперіями. За Вінцентія Потоцького у місті розвивалися промис-

ли, школа і бібліотека, а пізніше резиденція перейшла до Болеслава Потоцького та Марії Щербатової. Наприкінці XIX - на початку XX ст. сформувався нинішній палацовий ансамбль, а старий водяний млин пристосували для виробництва електроенергії. За радянської влади палац став санаторієм, а з 1985 року Немирів має статус міста.

Легенда

За місцевою легендою, попередником Немирова було місто Мирів. Розповідають, що його зруйнували татари, а нове поселення заснували неподалік і назвали Немировом.

Палац княгині Марії Щербатової у Немирові

Опис маршруту містом

У центрі Немирова стоїть костел святого Йосипа Обручника. Католицька парафія мала дерев'яні храми-попередники у XVI-XVIII століттях, а мурований костел споруджували у 1805-1811 роках і завершували 1830 року. За радянської влади святиню закрили та перебудували під будинок культури. Храм повернули римо-католицькій громаді 1995 року, після відновлення освятили 1999 року. Симетричний класицистичний фасад обрамлений двома вежами, між якими піднімається трикутний фронтон. Вертикалі веж, рівний ритм прорізів і стриманий декор збереглися попри радянську перебудову. Біля історичного корпусу залишилася радянська прибудова.

Від центру можна пройти до палацу княгині Марії Щербатової та Немирівського парку. Сучасну резиденцію споруджували у 1885-1917 роках на місці давнішого палацу Потоцьких. Замовницею була Марія Щербатова, спадкоємиця Болеслава Потоцького, а серед авторів проєкту називають чеського архітектора Їржі Стібрала. Двоповерхова прямокутна будівля оформлена у формах неокласицизму. Парковий фасад має чотириколонний іонічний портик, балюстраду та широку терасу, від якої до нижньої частини парку спускаються кам'яні сходи зі скульптурами левів. Регулярні ряди вікон доповнює стримане оздоблення корпусу.

Інтер'єр палацу княгині Щербатової у Немирові

У палаці збереглися історичне планування та частина оздоблення. У головному холі розміщено портрет княгині Марії Щербатової, на стінах залишилися картини з колишньої збірки власниці маєтку. Три кімнати відведені під експозицію з меблями, посудом, прикрасами, живописом і предметами побуту. У XX ст. комплекс пристосували до санаторію, тому частина приміщень і прилеглої ділянки використовується лікувальним закладом.

Парк оточує палац із кількох боків і спускається до водойм. Біля резиденції ростуть старі дерева, нижче лежать відкриті галявини та ставки. Тут збереглася водонапірна вежа, що належала до господарської частини садиби. Алеї проходять між великими деревами та виходять до нижчих ділянок парку біля води.

Брацлавський млин-електростанція у Немирові

На греблі річки Усті стоїть Брацлавський млин-електростанція. Млин спорудили 1862 року, а 1905 року переобладнали для виробництва електроенергії. Назва «Брацлавський» походить від дороги, що вела з Немирова у напрямку Брацлава. Будівлю поставили безпосередньо біля греблі, використовуючи перепад води спочатку для млинових механізмів, а згодом для електричного обладнання. Нижня частина споруди складена з бутового каменю, у верхніх ділянках переважає цегляне мурування. На фасадах збереглися аркові прорізи, великі вікна та масивні простінки.

Немирівське городище

На Соборній вулиці розташований Свято-Троїцький монастир, заснований 1645 року. У 1692 році його зруйнували, а у XVIII-XIX ст. відновлювали за підтримки Потоцьких. Після пожежі 1845 року спорудили мурований храм, у 1872 році звели дзвіницю. До комплексу входять монастирський двір, храм, дзвіниця, житлові та господарські корпуси. З Соборної вулиці видно храм і дзвіницю.

За містом, біля дороги на Умань, в урочищі Городище, розташоване Немирівське городище, відоме як Великі Вали. Археологічний комплекс датують VII-VI століттями до н. е. На поверхні збереглися високі земляні насипи, рови, схили та великі ділянки укріпленого майданчика. Вали окреслюють периметр давнього поселення, а западини перед ними відповідають лініям ровів. Між валами лежать відкриті ділянки, за якими можна оцінити ширину укріпленого майданчика, а значні перепади рельєфу відділяють його від навколишньої місцевості.

Що подивитися навколо

Печера. Над Південним Бугом зберігся парк колишньої садиби Потоцьких-Свейковських із липовою алеєю, терасами на річковому схилі, нагромадженнями кам'яних брил, гротами, купальнями та господарськими будівлями початку XX ст. У парку стоїть мавзолей-каплиця Потоцьких-Свейковських 1904 року, авторство якої пов'язують із Владиславом Городецьким. На високому правому березі розташована дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці 1764 року. Палац розібрали у 1920-х роках, а на його фундаменті спорудили лікарню. Нижче парку лежать пороги Південного Бугу.

Палац Грохольських-Можайських у Вороновиці

Сокілець. На протилежному від Печери березі Південного Бугу збереглися залишки великого млина Потоцьких 1899 року. Цегляні корпуси стоять безпосередньо біля річки, а з берега видно пороги та схили печерського парку.

Вороновиця. У центрі селища стоїть палац Грохольських-Можайських 1770-1777 років, ранньокласицистична резиденція з портиком, фронтоном, галереями та бічними павільйонами. У палаці діють музей історії авіації та космонавтики, пов'язаний з Олександром Можайським, і музей кобзарського мистецтва. Неподалік розташовані костел Михаїла Архангела та трибанна дерев'яна Михайлівська церква XVIII ст. Актуальну інформацію про графік роботи, квитки, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці Вінницького обласного краєзнавчого музею: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Палац княгині Марії Щербатової і Немирівський парк: вул. Тараса Шевченка, 16. Збережений палацово-парковий комплекс, який використовує санаторій «Авангард». Парк і фасади доступні за правилами санаторію; інтер'єри, лікувальні та службові приміщення не входять до огляду. **Google Maps**

Костел святого Йосипа Обручника: вул. Костельна, 93а. Діючий римо-католицький храм, відновлений після перебудов радянського часу. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Брацлавський млин-електростанція: вул. Костельна, біля будинку 26А та греблі на річці Усті. Збережена кам'яно-цегляна промислова споруда. Фасади видно з дороги та греблі; виробничі та технічні ділянки, а також інтер'єр не входять до огляду. **Google Maps**

Свято-Троїцький монастир: вул. Соборна, 190/190А. Діючий монастирський комплекс. Подвір'я, фасади та храм доступні за правилами обителі. **Google Maps**

Немирівське городище, Великі Вали: с. Сажки, урочище Городище, за 2-4 км від Немирова. Збережені земляні вали, рови та укріплений майданчик. Підхід польовими дорогами та стежками; розорані ділянки, круті схили валів, рови та зарослі частини не входять до огляду. **Google Maps**

Білгород-Дністровський

Для чого їхати

На березі Дністровського лиману поруч розташовані антична Тіра, Аккерманська фортеця та забудова старого Аккермана. У фортеці збереглися цитадель, довгі мури, башти, брами, рови та вихід до високого берега над лиманом.

Коротка історія

Місто виросло на березі Дністровського лиману, де наприкінці VI ст. до нашої ери вихідці з Мілета заснували грецьке поселення Тіру. Антична Тіра була торговельним центром Нижнього Подністров'я, мала зв'язки з грецьким світом, карбувала монети, а в римський період входила до системи прикордонних укріплень імперії. Після руйнувань III ст. античне місто занепало, але поселення на цьому місці продовжило існувати під назвами Білгород, Аккерман і Четатя-Албе.

У середньовіччі місто перебувало під владою Золотої Орди, Молдавського князівства та Османської імперії; у його торгівлі брали участь генуезькі купці. Після 1812 року Аккерман увійшов до Російської імперії. Фортецю розбудовували протягом кількох століть як головне укріплення міста. У XIX та на початку XX ст. з'явилися громадські споруди, садиби, казарми, гімназія і нові храми, частина яких збереглася донині.

Легенда

За церковним переказом, у Грецькій церкві Іоанна Предтечі поховали Іоанна Нового, грецького купця, який загинув у Білгороді у 1330-х роках. Згодом його мощі перенесли до Сучави, де святого почали особливо шанувати в молдавській церковній традиції.

Опис маршруту містом

Середмістя Білгорода-Дністровського зосереджене в кварталах вулиць Музейної, Соборної та Незалежності. Тут збереглися навчальні заклади, музейні будинки, службові споруди та садиби кінця XIX і початку XX ст., коли Аккерман був повітовим адміністративним центром. Нижче розташовані грецька та вірменська церкви біля лиману, а біля стін фортеці лежать розкопи Тіри.

Колишню чоловічу гімназію, де тепер міститься педагогічний коледж, збудували 1900 року. Фасад має рівномірні ряди вікон. Перед корпусом лежить сквер, звідки видно всю споруду.

Вид на Аккерманську фортецю з Дністровського лиману

Поруч працює краєзнавчий музей у колишньому будинку Фемеліді. Садибу спорудили в останній чверті XIX ст. для купця і міського голови Михайла Фемеліді. Музей заснували 1940 року, а після війни експозицію відкрили в цьому будинку. У залах представлені матеріали про Тіру, фортецю, історію Аккермана, етнографію Бессарабії, монети та зброю.

Будинок земської управи у Білгороді-Дністровському

Садибу Ярошевича на Музейній вулиці спорудили 1890 року. Особняк пов'язують із інженером Аккерманської залізниці Олександром Ярошевичем. Аркові прорізи, декоративні пояси і мавританські мотиви вирізняють його серед навколишньої забудови. Нині садиба аварійна.

Свято-Вознесенський собор на вулиці Соборній звели у 1815-1820 роках під керівництвом протоієрея Федора Малявинського. Будівництво фінансували пожертвами містян. Після приєднання Бессарабії до Російської імперії собор став головним православним храмом Аккермана. Споруда має класицистичні пропорції, симетричні фасади та позолочений дерев'яний іконостас.

Грецька церква Іоанна Предтечі біля давнього торговельного берега, за традиційним датуванням, походить із XIII-XIV століть. У XV ст. невеликий кам'яний храм належав до православної церковної структури Молдавського князівства, а 1848 року отримав дзвіницю.

Грецька церква Іоанна Предтечі у Білгороді-Дністровському

Вірменську церкву Успіння Пречистої Богородиці, або Сурб Аствацацін, традиційно датують XIV століттям, хоча споруда пережила кілька етапів перебудов. Храм частково заглиблений у землю, складений із каменю-пісковику і має Т-подібний план. На території зберігся сарматський склеп. У радянський період тут діяли Музей атеїзму і планетарій, а у XXI ст. церкву повернули вірменській громаді.

Біля стін фортеці розташована археологічна зона античної Тіри - грецького міста, заснованого тут наприкінці VI ст. до нашої ери. На розкопах видно фрагменти житлових кварталів, вулиць і оборонних мурів. Знахідки римського періоду свідчать про присутність військового гарнізону. Над розкопами піднімаються мури Аккерманської фортеці.

Над розкопами піднімається Аккерманська фортеця, головна пам'ятка міста. Її основні укріплення споруджували у XIV-XV століттях на високому березі Дністровського лиману. У будівництві та перебудовах відбилися золотоординський період, торговельні зв'язки з генуезцями і влада молдавських господарів. Фортеця контролювала порт, водний шлях і підступи до нижньої течії Дністра.

Руїни античного міста Тіра у Білгороді-Дністровському

У 1484 році фортецю захопило османське військо. Після цього Аккерман понад три століття залишався важливою османською твердинею на північному узбережжі Чорного моря. Мури ремонтували, башти пристосовували до артилерії, у дворах розміщували гарнізон, склади та господарські споруди. Фортеця неодноразово переходила під контроль російських військ під час воєн XVIII і початку XIX ст. Після приєднання Бессарабії до Російської імперії вона поступово втратила стратегічне значення, а 1832 року її виключили з переліку діючих укріплень.

Комплекс складається з цитаделі та кількох великих дворів, розділених мурами. Найстарішою частиною є чотирибаштова цитадель, де містилися найзахищеніші приміщення. Навколо неї простягалися гарнізонний і цивільний двори, оборонні стіни, брами та башти різної форми. З боку суходолу

фортецю захищав глибокий рів, а з боку лиману - високий берег і вода. Внутрішні мури розділяли окремі частини комплексу, а башти контролювали підступи до брам і берегову лінію.

З мурів Аккерманської фортеці видно Дністровський лиман і міську забудову. Окремо варто побачити фортецю з води: з човна на Дністровському лимані добре видно довгу лінію мурів, башти та високий берег, на якому стоїть укріплення.

Свято-Георгіївську, або Болгарську, церкву спорудили 1840 року за проєктом архітектора Заушкевича для болгарської громади Аккермана. Біля неї існував цвинтар, де ховали представників громади і членів родини Волконських. У 1934 році церкву закрили, а в 1990-х роках повернули парафії.

Цитадель Аккерманської фортеці у Білгороді-Дністровському

Олександрівські казарми стоять на вулиці Шабській, біля високого берега Дністровського лиману. Комплекс спорудили у 1828-1838 роках для військових частин на бессарабському кордоні. Він складається з корпусів для солдатів та офіцерських будівель з арковими прорізами і східними мотивами. Нині казарми руйнуються; з вулиці видно довгі корпуси, аркади, пошкоджені стіни та відкриті аварійні частини.

Що подивитися навколо

Шабо. У селі діє Центр культури вина SHABO з підземними галереями, музейною експозицією про швейцарських колоністів та історію виноробства Нижнього Подністров'я. Актуальну інформацію про екскурсії, поперед-

ній запис, формати відвідування та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті центру: Офіційний сайт.

Нижньодністровський національний природний парк, ділянки біля Маяків. Тут є дністровські плавні, протоки, очеретяні масиви, заплавні озера та місця гніздування водоплавних птахів. З берегів видно плавні, а човнові маршрути проходять протоками, очеретами та відкритими водними плесами. Актуальну інформацію про маршрути, човнові поїздки, правила відвідування, сезонні обмеження і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Будацька коса. Вузька смуга піску між Чорним морем і Будацьким лиманом із пляжами, дюнами та відкритими краєвидами на морське узбережжя і лиман.

Адреси, сайти і доступ

Аккерманська фортеця: вул. Ушакова, 2В. Музейно-туристичний комплекс. Доступ за режимом адміністрації; аварійні частини мурів, закриті башти та службові ділянки не входять до огляду. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті фортеці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Руїни античного міста Тіра: археологічна зона біля стін Аккерманської фортеці з боку Дністровського лиману. Археологічні залишки античного міста. Доступ за режимом фортеці та археологічної території. **Google Maps**

Грецька церква Іоанна Предтечі: вул. Грецька, 13, біля лиману і дороги до фортеці. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр за режимом храму. **Google Maps**

Вірменська церква Успіння Пречистої Богородиці: вул. Старовірменська, 1. Діючий вірменський храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр за режимом громади. **Google Maps**

Свято-Вознесенський собор: вул. Соборна, стара міська площа. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Білгород-Дністровський краєзнавчий музей: вул. Музейна, 19. Діючий музей у будинку Фемеліді. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колишня чоловіча гімназія, нині педагогічний коледж: вул. Музейна, 15. Історична будівля, яку використовує навчальний заклад. Фасади видно з вулиці та скверу; інтер'єри за режимом навчального закладу. **Google Maps**

Садиба Ярошевича: вул. Музейна, 26. Аварійна історична будівля. Фасади видно з вулиці; аварійні частини, подвір'я та інтер'єр не входять до огляду. Google Maps

Свято-Георгіївська церква, Болгарська церква: вул. Свято-Георгіївська, 42, ріг вул. Кишинівської. Діючий православний храм болгарської громади. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Олександрівські казарми: вул. Шабська, 51, біля високого берега Дністровського лиману. Історичний військовий комплекс у руйнівному стані. Корпуси видно з вулиці; аварійні будівлі, внутрішні приміщення та закриті частини не входять до огляду. Google Maps

Вилкове

Для чого їхати

Вилкове - місто в українській частині дельти Дунаю, де старі квартали зберігають єрики, містки та човнові підходи до садиб. Головні причини поїздки - липованська спадщина старого міста і можливість продовжити огляд човновою подорожжю через дунайські плавні до місць спостереження за птахами та Нульового кілометра Дунаю.

Коротка історія

Вилкове сформувалося у XVIII ст. в українській частині дельти Дунаю. Роком заснування поселення зазвичай називають 1746 рік, а 1762 рік пов'язують із набуттям міського статусу. Основу раннього населення становили старообрядці-липовани, до яких долучалися інші переселенці Нижнього Подунав'я. Місто розросталося між водою і сушею: єрики виконували роль вулиць, човни з'єднували садиби, городи та рибальські місця, а релігійне життя зосереджувалося довкола старообрядницьких і православних храмів.

Історична водна частина з єриками та містками у Вилковому

У XIX-XX століттях Вилкове зберегло рибальську та водну спеціалізацію, але поступово отримало нові управлінські, портові та туристичні функції. Сьогодні місто є центром Вилківської громади і стартовою точкою для по-

дорожей українською частиною дельти Дунаю, зокрема до Дунайського біосферного заповідника.

Легенда

Місцевий переказ пов'язує перший дерев'яний храм святого Миколая із запорозькими козаками, які нібито переселилися до Вилкового наприкінці XVIII ст. У цьому сюжеті святий Миколай постає покровителем людей на воді: рибалок, човнярів і мандрівників, для яких Дунай був дорогою, роботою та межею щоденного життя.

Головний канал Вилкового

Опис маршруту містом

У центральній частині Вилкового працює краєзнавчий музей Олександра Шаронова, заснований 2002 року місцевим художником і колекціонером. У його зібранні представлені рибальські снасті, побутові речі, документи, світлини та матеріали про липован, дунайську дельту, ремесла і життя мешканців біля води. Окремі експонати показують призначення єриків, кладок, човнових підходів, низьких садиб і господарських ділянок старого Вилкового та те, як вода визначала розташування житла і способи пересування.

У XVIII-XIX століттях липованські квартали Вилкового розросталися вздовж єриків. Канали виконували функцію вулиць: між берегами прокладали містки, до садиб вели вузькі кладки, біля будинків облаштовували човнові підходи і невеликі причали. За подвір'ями містилися городи на насипаних ділянках та островах. Уздовж єриків стояли низькі одноповерхові будинки, господарські двори і стежки. Частина каналів згодом замулилася або перестала використовуватися для руху човнів. З човна можна оглянути ті відтинки старого Вилкового, де садиби досі виходять безпосередньо до води.

Історична забудова Вилкового

Один із головних водних проходів Вилкового - Білгородський канал. Уздовж його берегів стоять житлові будинки, біля подвір'їв облаштовані причали, через воду перекинуті містки. У центральній частині канал перетинає автомобільний міст, звідки відкривається довга перспектива водної вулиці. За межами старих водних кварталів простягаються звичайні сухопутні вулиці, частина яких вимощена бетонними плитами. Тут переважають одноповерхові будинки, серед яких трапляються старі садиби під черепичними дахами, оселі з невеликими палісадниками та подвір'ями.

Серед старих кварталів стоїть церква Різдва Пресвятої Богородиці, один із головних старообрядницьких храмів Вилкового. Її спорудили у 1854-1857 роках, а дзвіницю датують 1873 роком. Це святиня липованської релігійної традиції. У 1962 році церкву закрили і використовували як рибний склад. Біля входу залишилася стара кована решітка воріт. Від автомобільного мосту через Білгородський канал до храму веде вулиця Петра Сагайдачного.

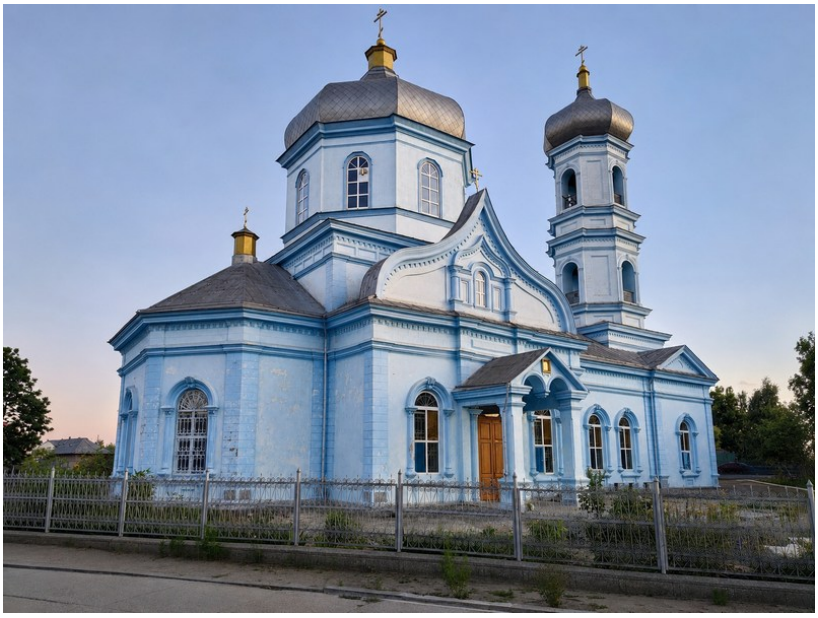

Нікольська старообрядницька церква у Вилковому

У східній частині середмістя стоїть Нікольська старообрядницька церква. Храм заклали на початку XX ст., основні роботи завершили 1911 року, а освятили церкву 1913 року. Високу дзвіницю видно з прилеглих вулиць, дунайського берега та з води. Навколо храму залишилися квартали переважно одноповерхової забудови. Церква не закривалася ні за радянської влади, ні під час німецької окупації.

Дунай на заході сонця у Вилковому

Свято-Миколаївська церква нового обряду належить до іншої православної громади міста. Нинішню муровану церкву спорудили на початку XX ст. на місці давнішої дерев'яної святині. Невелику будівлю завершують бані та традиційні православні завершення.

На дунайській набережній розташовані невеликі причали для рибальських човнів і туристичних суден. На протилежному березі Дунаю проходить кордон із Румунією, нижче за течією видно низькі береги дельти. Біля морського вокзалу 2014 року встановили пам'ятник святителю Миколаю, покровителю Вилкового. Звідси човни вирушають до плавнів, віддалених рукавів дельти та Нульового кілометра Дунаю.

Дунайські плавні при впадінні Дунаю у Чорне море

Що подивитися навколо

Дунайський біосферний заповідник. Із Вилкового човни вирушають рукавами Дунаю до островів, очеретяних плавнів, проток і місць спостереження за птахами. Заповідна територія доступна лише дозволеними маршрутами з дотриманням установлених правил. Актуальну інформацію про маршрути, правила доступу та контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці заповідника: Офіційний сайт.

Нульовий кілометр Дунаю. До знака в гирловій частині ріки дістаються човном із Вилкового. Тут видно очеретяні береги, рукави дельти та місце виходу Дунаю до Чорного моря.

Квакенбург. Острівна липованська садиба-музей на острові Очаківський, куди дістаються човном із Вилкового. У старому липованському будинку відтворено інтер'єр багатодітної рибальської родини, а просто неба пре-

дставлено місцеве рибальство, використання очерету, виноробство, бджільництво та човнове ремесло.

Адреси, сайти і доступ

Історична водна частина з єриками та містками: стара водна частина Вилкового між головними вулицями та дунайською набережною. Збережені фрагменти історичного водного планування з каналами, кладками, містками, човновими підходами та садибами. Публічні проходи доступні пішки; рух єриками з місцевим човнярем або провідником. **Google Maps**

Церква Різдва Пресвятої Богородиці: вул. Різдвяна, 1. Старообрядницький храм липованської громади. Подвір'я та фасади доступні з відкритих підходів; інтер'єр за режимом громади. **Google Maps**

Свято-Миколаївська церква нового обряду: вул. Різдвяна, 29. Православний храм окремої громади. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Нікольська старообрядницька церква: вул. Івана Кожедуба, 11. Старообрядницький храм біля Калимбейського рукава. Подвір'я та фасади доступні з відкритих підходів; інтер'єр за режимом громади. **Google Maps**

Краєзнавчий музей Олександра Шаронова: вул. Свободи, 25. Діючий місцевий музей із матеріалами про липован, рибальство та дельту Дунаю. Доступ за графіком музею або за попередньою домовленістю. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Пам'ятник святому Миколаю: ділянка дунайської набережної та причальної зони. Доступ відкритий із набережної; причали, службові ділянки та уріз води не входять до огляду. **Google Maps**

Бобринець

Для чого їхати

Бобринець увійшов до ранньої історії українського професійного театру: тут навчалися, служили та виступали Марко Кропивницький і Іван Тобілевич. У старому центрі збереглися Вознесенський собор, ратуша, земський банк, повітове училище, синагога, музей, готель та кам'яниці Миколаївської, а за долиною Бобринки лежить парк «Кам'яний сад» із гранітними брилами та видом на місто.

Коротка історія

Історія заселення території Бобринця сягає давніх часів, але надійна писемна історія міста починається зі згадки 1767 року про Малий Бобринець. У другій половині XVIII ст. поселення зростало як слобода та торговий пункт із ярмарками, а з 1821 року його включили до системи військових поселень. У 1828 році утворено Бобринецький повіт, після чого місто стало адміністративним центром степової частини краю.

Свято-Вознесенський собор у Бобринці

У 1865 році повітовий центр перенесли до Єлисаветграда, однак Бобринець зберіг торгову, ремісничу та культурну роль. У 1860-х роках тут жили, навчалися або служили Марко Кропивницький та представники родини Тобілевичів; їхні вистави, спільна робота та коло місцевих аматорів стали

важливою частиною ранньої історії українського професійного театру. Наприкінці XIX та на початку XX ст. у центрі спорудили Вознесенський собор, а 1938 року Бобринець офіційно отримав статус міста.

Легенда

Місцевий переказ розповідає про перше вінчання у новозбудованому Вознесенському соборі. За переказом, бобринецькі пари остерігалися бути першими в новому храмі, тому на першу шлюбну церемонію чекали наречених із навколишніх сіл.

Опис маршруту містом

Свято-Вознесенський собор стоїть у старому центрі Бобринця неподалік колишнього ринкового кварталу. Храм заклали 1898 року, освятили 1912 року, а авторство проєкту приписують архітектору Якову Паученку. Великий мурований храм став однією з найпомітніших споруд центральної частини міста.

Старий ринковий квартал у Бобринці

У зовнішньому вигляді собору вирізняються світлі площини стін, аркові вікна, високі бані та багатоярусна дзвіниця. Храм спорудили вже після перенесення повітового центру до Єлисаветграда, коли Бобринець залишався значним торговим осередком степової частини краю.

Колишня ратуша у Бобринці

Біля собору лежить старий ринковий квартал із ринковою площею та кількома торговими спорудами XIX ст. У невисоких будинках містилися крамниці, склади та ремісничі приміщення, а на площі відбувалися базари і ярмарки. Від ринкової частини Миколаївська та сусідні вулиці простягаються до колишніх адміністративних, освітніх і житлових будівель.

Миколаївська вулиця зберігає головну групу повітової забудови Бобринця: тут стоять колишні адміністративні, освітні, торгові та релігійні споруди. Серед них - колишня повітова ратуша, де працювали органи міського самоврядування. У повітових установах Бобринця служили Марко Кропивницький та Іван Тобілевич.

Колишній земський банк, відомий також як будинок громадського зібрання, датують 1893 роком. Фасад будинку симетричний, із великими вікнами, цегляними стінами та оформленим входом. У приміщеннях проводили засідання, міські вечори та театральні вистави; будинок використовували для адміністративних і культурних подій.

У будинку колишнього повітового училища в другій половині XIX ст. навчалися Марко Кропивницький і представники родини Тобілевичів. Училище належало до небагатьох місцевих закладів, де діти чиновників, міщан та заможних селян могли здобути систематичну освіту. Навчання в одному

повітовому закладі стало раннім спільним етапом у біографіях майбутніх театральних діячів.

Колишня синагога у Бобринці

На Миколаївській вулиці також зберігся колишній готель кінця XIX ст., у якому зупинялися купці, чиновники, артисти та інші відвідувачі міста. Неподалік працює Бобринецький міський краєзнавчий музей імені Миколи Смоленчука. Його експозиція охоплює історію Бобринця, побут навколишніх сіл, археологічні знахідки та матеріали про Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого і місцеві аматорські вистави.

У сквері на цій вулиці встановлено пам’ятник Марку Кропивницькому. На вулиці Парковій, 70 зберігся будинок, де відбувалися ранні аматорські вистави Марка Кропивницького та Івана Тобілевича. Він нагадує про період, коли місцеві аматорські постановки стали частиною творчої біографії майбутніх діячів українського театру.

Урочище «Кам’яний сад» у Бобринці

Далі на вулиці Миколаївській стоїть Свято-Миколаївська церква. Нинішню муровану споруду датують XIX століттям, а церковна традиція на цій ділянці давніша. У парафіяльних книгах записували хрещення, шлюби та поховання мешканців Бобринця. Це компактний мурований храм із банями та традиційними православними завершеннями.

Трохи далі збереглася колишня синагога кінця XIX ст. Божниця обслуговувала чисельну єврейську громаду Бобринця, представники якої займалися торгівлею, ремеслами та міськими промислами. Від молитовного будинку зберігся основний корпус і частина іетер’єрів.

За річкою Бобринкою, на протилежному від центру березі, серед садибної забудови, розташоване урочище «Кам’яний сад». Це прибережний схил із виходами граніту над водою: поміж трави, польових квітів і кущів виступають великі брили, кам’яні полиці та скельні уступи. Упорядкованого паркового планування тут немає, тому головними об’єктами огляду є сам кам’янистий берег, очерети вздовж річки та схили долини. З верхніх ділянок відкривається вид на вигин Бобринки, прибережну рослинність і забудову Бобринця на протилежному березі.

Адреси, сайти і доступ

Свято-Вознесенський собор: вул. Вознесенська, 36. Діючий православний храм. Подвір’я та фасади доступні; інтер’єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Свято-Миколаївська церква: вул. Миколаївська, 57. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Колишня синагога: вул. Миколаївська, 61/10. Збережена історична будівля єврейської громади. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Будинок колишнього повітового училища: вул. Миколаївська, 60/123. Історична будівля, де навчалися Марко Кропивницький і представники родини Тобілевичів. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Будинок колишньої ратуші: вул. Миколаївська, 47. Історична будівля міського управління. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Колишній земський банк, будинок громадського зібрання: вул. Миколаївська, 56. Збережена громадська будівля 1893 року. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Будинок колишнього готелю: вул. Миколаївська, 76. Збережена історична будівля кінця XIX ст. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Бобринецький міський краєзнавчий музей імені Миколи Смоленчука: вул. Миколаївська, 78. Діючий музей в історичній будівлі. Актуальну інформацію про графік роботи і контакти потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. Google Maps

Старий ринковий квартал: вул. Базарна, 136, 138, 140, 142; вул. Вознесенська, 22 і 24; площа Ринкова. Торгові будівлі та історична ринкова площа. Фасади видно з вулиць і площі; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Пам'ятник Марку Кропивницькому: сквер на вул. Миколаївській. Відкрита міська локація, присвячена діячу українського театру. Доступ відкритий. Google Maps

Парк «Кам'яний сад»: протилежний берег Бобринки, на схід від колишньої синагоги за мостом та приватною забудовою. Прибережний парк із гранітними брилами та кам'янистими схилами. Доступ відкритий; круті схили, слизькі камені та уріз води не входять до огляду. Google Maps

Златопіль та Новомиргород

Для чого їхати

У Новомиргороді поруч існують дві історичні частини сучасного міста: колишній Златопіль і старий Новомиргород у долині Великої Висі. У Златополі збереглися гімназія, Миколаївська церква та фрагменти містечкової забудови, у старому Новомиргороді - Іллінська церква та лікарня святої Анни, фундована Ганною Дмитрян і пов'язана з архітектором Яковом Паученком.

Коротка історія

Златопіль до кінця XVIII ст. мав назву Гуляйполе та пов'язувався з володіннями Любомирських. У другій половині XVIII - першій половині XIX ст. містечко розвивалося як торговельний осередок із помітною єврейською громадою, ярмарками, ремеслами, православною церквою, костелом і синагогами. Важливою сторінкою стала освіта: у 1836 році шляхетське училище пов'язали з Університетом святого Володимира, а наприкінці XIX ст. для навчального закладу звели велику будівлю Златопільської гімназії.

Новомиргород виріс у долині Великої Висі та був пов'язаний із військово-поселенською історією Півдня і Новою Сербією. У 1959 році Златопіль включили до складу Новомиргорода, проте його колишній центр зберіг окреме планування. У XX ст. місто втратило частину сакральних і громадських споруд, а деякі збережені будівлі змінили призначення або поступово занепали.

Головний фасад гімназії у Златополі

Легенда

За місцевим переказом, назву «Златопіль» колишньому Гуляйполю дав князь Григорій Потьомкін. Один із варіантів пов'язує її з враженням від золотих полів або родючих земель довкола містечка.

Опис маршруту містом

Історичний Златопіль і стара частина Новомиргорода лежать на відстані кількох кілометрів одна від одної, тому огляд складається з двох окремих ділянок. У Златополі основні зупинки зосереджені навколо колишнього містечкового центру. Південніше, у Новомиргороді, окремо оглядають комплекс лікарні святої Анни та Іллінську церкву біля долини Великої Висі. Між цими частинами кілька кілометрів сучасного міста, що відповідає історії двох поселень, які тривалий час розвивалися окремо.

У центрі історичного Златополя стоїть Миколаївська церква, збудована 1809 року на місці дерев'яної Успенської церкви, знищеної пожежею. Фундатором мурованого храму називають генерала Миколу Висоцького, який мав у Златополі маєток. Західний вхід оформлений чотириколонним портиком, основний корпус має чіткі симетричні пропорції, а в архітектурі поєднані класицистичні форми з окремими бароковими рисами. Після Другої світової війни церква втратила стару дзвіницю. У радянський період у будівлі містився краєзнавчий музей, на початку 1990-х років тут відновили богослужіння. Біля храму проходили давні вулиці містечка, поруч були торгова площа, громадські установи, крамниці та житлові будинки. З прилеглих вулиць добре проглядаються портик, фронтон і пропорції основного корпусу.

Бічний фасад гімназії з баштою у Златополі

За кілька хвилин ходи від церкви стоїть колишня Златопільська гімназія. Історія навчального закладу почалася 1836 року зі шляхетського училища, пов'язаного з Університетом святого Володимира. Коли старі приміщення перестали вміщувати учнів, для гімназії спорудили новий корпус. Будівництво тривало у 1885-1891 роках, кошти надали меценати, серед яких називають Лазаря Бродського та Митрофана Твіткова. Проєкт приписують архітекторам Чекмарьову та Архипову.

Великий двоповерховий корпус гімназії значно перевищує розмірами сусідню забудову. Будівля має два виразні фасади з різною композицією. Один із них акцентований широким центральним ризалітом із великим арковим входом, тридільним вікном у верхній частині та особливо насиченим цегляним і тинькованим декором. Другий фасад вирізняється високою квадратною вежею над входом, круглим вікном-розеткою, арковими прорізами та декоративними поясами з фігурної цегли. В оформленні поєднані еклектичні та ренесансні мотиви, характерні для навчальної архітектури кінця XIX ст. У гімназії навчалися діти шляхетських, купецьких і заможних міщанських родин із Златополя та сусідніх повітів. Основна композиція обох фасадів і значна частина декоративного оформлення вціліли, однак старий корпус перебуває у вразливому стані.

Головний корпус лікарні св. Анни у Новомиргороді

Між Миколаївською церквою, гімназією та прилеглими вулицями залишилися окремі кам'яниці і торговельні будинки старого Златополя. Серед них варто звернути увагу на будинок єврейського магазину та будинок Земського банку, які належать до небагатьох упізнаваних громадсько-торговельних споруд колишнього містечка. Будинок єврейського магазину виріз-

няється пишніше опрацьованим фасадом із декоративним ліпленням, арковими прорізами та виразною пластикою головної частини. Будинок Земського банку має скромніший, видовжений фасад початку ХХ ст., який зберіг ритм вікон, цегляні деталі та характер провінційної службової архітектури. На інших фасадах трапляються декоративна цегляна кладка, профільовані карнизи, старі віконні обрамлення та брами до подвір'їв.

У частині споруд є підвали, які використовували для товарів і господарських запасів. Історична забудова не утворює суцільного ансамблю: старі будинки чергуються з пізнішими спорудами та вільними ділянками. У частині кам'яниць перші поверхи займали крамниці та майстерні, а житлові приміщення містилися поруч або вище. До дворів вели бічні проїзди, біля фасадів влаштовували входи до підвалів. На кількох відтинках старої вуличної мережі будинки поставлені щільно вздовж червоної лінії, без великих відступів від тротуару. Серед деталей забудови кінця ХІХ і початку ХХ ст. збереглися цегляні фронтони, карнизи, підвальні входи, старі брами та проїзди у двори.

У центра Новомиргорода розташований комплекс колишньої лікарні святої Анни, відомої також як лікарня Ганни Дмитрян. Його спорудили у 1912-1913 роках після пожертви вдови Ганни Дмитрян, яка надала кошти на створення медичного закладу. Проєкт пов'язують з архітектором Яковом Паученком, автором багатьох громадських і житлових будівель Єлисаветграда. Комплекс складається з кількох окремих корпусів, зведених для лікувальних, адміністративних і господарських потреб. Будівлі виконані з червоної цегли та оздоблені декоративними поясами, арками, фігурними карнизами і обрамленнями вікон. У деталях помітні неоруські мотиви, характерні для громадської архітектури початку ХХ ст. Різні корпуси поставлені на одній території з проходами між ними, звідки проглядаються кілька фасадів комплексу. Головні будівлі мають багатше цегляне оздоблення, допоміжні господарські споруди вирішені простіше. Частина корпусів нині не використовується і поступово руйнується, тому аварійні приміщення слід оглядати лише зовні.

Вулиця Соборності проходить через стару новомиргородську забудову в напрямку долини Великої Висі. На цьому відрізку приватні садиби і невисокі будинки поступово змінюють щільнішу забудову центральних кварталів. Поблизу річкових схилів стоїть Іллінська церква, одна з найдавніших збережених мурованих споруд Кіровоградщини. Через розбіжності в датуванні храм відносять до другої половини XVIII ст. Його тетраконховий план утворюють чотири заокруглені частини, розташовані навколо центрального корпусу. Над серединою піднімається одна баня. У пропорціях і фасадному оформленні поєднані риси пізнього бароко та раннього класицизму. Фасади побілені, невеликі вікна розміщені у стінах чотирьох заокруглених рамен храму.

Іллінська церква у Новомиргороді

Що подивитися навколо

Панські гори. На правому березі Великої Висі, на південний схід від Златополя, між містом і Костянтинівкою, простягаються схили з відслоненнями порід і ділянками степової рослинності. З верхніх ділянок видно русло та долину Великої Висі.

Урочище «Каскади» біля Злинки. Річка Буки проходить між гранітними брилами та утворює кам'яні уступи, пороги і невеликі водоспади. Найбільш повноводними каскади бувають навесні та після дощів. На мокрому камінні слизько, а між брилами є різкі перепади.

Розумівка. У селі стоїть Хрестовоздвиженська церква-усипальниця родини Раєвських, закладена 1833 року і завершена 1855 року. У храмі поховані генерал Микола Раєвський та інші представники родини.

Адреси, сайти і доступ

Іллінська церква: вул. Іллінська, 85. Діючий храм у старій новомиргородській частині. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Златопільська гімназія: вул. Миколи Зерова, 20. Історична будівля навчального закладу на території Златопільського ліцею; старий корпус перебуває у вразливому

стані. Фасади видно з вулиці або з дозволених ділянок території закладу; інтер'єр за попередньою домовленістю. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Садова, історичний Златопіль. Діючий храм. Подвір'я відкрите, фасади доступні для зовнішнього огляду; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Лікарня Ганни Дмитрян: вул. Соборності, 89. Історичний лікарняний комплекс; частина будівель занепадає або не використовується. Фасади видно з вулиці та доступних ділянок території; аварійні корпуси, закриті частини та інтер'єри не входять до огляду. Google Maps

Тальне

Для чого їхати

Тальне зберегло мисливський палац Шувалових у старому парку над Тальянкою: башти, високі дахи, фахверкове крило і гербові деталі. Окремими міськими об'єктами є костел святої Анни, перебудована Свято-Троїцька церква, будинок керуючого маєтком Костянтина Чочуліна та дореволюційні кам'яниці. Цукровий завод, вокзал і водонапірна вежа пов'язані з виробничою та залізничною історією Тального.

Коротка історія

Письмові згадки про Тальне сягають XVII ст.: найчастіше називають 1640-ві роки, а в окремих описах подано 1646 рік. Поселення було пов'язане з козацькою добою, а місцевий переказ розповідає про гайдамаків Максима Залізняка, які звідси рушили на Умань. З 1725 року Тальне з навколишніми селами належало Потоцьким, а після поділів Речі Посполитої опинилося в межах Російської імперії.

Мисливський замок Шувалових у Тальному

У XIX ст. маєток через родинні зв'язки перейшов до Наришкіних, Шувалових і Долгорукових. За цих власників у Тальному розвинули цукрове виробництво, проклали залізницю, впорядкували парк і після пожежі дерев'яної резиденції звели новий кам'яний палац. У XX ст. Тальне було ра-

йонним центром, з 1926 року мало статус селища міського типу, а 1964 року набуло статусу міста.

Легенда

За місцевим переказом, саме з Тального загін Максима Залізняка вирушив у напрямку Умані під час Коліївщини. Оповідь пов'язує місто з подіями 1768 року і досі побутує серед місцевих краєзнавчих сюжетів.

Опис маршруту містом

Тальнівський музей історії розташований у центральній частині міста. Його відкрили 2017 року після рішення про створення, ухваленого 2013 року. Експозиція охоплює історію Тального і навколишніх сіл, власників маєтку, розвиток цукрової промисловості, міський побут та події XX ст. Окремі матеріали присвячені трипільській археології, родинам Потоцьких, Наришкіних і Шувалових та палацово-парковому комплексу.

У кварталах біля вулиць Соборної та Самойлова стоять будинки кінця XIX і початку XX ст. Частину перших поверхів пристосували під крамниці та інші заклади, але на фасадах помітні симетричні ряди вікон, пілястри, карнизи, фронтони та декоративні пояси під дахом. Ця забудова сформувалася в період розвитку маєтку, цукрового заводу та залізничної станції.

Інший фасад замку Шувалових у Тальному

На Соборній вулиці розташована колишня Свято-Троїцька церква. Храм збудували 1846 року за графа Наришкіна, а наступного року освятили. Первісна споруда мала баню та дзвіницю. У радянський період будівлю викори-

стовували як театр, склад і виробниче приміщення, через що вона втратила верхні частини, первісне оформлення фасадів та інтер'єр. Від первісної церкви нині лишився мурований корпус без бані та дзвіниці; у фасадах частково вціліли давні віконні та дверні прорізи.

Костел святої Анни стоїть на вулиці Самойлова по дорозі до мисливського замку. Дату 1702 року на стіні пов'язують із давнішою каплицею або раннім етапом католицької святині. Нинішня мурована будівля сформувалася пізніше, відновлювалася у XIX і на початку XX ст., а у 1910-1911 роках її перебудовували. За радянських часів приміщення використовували не за релігійним призначенням, у 1992 році костел повернули католицькій громаді. На фасаді збереглися портал, вузькі прорізи, неоготичні деталі та вежа. Історія храму пов'язана з місцевою католицькою громадою та власниками маєтку з польських і російських аристократичних родин.

Костел святої Анни у Тальному

Біля входу до замкового парку стоїть будинок Костянтина Чочуліна, керуючого маєтком. Його завершили 1903 року майже одночасно з палацом. Чочулін відповідав за землі, виробництво, господарські служби та працівників, а будинок розмістили біля дороги до резиденції.

Тальнівський парк простягається на схилах над Тальянкою. Його формували кілька поколінь власників, від Потоцьких і Наришкіних до Шувалових та Долгорукових. Особливо активно парк упорядковували у 1850-1880-х роках, а план 1875 року фіксує алеї, насадження, садибні дороги та будівлі. Тут є старі дерева, ділянки алей, відкриті галявини і схили до річки. Частину

насаджень, доріжок та малих споруд утрачено, однак старі паркові дороги досі з'єднують різні фасади палацу, а перепади рельєфу визначають положення резиденції над Тальянкою.

Палац Шувалових стоїть в межах старого парку. Його називають мисливським замком через башти, високі дахи та форми заміської резиденції. Кам'яний палац почали споруджувати після пожежі 1895 року, яка знищила попередній дерев'яний садибний будинок; основні роботи тривали у 1896-1903 роках. Проєкт розробив данський архітектор Андреас Клемменсен, а будівництвом керував Мортен Рьоннов. Замовником був граф Петро Шувалов, до родини якого маєток перейшов через шлюби та успадкування. Резиденцію використовували під час приїздів до маєтку, полювань, прийомів гостей і нагляду за господарством.

Історичні будинки в центрі Тального

Палац має асиметричну композицію з баштами різної висоти, балконом, високими дахами та фахверковим крилом. Кам'яні стіни, дерев'яні конструкції фахверку і північноєвропейські мотиви вирізняють його серед українських садиб. На фасадах збереглися картуш, родовий герб, балюстради, вікна різної форми та кам'яний декор. Біля головного входу добре видно башти, балкон і гербові деталі, з боку парку - фахверкове крило, переходи між частинами будівлі та високі дахи. Нижче лежить долина Тальянки, уздовж якої прокладали паркові дороги та формували насадження.

В інтер'єрах уціліли гвинтові сходи, окремі декоративні елементи та частини первісного планування. За радянських часів у резиденції розміщували навчальний заклад, пізніше тут діяв музей хліборобства. Перебудови,

зміни користувачів і тривалі періоди без належного догляду пошкодили внутрішнє оздоблення. Нині палац входить до комунального історико-культурного палацово-паркового комплексу.

Тальнівський цукровий завод заснували 1849 року. Власники маєтку розвивали переробку цукрових буряків, для підприємства споруджували виробничі корпуси, склади, житло працівників і транспортні під'їзди. Частина історичних промислових будівель збереглася і проглядається з вулиці.

Заповідник «Трипільська культура» у Легедзиному

Залізницю до Тального проклали 1891 року, що дало змогу швидше перевозити цукор, зерно, обладнання та пасажирів. Вокзал кінця XIX ст. має видовжений корпус із симетричними рядами вікон. Поруч збереглася водонапірна вежа, яка забезпечувала водою паровози.

Що подивитися навколо

Легедзине. У селі діє Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» на вулиці Прикордонників, 5. На його ділянці є музейна експозиція, реконструйовані трипільські житла та матеріали про поселення-гіганти IV-III тисячоліть до н. е. Актуальну інформацію про графік роботи, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт.

Буцький каньйон. Біля Буків Гірський Тікич проходить між гранітними берегами та скелями. Головні об'єкти огляду: водоспад Вир, кам'янисті ділянки русла, високі береги і залишки споруд колишньої малої гідроелектростанції.

Адреси, сайти і доступ

Тальнівський музей історії: вул. Соборна, 26. Діючий міський музей з експозиціями про історію міста і громади. Актуальну інформацію про контакти та години роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Тальнівської міської громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колишня Свято-Троїцька церква: вул. Соборна, 71. Перебудована мурована споруда без бані та дзвіниці. Фасади видно з боку вулиці; виробничі приміщення та інтер'єр не входять до огляду. **Google Maps**

Костел святої Анни: вул. Самойлова, 22. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Будинок Костянтина Чочуліна: в'їзд до Тальнівського парку з боку вул. Замкової. Збережена садибна будівля керуючого маєтком. Фасади видно з дороги до парку; інтер'єр за умовами чинного користувача будівлі. **Google Maps**

Тальнівський парк: вул. Замкова, палацово-парковий комплекс Шувалових. Старий садибний парк над Тальянкою. Відкриті алеї, галявини та фасади палацу доступні; службові, закриті та аварійні частини не входять до огляду. **Google Maps**

Палац Шувалових: вул. Замкова, 84. Збережена резиденція у складі КП «Тальнівський палацово-парковий комплекс Шувалових» Тальнівської міської ради. Фасади та парк доступні за графіком комплексу; інтер'єри - лише під час організованих відвідувань або з дозволу адміністрації. **Google Maps**

Тальнівський цукровий завод: вул. Графська, 2. Історичний промисловий комплекс. Фасади видно з боку вулиці; виробничі ділянки, закриті корпуси та інтер'єри не входять до огляду. **Google Maps**

Залізничний вокзал станції Тальне і водонапірна вежа: вул. Вокзальна, 187, біля колій. Діючий вокзал та історична водогінна споруда. Пасажирська частина станції доступна за правилами залізниці; фасад вокзалу та вежу видно з відкритих ділянок, колії і службові частини не входять до огляду. **Google Maps**

Корсунь-Шевченківський

Для чого їхати

Корсунь-Шевченківський зосереджений довкола Росі: давньоруське городище лежить на мисі при впадінні Корсунки, а палацово-парковий ансамбль Понятовського-Лопухіних займає острови та береги річки. У межах комплексу збереглися палац, в'їзна брама, флігелі, каплиці, старий парк, гранітні схили, Чортів міст і Швейцарський будинок. Могила Івана Сошенка пов'язує місто з колом Тараса Шевченка та останньою подорожжю поета Україною.

Коротка історія

Корсунь належить до найдавніших міст Поросся. У XI ст. на Росі постала фортеця південного оборонного поясу Київської землі, а літописна традиція пов'язує Корсунь із 1032 роком; наступні згадки припадають на XII ст. Городище на лівому березі Росі при впадінні Корсунки зберігає місце цього раннього укріплення. Після монгольської навали місто відроджувалося у литовських і польсько-литовських володіннях, а у 1580-х роках отримало магдебурзьке право.

Парк палацового комплексу у Корсунь-Шевченківському

У ранньомодерний час Корсунь мав оборонне і торгове значення, а околиця Виграєва пов'язана з Корсунською битвою 1648 року. Наприкінці XVIII

ст. тут з'явилася резиденція Станіслава Понятовського, яка згодом перейшла до Лопухіних. У XIX ст. нові власники перебудували палац і доповнили садибу неоготичними спорудами. У XX ст. місто дістало назву Корсунь-Шевченківський, а на основі палацово-паркового комплексу створили державний історико-культурний заповідник.

Легенда

За місцевим переказом, шляхетський юнак Ян покохав корсунську дівчину Наталку, але їхні родини не погодилися на шлюб. У парку встановлено скульптуру, присвячену Яну і Наталці.

Опис маршруту містом

Давньоруське городище XI-XIII ст. лежить на лівому березі Росі, на мисі при впадінні Корсунки. Перша корсунська фортеця займала природно захищену ділянку: вода з двох боків, гранітні схили та земляні укріплення відділяли її від навколишньої місцевості. На мисі помітні окремі ділянки валу, висота укріпленого майданчика над руслом та розташування між двома річками.

Брама палацового комплексу у Корсунь-Шевченківському

Палацово-парковий ансамбль знаходиться на острові Коцюбинського. Перед князівським двором стоїть в'їзна брама, споруджена у 1840-х роках за Лопухіних. Тоді садибні будівлі перебудовували в романтичних і неоготич-

них формах. Брама має широкий арковий проїзд, зубчасті завершення, бічні об'єми та вузькі прорізи. За нею відкривається князівський двір із палацом, флігелями, каплицями та господарськими спорудами.

Біля брами розташований триповерховий флігель, один із найдавніших корпусів садиби. Його звели у 1782-1783 роках під час початкового облаштування резиденції, а у 1835-1840 роках перебудували. Тут містилися житлові та службові приміщення князівського двору. Тепер корпус використовує музейна частина заповідника. Прямокутний об'єм, рівні ряди вікон і стримані фасади походять з іншого етапу формування садиби, ніж неоготична брама та пізніші перебудови палацу.

Палац Понятовського-Лопухіних спорудили у 1787-1789 роках для Станіслава Понятовського. Проєкт пов'язують з архітекторами Яном Генриком Мюнцом та Яном Ліндсеєм. У 1799 році маєток перейшов до родини Лопухіних, яка володіла ним упродовж XIX ст. Нові власники перебудовували палац, службові корпуси та парк, додаючи башти, зубчасті парапети, готичні розетки і стрілчасті деталі. У головному корпусі залишилися об'єми кінця XVIII ст., доповнені неоготичними елементами XIX ст.

Палац Понятовського-Лопухіних у Корсунь-Шевченківському

Палац займає південну частину острова над рукавами Росі. Над корпусом піднімаються башти-бельведери, фасади мають тераси, зубчасті завершення та різні за формою вікна. З боку князівського двору розташовані головний вхід і балкон, поряд стоять службові корпуси. Парковий фасад зверне-

ний до річки, гранітних берегів і старих дерев. Розташування над островами, башти та тераси добре передають масштаб колишньої резиденції.

У палаці міститься музейна експозиція заповідника. До ансамблю також належать триповерховий і кухонний флігелі, манеж, дві православні каплиці та інші садибні споруди. Кухонний флігель походить із XVIII ст., нині в ньому розміщено історичний музей. Манеж призначався для коней, верхової їзди та потреб князівського двору; під час пізнішої перебудови його фасади отримали неоготичні деталі. Каплиця святих Петра і Павла розташована біля входу до триповерхового флігеля, друга каплиця стоїть у дворі неподалік від брами.

Корсунь-Шевченківський парк починається за палацовими корпусами і займає острови та береги Росі. Його заклали 1782 року, у XIX ст. розширювали та переплановували за Лопухіних. Доріжки прокладені між островами, гранітними виступами, старими деревами та рукавами річки. На відкритих ділянках проглядаються палацові фасади, вода і скелясті береги. Мости сполучають острови, а паркові стежки проходять уздовж Росі та гранітних схилів.

Гранітні виступи річки Рось у Корсунь-Шевченківському

Через один із рукавів Росі перекинуто Чортів міст. Він сполучає дві паркові ділянки над швидкою течією між кам'янистими берегами. З мосту видно гранітні брили в руслі, пороги, вузькі протоки і дерева над водою. Нижче Рось розділяється на кілька рукавів, обходить острови та проходить між скелями. Під час високої води течія біля каміння посилюється, у сухіший період над водою виступає більше граніту.

На Швейцарському острові зберігся Швейцарський будинок. Дерев'яну споруду в стилі шале звели не пізніше середини XIX ст. Вона має крутий дах, відкриті дерев'яні конструкції, різьблені деталі та невеликі приміщення для відпочинку. Будинок стоїть серед дерев біля води і значно менший за кам'яний палац. Ним користувалися під час прогулянок власники садиби та їхні гості.

Гора Янталка є парковим пагорбом із бузковими насадженнями. З верхньої частини видно долину Росі, острови, протоки та частину парку. Навесні схили вкриваються бузковим цвітом, в інші пори року добре помітні перепади висот і розташування островів у руслі. У парку також росте каштан, пов'язаний із перебуванням Тараса Шевченка в Корсуні влітку 1859 року. Поет приїздив сюди під час останньої подорожі Україною та працював у місті над малюнками і записами.

«Швейцарський будинок» на острові у Корсунь-Шевченківському парку

Могила Івана Сошенка знаходиться у сквері його імені на вулиці Ювілейній, за межами палацово-паркової частини. Тут похований художник, педагог і друг Тараса Шевченка, який допомагав організувати викуп поета з кріпацтва. Іван Сошенко помер у Корсуні 1876 року. Сучасний меморіальний пам'ятник установили 1986 року, а 1992 року поряд розмістили старий надгробок. Обидва пам'ятні знаки можна оглянути у сквері.

Що подивитися навколо

Стеблів. Літературно-меморіальний музей Івана Нечуя-Левицького на вулиці Партизанській, 8, розташований у відтвореному будинку родини Левицьких. П'ять залів присвячені родині, дитинству, навчанню, педагогічній праці письменника, його творам та особистим речам. Біля будинку стоїть пам'ятник Нечую-Левицькому. На горі Спаса над Россю розташовані Спасо-Вознесенський храм і поховання родини Левицьких. Актуальну інформацію про графік роботи, екскурсії та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника: Офіційний сайт.

Городище. Свято-Михайлівську церкву спорудили 1844 року коштом Михайла Воронцова за проєктом Джорджо Торічеллі. Храм має стрілчасті вікна, контрфорси, дзвіницю та неоготичний силует. На вулиці Грушевського діє Краєзнавчий музей Петра та Семена Гулаків-Артемовських, присвячений історії Городищини та родині Гулаків-Артемовських.

Адреси, сайти і доступ

Давньоруське городище Корсуня: лівий берег Росі при впадінні Корсунки, ділянка старого міста. Зберігся рельєф мису, окремі валові ділянки та укріплений майданчик. Доступ пішки з відкритих підходів; круті схили, край урвища, зарослі та нестійкі ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Палацово-парковий ансамбль Понятовського-Лопухіних: вул. Острів Коцюбинського, 4. Збережений ансамбль заповідника з палацом, в'їзною брамою, флігелями, манежем, каплицями та музейними корпусами. Парк, фасади та музейні експозиції доступні за графіком Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Корсунь-Шевченківський парк і паркові об'єкти: острови та береги Росі навколо палацового комплексу, гора Янталка і ділянка каштана Тараса Шевченка. Збережений історичний парк із мостами, старими деревами та гранітними виступами. Відкриті доріжки доступні; круті схили, слизькі камені, уріз води та закриті ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Чортів міст: паркова частина над одним із рукавів Росі. Підвісний міст між парковими ділянками. Прохід доступний за графіком заповідника; русло, кам'янисті береги та технічні частини мосту не входять до огляду. **Google Maps**

Швейцарський будинок: Швейцарський острів у Корсунь-Шевченківському парку. Збережена дерев'яна паркова споруда у стилі шале. Фасади видно з паркових підхо-

дів; інтер'єр за графіком заповідника. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Могила Івана Сошенка: вул. Ювілейна, сквер імені Івана Сошенка. Меморіальний пам'ятник і старий надгробок. Доступ із відкритої частини скверу. **Google Maps**

Богуслав

Для чого їхати

У Богуславі Рось проходить через центр між гранітними скелями, порогами та островами, а берегові стежки і підвісний міст починаються за кілька кварталів від старої забудови. До міського маршруту входять Кам'яниця XVIII ст., Троїцька церква, будинок купця Покраса, музеї історії Богуславщини, Івана Сошенка та Марко Вовчок і пам'ятник Марусі Богуславці.

Коротка історія

Богуслав сформувався над Россю в давній зоні Поросся, де укріплені поселення прикривали підступи до Києва. Місцева традиція пов'язує його заснування з 1032 роком і князем Ярославом Мудрим, а документальна історія спирається на літописну згадку під 1195 роком. Давній Богуславль належав до поросьскої оборонної лінії, був зруйнований під час монгольської навали 1240 року, пізніше входив до литовського та польського політичного кола. У 1620 році місто здобуло Магдебурзьке право.

У козацьку добу Богуслав був сотенним, а згодом полковим містом. У XVIII ст. розвивалися торгівля та ремесла, у XIX ст. промислове значення посилила суконна фабрика родини Покрасів. З містом пов'язані художник Іван Сошенко, письменниця Марко Вовчок, письменник Степан Васильченко та богуславська традиція ткацтва.

Легенда

Найвідоміший богуславський переказ пов'язаний із Марусею Богуславкою, героїнею української народної думи. За сюжетом, дівчина з Богуслава потрапляє в турецьку неволю, але на Великдень відчиняє темницю та випускає козаків-невільників.

Опис маршруту містом

Музей історії Богуславщини працює в лівобережній частині центру. Його відкрили 1968 року. Експозиція охоплює археологічні знахідки Поросся, козацький період, місцеві ремесла, ткацтво, торгівлю та літературні зв'язки міста. У залах представлені речі міського і селянського побуту, документи, фотографії, тканини та матеріали про відомих уродженців Богуславщини.

«Кам’яниця» (Музей народних промислів) у Богуславі

На протилежному боці вулиці міститься Кам’яниця, датована 1726 роком. Її пов’язують з єврейською релігійною школою, хедером, а в місцевій традиції також із колишньою синагогою. Товсті муровані стіни, глибокі підвали, невеликі прямокутні вікна та приземкуватий об’єм відрізняють її від більшості навколишньої забудови. На фасадах помітні облущена штукатурка і стара цегла, до верхнього поверху ведуть прибудовані дерев’яні сходи з критими майданчиками.

У Кам’яниці діє музей народних промислів. Експозиції присвячені богуславському ткацтву, традиційному одягу, ремеслам, побутовим речам та виробам місцевих майстрів. Сама споруда належить до небагатьох цивільних мурованих будівель першої половини XVIII ст., що дійшли до нашого часу в цій частині Наддніпрянщини.

На вулиці Шевченка є будинок купця Покраса, споруджений 1887 року для родини власників місцевої суконної фабрики. Двоповерховий особняк має симетричний фасад, декоративні обрамлення вікон, горизонтальні тяги, балкони та виразний карниз. Неоренесансне оформлення і розміри будівлі відповідали становищу заможних промисловців кінця XIX ст. На сусідніх ділянках трапляються старі кам’яниці з пілястрами, балконами, декоративними фронтонами та відкритою цегляною кладкою. Одні фасади відремонтовані, на інших помітні втрати тиньку та пізніші перебудови.

Троїцька церква у Богуславі

Свято-Троїцьку церкву спорудили у 1861-1862 роках. Основний об'єм має форму ротонди, завершеної куполом. Колони, світлі стіни, рівномірно розміщені вікна та стримані карнизи належать до класицистичної архітектури середини XIX ст. Храм займає відкриту ділянку серед невисокої забудови, тому округлий корпус і купол проглядаються з кількох сусідніх вулиць.

На виїзді в бік Миронівки стоїть костел Святого Владислава, збудований у 1819-1825 роках коштом Олександри Браніцької та її сина Владислава. Храм має стриманий цегляний фасад, прямокутні вікна та хрест над фронтоном. Відкрита кладка, прості обрамлення прорізів і майже повна відсутність декору зберегли лаконічний вигляд споруди.

У кварталах садибної забудови діють меморіальні музеї Івана Сошенка та Марко Вовчок. Іван Сошенко народився в Богуславі 1807 року, познайомив молодого Тараса Шевченка з петербурзькими митцями та долучився до організації його викупу з кріпацтва. У музейній садибі представлені матеріали про художника, його родину, творчість і зв'язок із Шевченком.

Пам'ятник Марусі Богуславці у Богуславі

Музей Марко Вовчок присвячений письменниці, яка жила на Богуславщині у 1880-х роках. Експозиція містить фотографії, документи, біографічні матеріали та видання її творів. Інша садиба, пов’язана з тривалішим перебуванням письменниці в цьому краї, міститься у Хохітві.

На скелястому острові в руслі Росі 1981 року встановили пам’ятник Марусі Богуславці. Скульптура оточена гранітними брилами, біля яких річка розділяється на рукави і проходить через пороги. З острова проглядаються кам’янисті береги, протоки і забудова над Россю.

Вздовж Росі приблизно на 1,5 кілометра тягнеться Богуславське гранітне оголення, яке з 2010 року входить до регіонального ландшафтного парку «Богуславль». Річка розділяється на кілька рукавів, проходить між великими брилами та утворює пороги. За низького рівня води виступають широкі гранітні плити і вузькі проходи між ними, після дощів частина каміння опиняється під водою, а течія посилюється.

Берегова стежка проходить між деревами, скелями та спусками до Росі. Пологі кам’яні поверхні чергуються з крутішими ділянками над водою. З окремих місць проглядаються протилежний берег, житлова забудова та русло між скелями. Оголення починається між Корсунською вулицею, островом і житловими кварталами Богуслава.

Гранітне оголення на річці Росу у Богуславі

Над одним із рукавів Росі перекинуто підвісний пішохідний міст. З нього відкриваються кам'янисте русло, пороги та забудова над берегами. Нижче мосту русло стає ширшим, а біля берегів є короткі стежки та спуски поміж камінням. Після дощу та під час високої води мокрий граніт біля річки стає слизьким.

Що подивитися навколо

Медвин, гора Тотоха. На пагорбі помітний рельєф давнього городища, відкриті схили та далекі види на Богуславщину.

Половецьке. На лівому березі Росі збереглося давньоруське городище IX-XII ст. з валами, укріпленим майданчиком та відкритими ділянками над річковою долиною.

Хохітва. Музей-садиба Марко Вовчок на вул. Польовій, 49 пов'язаний із тривалішим перебуванням письменниці на Богуславщині. У садибі представлені матеріали про її життя та творчість. Актуальну інформацію про доступ, графік і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті Музею історії Богуславщини: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Музей історії Богуславщини: вул. Шевченка, 36. Діючий музей із матеріалами про історію міста, Поросся, ремесла та літературні зв'язки краю. Актуальний графік робо-

ти, контакти і тарифи музейної мережі потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Кам’яниця, музей народних промислів: вул. Шевченка, 35. Історична будівля XVIII ст. з музейною експозицією. Відвідування за графіком музейної мережі. **Google Maps**

Будинок купця Покраса: вул. Шевченка, 40. Відреставрований особняк кінця XIX ст. Зовнішній огляд можливий з вулиці; доступ усередину залежить від чинного користувача. **Google Maps**

Свято-Троїцька церква: вул. Пилипа Орлика, 6. Діючий православний храм. Подвір’я відкрите; інтер’єр доступний у години роботи церкви або під час богослужінь. **Google Maps**

Костел: біля Свято-Троїцької церкви в старій частині Богуслава. Збережена цегляна храмова споруда. Огляд фасадів можливий із відкритих підходів; доступ усередину залежить від чинного користувача або громади. **Google Maps**

Меморіальний музей-садиба Івана Сошенка: вул. Училищна, 1. Діючий музейний відділ, присвячений художнику Івану Сошенку. Відвідування за графіком музейної мережі. **Google Maps**

Меморіальний музей Марко Вовчок: вул. Марко Вовчок, 15. Діючий музейний відділ, присвячений перебуванню письменниці на Богуславщині. Доступ за графіком музейної мережі. **Google Maps**

Пам’ятник Марусі Богуславці: вул. Івана Франка, скелястий берег острова над Россю. Відкритий міський пам’ятник. Підхід вільний; на мокрих гранітах, крутих спусках та біля урізу води потрібна обережність. **Google Maps**

Богуславське гранітне оголення і РЛП «Богуславль»: вул. Корсунська, 48, берег Росі. Природна ділянка зі скелями, порогами, островом, береговими стежками та підвісним мостом. Стежки і міст відкриті; слизькі скелі, круті схили та ділянки безпосередньо біля швидкої течії небезпечні. **Google Maps**

Фастів

Для чого їхати

Фастів вирізняють неоготичний костел Воздвиження Святого Хреста над Унавою, дерев'яна Покровська церква XVIII ст. та залізнична історія міста. На станції Фастів-1 працює музей-вагон, присвячений передвступному договору УНР і ЗУНР, підписаному тут 1 грудня 1918 року, а в колишньому банківському будинку міститься краєзнавчий музей.

Коротка історія

У популярній традиції ранню історію Фастова починають із 1390 року, однак академічна довідка дає надійний топонімічний доказ із 1561 року. Наприкінці XVI ст. київський римо-католицький єпископ Йосип Верещинський заснував тут замок і поселення; у 1601 році Фастів отримав магдебурзьке право.

Від 1648 року Фастів входив до козацької держави як центр сотні Білоцерківського полку. У 1685 році Семен Палій наново осадив місто і зробив його своєю резиденцією. У другій половині XIX ст. залізниці Київ - Балта і Київ - Жмеринка перетворили Фастів на важливу станцію Правобережжя. 1 грудня 1918 року тут підписали передвступний договір Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки.

Покровська дерев'яна церква у Фастові

Легенда

Місцеві перекази пояснюють назву Фастова від «хвостів», нібито залишених після давньої битви з кочовиками, або пов'язують її із Семеном Палієм. Покровську церкву називають «Палієвою», оскільки попередній храм на цьому місці традиція пов'язує з козацьким полковником.

Опис маршруту містом

Станція Фастів-1 стала одним із головних залізничних вузлів Правобережжя після прокладання у другій половині XIX ст. ліній Київ - Балта та Київ - Жмеринка. Біля вокзалу встановлено музей-вагон злуки УНР та ЗУНР, який з'явився тут 1993 року, а експозицію відкрили 2001-го. Вона присвячена 1 грудня 1918 року, коли у Фастові представники двох українських республік підписали передвступний договір про майбутнє об'єднання; у вагоні представлені документи, фотографії та матеріали про учасників переговорів і подальше проголошення Акта Злуки.

На лівому березі Унави збереглася дерев'яна Покровська церква XVIII ст. з окремою дзвіницею кінця того самого століття. Храм складається з трьох послідовно поставлених зрубів, кожен із яких завершений банею. Широке опасання захищає нижні вінці дерев'яних стін від опадів, високі дахи формують триверхий силует. Дзвіниця розміщена окремо на церковному подвір'ї біля невисокого берега річки. З різних боків добре помітні пропорції трьох зрубів, переходи між ними та виступ опасання.

Покровську церкву традиційно називають «Палієвою». Наприкінці XVII та на початку XVIII ст. Фастів був одним із головних осередків діяльності Семена Палія на Правобережжі, а місцевий переказ пов'язує полковника з попереднім храмом на цій ділянці. Документального підтвердження його участі у спорудженні нинішньої церкви немає, тому назва зберігається саме як місцева історична традиція.

На правобережному підвищенні над Унавою височіє костел Воздвиження Святого Хреста. Його споруджували у 1903-1911 роках з ініціативи Станіслава Шептицького, а проєкт пов'язують з архітекторами Владиславом Домбровським і Федором Троупянським. У 1911 році храм освятили. Розташування на схилі робить костел помітним із долини річки та сусідніх вулиць, особливо з лівого берега Унави.

Головний фасад асиметричний. Одна вежа завершується високим гострим шпилем, друга нижча, ширша та масивніша. Саме різні завершення веж відрізняють фастівський костел від неоготичних храмів із симетричними парними баштами. Стіни викладені з жовтої цегли з темнішими декоративними поясами. Над головним входом розташоване велике кругле вікно-роза, нижче - глибокий портал та стрільчасті прорізи. Фасади члену-

ють контрфорси, високі вікна і зубчасті деталі, в архітектурі поєднані неоготичні та романо-готичні мотиви.

З боку Унави добре видно високі цегляні стіни костелу, контрфорси, дахи та положення споруди над нижчою лівобережною забудовою. З наближенням до головного фасаду стають помітними цегляні декоративні пояси, оформлення порталу, роза та стрільчасті вікна. Відмінність між стрункою вежею зі шпилем і нижчою масивною баштою особливо виразна саме з фронтального боку.

Костел Воздвиження Святого Хреста у Фастові

Фастівський державний краєзнавчий музей займає колишній будинок банку кінця XIX ст. Споруда походить із періоду активного торговельного розвитку міста, коли в центральних кварталах відкривали банки, крамниці та інші громадські установи. На цегляному фасаді збереглися декоративні обрамлення вікон, карнизи та фігурні деталі кладки, характерні для міської забудови того часу.

Музей заснували 1990 року, а для відвідувачів відкрили 1995 року. Експозиції охоплюють природу Фастівщини, археологічні знахідки, історію міста, козацький період, діяльність Семена Палія, розвиток залізниці та Українську революцію. Окремі матеріали присвячені подіям 1918 року та передвступному договору УНР і ЗУНР. У центральній частині біля музею залишилися також окремі будинки торговельного та адміністративного Фастова кінця XIX - початку XX ст.

Будинок колишнього банку (зараз - краєзнавчий музей) у Фастові

Що подивитися навколо

Томашівка. На території Ризоположенського монастиря зберігся палац Хоєцьких 1903-1910 років із рисами модерну, парком, верандами, балконами та різьбленими дерев'яними деталями.

Палац Хоєцьких (зараз - Ризоположенський монастир) у Томашівці

Веприк. Меморіальний музей Кирила Стеценка містить матеріали про композитора, його життя у Веприку, родинне середовище та музичну спадщину.

Кожанка. У центрі селища збереглася дерев'яна Покровська церква 1758 року.

Пархомівка. Церкву Покрови Пресвятої Богородиці спорудили у 1903-1906 роках. Храм відомий сецесійною архітектурою та мозаїками за ескізами Миколи Реріха.

Адреси, сайти і доступ

Костел Воздвиження Святого Хреста: вул. Ярослава Мудрого, 4а. Діючий римо-католицький храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Покровська дерев'яна церква: вул. Івана Огієнка, 1. Діючий православний дерев'яний храм із дзвіницею. Подвір'я доступне; інтер'єр можна відвідати у години роботи церкви або під час богослужінь. **Google Maps**

Музей-вагон злуки УНР та ЗУНР: територія станції Фастів-1, поруч із будівлею вокзалу. Діючий музейний об'єкт, присвячений передвступному договору 1 грудня 1918 року. Вагон видно зі станційної території; відвідування експозиції можливе під час екскурсій або за режимом музею. Актуальну інформацію потрібно перевірити на офіційному сайті Фастівського державного краєзнавчого музею: Офіційний сайт/. **Google Maps**

Фастівський державний краєзнавчий музей: вул. Івана Ступака, 9. Діючий музей у колишньому банківському будинку. Відвідування за графіком; зовнішній огляд можливий з вулиці. Актуальні години роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Васильків

Для чого їхати

Васильків виріс довкола давнього городища над Стугною, де на Замковій горі збереглися вали та собор Антонія і Феодосія XVIII ст. У старій частині міста є Свято-Миколаївська церква, повітові присутственні місця, пам'ятник декабристам, три будівлі колишніх синагог, церква Різдва Богородиці та джерело святого Феодосія.

Коротка історія

Початок Василькова пов'язують із літописним Василевом, укріпленим пунктом на південному підступі до Києва біля Стугни. Назву традиційно виводять від християнського імені князя Володимира, Василь. Перша літописна згадка належить до 996 року. Давнє укріплення займало висоту над річковою долиною, а його земляні вали частково збереглися біля собору Антонія і Феодосія.

У XVIII ст. у Василькові з'явилися головні муровані святині: собор Антонія і Феодосія та Свято-Миколаївська церква. У XIX ст. місто стало повітовим центром з адміністративними установами, навчальними закладами та численною єврейською громадою. У 1825-1826 роках Васильків опинився серед місць повстання Чернігівського полку, а у 2022 році став важливою точкою оборони південного підходу до Києва.

Собор Антонія і Феодосія у Василькові

Легенда

За місцевим переказом, від собору Антонія і Феодосія нібито пролягав підземний хід до Києво-Печерської лаври. Підтверджень його існування немає. Появу легенди пояснюють належністю Василькова до лаврських володінь, розташуванням храму на високому пагорбі та сусідством із валами давнього Василева.

Опис маршруту містом

Замкова гора є найдавнішою частиною Василькова. На пагорбі біля валів давнього Василева височіє собор Антонія і Феодосія, помітний із центральних кварталів. Його спорудили у 1755-1758 роках за проєктом Степана Ковніра, майстра Києво-Печерської лаври. П'ятибанна композиція належить до українського бароко: над центральною частиною піднімається велика баня, чотири менші завершують бічні об'єми. Білі стіни, фігурні фронтони, карнизи та округлі бані добре видно над деревами та схилами гори.

Панорама Василькова з Замкової гори

Собор зводили на замовлення Києво-Печерської лаври, якій у той час належав Васильків. У радянський період храм закрили, пізніше він знову став діючим. В інтер'єрі збереглися розписи, які пов'язують із художником Василем Бібиковим. Від головного фасаду помітні пропорції п'ятибанної споруди, з боку валів відкриваються бічні об'єми, а зі схилу бані піднімаються над дахами нижніх вулиць. Архітектуру визначають високі вікна, карнизи, фронтони та плавні обриси бань без надмірного декору.

Біля собору проходять земляні укріплення давньоруського Василева. На місцевості помітні гребені валів, підвищення та круті схили, хоча споруди самої фортеці давно зникли. Городище займало панівну висоту над долиною Стугни та контролювало шлях до Києва з півдня. Із краю пагорба видно нижні квартали міста, напрямки старих вулиць і Свято-Миколаївську церкву. Перепади висоти та гребені валів окреслюють частину колишньої укріпленої території.

Нижче Замкової гори збереглася Свято-Миколаївська церква 1792 року. В її архітектурі поєднані риси класицизму та пізньої барокової традиції. Гладкі стіни, стримане оздоблення, чіткі пропорції та баня відрізняють храм від складнішої композиції собору Антонія і Феодосія. Церква оточена старою житловою забудовою біля підніжжя городища.

Будинок повітових присутственних місць у Василькові

Під схилом Замкової гори облаштовані джерело святого Феодосія та невелика каплиця. Місцевий переказ пов'язує джерело зі святим Феодосієм Печерським. Каплицю датують 1830-ми роками, а сучасне облаштування території виконали на початку XXI ст. Від джерела видно крутий схил городища та стежку, що піднімається до собору.

На Покровській вулиці збереглися колишні повітові присутственні місця, споруджені 1817 року. Двоповерховий класицистичний корпус має симетричний фасад, рівні ряди прямокутних вікон та стримане оздоблення. Тут працювали установи, які керували Васильківським повітом і приймали мешканців навколишніх містечок та сіл.

З Васильковом пов'язані події повстання Чернігівського полку 1825-1826 років. У місті перебували військові частини, серед яких поширювалися ідеї

Південного товариства декабристів. На Соборній вулиці 1976 року встановили присвячений цим подіям пам'ятник. Його композиція належить до радянської меморіальної традиції.

Колишня синагога «Бейкер» (зараз - будинок залізничної станції) у Василькові

На цій же вулиці збереглася будівля колишньої нової синагоги кінця XIX ст., яку нині використовує ліцей №2. Колишня стара синагога на вулиці Миколи Гоголя пристосована під школу №1. Обидві споруди суттєво перебудовані, тому частина первісних сакральних рис втрачена. У фасадах ще помітні початкові пропорції, ритм віконних прорізів та окремі фрагменти цегляного декору.

До Другої світової війни єврейська громада Василькова брала активну участь у торгівлі, ремеслах та громадському житті. Значні розміри двох колишніх синагог та їхнє розташування серед торгових і адміністративних кварталів відповідають масштабам громади. Нині обидві будівлі функціонують як навчальні заклади, тому їх оглядають переважно з вулиці.

Ковалівський яр («Васильківські Карпати») біля Василькова

Ще одна єврейська культова споруда збереглася на вулиці Романтичній. Синагогу «Бейкер» спорудили на початку XX ст. Двоповерхова цегляна будівля має симетричний фасад, великі віконні прорізи та декоративні деталі історизму. Після закриття синагоги в радянський період будинок пристосували під станцію Васильків-2. Коли залізнична гілка втратила колишнє значення, споруда залишилася серед житлової забудови. Попри перебудови, основний двоповерховий об'єм зберігся.

Далі від центру, серед житлової забудови старого передмістя, розташована церква Різдва Богородиці. Дерев'яний храм середини XIX ст. має невисокий об'єм, прості вікна та стримане завершення. За матеріалом і масштабом він помітно відрізняється від мурованих святинь Замкової гори та зберігає вигляд невеликої парафіяльної церкви.

Що подивитися навколо

Ковалівський яр, або Васильківські Карпати. Система ярів, пагорбів і відкритих схилів простягається на північно-західних околицях Василькова та поблизу Великої Бугаївки, Гвоздова, Крушинки і Рославичів. У суху погоду тут видно відкриті схили, глибокі лінії ярів, польові дороги та околиці Василькова.

Адреси, сайти і доступ

Собор Антонія і Феодосія: пагорб із валами давнього Василева при вул. Соборній. Діючий православний храм. Подвір'я відкрите, інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Вали давнього Василева і Замкова гора: пагорб біля собору Антонія і Феодосія. Земляні залишки давнього городища. Відкритими ділянками можна пройти пішки; круті схили, край висоти, зарослі та нестійкі частини валів потребують обережності. Google Maps

Свято-Миколаївська церква: вул. Шевченка, нижче валів давнього Василева. Діючий православний храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр можна відвідати у години роботи церкви або під час богослужінь. Google Maps

Джерело святого Феодосія і каплиця: під Замковою горою нижче собору. Впорядковане джерело з каплицею біля схилу городища. Підхід відкритий; біля води та на крутому схилі після дощу може бути слизько. Google Maps

Повітові присутственні місця: вул. Покровська, 1. Збережена історична адміністративна будівля. Зовнішній огляд можливий з вулиці; доступ усередину залежить від чинного користувача. Google Maps

Пам'ятник декабристам: вул. Соборна, 56, площа перед міською радою. Міський монумент, присвячений подіям повстання Чернігівського полку. Доступ із площі вільний. Google Maps

Колишня нова синагога, Васильківський ліцей № 2: вул. Покровська, 2. Перебудована історична будівля, яку використовує навчальний заклад. Огляд можливий з вулиці; приміщення та територія мають шкільний режим. Google Maps

Колишня стара синагога, школа № 1: вул. Миколи Гоголя, 16. Перебудована історична споруда, нині навчальний заклад. Фасад доступний для зовнішнього огляду; вхід до будівлі та на територію залежить від режиму школи. Google Maps

Синагога «Бейкер»: вул. Романтична, 16. Історична будівля початку XX ст., пізніше пристосована під станцію Васильків-2. Огляд фасадів можливий з вулиці; інтер'єр залежить від чинного використання споруди. Google Maps

Церква Різдва Богородиці: вул. Декабристів, 216. Дерев'яний храм середини XIX ст. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Переяслав

Для чого їхати

Переяслав зберігає пам'ятки від княжої доби до XIX ст.: давній дитинець із фундаментами Михайлівського собору XI ст., мазепинський Вознесенський монастир із колегіумом, будинок лікаря Андрія Козачковського, де Тарас Шевченко написав «Заповіт», та великий скансен на Татарській горі. У центрі до цього переліку додаються Успенський собор, Свято-Троїцька церква, колишня синагога та численні музеї, присвячені археології, кобзарству, Григорію Сковороді та історії міста.

Коротка історія

Переяслав належить до найдавніших міст Русі. Його ранню історію пов'язують із літописною традицією 907 року та сюжетом 993 року про перемогу над печенігами і заснування міста князем Володимиром. У XI ст. Переяслав став одним із головних центрів Русі після Києва і Чернігова, столицею Переяславського князівства, місцем єпископії та укріпленим містом на південно-східному порубіжжі.

Вознесенський монастир у Переяславі

У ранньомодерний час Переяслав увійшов до козацької історії, зокрема через події 1654 року. На зламі XVII-XVIII ст. коштом Івана Мазепи споруди-

ли Вознесенський комплекс, у XVIII ст. діяв колегіум, де викладав Григорій Сковорода. У XIX ст. місто було пов'язане з Тарасом Шевченком, а у XX ст. тут сформували одну з найбільших музейних мереж Середньої Наддніпрянщини.

Легенда

Літописний переказ пов'язує назву міста з двобоєм руського юнака-кожум'яки з печенізьким богатирем. Після перемоги юнак нібито «переяв славу» суперника, а князь Володимир заснував місто на місці цієї події.

Опис маршруту містом

Вознесенський монастир займає велику ділянку в центральній частині Переяслава. Головний храм комплексу спорудили у 1695-1700 роках коштом гетьмана Івана Мазепи. Вознесенський собор належить до найпомітніших міських пам'яток мазепинського бароко: високий центральний об'єм завершують бані, фасади членують пілястри та фронтони, товсті стіни підкреслюють монументальні пропорції. Окремо від храму височіє дзвіниця XVIII ст. З монастирського подвір'я видно головний і бічні фасади собору, бані, дзвіницю та інші споруди колишньої обителі.

Переяславський колегіум (зараз - меморіальний музей Григорія Сковороди) У Переяславі

На тому самому подвір'ї зберігся Переяславський колегіум. Навчальний заклад заснували 1738 року, а 1753 року тут викладав Григорій Сковорода. Видовжений одноповерховий корпус має рівний ряд вікон, високий дах і стри-

мане оздоблення. У XVIII ст. учні вивчали поетику, риторику, мови та інші дисципліни. Нині в будівлі працює Меморіальний музей Григорія Сковороди з матеріалами про його переяславський період, викладання поетики та конфлікт із місцевим єпископом через запропонований ним курс. Низький корпус колегіуму різко відрізняється масштабом від Вознесенського собору, який домінує над монастирським подвір'ям.

На вулиці Шевченка зберігся будинок лікаря Андрія Козачковського, споруджений 1820 року. Тарас Шевченко гостював тут 1845 року і саме в Переяславі написав «Заповіт». Невисокий садибний будинок із житловими кімнатами та подвір'ям має пропорції міського дому першої половини XIX ст. Тепер тут працює музей «Заповіту», в експозиції якого є матеріали про дружбу Шевченка з Козачковським, переяславські приїзди поета, рукописи, копії документів та речі побуту того часу.

На цій же вулиці працює Музей трипільської культури. Його колекція охоплює археологічні знахідки з поселень Середнього Подніпров'я: розписну кераміку, знаряддя праці, культові предмети, моделі жител та матеріали польових досліджень. На посуді помітні спіральні, геометричні та рослинні орнаменти, а реконструкції відтворюють будову жител і планування поселень енеолітичної доби.

Будинок лікаря Андрія Козачковського (зараз - музей «Заповіту» Тараса Шевченка) у Переяславі

Площа Переяславської Ради пов'язана з подіями 8 січня 1654 року за старим стилем. Її сучасне оточення сформувалося значно пізніше: тут розташований Успенський собор, освячений 1896 року, та монумент 1982 року. Іс-

торичне місце козацької ради, храм XIX ст. і радянська монументальна композиція належать до різних періодів історії міста.

Окрему частину центру займає територія давнього дитинця, де в княжу добу містилися єпископський двір і головні сакральні споруди Переяслава. Найбільшим храмом був Михайлівський собор XI ст. Його наземна частина не збереглася, проте археологи дослідили фундаменти, апсиди та розташування внутрішніх опор. Над рештками спорудили Музей архітектури давньоруського Переяслава. Експозиція створена безпосередньо над фундаментами храму, але нині закрита для відвідувачів.

Михайліський монастир у Переяславі

Біля археологічних решток розташовані Михайлівська церква середини XVII ст., дзвіниця та трапезна XVIII ст. Тут на невеликій ділянці сусідять фундаменти великого княжого собору та муровані монастирські споруди XVII-XVIII ст. Сакральне використання цієї частини Переяслава продовжилося після занепаду давньоруського міста і появи пізнішої забудови.

На Покровській вулиці збереглася колишня синагога початку XX ст., яку найчастіше датують 1900-1901 роками. Культову функцію вона втратила 1926 року, після чого приміщення пристосовували для виробничих потреб. Перебудови змінили частину фасадів і внутрішнє планування, але основний цегляний об’єм залишився. На зовнішніх стінах помітні великі віконні про-

різи, симетричне розміщення отворів та окремі фрагменти цегляного декору. До Другої світової війни навколишні квартали були пов'язані з житлом, крамницями, майстернями та громадськими установами єврейської громади.

Біля Трубежа стоїть Свято-Троїцька церква, освячена 1804 року. У її архітектурі поєднані традиційне храмове планування та класицистичні деталі початку XIX ст. Гладкі стіни, симетричні фасади, баня і стримане оздоблення відрізняють храм від значно пишнішого Вознесенського собору. Трубіж проходить через історичну частину Переяслава і в княжу добу був пов'язаний з обороною міста, переправами та господарським життям.

Колишня синагога у Переяславі

Найбільше часу потребує Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини на Татарській горі. Його почали створювати 1964 року, територія охоплює близько 25 гектарів. Сюди перевезені з різних районів регіону селянські хати, комори, клуні, вітряки, ремісничі майстерні та інші господарські споруди. Садиби відтворені разом із дворами, тинами, господарськими будівлями та знаряддями праці, а між окремими секторами прокладені довгі пішохідні доріжки.

Серед дерев'яних храмів скансену вирізняється церква Святого Георгія з Андрушів 1769 року, перевезена до Переяслава у 1968-1970 роках. Тут також є Трьохсвятительська церква з Пищиків 1651 року та Покровська церква з

дзвіницею. Вони відрізняються кількістю верхів, формою дахів, пропорціями зрубів та плануванням. Між храмами розміщені селянські садиби, вітряки та тематичні музеї, а в хатах і господарських спорудах відтворені інтер'єри, традиційні ремесла та побут Середньої Наддніпрянщини.

Дерев'яна церква Святого Георгія з села Андруші у Переяславському скансені

Що подивитися навколо

Циблі. На острівній ділянці Канівського водосховища збереглися руїни Іллінської церкви 1861 року, козацьке кладовище та вид на водосховище і затоплені околиці старого села.

Воскресенське. Біля колишньої садиби Каневських залишилися руїни церкви-ротонди Воскресіння Христового, зведеної 1855 року.

Рогозів. У центрі села збереглася дерев'яна Миколаївська церква 1892 року.

Адреси, сайти і доступ

Вознесенський монастир: площа Переяславської Ради, поруч із вул. Сковороди. Комплекс із Вознесенським собором, дзвіницею та монастирським подвір'ям; собор перебуває на реставрації. Територія та доступні зовнішні ділянки відкриті за режимом заповідника; можливість входу до споруд залежить від реставраційних робіт, заповідника або громади. Google Maps

Переяславський колегіум / Меморіальний музей Григорія Сковороди: вул. Сковороди, 52. Діючий музей у будинку колегіуму. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційних сторінках НІЕЗ «Переяслав»: Офіційний сайт, Офіційний сайт. Google Maps

Музей-діорама «Битва за Дніпро біля Переяслава і створення Букринського плацдарму восени 1943 року»: вул. Сковороди, 54. Музей у складі НІЕЗ «Переяслав». Перед відвідуванням потрібно перевірити чинний графік та чи відкрита діорама для огляду. Google Maps

Музей «Заповіту» Тараса Шевченка: вул. Шевченка, 8. Діючий музей у будинку Андрія Козачковського. Відвідування за графіком заповідника. Google Maps

Музей трипільської культури: вул. Шевченка, 10. Діючий музей. Відвідування за графіком НІЕЗ «Переяслав». Google Maps

Музей кобзарства: вул. Богдана Хмельницького, 20. Діючий музей. Доступ визначається чинним графіком заповідника. Google Maps

Михайлівський монастир / Михайлівська церква: вул. Михайла Сікорського, 34. Історичний храмовий комплекс із Михайлівською церквою, дзвіницею, трапезною та територією давнього дитинця. Подвір'я відкрите; доступ до приміщень залежить від режиму заповідника або громади. Google Maps

Музей архітектури давньоруського Переяслава: вул. Михайла Сікорського, 33. Музей над фундаментами Михайлівського собору XI ст.; експозиція закрита для відвідувачів. Зовнішня територія доступна за режимом заповідника. Google Maps

Успенський собор: площа Переяславської Ради. Храм XIX ст. Подвір'я та зовнішні частини доступні з площі; інтер'єр - за режимом користувача або громади. Google Maps

Будівля колишньої синагоги: вул. Покровська, 38. Історична цегляна споруда початку XX ст., перебудована після втрати культової функції. Огляд можливий з вулиці; інтер'єр залежить від режиму чинного користувача. Google Maps

Свято-Троїцька церква: перехрестя вул. Шевченка і вул. Гімназійної. Збережений історичний храм біля Трубежа. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний за режимом громади або користувача. **Google Maps**

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: вул. Літописна, 61, Татарська гора. Діючий музейний комплекс просто неба з дерев'яними храмами, садибами, господарськими спорудами та тематичними музеями. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційних сторінках НІЕЗ «Переяслав»: Офіційний сайт; Офіційний сайт. **Google Maps**

Канів

Для чого їхати

Канів поєднує давньоруський Успенський собор XII ст., могилу Тараса Шевченка на Чернечій горі та високі дніпровські схили. В історичному центрі збереглися колишнє василіанське училище з Музеєм народного декоративного мистецтва, торгові ряди, синагога та земська управа, нижче простягаються Парк Слави і набережна з бронекатером, а дорогою до Тарасової гори розташований Монастирок із Покровською церквою та козацьким меморіалом.

Коротка історія

Канів належить до найдавніших міст Середнього Подніпров'я. Його документальна історія починається у княжу добу, коли Дніпро був важливим шляхом між північчю та півднем Русі. Успенський собор XII ст. належить до небагатьох давньоруських храмів, що збереглися в містах центральної України. Після монгольської навали Канів переживав руйнування, відбудови, прикордонні напади та поступово увійшов до козацької історії.

Успенський собор у Каневі

У XVI-XVII століттях Канів був помітним козацьким осередком. З місцевим монастирем пов'язують пам'ять Івана Підкови, Самійла Кішки та архімандрита Макарія, який загинув під час руйнування міста у 1678 році. Після перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі Канів став одним із головних місць його вшанування. У XX ст. тут створили державний, а згодом національний Шевченківський заповідник. Головні пам'ятки міста зосереджені в історичному центрі, на Монастирку та Тарасовій горі.

Легенда

У середині XIX ст. Іван Фундуклей записав місцевий переказ про дві церкви, які нібито пливли Дніпром із Царгорода. Одна зупинилася в Каневі, друга дісталася Києва. Так легенда пояснювала появу канівського храму, хоча дата його закладення відома з літопису.

Колишнє василіанське училище, нині Музей народного декоративного мистецтва Канівщини

Опис маршруту містом

Успенський собор заклали 1144 року як Георгіївську церкву князя Всеволода Ольговича. Це шестистовпна хрестовобанна споруда домонгольського часу, пов'язана з києво-чернігівською архітектурною традицією. Масивні стіни, півкруглі апсиди, аркові вікна та декоративні ніші належать до дав-

ньоруської основи собору. Після відбудови 1810 року фасади отримали окремі класицистичні деталі, але планування та основні конструкції XII ст. збереглися. З боку площі видно головний фасад і баню, з бічних вулиць - півкруглі апсиди, аркові вікна та ділянки зовнішніх стін із декоративними нішами. Великий об'єм собору піднімається над нижчою забудовою довкола площі, а давньоруські форми виразніше помітні на бічних і вівтарній частинах.

У різні періоди собор належав до монастирського комплексу та був пов'язаний з ушануванням Макарія Канівського, який загинув 1678 року. У травні 1861 року біля храму зупинялася жалобна процесія з домовиною Тараса Шевченка перед перепохованням на Чернечій горі. Біля собору збереглося колишнє василіанське училище кінця XVIII - початку XIX ст., де тепер працює Музей народного декоративного мистецтва Канівщини. Василіани діяли при соборі та брали участь у його відновленні на початку XIX ст. У музейних залах представлені вишивка, ткацтво, кераміка, народний одяг, побутові речі та вироби майстрів Канівщини. Розташування храму та училища поруч відповідає давньому плануванню цієї частини міста, де сакральна та навчальна споруди входили до одного комплексу.

Колишня синагога у Каневі

На сусідніх вулицях залишилося кілька мурованих споруд торгового та адміністративного Канева XIX - початку XX ст. На вулиці Героїв Небесної

Сотні зберігся будинок 1898 року, де містилися крамниці єврейських торгових рядів, а поруч - торгові ряди Кроковича. Обидві споруди мають видовжені фасади, великі вітринні прорізи та окремі входи з боку вулиці. На Торговій вулиці збереглася колишня синагога початку XIX ст. Велика двоповерхова будівля має симетричний фасад, високі аркові вікна та багатий ліпний декор. На цій же вулиці розташована колишня земська управа початку XIX ст. з рівними рядами вікон і стриманим цегляним оздобленням.

Парк Слави займає схил між історичним центром і набережною. Від верхніх алей сходи та доріжки спускаються до Дніпра, а різниця висоти між соборною площею та берегом добре помітна вже на початку спуску. За нижчою забудовою видно Тарасову гору. На набережній проходить берегова алея з причалами та парковими ділянками біля води. У парку встановлено бронекатер Дніпровської військової флотилії, пов’язаний із бойовими діями на Дніпрі у XX ст.

З берега видно протилежний бік Канівського водосховища, віддалені острови та високі правобережні схили. Міська забудова піднімається від Дніпра вгору, а Тарасова гора утворює окрему високу точку над річкою. Набережна дає можливість оглянути цю частину Канева знизу, перед подальшим підйомом до Монастирка і Чернечої гори.

Покровська дерев'яна церква на Монастирку у Каневі

Дорогою до Тарасової гори розташоване урочище Монастирок із відновленою дерев'яною Покровською церквою та козацьким меморіалом. Місцевість пов'язують із Канівським монастирем, давніми похованнями та переказом про могилу Івана Підкови. Меморіальні знаки встановлені біля храму на схилі над дорогою. Далі починається підйом до Чернечої, нині Тарасової, гори.

Чернеча гора піднімається над Дніпром за Монастирком. До верхньої частини заповідника прокладені автомобільний під'їзд і пішохідні паркові алеї. 22 травня 1861 року тут перепоховали Тараса Шевченка. Державний заповідник створили 1925 року. У 1933-1937 роках за проєктом Василя Кричевського і Петра Костирка спорудили музей, відкритий 1939 року разом із новим пам'ятником роботи Матвія Манізера.

Панорама Дністра з Тарасової гори у Каневі

Експозиція присвячена життю та творчості Шевченка, перевезенню домовини з Петербурга до Канева та історії вшанування поета. Поряд розташована Тарасова світлиця, відтворена за зразком першого народного музею біля могили. Від музейної будівлі алея прямує до поховання та пам'ятника, а далі - до верхніх оглядових майданчиків.

З Тарасової гори видно Канівське водосховище, острови, протилежний низький берег і розчленовані схили Канівських гір. Унизу простягається дніпровська долина, а вздовж правобережжя проглядаються довгі відтинки берегової лінії. Чернечу гору обрали для перепоховання відповідно до бажання Шевченка бути похованим над Дніпром.

Озеро Бучак та Канівське водосховище

Що подивитися навколо

Бучак. Блакитне озеро утворилося в котловані недобудованої Канівської ГАЕС. Поруч збереглися залишки старого села, берег Канівського водосховища та дніпровські кручі.

Трахтемирів. У селі збереглися старий цвинтар із кам'яними хрестами, який традиційно називають козацьким, та церквище на кручі над затопленою частиною поселення.

Адреси, сайти і доступ

Успенський собор: вул. Героїв Небесної Сотні, 62. Давньоруський храм XII ст., пов'язаний із Шевченківським національним заповідником. Подвір'я та фасади доступні за режимом заповідника; інтер'єр - за режимом храму або заповідника. Графік роботи об'єктів Шевченківського національного заповідника в Каневі потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Колишнє василіанське училище, нині Музей народного декоративного мистецтва Канівщини: вул. Героїв Небесної Сотні, 64. Музейна будівля біля собору. Відвіду-

вання за графіком Шевченківського національного заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Єврейські торгові ряди: вул. Героїв Небесної Сотні, 15. Збережена торговельна будівля кінця XIX ст. Зовнішній огляд можливий з вулиці; доступ усередину залежить від чинних користувачів приміщень. **Google Maps**

Торгові ряди Кроковича: вул. Героїв Небесної Сотні, 17. Збережена історична торговельна будівля. Фасад доступний для огляду з вулиці; приміщення мають окремий режим використання. **Google Maps**

Колишня синагога: вул. Торгова, стара міська частина Канева. Збережена двоповерхова будівля єврейської громади початку XIX ст. Огляд фасадів вільний; інтер'єр залежить від режиму користувача будівлі. **Google Maps**

Колишня земська управа: вул. Торгова, 61. Історична адміністративна будівля початку XIX ст. Фасад видно з вулиці; доступ усередину визначає чинний користувач. **Google Maps**

Парк Слави з оглядовим майданчиком: схил за Успенським собором, біля вул. Героїв Небесної Сотні. Міська меморіальна та оглядова територія між старою частиною Канева і набережною. Доріжки та майданчики відкриті; на крутих схилах і слизьких сходах потрібна обережність. **Google Maps**

Парк на набережній Дніпра з бронекатером: набережна Дніпра нижче старої міської частини. Впорядкована паркова територія з меморіальним бронекатером. Берегова алея відкрита; причали, службові ділянки та уріз води не входять до огляду. **Google Maps**

Покровська церква на Монастирку і козацький меморіал: вул. Монастирок, 2-А. Відновлена дерев'яна святиня та меморіальна територія. Подвір'я і меморіальні знаки доступні; інтер'єр храму - за церковним режимом. **Google Maps**

Шевченківський національний заповідник на Тарасовій горі: вул. Шевченка, 102. Меморіальний, музейний і природний комплекс із могилою Шевченка, музеєм, пам'ятником, Тарасовою світлицею та оглядовими майданчиками. Відвідування території та музейних об'єктів - за графіком заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Чигирин

Для чого їхати

Чигирин був першою гетьманською столицею над Тясмином. Біля підніжжя Замкової гори працює музей Богдана Хмельницького та відтворена його резиденція, а на горі зберігся рельєф колишніх укріплень і споруджений бастіон Дорошенка. З верхнього майданчика видно нижнє місто, долину Тясмину, дороги та підступи до колишньої фортеці. Окремими виїздами з Чигирина є Суботів з Іллінською церквою та Холодний Яр із Мотронинським монастирем, городищем і місцями, пов'язаними з гайдамацьким рухом.

Коротка історія

Чигирин відомий із першої половини XVI ст. як укріплений козацький осередок над Тясмином. У 1592 році місто отримало магдебурзьке право. Від 1648 року Богдан Хмельницький зробив Чигирин своєю резиденцією, після чого місто стало політичним центром Війська Запорозького.

Відновлена резиденція Богдана Хмельницького у Чигирині

Після смерті Хмельницького Чигирин залишався резиденцією кількох гетьманів і центром боротьби за Правобережжя. Облоги 1677 та 1678 років завершилися руйнуванням міста. Політичний центр Гетьманщини перемістився на Лівобережжя, а від козацької столиці збереглися археологічні сліди та рельєф Замкової гори; її історію також представляють музейні експозиції та сучасні реконструкції.

Легенда

За місцевим переказом, назва Чигирина походить від чигир-трави. Козак нібито знайшов рослину, якою знесилив коней ворогів і допоміг визволити полонених. Історичних підтверджень цього переказу немає, а походження назви міста має кілька інших пояснень.

Бастіон Дорошенка на Замковій горі у Чигирині

Опис маршруту містом

Музей Богдана Хмельницького міститься в нижній частині старого Чигирина біля підніжжя Замкової гори. Його відкрили 1995 року. Експозиція присвячена гетьманській столиці, роботі військової канцелярії, козацькому війську, дипломатичним місіям, універсалам, обороні міста та відносинам із сусідніми державами. Матеріали про Богдана Хмельницького доповнені документами та предметами, пов'язаними з Чигирином, де приймали послів, готували військові походи та ухвалювали політичні рішення. Окремі розділи стосуються управління Гетьманщиною, військових кампаній середини XVII ст. та оборони столиці під час наступних воєн.

Біля музею відтворена «Резиденція Богдана Хмельницького», історико-архітектурна реконструкція, створена 2005 року. За брамою-вежою розміщені гетьманський будинок, військова канцелярія, скарбниця, курінь, будинок батьків, кухня та господарські споруди. Два двори поділяють комплекс на представницьку та господарську частини. Дерев'яні будівлі мають високі дахи, ґанки та невеликі вікна, а баштова брама оформлює головний в'їзд.

Панорама Чигирина з Замкової гори

У першому дворі зосереджені споруди, пов'язані з гетьманською владою та військовою адміністрацією, у другому - кухня і допоміжні будівлі. Планування реконструює ймовірний склад гетьманського двору XVII ст., де поряд існували житлові, адміністративні, військові та господарські приміщення. Комплекс займає ділянку між нижнім містом, Тясмином і підйомом на Замкову гору.

Біля початку підйому на Замкову гору розміщені каплиця Святої Покрови та братська могила козаків і жителів Чигирина XVII ст. Меморіал присвячений захисникам міста, які загинули під час воєн та облог. Каплиця розташована між нижньою частиною Чигирина і територією колишньої фортеці, поблизу давнього підходу до укріплень. Звідси вже добре помітний перепад висоти між забудовою біля Тясмину та верхнім майданчиком гори.

На Замковій, або Богдановій, горі у XVI-XVII століттях містилася Чигиринська фортеця. Висота над долиною дозволяла контролювати місто, Тясмин, дороги та підступи до укріплень; під час облог 1677 і 1678 років гора була головною оборонною позицією. Суцільні мури не збереглися, але помітні круті схили, верхнє плато, перепади висоти та сліди земляних укріплень. З вершини видно нижній Чигирин, долину Тясмину, сусідні висоти, музей Богдана Хмельницького та відтворену гетьманську резиденцію.

Церква святих апостолів Петра і Павла У Чигирині

На краю Замкової гори 2007 року відтворили бастіон Дорошенка за зразком укріплень Чигиринської фортеці XVII ст. Це сучасна реконструкція з масивними стінами, бійницями, внутрішнім проходом і бойовим майданчиком. Звідси видно крутий схил, нижню частину Чигирина, долину Тясмину та дороги до колишньої фортеці. На верхньому майданчику встановлені пам'ятники і меморіальні знаки, присвячені Богдану Хмельницькому та козацькій історії міста; у рельєфі помітні ділянки колишніх оборонних ліній і підходів до укріплень.

Іллінська церква - усипальниця Богдана Хмельницького у Суботові

На схилі між верхнім майданчиком і нижньою частиною Чигирина споруджена церква святих апостолів Петра і Павла. Її звели у 2005-2007 роках як відтворення святині, що існувала біля Чигиринської фортеці у XVII ст. Храм має майже квадратний план, високий дах, трикутний фронтон та одну вежу з хрестом. Біля церкви встановлено пам'ятник митрополиту Йосипу Нелюбовичу-Тукальському, церковному діячеві доби Руїни, який підтримував гетьмана Петра Дорошенка та певний час перебував у Чигирині.

Археологічний музей Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» займає історичну будівлю кінця XIX - початку XX ст. Експозиція охоплює кам'яну добу, чорноліську культуру, скіфський час, ранніх слов'ян та Київську Русь. У залах представлені знаряддя праці, кераміка, прикраси та інші знахідки з поселень, городищ і могильників Тясминського краю. Колекція охоплює кілька тисячоліть історії території навколо Чигирина до появи козацької столиці та хронологічно передує матеріалам музею Богдана Хмельницького, присвяченим переважно XVII ст.

Що подивитися навколо

Суботів. Іллінську церкву спорудили у 1651-1653 роках коштом Богдана Хмельницького як родовий храм та усипальницю. Поруч розташоване замчище садиби Хмельницьких із дослідженими фундаментами палацу, відтвореною дерев'яною брамою та земляними укріпленнями. На околиці села збереглися «Три криниці», які місцевий переказ пов'язує з козацькою добою. Актуальну інформацію про квитки, екскурсії та контакти потрібно пе-

ревірити на сторінці електронного квитка НІКЗ «Чигирин»: Офіційний сайт/.

Дерев'яна Миколаївська церква у скансені «Козацький хутір» у селі Стецівка

Стецівка. У музеї просто неба «Козацький хутір» розміщена дерев'яна Миколаївська церква кінця XVIII ст., перевезена з іншого села Черкащини. Поряд є вітряки, хата священика, оселя сільського старости, шинок, господарські споруди та експозиція млинарства. Комплекс відтворює сільську садибну та господарську забудову Середнього Подніпров'я кінця XIX - початку XX ст. Відвідування залежить від режиму НІКЗ «Чигирин».

Медведівка і Холодний Яр. У Мотрониному лісі діє Троїцький Мотронинський монастир, головний храм якого спорудили 1804 року та освятили 1805 року. Поряд розташоване Мотронинське городище скіфського часу з високими земляними валами та великим укріпленим майданчиком. Біля хутора Буда росте дуб Максима Залізняка, який місцева традиція пов'язує з Коліївщиною та гайдамацьким рухом. Актуальну інформацію про маршрути, правила перебування, безпеку і контакти потрібно перевірити на офіційному сайті НПП «Холодний Яр»:Офіційний сайт/.

Адреси, сайти і доступ

Музей Богдана Хмельницького: вул. Михайла Грушевського, 26. Діючий музей Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Відвідування за графіком

заповідника. Інформацію про квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт/. **Google Maps**

Резиденція Богдана Хмельницького: територія біля музею Богдана Хмельницького, між вул. Михайла Грушевського і вул. Гетьманською. Сучасна історико-архітектурна реконструкція гетьманського двору. Територія та експозиційні будівлі відкриті за графіком заповідника. **Google Maps**

Каплиця Святої Покрови і братська могила: шлях від вул. Михайла Грушевського, 26 до Замкової гори. Меморіальна каплиця та поховання захисників Чигирина XVII ст. Територія відкрита; доступ усередину каплиці залежить від чинного режиму. **Google Maps**

Замкова гора, або Богданова гора: пагорб над історичною частиною Чигирина. Місце Чигиринської фортеці з рельєфом колишніх укріплень, пам'ятниками та оглядовими майданчиками. Відкриті доріжки доступні; на крутих схилах, осипах, зарослих ділянках та біля краю висоти потрібна обережність. **Google Maps**

Бастіон Дорошенка: Замкова гора. Сучасна реконструкція фортифікаційної споруди XVII ст. Відкриті частини можна оглядати за режимом заповідника; технічні та закриті приміщення недоступні. **Google Maps**

Церква святих апостолів Петра і Павла: вул. Замкова, 6а. Відтворений діючий храм біля Замкової гори. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи церкви або під час богослужінь. **Google Maps**

Археологічний музей Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»: вул. Михайла Сікорського, 30. Діючий музей в історичній будівлі кінця XIX - початку XX ст. Відвідування за графіком заповідника. **Google Maps**

Пирятин

Для чого їхати

Пирятин легко впізнати за водонапірною вежею біля старої траси Київ - Харків, яка потрапила до фільму «Королева бензоколонки». У старому центрі збереглися собор Різдва Пресвятої Богородиці, торгові ряди, краєзнавчий музей і садибні будинки Музейної вулиці. За мостом через Удай починається острів Масальський із протоками, очеретяними заростями, вільшняками, піщаними берегами та заплавними стежками.

Коротка історія

Пирятин уперше згадується в літописі в середині XII ст. як укріплене місто Переяславського князівства. Давньоруське городище містилося на мисі між Удаєм та Переводом. Після руйнувань монгольської доби поселення відновили, а 1592 року Пирятин отримав магдебурзьке право і герб із натягнутим луком та стрілою.

Водонапірна вежа у Пирятині, пов'язана зі зйомками фільму «Королева бензоколонки»

У XVII-XVIII століттях Пирятин був сотенним містечком Лубенського полку, згодом став повітовим центром. Розвиток торгівлі, ремесел і шляхів сполучення позначився на забудові центральної площі та сусідніх вулиць. У XX ст. місто розширилося вздовж дороги Київ - Харків, а водонапірна вежа і зйомки «Королеви бензоколонки» зробили придорожню частину Пирятина відомою далеко за межами міста.

Легенда

За одним переказом, назву Пирятина виводять зі слів «пиро» та «яти», які тлумачать як «брати пшеницю». Інша народна версія стверджує, що мешканці укріплення «пиряли» ворогів через тин. Обидва пояснення не мають надійного історичного підтвердження.

Опис маршруту містом

Водонапірна вежа біля автостанції Пирятин-1 розташована поряд зі старою дорогою Київ - Харків. Її спорудили на початку 1950-х років для водопостачання придорожньої частини міста. Вежа має цегляний стовбур, плиткове облицювання та декоративно оформлений верх. Саме тут знімали «Королеву бензоколонки»: у кадрах фільму з'явилися вежа, автозаправна станція, дорога та прилегла територія. Стара заправка не збереглася у первісному вигляді, але водонапірна вежа досі добре помітна з траси.

Собор Різдва Пресвятої Богородиці у Пирятині

Історичний центр зосереджений ближче до площі Героїв Майдану та Удаю. Головна сакральна пам'ятка площі - собор Різдва Пресвятої Богородиці, споруджений 1781 року коштом полкового осавула Андрія Ільченка на місці давнішої дерев'яної церкви. Храм однобанний і тридільний: центральний об'єм завершується восьмигранним барабаном із банею, фасади оздоблені ліпними лиштвами, карнизами та трикутними фронтонами. Планування походить від традиції дерев'яних храмів Лівобережжя. У XIX ст. до собору додали прибудови і два ґанки з колонами. У 1960-х роках храм закрили, дзвіницю розібрали, будівлю використовували як склад, пізніше як музей. Наприкінці 1980-х років собор повернули громаді.

Біля собору збереглися торгові ряди 1902 року. Невелика цегляна споруда має симетричний фасад, аркові прорізи та лаконічний цегляний декор. У приміщеннях, де колись працювали торговці, нині містяться крамниці та сервісні заклади. Торгова площа історично містилася біля головної парафіяльної святині, тому собор і торгові ряди залишилися поруч у старому центрі Пирятина.

Музейна вулиця зберегла невеликі цегляні та глинобитні будинки з дерев'яними лиштвами, ґанками, старими дверима, палісадниками та подвір'ями. Тут працює Пирятинський краєзнавчий музей, заснований 1967 року; від 1980-х років він займає будинок, пов'язаний із родиною Гаркуш-Згурських. У п'яти залах представлені археологічні знахідки, предмети побуту, матеріали про історію Пирятинщини та події XX ст.; серед окремих експонатів - бронзовий жезл XVII ст., пов'язаний з атаманом Калнишевським, і колекція дукачів XVII-XIX ст.

Річка Удай на території НПП «Пирятинський»

Від Музейної вулиці у східному напрямку можна вийти до мосту через Удай та острова Масальського. Його площа становить близько 47 гектарів; назву пов’язують із князівським родом Масальських, який володів цими землями у XVI ст. Острів входить до природних територій Національного природного парку «Пирятинський». Тут прокладена екологічна стежка з інформаційними зупинками.

На острові ростуть вільхи, верби, берези та сосни, частина дерев має вік 60-80 років. Уздовж берегів тягнуться очеретяні та рогозові зарості, між ними проходять вузькі протоки, а на тихих плесах росте латаття. Стежки пролягають серед лісових ділянок, заболочених місць і відкритих галявин. Із берегів видно русло Удаю, низьку заплаву, протоки та прибережні зарості.

Окремі піщані берегові ділянки відомі як «чоловіча» та «жіноча купальня». Біля води трапляються невеликі рибальські човни та виходи до заток. Після дощів низькі частини стежок можуть бути вологими або заболоченими, тому для огляду краще користуватися облаштованими та сухими проходами.

Один з найдовших дерев'яних мостів України у селі Каплинці

Вище за течією, в урочищі «Замок» на мисі правого берега Удаю, містилося давньоруське городище Пирятина. Мис височіє над заплавою Удаю, а з півночі його обмежує стариця давнього русла річки Перевід. Саме тут розташовувався укріплений осередок літописного міста.

Що подивитися навколо

Каплинці. Дерев'яний міст через Удай має довжину понад 240 метрів і ширину близько чотирьох метрів. Первісну переправу пов'язують із кінцем XIX ст., а сучасного вигляду вона набула 1933 року, коли жителям Каплинців потрібно було скоротити шлях до Пирятина. Міст перетинає широку заплаву з протоками, очеретами, заводями та лататтям. Дерев'яний настил нерівний, місцями відремонтований новими дошками, перил немає. Нині переправою користуються переважно пішоходи та рибалки.

Повстин. Дерев'яну Михайлівську церкву спорудили 1775 року. Це одна з найдавніших збережених дерев'яних церков Полтавщини.

Адреси, сайти і доступ

Водонапірна вежа: вул. Європейська, 158А, біля автостанції Пирятин-1. Збережена водонапірна башта, пов'язана зі зйомками фільму «Королева бензоколонки». Зовнішній огляд можливий з відкритих ділянок біля придорожнього комплексу; інтер'єр закритий. Google Maps

Собор Різдва Пресвятої Богородиці: площа Героїв Майдану, 1. Діючий православний храм українського бароко. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Торгові ряди: біля площі Героїв Майдану, поруч із собором. Збережена історична торговельна споруда початку XX ст. Зовнішній огляд вільний; приміщення працюють за режимом чинних користувачів. Google Maps

Пирятинський краєзнавчий музей: вул. Музейна, 47. Діючий музей у старому будинку, пов'язаному з родиною Гаркуш-Згурських. Відвідування за графіком музею. Актуальні години роботи та контакти потрібно перевірити на сайті: Офіційний сайт. Google Maps

Острів Масальський: за мостом через Удай, східна частина Пирятина. Природна територія НПП «Пирятинський» із протоками, заплавними ділянками та екологічною стежкою. Відкриті стежки доступні; заболочені місця, зарослі береги та уріз води потребують обережності. Актуальну інформацію про екологічні маршрути та доступ потрібно перевірити на офіційному сайті НПП «Пирятинський»: Офіційний сайт. Google Maps

Давньоруське городище Пирятина: мис біля впадіння Переводу в Удай, вище за течією від острова Масальського. Місце літописного укріпленого міста Переяславсь-

кого князівства. Підходити потрібно відкритими стежками; круті схили, зарослі частини, приватні ділянки та край урвища не входять до огляду. **Google Maps**

Лохвиця

Для чого їхати

У центрі Лохвиці на кількох сусідніх вулицях збереглися Благовіщенська церква, пам'ятник Сковороді роботи Івана Кавалерідзе, краєзнавчий музей, торгові ряди, будинок родини Дунаєвських та колишня синагога. В околицях міста можна побачити земські школи колишнього Лохвицького повіту, споруджені за проєктами Опанаса Сластіона у формах українського модерну.

Коротка історія

Лохвиця належить до давніх історичних міст Посулля. Її історичний вік пов'язують із X-XI століттями, а першу письмову згадку часто датують 1320 роком. У ранньомодерний час це було укріплене містечко над Сулою і Сухою Лохвицею. У 1644 році Лохвиця набула магдебурзького права та власного герба, а в добу Гетьманщини стала сотенним містом.

Благовіщенська церква у Лохвиці

У 1802-1923 роках Лохвиця була повітовим центром Полтавської губернії. Тут діяли адміністративні установи, училища, гімназія, друкарня, тютюнова фабрика родини Дунаєвських, розвивалися торгівля та ремесла, численною була єврейська громада. У XX ст. більшість старих храмів знищили, проте вціліли Благовіщенська церква, торгові ряди, колишня синагога, музейний будинок та окремі пам'ятки повітового міста.

Легенда

За місцевим переказом, назва міста походить від річки Лохвиці. Виникнення першого укріплення також пов'язують із низинною ділянкою біля Сули, де сходилися дороги та був зручний перехід.

Опис маршруту містом

Благовіщенську церкву в центрі Лохвиці збудували 1800 року на місці давнішого дерев'яного храму, що загинув у пожежі. Це єдина стара православна святиня міста, яка пережила руйнування XX ст. Її архітектура має риси класицизму: симетричний мурований об'єм, аркові вікна, високий восьмигранний барабан із куполом та окрему дзвіницю. З вулиці Шевченка видно бічні фасади, верхню частину храму і дзвіницю, а відкритий простір біля церковного подвір'я дає змогу оглянути споруду з кількох напрямків. Восьмигранний барабан піднімається над невисокою забудовою сусідніх кварталів.

Торгові ряди у Лохвиці

Неподалік від храму встановлений пам'ятник Григорію Сковороді, відкритий 1922 року. Автор монумента - Іван Кавалерідзе. Філософ зображений у простому одязі, без урочистих атрибутів, із посохом у руці. Лаконічна композиція належить до раннього періоду творчості скульптора. Невисокий постамент дозволяє роздивитися постать зблизька, а дерева скверу утворюють тло для темної скульптури.

Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди займає будинок 1865 року. Експозиція охоплює археологію Посулля, історію Лохвицького

повіту, традиційні ремесла, освіту, події XX ст. та біографії відомих мешканців краю. Окремі матеріали присвячені перебуванню Сковороди на Лохвиччині. Стримане оформлення фасаду середини XIX ст. відрізняється від декоративнішої цегляної забудови, яка з'явилася в центрі міста пізніше.

Вулиці Гоголя та Шевченка охоплюють основну частину старої забудови Лохвиці. Тут на невеликій відстані одна від одної розташовані храм, музей, пам'ятник Сковороді, торгові споруди, колишня синагога та будинки повітового періоду.

У старих кварталах залишилися одноповерхові цегляні будинки, колишні крамниці та садиби кінця XIX - початку XX ст. Частина забудови перебудована, але на окремих фасадах видно аркові торгові входи та декоративну цегляну кладку, а в будинках збереглися підвали. Торгові ряди належали до базарної частини повітової Лохвиці. Невисокий цегляний корпус має низку окремих входів, які вели до крамниць. У цій частині міста також містилися заїжджі двори, майстерні та повітові установи.

Колишня синагога у Лохвиці

На вулиці Гоголя зберігся будинок родини Дунаєвських, де 1900 року народився композитор Ісаак Дунаєвський. Родина була пов'язана з місцевою

тютюновою промисловістю та належала до помітних міських родин. На фасаді встановлено меморіальну дошку.

Інша пам'ятка цієї вулиці - колишня синагога кінця XIX - початку XX ст. У цегляному фасаді збереглися високі аркові вікна та декоративні деталі. Після закриття синагоги приміщення використовували для інших потреб; нині будівля зачинена, перебуває в занедбаному стані та потребує ремонту. Біля неї залишилися окремі житлові та торговельні будинки того самого періоду.

Що подивитися навколо

Млини. Земську школу колишнього Лохвицького повіту спорудили за проєктом Опанаса Сластіона. На фасадах збереглися аркові вікна, орнаментальна цегляна кладка та декоративні деталі українського модерну.

Заводське, історична частина Брисі. Двокомплектна земська школа 1913-1914 років має фасади з червоної цегли, високі стрільчасті вікна та геометричне оздоблення.

Харсіки. У земській школі 1913 року діяло трикласне народне училище Лохвицького повіту. Будівля зберегла характерні для проєктів Сластіона віконні прорізи та цегляний декор.

Безсали. У селі вціліли дві земські школи Лохвицького повіту. Вони відрізняються плануванням, пропорціями корпусів, формою віконних прорізів та деталями цегляного оздоблення українського модерну.

Адреси, сайти і доступ

Благовіщенська церква: вул. Тараса Шевченка, 1. Діючий храм ПЦУ XIX ст. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Пам'ятник Григорію Сковороді: вул. Тараса Шевченка, 27, парк біля будівлі колишнього медичного училища. Відкритий міський пам'ятник роботи Івана Кавалерідзе. Огляд вільний із території парку. Google Maps

Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди: вул. Шевченка, 48. Комунальний музей в історичній будівлі 1865 року. Відвідування за графіком; фасад доступний для огляду з вулиці. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. Google Maps

Будинок, у якому народився і жив Ісаак Дунаєвський: вул. Гоголя, 3. Історична будівля з меморіальною дошкою. Зовнішній огляд можливий з вулиці; доступ усередину залежить від користувача будівлі. Google Maps

Школа Лохвицького земства у селі Млини біля Лохвиці

Будинок колишньої єврейської синагоги: вул. Гоголя, 33. Закрита історична будівля кінця XIX - початку XX ст., стан занедбаний. Огляд можливий з вулиці; інтер'єр, подвір'я та аварійні частини закриті. Google Maps

Торгові ряди: квартал між вулицями Гоголя і Перемоги, поблизу колишньої синагоги. Історична торговельна споруда XIX ст., частково використовується для торгівлі. Зовнішні частини доступні з вулиці; приміщення працюють за режимом чинних користувачів. Google Maps

Миргород

Для чого їхати

Миргород поєднує курорт на Хоролі з пам'ятками колишнього повітового міста. Тут є бювет і санаторний парк зі ставками, гоголівська «калюжа» зі скульптурами, Свято-Успенський собор, колишня міська дума, художньо-промислова школа з музеєм кераміки, краєзнавчий музей та музей Давида Гурамішвілі. На іншому березі Хоролу простягається Березовий гай із березовими насадженнями, луками, ставком і заплавними берегами.

Коротка історія

Миргород належить до давніх поселень Лівобережжя. У козацьку добу місто стало центром Миргородського полку, а з 1649 року було його адміністративним осередком. Полкове управління, ремесла, торгівля та розташування біля Хоролу визначали розвиток міста у XVII-XVIII століттях.

У 1802 році Миргород став повітовим містом Полтавської губернії. У XIX ст. тут бували Тарас Шевченко, Василь Капніст і Давид Гурамішвілі, з містом пов'язана біографія Панаса Мирного. Наприкінці XIX ст. відкрили художньо-промислову школу, а на початку XX ст. лікар Іван Зубковський розпочав використання місцевої мінеральної води для лікування.

Будинок колишньої міської думи у Миргороді

Легенда

Найпоширеніший переказ пояснює назву Миргорода місцем миру. За цією версією, поселення виникло там, де сусідні народи або громади збиралися на переговори. Інший переказ пов'язує назву з ярмарками: сюди нібито сходився «весь мир», тобто багато людей із навколишніх сіл.

Опис маршруту містом

На вулиці Гоголя розташований будинок колишньої міської думи, споруджений 1912 року для органів міського самоврядування. Двоповерховий фасад має виступну центральну частину з головним входом і мансардою, декоративно оформлені вікна та плавні лінії, характерні для модерну.

Панорама річки Хорол та курорту «Миргород»

Праворуч від колишньої думи розташована арка курорту «Миргород», споруджена 1935 року за проєктом архітектора А. Лангмана та оновлена 2001 року. Через неї входять до санаторної частини міста з бюветом, корпусами, ставками, парковими алеями та набережною Хоролу. Курорт почав розвиватися після 1917 року, коли лікар Іван Зубковський застосував місцеву мінеральну воду для лікування. У відкритій частині парку збереглися старі корпуси, місця розливу води, квітники та впорядковані береги ставків.

На території курорту міститься Миргородська калюжа, відома завдяки творам Миколи Гоголя. Нині це впорядкований ставок із набережною. Навколо водойми встановлені скульптури Івана Івановича, Івана Никифоровича, свині Хавронії, Пацюка та Вакули, а неподалік встановлено пам'ятник Миколі Гоголю.

Між курортним парком і берегом Хоролу розташований Свято-Успенський кафедральний собор. Теперішній мурований храм завершили 1887 року

на місці давніших церков козацького Миргорода. У радянський час собор закрили, бані та дзвіницю розібрали, а приміщення пристосували для інших потреб. Наприкінці XX ст. храм відновили, повернувши бані, дзвіницю та церковне оздоблення. З паркових алей видно світлі фасади, центральну баню та високу дзвіницю.

Миргородська калюжа та собор Успіння у Миргороді

Основна курортна частина з бюветом і санаторними корпусами лежить на протилежному березі Хоролу. Перетнувши її та ще один міст через річку, потратипо у Березовий гай, закладений 1934 року. У 1999 році територія площею 63,9 гектара отримала статус ландшафтного заказника місцевого значення. Біля входу прокладені прогулянкові доріжки, далі насадження стають густішими та переходять у заплавні ділянки.

Хорол огинає гай із південного заходу, заходу та півночі, а з південного сходу до нього прилягає став. У насадженнях переважають берези, також ростуть сосни, дуби, липи та клени. Між деревами є луки, заболочені ділянки та смуги прибережної рослинності. Доріжки виходять до річки, ставка, відкритих галявин і низьких берегів. На облаштованих ділянках встановлені лавки та альтанки.

Березовий гай у Миргороді

Колишню художньо-промислову школу імені Миколи Гоголя звели 1896 року. Тут навчали керамістів, декораторів і ремісників, які працювали з місцевою глиною. Будівля має просторі аудиторії та майстерні, великі віконні прорізи і цегляний декор. Нині в ній діють навчальний заклад керамічного профілю та музей кераміки з учнівськими роботами, посудом, декоративними виробами і матеріалами про миргородську школу.

Колишня художньо-промислова школіа (зараз - Музей керамики) у Миргороді

У сусідніх кварталах є дві громадські будівлі початку XX ст. Колишнє дворянське зібрання спорудили 1909 року; нині його займає Центр естетичного виховання. У залах відбувалися збори, концерти, урочистості та міські заходи. Колишню чоловічу земську гімназію 1910 року тепер використовує школа №1 імені Панаса Мирного. Обидва будинки мають високі поверхи та протяжні фасади.

У гімназії містилися навчальні класи, бібліотека та кабінети, а дворянське зібрання служило місцем громадських подій повітового Миргорода. Художньо-промислова школа, гімназія та дворянське зібрання зберігають три різні функції міського життя кінця XIX - початку XX ст.: професійну освіту, загальну освіту та громадські зібрання.

Палац Муравйових-Апостолів у селі Хомутець

Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона заснували 1920 року. Його фонди містять археологічні знахідки, козацькі старожитності, предмети побуту, документи про розвиток курорту та вироби місцевих керамістів. Недалеко працює Літературно-меморіальний музей Давида Гурамішвілі, відкритий 1969 року. Грузинський поет прожив на Миргородщині понад тридцять років, писав тут свої твори та був похований у Миргороді.

За межами центральної частини, на березі Хоролу, розташована дерев'яна Іоано-Богословська церква початку XX ст. Храм має дерев'яні стіни, високий дах, баню та дзвіницю. Ще одна віддалена споруда - залізничний вокзал 1904 року на Залізничній вулиці. Історична будівля досі обслуговує пасажирську станцію Миргород.

Що подивитися навколо

Хомутець. У старому парку зберігся палац Муравйових-Апостолів із центральним корпусом, бічними крилами та залишками садибного планування. Будівля пов'язана з родиною декабристів і перебуває в занедбаному стані. У селі також є земська школа початку XX ст. з високими вікнами, цегляним орнаментом і деталями українського модерну.

Дібрівка. Дібрівський кінний завод заснували 1888 року для розведення племінних коней. На території збереглися стайні, манеж, господарські споруди, адміністративний корпус і старі алеї. Музейна експозиція присвячена історії заводу, відомим коням, тренерам і розвитку кінного спорту. Територія та музей мають режим кінного заводу; екскурсії потрібно узгоджувати заздалегідь. Актуальну інформацію про екскурсії потрібно перевірити на сайті кінного заводу: Офіційний сайт.

Великі Сорочинці. Спасо-Преображенську церкву спорудили 1732 року коштом гетьмана Данила Апостола; всередині зберігся багатоярусний різьблений іконостас. У цьому храмі хрестили Миколу Гоголя. Літературно-меморіальний музей письменника містить матеріали про його родину, дитинство та твори; актуальний режим роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. Сорочинський ярмарок проводять на окремому ярмарковому полі. Дати проведення, умови відвідування та контакти потрібно перевірити на офіційному сайті ярмарку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Будинок колишньої міської думи: вул. Гоголя, 120. Збережена адміністративна будівля 1912 року. Фасади доступні для огляду з вулиці; інтер'єр - за режимом установи. Google Maps

Центральна арка курорту «Миргород»: вхід до курорту з боку вул. Гоголя. Відреставрована вхідна споруда санаторної частини міста. Огляд вільний з боку вулиці та курортного парку. Google Maps

Миргородська калюжа: вул. Гоголя, 120, набережна ставка біля курорту. Впорядкований ставок зі скульптурним комплексом і пам'ятником Миколі Гоголю. Набережна та паркові доріжки відкриті; біля урізу води та на слизьких ділянках потрібна обережність. Google Maps

Свято-Успенський кафедральний собор: вул. Гоголя, 112. Відновлений діючий православний храм. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Курортний парк, бювет і берег Хоролу: територія «Миргородкурорту», вул. Гоголя, 112. Діюча санаторно-курортна територія. Паркові алеї, бювет, ставки та відкриті берегові ділянки доступні за чинним режимом; лікувальні корпуси та службові приміщення мають окремі правила доступу. Актуальну інформацію потрібно перевірити на офіційному сайті курорту: Офіційний сайт. **Google Maps**

Березовий гай: за мостом через Хорол від санаторної частини курорту. Лісопаркова територія і ландшафтний заказник місцевого значення. Стежки відкриті; заболочені та зарослі ділянки, уріз води і слизькі береги потребують обережності. **Google Maps**

Музей кераміки в колишній художньо-промисловій школі: вул. Гоголя, 146. Історична навчальна будівля з музейною експозицією. Відвідування за графіком закладу. Актуальну інформацію потрібно перевірити на офіційному сайті коледжу: Офіційний сайт. **Google Maps**

Будинок колишнього дворянського зібрання: вул. Грекова, 5. Збережена громадська будівля початку XX ст., нині Центр естетичного виховання. Фасади оглядаються з вулиці; доступ усередину залежить від роботи закладу. **Google Maps**

Колишня чоловіча земська гімназія: вул. Гоголя, 173/1. Збережена освітня будівля 1910 року, нині школа. Зовнішній огляд можливий з вулиці; територія та приміщення мають режим навчального закладу. **Google Maps**

Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона: вул. Незалежності, 2. Діючий музей. Відвідування за графіком; актуальні години роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Літературно-меморіальний музей Давида Гурамішвілі: вул. Незалежності, 5. Діючий музей, присвячений грузинському поетові. Відвідування за графіком; актуальні години роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Іоано-Богословська церква: вул. Єрківська, Личанка, берег Хоролу. Дерев’яний храм початку XX ст. Подвір’я відкрите; інтер’єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Залізничний вокзал: вул. Залізнична, 2. Діюча історична вокзальна будівля 1904 року. Пасажирська зона доступна за правилами залізниці; фасади видно з відкритих ділянок станції. **Google Maps**

Опішня

Для чого їхати

Опішня - один із головних історичних центрів українського гончарства, де збереглися гончарні школи, родинні садиби майстрів, старі горни та великі музейні колекції. Будинок Кричевського-Лебіщака є зразком українського архітектурного модерну і пов'язаний з професійним навчанням гончарів, Національний музей-заповідник має десятки тисяч керамічних виробів і парк монументальної кераміки, а садиби Пошивайлів та Олександри Селюченко зберігають майстерні, інструменти, печі та побут гончарських родин. Від музейної території видно долину Ворскли, заплаву, схили, поля та городи.

Коротка історія

На території Опішні та її околиць виявлено пам'ятки неоліту, скіфського часу, черняхівської культури та раннього середньовіччя. Письмові відомості про містечко належать до першої половини XVII ст., коли воно було укріпленою слободою і торгово-ремісничим осередком. Від 1650 року Опішня була сотенним містечком і в різні періоди входила до складу козацьких полків Лівобережжя.

Будинок Кричевського-Лебіщака (зараз - Музей мистецької родини Кричевських) у Опішні

У XVII-XVIII століттях Опішня мала ярмаркове, ремісниче і військово-адміністративне значення; із цим періодом пов'язані ратушна печатка, селітряна справа та події козацьких міжусобиць. У XIX - на початку XX ст. містеч-

ко стало головним центром гончарства Полтавщини: тут діяли навчально-показова майстерня, гончарні школи, артілі та підприємства. У 1986 році створено музей гончарства, 1989 року він набув статусу музею-заповідника, а 2001 року отримав національний статус.

Легенда

Місцевий переказ про Лису гору розповідає про сестер Василину та Устину. Заздрячи Василині, Устина звернулася до відьми по чорне зілля, яке росло біля її хати на горі. У легенді Лиса гора постає місцем відьомських чарів і небезпечних трав.

Опис маршруту містом

На вулиці Партизанській розташований Будинок Кричевського-Лебіщака, де працює Музей мистецької родини Кричевських. Споруду звели у 1914-1916 роках для Опішнянського гончарного показового пункту Полтавського губернського земства за проєктом Василя Кричевського під керівництвом технолога-кераміста Юрія Лебіщака. Ще 1894 року на цій ділянці відкрили навчально-показову майстерню, яку вважають першою гончарною школою такого типу на українському Лівобережжі. Тут місцевих майстрів навчали нових форм посуду, способів оздоблення та технологій випалу.

Архітектура будинку належить до українського модерну. Фасади складені з червоної цегли, аркові вікна обрамлені фігурною кладкою, під карнизом проходить майоліковий фриз із кольоровим орнаментом, а керамічні вставки розміщені під окремими вікнами. У музейних залах представлені живопис, графіка, ескізи, кераміка та особисті матеріали кількох поколінь родини Кричевських.

Національний музей-заповідник українського гончарства у Опішні

У дворі розташована Стіна гончарської слави з меморіальними дошками українським майстрам. Тут же збереглася стара виробнича піч із масивним циліндричним корпусом і високим димарем. У ній випалювали кераміку під час роботи гончарного пункту, артілі та заводу. Біля будинку є ставок.

Національний музей-заповідник українського гончарства займає велику територію у північній частині Опішні, на високому пагорбі над долиною Ворскли. У фондах зберігаються десятки тисяч виробів: глечики, миски, макітри, куманці, кахлі, дитячі іграшки, фігурні баранці, леви, вершники та птахи. Експозиції присвячені місцевим майстрам, гончарним родинам, навчальним закладам, артілям і заводському виробництву.

На традиційному посуді помітні рослинні та геометричні орнаменти, кольорові поливи, ритування та різні способи оздоблення опішнянської кераміки. Окремі музейні будівлі мають історичні колекції та роботи сучасних керамістів. Поряд із макітрами, глечиками та куманцями виставлена декоративна зооморфна пластика: баранці, леви, вершники, птахи та інші фігурні вироби.

Територія музею-заповідника українського гончарства в Опішні

Значна частина музейної експозиції розміщена просто неба. Серед дерев і на галявинах встановлені сотні великих керамічних скульптур та декоративних композицій сучасних майстрів. Поряд розташовані гончарні горни різних конструкцій. Доріжки проходять між скульптурами, музейними будівлями та відкритими ділянками на краю пагорба.

Опішня лежить на висоті близько 208 метрів над рівнем моря. Від краю музейної території видно русло Ворскли, заплаву, схили, поля, ліси та городи внизу. На околицях селища відомі археологічні пам’ятки різних періодів, пов’язані з давнім заселенням Поворскля.

Меморіальний музей-садиба Олександри Селюченко працює в будинку майстрині з 1988 року. Селюченко створювала свистунці та сюжетні фігурки людей, коней, вершників, птахів і жіночих постатей. У хаті збереглися її

робоче місце, інструменти, особисті речі та готові вироби, а на подвір'ї - господарські споруди і горно. На фігурках помітні сліди ручного ліплення, прокреслені деталі та мальований орнамент. Саме тут майстриня готувала глину, ліпила, сушила та оздоблювала свої роботи.

Панорама долини Ворскли у Опішні

Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів зберігає родинний гончарський двір. Домашню збірку почали формувати на початку 1970-х років, а 1999 року садиба стала музейним підрозділом. У хаті та на подвір'ї є вироби Гаврила і Явдохи Пошивайлів, гончарні інструменти, піч, меблі та родинні речі. У майстерні готували глину, формували посуд, наносили орнамент і проводили випал. Хата, майстерня, піч та господарські будівлі розташовані в межах одного гончарського двору.

Що подивитися навколо

Міські Млини. У Меморіальному музеї-садибі Леоніда Сморжа зберігаються особисті речі філософа, його бібліотека та колекція опішнянської кераміки. Збірка містить посуд, декоративну пластику та твори відомих майстрів XX ст. Актуальну інформацію про екскурсії та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті Національного музею-заповідника українського гончарства: Офіційний сайт.

Малі Будища. Музей малобудищанського гончарства та етносело «Гончарія» мають вироби місцевих гончарів, ремісничі інструменти, сільські будівлі та побутові речі. Тут проводять заняття з роботи на гончарному крузі та ліплення з глини. Актуальну інформацію про екскурсії, заняття та режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті Національного музею-заповідника українського гончарства: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному: вул. Партизанська, 102. Діючий музейний комплекс. Територія, експозиції, відкриті музейні об'єкти та парк монументальної кераміки доступні за графіком заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті: Офіційний сайт. **Google Maps**

Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів: вул. Свято-Михайлівська, 63. Діючий музей-садиба. Хата, подвір'я, майстерня та музейні приміщення доступні за графіком. Актуальні години роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Меморіальний музей-садиба Олександри Селюченко: вул. Губаря, 29. Діючий музей-садиба. Хата, подвір'я та музейні об'єкти доступні за встановленим режимом. Актуальну інформацію про відвідування потрібно перевірити на сторінці музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Музей мистецької родини Кричевських, Будинок Кричевського-Лебіщака: вул. Партизанська, 2. Діючий музей в історичній будівлі. Фасади, двір та експозиції доступні за графіком. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці: Офіційний сайт. **Google Maps**

Панорама долини Ворскли біля Національного музею-заповідника українського гончарства: оглядові місця поблизу вул. Партизанської, 102. Відкрита ділянка на краю музейної території. Доступ за режимом заповідника; круті схили, край урвища, зарослі та приватні городи не входять до огляду. **Google Maps**

Диканька

Для чого їхати

Диканька зберегла частини колишнього маєтку Кочубеїв: Тріумфальну арку, Миколаївську церкву з дзвіницею, старі дуби, Бузковий гай, Пивоварські ставки та паркові ділянки. Біля Дзюбиного ставу розташована Троїцька церква, пов'язана з місцевою гоголівською традицією, а музей і картинна галерея в центрі мають матеріали про Кочубеїв, Миколу Гоголя, Марію Башкирцеву та історію селища. За межами Диканьки розташовані хутір Проні, Великі Будища та Гоголеве.

Коротка історія

Перша писемна згадка про Диканьку належить до 1658 року. Поселення сформувалося в козацькому середовищі Полтавщини, а від 1660 року входило до Будиської сотні Полтавського полку. Наприкінці XVII ст. Диканька була пов'язана з родом Кочубеїв, які перетворили її на великий садибний осередок із парком, храмами, дубовою алеєю та парадною дорогою з боку Полтави.

Тріумфальна арка Кочубеїв на в'їзді до Диканьки

У XVIII-XIX століттях садиба Кочубеїв набула свого найбільшого розвитку, а Диканька стала відомою завдяки храмам, парку та родовій резиденції. У культурній пам'яті селище закріпилося завдяки Миколі Гоголю та циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки». Палацову частину маєтку втрачено у XX

ст., але окремі садибні споруди, старі дерева, паркові ділянки та музейні колекції зберегли історію Кочубеїв і гоголівської Диканьки.

Легенда

Найвідоміший місцевий переказ пов'язує Кочубеївські дуби з Мотрею Кочубей та гетьманом Іваном Мазепою. За легендою, саме під цими деревами вони зустрічалися під час конфлікту між Мазепою і родиною Кочубеїв. Старі дуби ростуть біля колишньої садибної зони, тому переказ має конкретну прив'язку до території маєтку.

Опис маршруту містом

Тріумфальна арка Кочубеїв зустрічає на в'їзді до Диканьки з боку Полтави. Її спорудили 1820 року коштом Віктора Кочубея за проєктом Луїджі Руска. Арку пов'язують із відвідинами маєтку імператором Олександром I та вшануванням перемоги у війні 1812 року. Вона позначала парадну дорогу до палацу Кочубеїв, зруйнованого після революції. Споруда має широкий центральний проїзд, два нижчі бічні проходи, вісім доричних колон і високий аттик. Центральна частина виступає вперед, а колони згруповані обабіч проїздів. Первісні барельєфи на теми війни 1812 року втрачені, проте основний об'єм, колонада та пропорції збереглися. З боку дороги добре видно симетрію композиції, різницю висоти між центральним і бічними проходами та ритм колон.

Свято-Миколаївська церква у Диканьці

Свято-Миколаївська церква та дзвіниця належать до головних споруд колишньої садиби Кочубеїв. Храм звели у 1794-1797 роках як родову святиню, а в підвалі влаштували сімейну усипальницю. У радянський час тут діяв музей атеїзму. Кругла в плані церква перекрита подвійним куполом, фасади оздоблені колонами, пілястрами, карнизами та неглибокими нішами. Проєкт храму пов'язують із Миколою Львовим.

Багатоярусну дзвіницю, споруджену в 1810-1827 роках, приписують Луїджі Руска. Вона розташована окремо навпроти головного входу до ротонди та має квадратний нижній ярус і вужчі верхні рівні. Поруч зберігся дерев'яний вітряк традиційної конструкції. Відкрита церковна ділянка дає можливість одночасно оглянути ротонду, дзвіницю та вітряк.

Вітряк у Диканьці

Кочубеївські дуби залишилися від алеї, яка у XIX ст. налічувала десятки дерев. До нашого часу дійшло лише кілька старих дубів із масивними стовбурами, широкими кронами та великими сухими гілками. Вони ростуть неподалік місця колишнього палацу. Довкола лишилися паркові ділянки садиби, а напрям старої алеї позначає частину колишньої осі між парадним в'їздом, палацом і внутрішньою територією маєтку.

За Пивоварськими ставками розташований Бузковий гай, закладений у 1820-х роках у старому кар'єрі цегельного заводу Кочубеїв. Схили колишньої виробки засадили бузком різних відтінків, а доріжки проклали по дну та краях округлої улоговини. За місцевим переказом, гай створили для Ганни Кочубей, яка хворіла та любила бузок. У травні кущі вкриваються білими, рожевими та фіолетовими квітами. З верхніх країв кар'єру видно густі бузкові посадки, нижче доріжки проходять між кущами по дну улоговини.

Кочубеївські дуби біля Диканьки

Пивоварські ставки лежать поряд із Бузковим гаєм. Їх оточують низькі береги, очерет і паркові стежки. Разом із кар'єрним рельєфом гаю, старими насадженнями та залишками садибного парку водойми зберігають ландшафтну частину колишнього маєтку.

У центрі селища працює Диканський історико-краєзнавчий музей імені Дмитра Гармаша. У його залах зібрані археологічні знахідки, матеріали про козацьку Диканьку, рід Кочубеїв, Миколу Гоголя та традиційний побут. Документи, старі фотографії та речі висвітлюють історію селища від козацького часу до XIX і XX ст.

Картинна галерея імені Марії Башкирцевої, художній відділ місцевого музею, займає колишню земську школу 1904 року. Тут є меморіальна кімната Марії Башкирцевої, художні роботи та матеріали, пов'язані з Гоголем. Марія Башкирцева, художниця та авторка відомого щоденника, народилася на Полтавщині та походила з родини, пов'язаної з Диканським краєм.

Біля Дзюбиного ставу розташована Свято-Троїцька церква. Її спорудили 1780 року коштом Павла Кочубея на місці давнішого дерев'яного храму. У XX ст. святиню закривали та використовували не за призначенням, а в 1990-х роках повернули громаді. Троїцька церква має тетраконховий план: центральний однокупольний об'єм доповнюють чотири напівкруглі виступи. Цим вона відрізняється від Миколаївської ротонди. Храм пов'язують із піз-

нім українським бароко, а авторство Миколи Львова достеменно не підтверджене.

З берега Дзюбиного ставу видно купол, напівкруглі об'єми храму, схил і нижчу забудову. Місцева традиція пов'язує церкву з гоголівською «Ніччю перед Різдвом» і сюжетом про коваля Вакулу. В інтер'єрі згадують розпис із чортом.

Свято-Троїцька церква у Диканьці

Що подивитися навколо

Хутір Проні. Історико-культурний комплекс «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» розташований за кілька кілометрів від селища з боку траси на Полтаву. У відтворених хатах, подвір'ях, декораціях та етнографічних деталях представлена хутірська тема, пов'язана з гоголівською Диканькою. Режим відвідування потрібно узгоджувати з адміністрацією комплексу.

Хутір Проні

Великі Будища. Свято-Троїцьку церкву спорудили 1819 року. Класицистичний храм має високу дзвіницю, муровані фасади та стриманий декор. Село розташоване в межах Регіонального ландшафтного парку «Диканський».

Гоголеве. У колишній Василівці працює Національний музей-заповідник Миколи Гоголя. На території відтворені садиба Гоголів-Яновських, батьківський будинок, флігель, парк-сад, ставки та поховання батьків письменника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті музею-заповідника: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Тріумфальна арка Кочубеїв: вул. Полтавська, 1. Збережена парадна в'їзна споруда колишньої садиби. Огляд доступний із прилеглої ділянки біля дороги; проїзна частина та узбіччя не входять до огляду. Google Maps

Свято-Миколаївська церква і дзвіниця: вул. Полтавський шлях, територія колишньої садиби Кочубеїв. Діючий храм із дзвіницею та родовою усипальницею. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Кочубеївські дуби: Полтавський шлях, ділянка біля Миколаївської церкви та лісництва. Вікові дерева колишньої садибної алеї. Підходи відкриті парковими стежками; сухі гілки, огороджені частини та коренева зона не входять до огляду. Google Maps

Бузковий гай: урочище Бузковий гай, Кочубеївський парк за Пивоварськими ставками. Відкрита паркова ділянка з бузковими насадженнями. Схили колишнього кар'єру, зарослі та слизькі місця після дощу потребують обережності. **Google Maps**

Пивоварські ставки: паркові водойми біля Бузкового гаю та Кочубеївського парку. Відкриті стежки доступні; уріз води, заболочені частини та слизькі береги не входять до огляду. **Google Maps**

Свято-Троїцька церква: вул. Троїцька, 12. Діючий храм біля Дзюбиного ставу. Подвір'я відкрите; інтер'єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Диканський історико-краєзнавчий музей імені Дмитра Гармаша: вул. Незалежності, 68. Діючий музей. Відвідування за графіком. Актуальну інформацію потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Картинна галерея імені Марії Башкирцевої: вул. Незалежності, 72. Діюча галерея в будівлі колишньої земської школи. Відвідування за розкладом музею або попередньою домовленістю. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці галереї: Офіційний сайт. **Google Maps**

Шарівка

Для чого їхати

Білий неоготичний палац Кеніга піднімається над ставком, парковими терасами та старими алеями. Дві восьмигранні вежі, зубці та шпилі визначають його силует, а довкола вціліли вхідна брама, будинок сторожі, оранжерея, будинок садівника, господарські споруди, ставки та парк, сформований за участю Георга Куфальдта.

Коротка історія

Походження Шарівки пов'язують з осавулом Матвієм Шарієм, який 1670 року купив землі біля річки Мерчик і заснував хутір. Садибна історія почалася 1836 року, коли Петро Ольховський почав формувати маєток на схилі балки. Пізніше Шарівка перейшла до Христіана Гебенштрейта, за якого розвивали парк, млин, винокурню, школу та господарство.

Брама палацового комплексу у Шарівці

Нинішній вигляд комплексу пов'язаний із Леопольдом Кенігом. У 1890-х роках цукрозаводчик перебудував палац, додав крила, вежі, теплиці, будинок садівника, будинок варти, електростанцію та водогін. Для впорядкування парку запросили Георга Куфальдта. У радянський час у палаці діяв туберкульозний санаторій, через що інтер'єри суттєво змінилися. Після зак-

риття санаторію палац і парк залишилися без стабільного використання та потребують консерваційних і реставраційних робіт.

Легенда

Найвідоміший шарівський переказ пов'язаний із Цукровою гіркою. Розповідають, що Леопольд Кеніг наказав посипати один зі схилів цукром, аби влітку влаштувати катання, схоже на зимове. Інший переказ стосується каменя кохання у парку. Документальних підтверджень ці сюжети не мають, але в Шарівці їх досі пов'язують із палацовим парком Кеніга.

Опис маршруту містом

Палацово-парковий комплекс починається від вхідної брами та будинку сторожі. За ними алея піднімається до головного корпусу на верхній частині схилу. Нижче розташовані тераси, сходи, парк і ставок, а господарські та службові споруди розосереджені в інших частинах маєтку.

Палац Кеніга у Шарівці

Через головний в'їзд потрапляли до парадної частини резиденції, відокремленої від господарських ділянок. Уже на підході до палацу видно світлі фасади, стрільчасті вікна, зубці, шпилі та дві восьмигранні вежі. Неоготичне оздоблення надало будівлі вигляду романтичного замку. Вежі фланкують центральну частину, а різна висота крил і дахів робить силует асиметричним. З близької відстані помітні виступи окремих корпусів, вертикалі

веж, декоративні завершення та контраст світлих стін із темнішими дахами.

У другій половині XIX ст. садибу розбудовували кілька власників, але найбільші зміни припали на період Леопольда Кеніга. За нього палац розширили, перебудували окремі частини, впорядкували парк та створили розвинену господарську інфраструктуру. З паркового боку добре помітні різночасові добудови, виступи крил і складна конфігурація дахів.

За парадними фасадами містилися житлові покої, зали, службові приміщення та кімнати для персоналу. Велика резиденція мала теплиці, водогін, електростанцію та інші технічні об'єкти. Санаторне використання у XX ст. змінило планування та оздоблення внутрішніх приміщень, тому цілісний палацовий інтер'єр до нашого часу не дійшов.

Від головного корпусу тераси спускаються до ставка. Верхній майданчик, сходові марші, підпірні стінки та нижня частина парку утворюють один із найвиразніших фрагментів ансамблю. Знизу світлий корпус піднімається над деревами, а обидві восьмигранні вежі виступають над кронами. З протилежного берега ставка добре помітні висотне положення резиденції, довгий парковий фасад і перепад між верхньою терасою та водою.

Будинок управляючого маєтком у Шарівці

Під час підйому від ставка поступово відкриваються підпірні стінки, сходи та парковий фасад. Із нижньої точки палац здається значно вищим, ніж із боку парадного під'їзду. На верхній терасі можна роздивитися співвідно-

шення центрального корпусу з бічними крилами, а нижче простежується система переходів між палацом, терасами та берегом ставка.

Парк має нерівний рельєф. Верхня частина прилягає до резиденції, нижче спускаються схили, відкриті галявини та водойма. Збереглися липові алеї, старі дуби та інші вікові дерева. Паркові дороги проходять між верхнім майданчиком, нижнім парком і господарськими будівлями, а окрема ділянка відома під назвою Цукрова гірка.

Оранжерея, будинок садівника, будинок лісничого та технічні споруди належали до господарської частини маєтку. Оранжерея обслуговувала тепличне господарство, будинок садівника був пов’язаний із доглядом за насадженнями, а інші споруди забезпечували водопостачання, електропостачання та повсякденне функціонування резиденції. Частина цих будівель дійшла до нашого часу в перебудованому або занедбаному стані.

Дерев'яний будинок лісника у палацово-парковому комплексі у Шарівці

Що подивитися навколо

Наталіївка біля Володимирівки. Садиба Харитоненків пов’язана з іншою родиною цукрових магнатів Харківщини. Тут збереглися парк, в’їзна брама, флігелі, водонапірна вежа та Спасо-Преображенська церква з кам’яним різьбленням і декоративними деталями початку XX ст. Палац не зберігся; головними об’єктами залишилися храм, садибні споруди та старий парк.

Лісове. Садиба Вебера належала від 1875 року керуючому цукровими заводами Кеніга. Садибний будинок кінця XIX ст. має риси історизму, неоготичні мотиви, вежоподібні виступи, високі вікна, балкон і декоративні деталі фасаду. Споруда занедбана; інтер'єри та аварійні частини закриті для відвідування.

Мурафа. Лікарню цукрового заводу Харитоненків збудували 1892 року для робітників Володимирської економії. Це рідкісний для Харківщини збережений зразок дерев'яної архітектури XIX ст. з різьбленими деталями, старими дверима, сходами та допоміжними дерев'яними спорудами поруч. Будівля занедбана; інтер'єри, сходи та аварійні частини закриті.

Палац в італійському стилі у Пархомівці

Краснокутський дендропарк в Основинцях. Один із найстаріших дендропарків Лівобережної України заклала родина Каразіних. Тут є ставки, містки, старі дерева, екзотичні породи, схили балки та прогулянкові стежки. Актуальну інформацію про парк і режим доступу потрібно перевірити на інституційній сторінці НПП «Слобожанський»: Офіційний сайт.

Пархомівка. У колишньому палаці працює історико-художній музей із колекцією живопису, графіки, ікон, археологічних знахідок і речей народного побуту. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті Харківського художнього музею: Офіційний сайт. Окремо стоїть Покровська церква початку XX ст. з мозаїками за ескізами Миколи Реріха. Біля колишнього цукрового заводу Харитоненків зберігся великий фахверковий будинок кінця XIX ст. з відкритим дерев'яним каркасом, різьбленими карнизами, старими вікнами, ґанками та балконом. Споруду пов'язують із родиною Казимира Малевича.

Городнє. Співочі тераси Харитоненків утворені системою цегляних підпірних стін на схилі балки, яку використовували для садівництва та вирощування теплолюбних культур. Напівкруглі тераси відомі акустичним ефектом, коли звук поширюється вздовж схилу. У суху погоду видно нижню частину терас, підпірні стіни, перепади рельєфу та садівниче планування. Актуальну інформацію про локацію потрібно перевірити на інституційній сторінці НПП «Слобожанський»: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Шарівський палацово-парковий комплекс, або палац Кеніга: селище Шарівка, територія палацово-паркового комплексу. Історична резиденція та парк потребують консерваційних і реставраційних робіт. Фасади, відкриті алеї, парк, доступні тераси та зовнішні підходи можна оглядати за чинним режимом комплексу; інтер'єри, аварійні приміщення, технічні зони, пошкоджені сходи, нестійкі підпірні стінки, зарослі та слизькі береги закриті. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті комплексу: Офіційний сайт. **Google Maps**

Берестин

Для чого їхати

На високому березі Берестової збереглися земляні вали Бєльовської фортеці Української лінії, а Історична, Соборна і Полтавська вулиці мають забудову колишнього повітового Костянтинограда. Серед головних об'єктів - земська управа, Присутні місця, будинок купця Кричевського, чоловіча гімназія, шляховий палац Шелестіна, водолікувальня та музей у колишньому особняку лікаря Роберта Шиндлера.

Коротка історія

Берестин почав формуватися довкола Бєльовської фортеці, закладеної 1731 року на Українській оборонній лінії над річкою Берестовою. Земляне укріплення стало військовою та адміністративною основою поселення: довкола нього виникали слободи, проходили ярмарки, розвивалися церковне життя, ремесла та торгівля, споруджували казенні будівлі, прокладали дороги. У 1781 році місто-фортеця отримало назву Костянтиноград.

У XIX та на початку XX ст. Костянтиноград розвивався як повітовий і земський центр із адміністративними, освітніми, медичними та громадськими установами. Культурна пам'ять міста пов'язана з Порфирієм Мартиновичем, Олександром Копиленком, Леонідом Первомайським і лікарем Робертом Шиндлером.

Легенда

У Берестині переказують, що в будинку купця Шелестіна зупинялася Катерина II. Інший місцевий сюжет розповідає про підземні ходи між старими будівлями міста.

Опис маршруту містом

Бєльовська фортеця лежить на високому правому березі Берестової. Фортецю заклали 1731 року як одну з опорних точок Української лінії на степовому прикордонні. Тут не було кам'яних мурів і башт: оборону забезпечували вали, рови, бастіонні виступи та високе положення над річкою. На місці укріплення помітні підвищення валів, сліди рову, відкритий майданчик над долиною Берестової та пам'ятний знак. Від цієї фортеці починалася військово-адміністративна історія поселення, яке згодом стало повітовим містом.

Залишки Бєльовської фортеці у Берестині

Вулиця Історична, колишня Бєльовська, зберігає частину забудови повітового Берестина. Тут, за адресою Історична, 67, розташований історичний комплекс, найстарішою частиною якого є будинок купця Кричевського. У різні періоди його використовували земські установи, Земське зібрання та кредитне товариство. До комплексу належить також зала засідань Земського зібрання та Земської управи, споруджена 1867 року, яка на початку XX ст. використовувалася як Громадський будинок. На цій ділянці вулиці збереглися також інші будівлі, пов'язані з повітовими установами, товариствами та діловим життям міста.

Біля перехрестя Історичної та Соборної розташована будівля, яку пов'язують із заїжджим двором або колишнім Костянтиноградським судом. Вона виходить до старої дороги через місто, якою користувалися чиновники, купці та подорожні. Протяжний корпус має прості віконні прорізи, цегляні площини та стримане службове оформлення.

Колишня земська управа (зараз - міська рада) у Берестині

Колишню Земську управу на Історичній датують початком ХХ ст. У фасаді поєднані цегляна еклектика та мотиви модерну: симетрична композиція, акцентована центральна частина та декоративні вставки навколо прорізів.

На Соборній працює Берестинський краєзнавчий музей імені Порфирія Мартиновича у колишньому особняку лікаря Роберта Шиндлера. Порфирій Мартинович - український художник, графік, фольклорист та етнограф, уродженець Костянтиноградського повіту, який багато років жив у Костянтинограді та досліджував народну культуру. Він збирав фольклорні та етнографічні матеріали, малював кобзарів, селян та сцени народного побуту, а 1922 року заснував у місті краєзнавчий музей. Будинок музею має муровані фасади, великі вікна та садибний характер. Експозиція охоплює історію Бєльовської фортеці, Української лінії, повітового періоду, місцевого побуту, освіти та культури; окремі матеріали присвячені життю і творчості Мартиновича. У залах представлені карти, документи, побутові речі, археологічні та етнографічні експонати.

На вулиці також збереглися колишні Присутні місця. Адміністративний корпус старого повітового міста нині використовує навчальний заклад. Довгий фасад має регулярне розміщення вікон і стримане службове оформлення.

Колишня чоловіча гімназія на Соборній представляє освітню забудову Берестина кінця ХІХ - початку ХХ ст. Великий корпус із високими віконними прорізами та стриманим декором помітно відрізняється від приватних житлових будинків. У повітовому Костянтинограді гімназія належала до

групи великих громадських установ поряд із земством, адміністрацією, судовими та медичними закладами.

Полтавська вулиця проходить уздовж старої дороги через Берестин. Тут зберігся будинок купця Шелестіна, відомий як шляховий палац і пов'язаний із переказом про зупинку Катерини II. Ця частина міста формувалася вздовж проїзного шляху з купецькими садибами та подорожньою інфраструктурою. На Полтавській також збереглися прибутковий будинок Благовіщенської церкви кінця XVIII або початку XIX ст. та водолікувальня кінця XIX ст.

Що подивитися навколо

Іванівське. Іванівську фортецю Української лінії спорудили 1731 року. Біля села збереглися земляні вали, рови та бастіонні виступи укріплення XVIII ст. У високій траві видно не всі лінії валів, а після дощів польові дороги розкисають.

Берестовенька. Покровська церква на вулиці Новоселова, 19 датується першою половиною XIX ст. Дерев'яний сільський храм слобожанської традиції має обшиті дошкою фасади, простий силует і стримане зовнішнє оздоблення.

Адреси, сайти і доступ

Бєльовська фортеця: високий правий берег Берестової біля автстанції. Земляне укріплення з валами, ровом, бастіонними виступами та пам'ятним знаком. Відкриті ділянки доступні пішки; круті схили, рови, зарослі частини та край урвища не входять до огляду. Google Maps

Будинок купця Кричевського та колишня зала Земського зібрання: вул. Історична, 67. Історичний комплекс, частини якого в різні періоди використовували земські установи, Земське зібрання, кредитне товариство та Громадський будинок. Зовнішній огляд доступний із вулиці; внутрішні приміщення за режимом користувача. Google Maps

Будівля заїжджого двору або колишнього Костянтиноградського суду: вул. Історична, 92, біля перехрестя вулиць Історичної та Соборної. Збережена громадська споруда. Оглядається з вулиці; доступ усередину залежить від чинного користувача. Google Maps

Земська управа: вул. Історична, 94. Збережена громадська будівля. Фасад доступний для огляду з вулиці; інтер'єри за режимом установи. Google Maps

Краєзнавчий музей імені Порфирія Мартиновича: вул. Соборна, 55. Діючий музей у колишньому особняку Роберта Шиндлера. Доступ за графіком музею. Актуальну інформацію про графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Присутні місця: вул. Соборна, 56. Навчальний корпус у колишній адміністративній будівлі. Зовнішній огляд доступний із вулиці; інтер'єри та територія за режимом навчального закладу. **Google Maps**

Чоловіча гімназія: вул. Соборна, 85. Збережена навчальна будівля. Фасад видно з вулиці; вхід до будівлі та на її територію залежить від режиму користувача. **Google Maps**

Будинок купця Шелестіна, відомий як шляховий палац: вул. Полтавська, 76. Збережена історична будівля XVIII ст. Оглядається з вулиці; внутрішні приміщення за режимом власника або установи. **Google Maps**

Прибутковий будинок Благовіщенської церкви: вул. Полтавська, 87. Збережений житловий будинок кінця XVIII або початку XIX ст. Фасад доступний для огляду з вулиці; приватна територія та інтер'єри закриті для відвідування. **Google Maps**

Земська лікарня у Берестині

Водолікувальня: вул. Полтавська, 93. Історична медична будівля кінця XIX ст. Зовнішній огляд можливий із вулиці; інтер'єри та медична територія доступні за режимом закладу. **Google Maps**

Охтирка

Для чого їхати

Три храми Соборної площі - Покровський собор, Введенська церква-дзвіниця та церква Різдва Христового - становлять головний сакральний ансамбль Охтирки. У центрі також стоять стара електростанція, Народний будинок, колишні освітні та торговельні споруди, а пошкоджені у 2022 році Спасо-Преображенська церква, Народний будинок та історична будівля краєзнавчого музею зберігають сліди російських ударів по місту.

Коротка історія

Охтирка сформувалася в зоні Слобідської України. У 1641 році на правому березі Ворскли існувало укріплення Ахтирськ. У 1653 році переселенці з Правобережної України заснували поселення на берегах Охтирки, а в 1655-1658 роках місто стало осередком Охтирського слобідського козацького полку.

У XVIII ст. місто посилилося як сакральний і ремісничий центр. Тут діяла тютюнова мануфактура, а в 1753-1768 роках збудували Покровський собор, пов'язаний з Охтирською іконою Богородиці. У XIX - на початку XX ст. з'явилися освітні, громадські та торговельні споруди. У 2022 році Охтирка зазнала важких руйнувань під час російського вторгнення.

Легенда

Переказ пов'язує Покровський ансамбль зі знайденням Охтирської ікони Богородиці. У 1739 році священник Даніїл Полянський знайшов образ на місці майбутнього собору. Після цього Охтирка стала паломницьким центром.

Опис маршруту містом

Соборна площа є історичним ядром Охтирки. Тут зосереджені Свято-Покровський кафедральний собор, Введенська церква-дзвіниця та церква Різдва Христового, споруджені від середини XVIII до першої третини XIX ст. На площі добре помітна різниця між високим бароковим собором, круглою дзвіницею та нижчим класицистичним храмом. Покровський собор займає відкритий майдан вище заплавних ділянок, тому його бані та фасади видно з різних підходів до центру. З краю площі відкриваються головний об'єм собору, дзвіниця, бічні фасади та кам'яна забудова довкола.

Покровський собор заклали 1753 року і будували до 1768 року. Це рідкісний для Слобожанщини тридільний триверхий храм пізнього козацького бароко. Центральний об'єм піднімається над бічними частинами, фасади мають ритм пілястр, вікон та карнизів, а високі верхи домінують над відк-

ритою площею. З храмом пов'язане шанування Охтирської ікони Божої Матері, яке зробило місто одним із відомих паломницьких осередків Слобожанщини.

Біля входу до ансамблю піднімається Введенська церква-дзвіниця, збудована у 1774-1784 роках за проєктом уродженця Охтирки Петра Ярославського. Її круглий план відрізняє споруду від звичних прямокутних дзвіниць. Нижній ярус мав храмову функцію, верхні призначалися для дзвонів. У формах поєднані барокова пластика та класицистична врівноваженість: круглий об'єм, послідовність ярусів, великі прорізи та висока вертикаль.

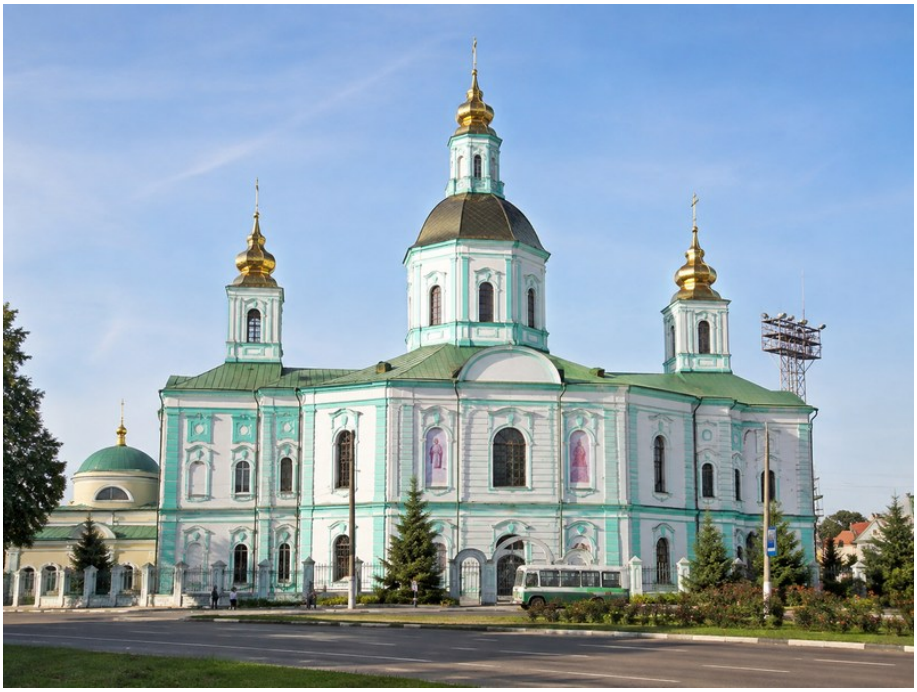

Свято-Покровський кафедральний собор у Охтирці

Ансамбль доповнює церква Різдва Христового 1825 року. Храм має хрестовий план, симетричну композицію та чотириколонний тосканський портик. Його нижчий об'єм і класицистичні фасади відрізняються від барокових форм Покровського собору та ярусної Введенської дзвіниці.

На вулиці Незалежності збереглася стара міська електростанція 1909 року. Цегляна технічна споруда доби ранньої електрифікації має неоготичні мотиви: вузькі високі прорізи, вертикальні лопатки, ступінчасті завершення та декоративну кладку. Будівля належить до інженерної забудови початку XX ст., коли в Охтирці розвивалися електропостачання та міські комунальні служби.

Стара міська електростанція в Охтирці

Спасо-Преображенська церква в Охтирці

Далі на вулиці Незалежності розташована Спасо-Преображенська церква, споруджена у 1904-1905 роках. Цегляний храм має бані, аркові прорізи та декоративну кладку на фасадах. У 2022 році під час обстрілів були пошко-

джені стіни та вікна. Церква належить до забудови тієї частини Охтирки, яка активно формувалася вздовж головної вулиці на початку XX ст.

Народний будинок на вулиці Незалежності звели у 1911-1914 роках як громадський і культурний осередок. У ньому були зал для зібрань, приміщення для вистав і міських заходів. Після російських ударів 2022 року споруда зазнала значних пошкоджень.

Поблизу була історична будівля Охтирського міського краєзнавчого музею. Музей заснували 1920 року, а будинок на вулиці Незалежності використовували для музейної роботи від початку 1950-х років. У березні 2022 року споруду було зруйновано.

Торговельні будинки кінця XIX - початку XX ст. збереглися в сусідніх кварталах. Кам'яниця на Незалежності, 14 має цегляний фасад, великі прорізи першого поверху, декоративні перемички та карниз, характерні для торговельної забудови старої центральної вулиці. Торговельний будинок купця Курила кінця XIX ст. займає ділянку в Харківському провулку, 6. Його фасад має віконні обрамлення, карниз і щільно виходить до лінії провулка.

Історичний особняк в Охтирці

За річкою Охтиркою розташовані площа Перемоги, вулиця Перемоги та Сумська вулиця з освітніми будівлями старого міста. Колишнє повітове училище виходить на площу Перемоги, колишня жіноча гімназія - на вулицю Перемоги, а будівля колишньої чоловічої гімназії - на Сумську. Три споруди належать до розвитку міської освіти XIX - початку XX ст. Вони мають довгі фасади, регулярні ряди вікон, прості карнизи та небагато декоративних деталей. Чоловіча гімназія пов'язана з Борисом Антоненком-Давидовичем.

Мироносицький храмовий ансамбль розташований на Широкій вулиці. Він сформувався в першій половині XIX ст. і складається з церкви та дзвіни-

ці. Церква має стримані класицистичні форми, симетричні фасади, аркові прорізи та невисокий силует серед малоповерхової забудови. Дзвіниця розміщена ближче до вулиці біля входу на церковну ділянку. З Широкої вулиці видно храм, дзвіницю, стару огорожу та навколишні садибні будинки.

Що подивитися навколо

Климентове. Біля села є вихід до заплави Ворскли в межах Гетьманського національного природного парку. Тут лежать берег річки, стариці, луки, очеретяні ділянки та відкриті місця над водою. Відкриті підходи доступні в суху погоду; після дощів ґрунтові дороги і низькі заплавні ділянки розкисають.

Хухра. Село лежить на Ворсклі нижче Охтирки. У цій частині долини видно русло річки, піщані береги, заплавні луки, старі дерева біля води та пішохідні ділянки парку. У сухий сезон підходи до берега доступніші, після дощів ґрунтові дороги розкисають.

Литовський бір. Лісовий масив Гетьманського національного природного парку має сосни, піщані ґрунти, лісові дороги та ділянки сухого бору. Відкриті лісові дороги і стежки доступні в суху погоду; після дощів піщані та ґрунтові підходи можуть бути складнішими.

Адреси, сайти і доступ

Свято-Покровський кафедральний собор, Введенська церква-дзвіниця та церква Різдва Христового: площа Соборна, 1 / вул. Холодноярська, 1. Храмовий ансамбль діє. Подвір'я відкрите; до інтер'єрів можна потрапити у години роботи храмів або під час богослужінь. Google Maps

Спасо-Преображенська церква: вул. Незалежності, 25. Діючий храм, пошкоджений у 2022 році. Зовнішній огляд можливий із безпечних відкритих ділянок; відвідування всередині залежить від режиму храму та богослужінь. Google Maps

Стара міська електростанція: вул. Незалежності, 3. Збережена технічна споруда. Оглядається з вулиці; внутрішні приміщення закриті або доступні за режимом користувача. Google Maps

Народний будинок / Будинок культури: вул. Незалежності, 9. Громадська будівля, пошкоджена у 2022 році. Зовнішній огляд можливий із безпечної публічної зони; до пошкоджених, закритих та аварійних частин заходити не можна. Google Maps

Охтирський міський краєзнавчий музей, історична будівля: вул. Незалежності, 10. Споруду зруйновано у березні 2022 року, музейного відвідування тут немає. Руїни, огородження та аварійні частини закриті. Актуальну інформацію про стан музею

та графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Охтирської міської ради: Офіційний сайт. Google Maps

Торговельний будинок: вул. Незалежності, 14. Збережена цегляна кам’яниця. Оглядається з боку вулиці; доступ усередину залежить від чинного користувача. Google Maps

Торговельний будинок купця Курила: пров. Харківський, 6. Збережена кам’яниця. Зовнішній огляд доступний із провулка; внутрішні приміщення за режимом користувача. Google Maps

Колишнє повітове училище: площа Перемоги, 1. Збережена освітня будівля. Головний фасад доступний для огляду з площі; вхід до будівлі та на її територію залежить від чинного користувача. Google Maps

Колишня жіноча гімназія: вул. Перемоги, 2. Збережена будівля колишнього навчального закладу. Оглядається з вулиці; доступ усередину та на подвір’я визначає користувач споруди. Google Maps

Колишня чоловіча гімназія: вул. Сумська, 4. Збережений корпус колишньої гімназії. Зовнішній огляд можливий із Сумської вулиці; інтер’єри та територія доступні за режимом установи. Google Maps

Мироносицька церква: вул. Широка, 88. Діючий ансамбль із храмом і дзвіницею. Церковне подвір’я відкрите; інтер’єр доступний у години роботи храму або під час богослужінь. Google Maps

Тростянець

Для чого їхати

Овальний Круглий двір із чотирма вежами та палац Кеніга становлять головний садибний ансамбль Тростянця. У парку «Нескучне» збереглися ставки, старі алеї та грот «Німф».

Коротка історія

Тростянець сформувався на Слобожанщині в добу козацького заселення другої половини XVII ст. У XVII-XVIII століттях це було козацьке містечко, пов'язане з охтирським полковником Іваном Перехрестовим, а 1720 року воно перейшло до Тимофія Надаржинського, духівника царської родини. З Надаржинськими пов'язані ранні міські домінанти: Круглий двір і Благовіщенська церква.

«Круглий двір» у Тростянці

У XIX ст. садибна історія перейшла до Голіциних, а згодом до цукрового промисловця Леопольда Кеніга. За цієї доби розвивалися палац, парк «Нескучне», господарські споруди, промислові об'єкти та будинок управителя маєтками. У 2022 році під час російської окупації Тростянець і його пам'ятки зазнали пошкоджень; Круглий двір, палац, музейні приміщення та будинок управителя потребують відновлення.

Легенда

За місцевою легендою, грот «Німф» у парку «Нескучне» був входом до підземного ходу, який нібито простягався до монастиря в Охтирці. Інші перекази пов'язують грот із ширшою мережею підземель під Тростянцем.

Опис маршруту містом

Садибна частина Тростянця зосереджена на вулиці Миру та в парку «Нескучне». Круглий двір, палац Кеніга і Благовіщенська церква стоять поблизу один одного, Вознесенська церква розташована окремо, а паркові ставки, грот «Німф» і будинок Краснотростянецької лісодослідної станції лежать за міською забудовою. Залізнична станція Смородине віддалена від цієї групи пам'яток.

Палац Кеніга у Тростянці

Круглий двір на вулиці Миру відносять до 1749 року і пов'язують із родиною Надаржинських, хоча теперішній вигляд споруди сформувався після пізніших перебудов. У плані це великий овальний двір із цегляними стінами, арковою брамою та чотирма круглими триярусними вежами. Усередині міститься просторий овальний майдан, який використовували для кінних вправ, вистав і видовищ.

Вознесенська церква у Тростянці

Фортецеподібного вигляду споруді надають зубчасті завершення, вузькі прорізи та готичні деталі. У сонячну погоду на мурах добре помітні ритм цегляної кладки та тіні від декоративних завершень. Після обстрілів 2022 року на мурах і брамі залишилися пошкодження, однак основний овал, усі чотири вежі, аркова брама та внутрішній майдан збереглися.

Поруч стоїть палац Кеніга, головний садибний будинок Тростянця. Його рання історія пов'язана з Надаржинськими та Голіциними, а пізніший вигляд сформувався за Леопольда Кеніга. Фасад має неокласичну симетрію з бароковими деталями: пілястри, сандрики, декоративне оздоблення над вікнами, виділену центральну частину та стриманий ритм прорізів. У палаці працювали експозиції про історію Тростянця, садибу, мистецтво, шоколадну промисловість і перебування Петра Чайковського. Поряд розташовані музейно-виставкові приміщення, проїзди до парку «Нескучне» та ділянка біля Благовіщенської церкви. Після обстрілів і російської окупації 2022 року будівля залишилася пошкодженою, але частина музейних приміщень відновила роботу.

Благовіщенську церкву неподалік палацу споруджували у 1744-1750 роках коштом Йосипа Надаржинського на честь Тимофія Надаржинського. Приземистий мурований храм має дзвіницю із західного боку, ранньокласицистичні форми та барокові риси в деталях. На фасадах помітні стримані кар-

низи, прості віконні прорізи, масивні стіни та врівноважені пропорції. Цегляна огорожа відділяє церковну ділянку від навколишньої забудови. Від подвір'я видно Круглий двір і садибну територію.

Дендропарк «Нескучне» у Тростянці

Вознесенська церква, відома як «червона церква», стоїть окремо від Благовіщенської. Її будували на початку XX ст., а завершення пов'язують із 1913 роком. Високу цегляну вертикаль утворюють дзвіниця, бані та основний об'єм храму. Фасади мають декоративні пояси, аркові прорізи, візантійські мотиви та червону кладку. З вулиці добре видно дзвіницю, бані, цегляні орнаменти та ритм аркових вікон.

За міською забудовою починається дендропарк «Нескучне», сформований у XIX ст. на садибній околиці Тростянця. Тут є ставки, старі алеї, відкриті галявини, паркові дороги, групи вікових дерев і схили над водою. Доріжки проходять уздовж берегів та між старими насадженнями, а відкриті ділянки виходять до води. У суху погоду з паркових шляхів добре видно берег ставка, рельєф «Нескучного» та садибне планування за межами вулиці Миру.

Грот «Німф» у дендропарку «Нескучне» у Тростянці

У парку розташований грот «Німф» - романтична кам'яна споруда початку XIX ст. За місцевою традицією, його облаштували 1809 року на згадку про сторіччя Полтавської битви.

Будинок Краснотростянецької лісодослідної станції, відомий як колишній будинок управителя маєтками Кеніга, стоїть у парковій частині на Нескучанській. Його пов'язують із 1911 роком. Будівля має симетричний об'єм, великі вікна та декоративні деталі фасаду. Під час окупації Тростянця у березні 2022 року споруду обстріляли та підпалили російські військові. Пожежа знищила дах, перекриття, інтер'єри, дерев'яні сходи, каміни, бібліотеку та архів лісодослідної станції; фасади і вікна також були сильно пошкоджені. Нині будівля законсервована.

Що подивитися навколо

Зарічне біля Ворскли. В околицях села, яке також пов'язують із назвою Боголюбове, відомі скіфські кургани, городища та сліди давніх поселень. На підвищеннях над заплавою помітні курганні насипи та рельєфні ділянки давнього заселення, нижче лежать берег Ворскли, луки і заплавні протоки.

Боромля. У селі стоїть Хрестовоздвиженська церква 1821 року. Мурований класицистичний храм має симетричні фасади, аркові прорізи, стриманий декор і дзвіницю.

Адреси, сайти і доступ

Круглий двір: вул. Миру, 20, садибна зона біля музейно-виставкового центру. Історична споруда з пошкодженнями 2022 року. Відкриті частини двору, брами і мурів доступні за режимом музейної території та подій; пошкоджені, закриті і технічні зони не входять до огляду. Актуальну інформацію про події та режим доступу потрібно перевірити на офіційній туристичній сторінці Тростянецької громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Палац Кеніга: вул. Миру, 16. Пошкоджена історична садибна будівля; музейна робота відновлена частково. Фасади, відкриті приміщення та експозиції доступні за графіком музейно-виставкового центру; закриті і пошкоджені частини не входять до огляду. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній туристичній сторінці Тростянецької громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Благовіщенська церква: вул. Благовіщенська, 5. Діючий храм біля садибної частини міста. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Вознесенська церква: вул. Вознесенська, 53. Діючий цегляний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Дендропарк «Нескучне»: заїзд з вул. Нескучанської, 15 та з вул. Лісної. Відкритий парковий комплекс. Доріжки доступні через паркові входи; уріз води, заболочені береги, круті схили, зарослі та аварійні споруди не входять до огляду. Актуальну інформацію про доступ потрібно перевірити на офіційній туристичній сторінці Тростянецької громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Грот «Німф»: дендропарк «Нескучне», паркова частина біля ставків. Кам'яна споруда просто неба. Доступ парковими доріжками; слизькі камені, зарослі частини та пошкоджені фрагменти не входять до огляду. **Google Maps**

Будинок Краснотростянецької лісодослідної станції: вул. Нескучанська, 15. Пошкоджена та законсервована історична будівля колишнього будинку управителя маєтками Кеніга. Фасади видно з відкритих ділянок; інтер'єри, аварійні конструкції та закриті частини не входять до огляду. **Google Maps**

Лебедин

Для чого їхати

Соборна площа та площа Волі зберегли ансамбль повітового Лебедина з міською управою і пожежною вежею, торговими рядами, Вознесенською церквою та двома музеями. У передмісті Кобижчі стоїть дерев'яна Воскресенська церква 1789 року, єдиний уцілілий давній дерев'яний храм Лебедина і Слобожанщини.

Коротка історія

Лебедин сформувався у 1650-х роках як слобідське поселення на березі Вільшанки. З 1658 або 1659 року він був сотенним містечком Сумського слобідського козацького полку. Давній укріплений осередок стояв на важливій ділянці Слобожанщини, де поєднувалися козацьке заселення, торгівля, ремесла та прикордонна оборона. У листопаді-грудні 1708 року в Лебедині перебувала ставка Петра I, а місто стало місцем суду над прихильниками гетьмана Івана Мазепи.

Будинок міської управи (ратуші) у Лебедині

Після ліквідації козацького устрою Лебедин розвивався як повітове місто. У XIX ст. тут сформувався регулярніший центр із торговими рядами, навчальними, земськими, медичними спорудами та новими мурованими храмами. У XX ст. місто зберегло частину повітової забудови, отримало худож-

ній музей, пережило воєнні руйнування та втрати старих дерев'яних церков.

Легенда

Найвідоміший локальний переказ пов'язаний із Воскресенською церквою в Кобижчі. Розповідають, що у 1930-ті роки дерев'яний храм намагалися розібрати, але після нещасного випадку під час зняття хреста роботи припинили. Згодом будівлю використовували як склад, а на початку 1990-х років вона повернулася до церковної громади.

Опис маршруту містом

На Соборній площі стоїть міська управа, зведена у 1913-1915 роках як адміністративний дім із пожежною каланчею. Двоповерховий тинькований корпус має центральний ризаліт, високі вікна, квадратну вежу та восьмигранний верх. Поєднання адміністративного корпусу з високою вежею надає споруді вигляду міської ратуші. У будівлі містилися приміщення міської управи та пожежної служби. Риси раціоналістичного модерну помітні у простих площинах фасаду, виразній вертикалі вежі, великих вікнах та мінімальному оздобленні. Каланча піднімається над навколишньою малоповерховою забудовою і добре помітна з площі.

Торгові ряди у Лебедині

Поряд на Соборній площі простягаються торгові ряди, або гостинний двір. Їх формували у 1847-1856 роках для базарної частини міста. Це одноповерховий ряд крамниць із відкритою галереєю, парними колонами та дов-

гим фасадом уздовж площі. У галереї працювали крамниці, зберігали товар і приймали покупців із міста та навколишніх сіл.

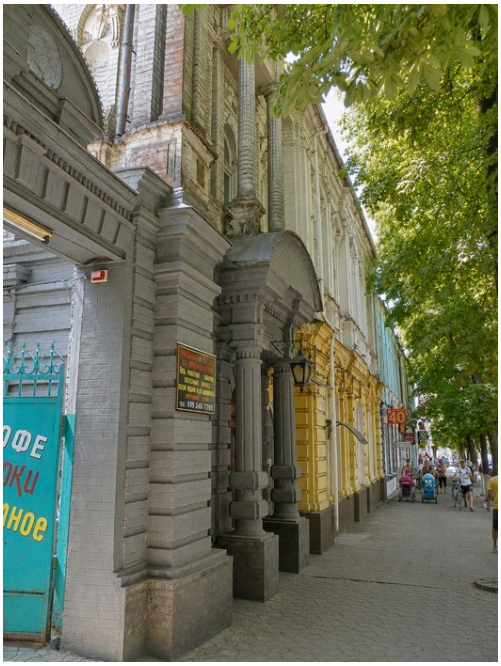

Історична забудова Лебедина

Центральні квартали між Соборною площею, площею Волі та Вільшанкою пов'язані з давнім укріпленим осередком Лебедина. Фортеця не збереглася; її місце пов'язують із підвищеною ділянкою біля річки, звідки контролювали підходи до поселення.

Вознесенська церква стоїть на площі Волі. Храм датують серединою XIX ст., найчастіше 1849-1858 роками. Мурована споруда з історичними стилізаціями має високий центральний об'єм, аркові прорізи та виразний силует над площею. Церква займає давнішу храмову ділянку, а її бані та фасади видно з боку Соборної площі та прилеглих вулиць.

На площі Волі розташований Лебединський міський художній музей імені Б. К. Руднєва. Музей відкрили 1919 року, а з 1939 року він працює в будинку лікаря К. О. Зільберника. Міський особняк початку XX ст. має тинькований фасад, великі вікна та стриманий декор. У колекції представлені живопис, графіка, скульптура, декоративне мистецтво та матеріали про художнє життя Лебедина.

На вулиці Тараса Шевченка працює Лебединський краєзнавчий музей у будівлі 1820 року. Експозиція охоплює козацьке заселення, повітовий період, ремесла, побут, місцеві родини та події XX ст.

На вулиці Героїв Майдану стоїть колишня земська управа 1910 року. Адміністративна будівля повітового Лебедина має стриманий фасад, великі вікна та просте зовнішнє оздоблення. На Михайлівській вулиці, на території колишньої земської лікарні, зберігся хірургічний корпус того самого часу. Земська управа виходить фасадом безпосередньо на міську вулицю, тоді як лікарняний корпус розташований усередині медичної території.

Земська лікарня у Лебедині

Миколаївська церква стоїть у житловій частині міста. Цегляний храм кінця XIX - початку XX ст. звели на місці давнішої дерев'яної святині. Триярусна дзвіниця, червона кладка, аркові прорізи, цегляний декор, ренесансні та візантійські мотиви відрізняють її від стриманіших громадських будівель Лебедина. Над нижчими дахами піднімаються дзвіниця та високий основний об'єм храму.

Кобижча - історична північна частина Лебедина, колишнє передмістя, яке тепер входить до міста. Серед садибної забудови, дерев і старої вуличної лінії стоїть Воскресенська церква 1789 року. Це дерев'яний храм слобожанської традиції і єдина зі старих дерев'яних церков Лебедина, що дійшла донині. Первісна композиція була складнішою, але після змін XX ст. залишилися дерев'яний основний об'єм, баня, низький силует і церковне подвір'я. Зблизька помітні зрубні стіни, пропорції дерев'яного об'єму, вертикаль бані та прості переходи між частинами споруди. Навколо храму залишилися садибні подвір'я, дерева біля огорожі та низька забудова Кобижчі.

Дерев'яна Воскресенська церква у Лебедині

Що подивитися навколо

Шелехівське озеро. Водойма має лісисті береги, спуски до води та відкриті місця для огляду озера з берега.

Михайлівська цілина. Заповідна степова ділянка охоплює відкриті схили, травостій, балки та широкі краєвиди без забудови.

Межиріч. Успенський собор 1759-1775 років стоїть на високому місці над Пслом. Храм має бароковий силует, бані та виразні фасади; його положення над річковою долиною добре помітне з навколишньої місцевості.

Адреси, сайти і доступ

Міська управа: Соборна площа, 11. Збережена адміністративна будівля з вежею колишньої пожежної частини. Фасади видно з площі; інтер'єри за режимом установ. Google Maps

Торгові ряди / Гостинний двір: Соборна площа. Збережена торгова споруда середини XIX ст. з галереєю та колонами. Фасади і відкриті частини видно з площі; приміщення за режимом чинних користувачів. Google Maps

Вознесенська церква: площа Волі, 36. Діючий мурований храм XIX ст. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Лебединський міський художній музей імені Б. К. Руднєва: площа Волі, 17. Діючий музей в історичному будинку лікаря К. О. Зільберника. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Лебединський краєзнавчий музей: вул. Тараса Шевченка, 37. Діючий музей у будівлі 1820 року. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Земська управа: вул. Героїв Майдану, 17. Збережена громадська будівля початку XX ст. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом користувача будівлі. **Google Maps**

Хірургічний корпус земської лікарні: територія Лебединської лікарні імені К. О. Зільберника, вул. Михайлівська, 17. Історична медична будівля на діючій лікарняній території. Фасади видно з відкритих ділянок за режимом лікарні; інтер'єри та медичні приміщення не входять до огляду. **Google Maps**

Миколаївська церква: пров. Миколаївський, 17. Діючий цегляний храм кінця XIX - початку XX ст. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Воскресенська церква: вул. Кобижча, 121. Дерев'яний діючий храм 1789 року в історичній Кобижчі. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Путивль

Для чого їхати

Путивль - давньоруське місто над Сеймом із княжим дитинцем на високому березі та образом Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім». У центрі стоять Мовчанський монастир, Спасо-Преображенський собор із Хрестовоздвиженською надбрамною церквою-дзвіницею, церква Миколи Козацького, а в міському парку - пам'ятник Ярославні та залишки давнього Городка.

Мовчанський монастир Різдва Богородиці у Путивлі

Коротка історія

Місцевість довкола Путивля була заселена ще з доби неоліту, але міське ядро сформувалося у X ст. Перша літописна згадка припадає на 1146 рік. У XII-XIII століттях Путивль був значним центром Сіверської землі, а його дитинець на високому правому березі Сейму контролював річку, підступи до міста та княжий осередок. Із Путивлем пов'язують похід князя Ігоря Святославича 1185 року і літературну традицію «Слова о полку Ігоревім», де образ Ярославни став одним із головних символів міста.

У XVI-XVII століттях Путивль був прикордонним укріпленим центром. У цей період особливого значення набув Мовчанський монастир із храмами, мурами, корпусами та оборонними елементами. На початку 1605 року тут містилася резиденція Лжедмитрія I. Від кінця XVII ст. місто поступово втрачало військове значення, але зберегло монастирські та храмові пам'ятки. У XX ст. головні пам'ятки Путивля увійшли до історико-культурного заповідника, створеного 1986 року.

Легенда

Церковний переказ пов'язує Мовчанську ікону Богородиці з явленням 1405 року на місці давньої пустині. Після татарського спустошення монастирський осередок перенесли до Путивля, а ікона стала головною святинею Мовчанського монастиря.

Опис маршруту містом

У міському парку на високому березі Сейму лежить ділянка давньоруського дитинця Путивля, відома як «Городок». Підвищений майдан і крутий схил до заплави позначають природно захищену частину княжого міста. З краю дитинця відкривається долина Сейму з руслом, заплавою та протилежним берегом.

У парку встановлено пам'ятник княгині Ярославні. За літературною традицією, саме з Путивля вона зверталася до сил природи, чекаючи князя Ігоря з походу. За пам'ятником відкривається широкий вид на долину Сейму.

Земська управа у Путивлі

Мовчанський монастир Різдва Богородиці на Сеймській вулиці пов'язують із перенесенням чернечого осередку до Путивля після спалення Мовчанської пустині татарами 1592 року. У місті монастир сформувався як укріплений комплекс із собором Різдва Богородиці, монастирськими корпусами, мурами та баштовими елементами. Собор зводили у 1575-1585 роках, а укріплення початку XVII ст. пристосовували ансамбль до оборони.

У монастирському дворі стоять собор, житлові та господарські корпуси, збереглися мури та баштові частини. Товсті стіни, обмежена кількість вхо-

дів і укріплені ділянки периметра свідчать про оборонне призначення комплексу. З подвір'я добре видно співвідношення високого храмового об'єму та нижчих монастирських корпусів.

Ремісниче училище М. Маклакова У Путивлі

Путивльський краєзнавчий музей працює на Кролевецькій вулиці. В експозиції зібрані матеріали про давньоруський Путивль, Городок, археологічні знахідки, монастирські пам'ятки, міський побут та «Слово о полку Ігоревім». У залах представлені карти, документи, предмети з розкопок, старі зображення міста та матеріали про літературний образ Ярославни.

Між музеєм і Спасо-Преображенським собором збереглася малоповерхова забудова старого Путивля. Будинки стоять уздовж вулиць із подвір'ями та садами за огорожами; окремі фасади мають просте тиньковане або цегляне оздоблення, прямокутні вікна та невеликі ґанки. Над житловими кварталами видно бані храмів.

Світську забудову XIX - початку XX ст. представляють торгові ряди купців Пономарьових кінця XIX ст. на проспекті Іоанна Путивльського, магазин купця О. Брянцева 1910-х років, земська управа 1878-1881 років на вулиці Князя Володимира та ремісниче училище М. Маклакова 1886 року. У торгових рядах повторюються аркові прорізи, пілястри та великі вітрини; земська управа має двоповерховий фасад із високими вікнами та центральним ризалітом, а училище вирізняється червоною цеглою, декоративними фронтонами та стрілчастими мотивами.

Спасо-Преображенський собор із Хрестовоздвиженською надбрамною церквою-дзвіницею у Путивлі

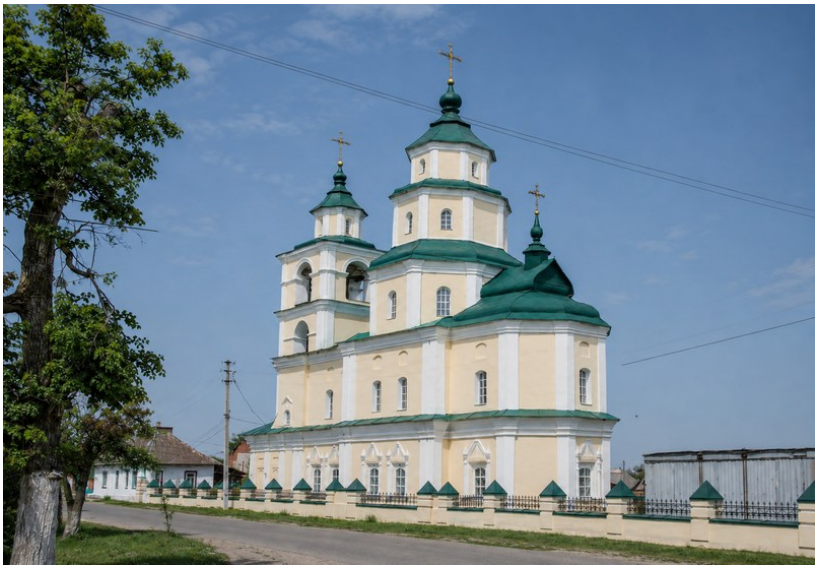

Церква Миколи Козацького у Путивлі

Садиба поміщика Єфремова 1824-1836 років на Благовіщенській зберегла головний будинок і флігелі із симетричними фасадами та стриманим декором. Будинок фотографа Я. Фесика на Героїв Путивльщини спорудили наприкінці XIX - на початку XX ст. Садиба генерала Я. Касинського 1906-1910 років на вулиці Ярославни має житловий будинок, господарські корпуси, альтанку, огорожу та садову частину.

Спасо-Преображенський собор належить до колишнього Свято-Духівського дівочого монастиря. Ансамбль формувався у XVII та на початку XVIII ст. і включає п'ятибанний собор, Хрестовоздвиженську надбрамну церкву-дзвіницю, подвір'я та монастирські будівлі. На територію входять через арку надбрамної споруди. З подвір'я видно п'ять бань собору, нижчі монастирські корпуси та дзвіницю над головним входом.

Церкву Миколи Козацького спорудили у 1735-1737 роках коштом козацької громади. Мурований бароковий храм має дві вежі на головному фасаді, баню над центральною частиною, аркові вікна та фронтони. Пізніші перебудови змінили окремі частини, але двовежова композиція, центральна баня та основний об'єм XVIII ст. збереглися.

Що подивитися навколо

Волокитине. У селі лишилися фрагменти палацово-паркового ансамблю садиби Миклашевських: брама «Золоті ворота» 1829-1830 років із цегляними баштовими об'ємами, арковим проїздом і зубчастим завершенням, а також богадільня Миклашевських XX ст.

Софроніївський монастир біля Нової Слободи. На горі Чудній діє монастир, поряд є залишки старого комплексу XVII-XVIII ст., руїни мурованих споруд, печери та монастирське кладовище. З відкритих ділянок гори видно навколишню місцевість.

Нова Слобода. У селі працює Музей горюнської культури, присвячений горюнам - локальній етнографічній групі Путивльщини. Експозиція містить традиційний одяг, побутові речі, фото, документи та матеріали про місцеву говірку, родини і сільський побут.

Адреси, сайти і доступ

Городок: міський парк на високому правому березі Сейму. Археологічна територія давньоруського дитинця Путивля. Відкриті паркові ділянки доступні пішки; круті схили, край берегового урвища, зарослі частини та нестійкі ділянки не входять до огляду. Google Maps

Пам'ятник княгині Ярославні: пагорб Городок, міський парк. Пам'ятник просто неба. Доступ відкритий із паркових доріжок. Google Maps

Мовчанський Різдва Богородиці печерський жіночий монастир: вул. Сеймська, 1/1. Діючий монастирський комплекс. Територія і фасади доступні за режимом монастиря; інтер'єри у відкриті години святинь або під час богослужінь. Google Maps

Путивльський краєзнавчий музей: вул. Кролевецька, 72. Діючий музей заповідника. Доступ за графіком музею. Актуальну інформацію про графік роботи, контакти та

екскурсії потрібно перевірити на офіційній сторінці заповідника: Офіційний сайт. Google Maps

Спасо-Преображенський собор із Хрестовоздвиженською надбрамною церквою-дзвіницею: вул. Соборна, 45. Збережені храмові споруди колишнього Свято-Духівського дівочого монастиря. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єри у відкриті години храмів або за режимом громади. Google Maps

Церква Миколи Козацького: вул. Першотравнева, 102. Збережений мурований храм. Фасади видно з вулиці та відкритих підходів; інтер'єр за режимом громади або користувача споруди. Google Maps

Садиба поміщика Єфремова: вул. Благовіщенська, 7, 9, 11. Збережений садибний комплекс із головним будинком і флігелями. Фасади видно з вулиці; доступ до подвір'я та інтер'єрів за режимом користувачів будівель. Google Maps

Торгові ряди купців Пономарьових: просп. Іоанна Путивльського, 61. Збережена торговельна будівля. Фасад видно з вулиці; інтер'єри за режимом користувачів будівлі. Google Maps

Магазин купця О. Брянцева: просп. Іоанна Путивльського, 65-Б. Збережена торговельна будівля. Фасад видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Земська управа, міська дума: вул. Князя Володимира, 50. Збережена громадська будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом установи або користувача споруди. Google Maps

Ремісниче училище М. Маклакова: вул. М. Маклакова, 80. Збережена освітня будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом користувача споруди. Google Maps

Будинок фотографа Я. Фесика: вул. Героїв Путивльщини, 27. Збережений житловий будинок. Фасад видно з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Садиба генерала Я. Касинського: вул. Ярославни, 35. Садибний комплекс із житловим будинком, господарськими корпусами та альтанкою. Периметр і фасади видно з вулиці; доступ до інтер'єрів за режимом користувачів будівель. Google Maps

Глухів

Для чого їхати

Остання резиденційна столиця гетьманської влади Лівобережної України зберегла Київську браму, Соборний майдан із Миколаївською церквою, Спасо-Преображенську та Трьох-Анастасіївську церкви. Старий центр доповнюють будинки Терещенків, земські, гімназійні, інститутські та музейні споруди.

Коротка історія

Глухів виріс як давнє укріплене місто на півночі Лівобережжя, у зоні шляхів між Сіверщиною, Наддніпрянщиною та московським напрямком. Після знищення Батурина 1708 року місто стало резиденційним центром гетьманської влади Лівобережної України. Радний майдан і Миколаївська церква набули особливого політичного значення: тут відбувалися церемонії, пов'язані з Іваном Скоропадським, Данилом Апостолом і Кирилом Розумовським.

Київська брама Глухівських міських укріплень

У XVIII-XIX століттях у Глухові зводили храми, навчальні заклади та громадські споруди. Родина Терещенків фінансувала школи, лікарні, храми та інші доброчинні проєкти. У 1927-1928 роках у центрі збудували водогінну башту. Нині основні історичні об'єкти міста входять до Національного заповідника «Глухів».

Легенда

У Глухові переказують про підземні ходи під старим містом. За легендою, вони могли вести від укріплень до храмів і будівель гетьманської столиці.

Опис маршруту містом

Київську браму на західному боці історичного центру спорудили у 1766-1769 роках на місці дерев'яної фортечної брами; бічні переходи та кордегардії додали 1804 року. Мурована однопрогінна арка врізана в земляний вал і має низькі бічні об'єми. У декорі поєднані барокові та ранньокласицистичні риси: пілястри, фронтон, масивний проїзд і стримане оздоблення.

Пішохідна вулиця Київська («Стометрівка») у Глухові

Київська вулиця сполучає браму з центральною частиною Глухова. На її початку стоїть будинок П. Лютого кінця XIX ст.; ближче до центру починається пішохідна «Стометрівка» з фонтаном та історичною забудовою. Будинок повітового земства та міської думи 1913 року має симетричний фасад, високі вікна, декоративні деталі модерну та виразно оформлену центральну частину.

Соборний майдан, колишній Радний майдан, був осередком публічної влади Глухова XVIII ст. Миколаївську церкву тут спорудили переважно у 1693-1695 роках. Це найдавніша збережена будівля міста; перед храмом відбувалися церемонії наставлення на гетьманство Івана Скоропадського, Данила Апостола та Кирила Розумовського. Церква має тридільну композицію, високий центральний верх, масивні стіни та барокові форми.

Миколаївська церква у Глухові

Панорама Глухова з вежі міського водогону

На вулиці Терещенків стоїть будинок Артемія Яковича Терещенка, міська садиба родини цукрозаводчиків і меценатів. У сквері неподалік у 1927-1928 роках збудували водогінну башту заввишки близько 41 метра. Її

верх піднімається над деревами, дахами та храмовими банями і помітний із кількох центральних вулиць.

Спасо-Преображенську церкву на Спаській вулиці звели 1765 року коштом отамана Генеральної артилерії Григорія Кологривого. У плані храм має центричну чотириконхову композицію: чотири заокруглені частини рівномірно відходять від центрального об'єму. На фасадах видно прості прорізи, плавні лінії конх, стриманий декор і високий центральний верх. Біля церкви зберігся будинок священика.

Корпуси учительського інституту (зараз - Педагогічний університет) у Глухові

Трьох-Анастасіївську церкву спорудили 1893 року коштом Миколи та Федора Терещенків як родинну усипальницю. П'ятибанний храм у неовізантійських формах має великі бані, високі барабани, аркові прорізи та масивні стіни. У склепі поховані Артемій Якович, Єфросинія Григорівна, Федір Артемович і Микола Артемович Терещенки.

На Київській вулиці розташовані будинок А. Бештака початку XIX ст., лікарня святої Єфросинії 1879 року, трикласне міське училище імені Федора Терещенка 1903 року, дитячий притулок Миколи Терещенка 1872 року та садиба Неплюєвих кінця XIX - початку XX ст. Частина будівель виходить фасадами безпосередньо на вулицю, інші мають подвір'я та озеленені ділянки.

На території педагогічного університету на Київській вулиці зберігся комплекс колишнього Глухівського учительського інституту, чоловічої гімназії та її пансіону. Інститут відкрили 1874 року; корпуси перебудовували у 1874-1879 роках і розширювали у 1903-1904 роках, пансіон відкрили 1892 року.

Поряд розташовані жіноча гімназія 1894-1896 років і комплекс земської лікарні 1880-1895 років із кількома дерев'яними корпусами.

Північніше Соборного майдану міститься тюремний замок, пов'язаний із міським острогом від кінця XVII ст. У цій самій частині міста є колишня поштово-телеграфна контора, відома як будинок Миклашевських, садибний будинок початку XIX ст., ремісниче училище імені Миколи Терещенка 1899-1904 років, будинок дворянського зібрання та садиба Кочубеїв 1904 року.

На Вознесенському кладовищі серед давніх поховань стоїть Вознесенська церква. На південній околиці Глухова розташований єврейський цвинтар із мацевами різного часу.

Садибний будинок Кочубеїв (зараз - Музей археології) у Глухові

Що подивитися навколо

Гамаліївка. Гамаліївський Харлампіївський монастир заснували 1700 року. З Іваном Скоропадським комплекс пов'язаний від 1714 року, а 1722 року гетьмана поховали в монастирському склепі. До ансамблю входять собор Різдва Богородиці 1735 року, Харлампіївська церква, мури, башти, надбрамна дзвіниця та келійні корпуси.

Глинська пустинь. Різдва Богородиці чоловічий монастир біля Соснівки відомий з кінця XVII ст. У 1724 році тут спорудили дерев'яну Свято-Вознесенську церкву. Нині комплекс має храми, келійні корпуси, дзвіницю та подвір'я; довкола проходять лісові дороги.

Адреси, сайти і доступ

Київська брама Глухівських міських укріплень: вул. Київська, західна частина старого міста. Збережена мурована брама з проїздом, кордегардіями та земляним валом. Фасади, арка, проїзд і відкриті частини валу доступні з вулиці; інтер'єри та закриті частини за режимом заповідника. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті Національного заповідника «Глухів»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Миколаївська церква: Соборний майдан. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Спасо-Преображенська церква: вул. Спаська, 4. Діючий храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. **Google Maps**

Трьох-Анастасіївська церква: вул. Спаська, 2. Діючий храм-усипальниця родини Терещенків. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Корпуси учительського інституту, чоловічої гімназії та пансіону: вул. Київська, 24, територія педагогічного університету. Історичні навчальні будівлі. Фасади видно з вулиці та відкритих ділянок університетської території; інтер'єри та навчальні корпуси за режимом закладу. **Google Maps**

Будинок повітового земства та міської думи: вул. Київська, 51. Збережена громадська будівля на пішохідній частині Київської вулиці. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом установи. **Google Maps**

Будинок Артемія Яковича Терещенка: вул. Терещенків, 45. Збережена міська резиденція родини Терещенків. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом користувача будівлі. **Google Maps**

Башта водогону: сквер на вул. Терещенків біля Соборного майдану. Збережена інженерна споруда. Доступ до підніжжя відкритий зі скверу; підйом і внутрішні частини за актуальним режимом об'єкта. **Google Maps**

Садибний будинок Кочубеїв і Музей археології: вул. Шевченка, 30. Збережена садибна будівля з музейною функцією. Доступ за графіком заповідника; фасади видно з відкритих підходів. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Національного заповідника «Глухів»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Дворянське зібрання і Глухівський міський краєзнавчий музей: вул. Терещенків, 42. Збережена громадська будівля з музейною функцією. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційному сайті Національного заповідника «Глухів»: Офіційний сайт. **Google Maps**

Вознесенська церква: Вознесенське кладовище, вул. Пирогова, 1. Збережений кладовищенський храм. Кладовищенська територія та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Новгород-Сіверський

Для чого їхати

Над Десною збереглися Замкова гора давнього княжого центру, пам'ятник Ярославні та музей «Слово о полку Ігоревім», пов'язані з походом князя Ігоря. Спасо-Преображенський монастир має оборонні мури, башти, собор, келії та музейні експозиції; у центрі стоять Успенський собор, дерев'яна Миколаївська церква, Тріумфальна брама, торгові ряди та будинки XIX - початку XX ст.

Коротка історія

Новгород-Сіверський належить до давніх центрів Сіверської землі. Місто виросло на високому правому березі Десни, де природна тераса давала захист, огляд річкової долини та контроль над шляхами. Давній дитинець розташовувався на Замковій горі. Літописна та літературна пам'ять міста пов'язана з князем Ігорем Святославичем і походом 1185 року, що став основою «Слова о полку Ігоревім». У середньовіччі це був княжий, оборонний і торговий центр, для якого Десна була межею та дорогою.

Брама Спасо-Преображенського монастиря у Новгород-Сіверському

У ранньомодерний час важливим осередком міста став Спасо-Преображенський монастир, пов'язаний із церковною освітою, книжною культурою, друкарнею та постаттю Лазаря Барановича. У XVIII-XIX століттях Нов-

город-Сіверський розбудовувався як адміністративний і торговий центр із новими сакральними, громадськими та торговими спорудами. У 1990 році на території монастиря створили музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім».

Торгові ряди у Новгород-Сіверському

Легенда

Монастирський переказ пов’язує початок Спасо-Преображенської обителі з княжою добою. За одним варіантом, монастир заснували за Мстислава Володимировича, за іншим - за Ярослава Мудрого. Документальна історія комплексу простежується пізніше.

Опис маршруту містом

Спасо-Преображенський монастир займає високу правобережну терасу Десни. Його територію оточують довгі оборонні мури з наріжними баштами, а вхід проходить через надбрамну дзвіницю. Мури відділяють монастирський двір від міської забудови. Від відкритих ділянок біля укріплень видно русло Десни, широку заплаву та протилежний берег.

Успенський собор у Новгород-Сіверському

Спасо-Преображенський собор звели наприкінці XVIII ст. на місці давнішого княжого храму; проєкт пов'язують із Джакомо Кваренгі. П'ятибанна композиція, портики тосканського ордера та врівноважені пропорції належать до класицистичної архітектури. До старіших споруд обителі належить палатний корпус із Петропавлівською церквою XVII ст. Покої настоятеля утворюють окремий мурований корпус, до якого 1787 року прибудували Іллінську церкву. Поряд стоять келії та бурса. У покоях настоятеля працює музей «Слово о полку Ігоревім», присвячений князю Ігорю Святославичу, його походу та історії пам'ятки давньої літератури.

Тріумфальну браму між монастирем і центральною частиною міста спорудили у 1786-1787 роках у зв'язку з подорожжю Катерини II та створенням Новгород-Сіверського намісництва. Класицистична арка має один проїзд, іонічні колони, аттик і герби повітових міст.

Дерев'яна Микільська церква у Новгород-Сіверському

На Базарній площі стоять торгові ряди 1856-1861 років і складські приміщення. У видовжених фасадах повторюються аркові прорізи та окремі торгові секції; частина приміщень має підвали та великі входи з боку площі. Поряд розташовані будівля колишнього земства, колишні готелі, бібліотека, муровані будинки та дерев’яні садиби XIX - початку XX ст.

Вид з Замкової гори у Новгород-Сіверському

Успенський собор в Окольному місті заклали 1714 року за сприяння гетьмана Івана Скоропадського і завершили 1722 року; опоряджувальні роботи та виготовлення іконостасу тривали до 1731 року. Раніше на цій ділянці була дерев'яна Успенська церква, документально згадана 1654 року. П'ятибанний собор українського бароко має високі вузькі вікна, потужні пілястри, декоративні обрамлення прорізів і світлі стіни. Центральна баня піднімається вище за чотири бічні верхи.

Миколаївська, або Микільська, церква на краю плато над Десною - дерев'яний храм середини XVIII ст. Хрещата в плані одноверха споруда має семизрубну структуру та подвійний залом. Із церковного подвір'я відкриваються русло річки, заплава та протилежний берег.

Дерев'яна Покровська церква у селі Пирогівка

У парку над Десною встановлено пам'ятник княгині Ярославні, героїні «Слова о полку Ігоревім». Поряд розташована Замкова гора, де містився давній дитинець Новгорода-Сіверського. На високому мисі помітні валовий рельєф і круті схили. Верхні відкриті ділянки виходять до широкої панорами Десни та її заплави.

Що подивитися навколо

Пирогівка. Дерев'яну Покровську церкву 1777 року в селі на дорозі між Шосткою і Новгородом-Сіверським збудували як тризрубний храм із високим верхом.

Адреси, сайти і доступ

Спасо-Преображенський монастир і музей «Слово о полку Ігоревім»: вул. Слобідська, 1. Діючий монастир і музейно-заповідна територія. Територія, фасади та музейні приміщення доступні за режимом монастиря і музею; інтер'єри храмів у відкриті години святинь або під час богослужінь. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті музею-заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Тріумфальна брама: дорога між Спасо-Преображенським монастирем і старою міською частиною. Окрема міська брама. Доступ відкритий із прилеглої дороги; проїзна частина та небезпечні місця руху не входять до огляду. **Google Maps**

Торгові ряди і склади: вул. Базарна, 2 та периметр колишньої торгової площі. Збережені торгові корпуси. Фасади видно з площі; приміщення доступні за режимом чинних користувачів. **Google Maps**

Будівля міської ради, колишнє земство: вул. Захисників України, 2. Історична адміністративна будівля. Фасади видно з вулиці; інтер'єри доступні за режимом установи. **Google Maps**

Історична забудова старого міста: Базарна площа, вул. Соборна, вул. Захисників України та прилеглі вулиці. Житлова і громадська забудова. Фасади видно з вулиць; приватні подвір'я та інтер'єри не входять до огляду. **Google Maps**

Успенський собор: вул. Соборна, 3. Діючий міський храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Миколаївська, або Микільська, церква: історична ділянка Острог, біля Замкової гори, на краю плато над Десною. Збережений дерев'яний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. **Google Maps**

Замкова гора, або Дитинець: історична ділянка Острог, висока правобережна тераса Десни біля Миколаївської церкви. Археологічна територія давнього дитинця. Відкриті паркові ділянки доступні; круті схили, край урвища, зарослі та нестійкі ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Пам'ятник княгині Ярославні: Замкова гора, історична ділянка Острог, міський парк над Десною. Пам'ятник просто неба. Доступ відкритий із паркових доріжок. **Google Maps**

Короп

Для чого їхати

У Коропі збереглися Іллінська церква-фортеця з мурами понад два метри завтовшки, Вознесенська церква козацького часу, музей у перебудованій Феодосіївській церкві, будинок родини Кибальчичів і колишня синагога. В околицях стоять храми Рождественського і Вишеньок, палац Румянцева-Задунайського над Десною, а природні маршрути проходять територією Мезинського національного природного парку.

Коротка історія

Короп належить до історичної Чернігово-Сіверщини. На території селища знайдено сліди давнього заселення та городища доби Київської Русі; одна з історико-краєзнавчих версій пов'язує Короп із літописним Хоробором. Сучасна назва утвердилася наприкінці XVI - на початку XVII ст. Після Деулінського перемир'я 1618 року місцевість перейшла під владу Речі Посполитої, а після подій 1648 року увійшла до козацького устрою. У XVII-XVIII століттях Короп був сотенним містечком Ніжинського полку та мав зв'язок із гетьманською владою.

Воскресенська церква у Коропі

У XVIII ст. Короп був пов'язаний із козацькою артилерією: тут зосереджували виробництво пороху, а за окремими даними - і ядер для Генеральної артилерії. У першій половині XVIII ст. містечко отримало ратушне магдебу-

рзьке право, мало ремісників, торгівлю та кілька храмів. У XIX ст. в Коропі діяли сім церковних парафій, дев'ять православних храмів та синагога. У XX ст. частину святинь закрили або перебудували: Феодосіївську церкву пристосували під музей, а в родовому будинку Миколи Кибальчича відкрили меморіальну експозицію.

Легенда

Місцева історія пояснює назву Плавучого мосту на Карпівці. За переказом, давній міст під час повені не руйнувався, а спливав завдяки спеціальному пристрою. Пізніше його замінили стаціонарним дерев'яним мостом, але стара назва збереглася.

Опис маршруту містом

Площа Захисників України та Вознесенська вулиця охоплюють головну групу пам'яток Коропа: музей у колишній Феодосіївській церкві, будинок купця Богдана, Вознесенську та Іллінську церкви. В інших кварталах старого селища розташовані Успенська церква, музей Миколи Кибальчича та колишня синагога.

Іллінська церква у Коропі

Коропський регіональний історико-археологічний музей працює у колишній Феодосіївській церкві кінця XIX - початку XX ст. У радянський час храм закрили, верхні частини втратили, а внутрішній простір пристосува-

ли під кінотеатр. З 1997 року тут діє музей з археологічними знахідками та матеріалами про історію Коропа, церковне життя, побут і місцеві родини.

Будинок купця Богдана 1878 року на Вознесенській вулиці належить до міської садибної забудови XIX ст. Мурований невисокий корпус має рівні віконні осі, прості обрамлення та стриманий фасад. Поруч стоять інші садибні будинки з господарськими подвір'ями.

Вознесенську церкву освятили 1764 року; будівництво пов'язують із коштами отамана Генеральної артилерії Петра Юркевича. Тетраконховий храм має чотири заокруглені рамена навколо центрального об'єму та восьмибічний підбанник. На фасадах помітні аркові прорізи, стримані площини стін і барокові пропорції чернігівської традиції. Усередині є фрагменти олійного живопису кінця XVIII ст. та старовинні ікони.

Меморіальний музей Миколи Кибальчича у Коропі

Іллінська церква-фортеця XVII-XVIII ст. перебуває в аварійному стані. Її мури мають понад два метри завтовшки, у масивних стінах прорізані вузькі отвори, а компактний об'єм має виразні оборонні риси. Можливо, в основі споруди використано давнішу оборонну вежу. У XX ст. верхню частину розібрали, а реставрацію не завершили.

Успенську церкву відносять до кінця XIX - початку XX ст., але церковна ділянка старіша: тут існував дерев'яний храм, пов'язаний із родиною Кибальчичів. Його настоятелем був отець Іван Кибальчич, батько Миколи Кибальчича, уродженця Коропа, винахідника і революціонера-народника, відомого проєктом реактивного літального апарата. Мурована церква має хрестоподібний план, подовжену апсиду, пілястри та аркові вікна з профільованими обрамленнями.

Меморіальний музей Миколи Кибальчича розміщений у вцілілій частині родового будинку першої половини XIX ст., спорудженого його батьком. Після Другої світової війни значну частину садиби втратили. В експозиції представлені матеріали про родину, дитинство Кибальчича, освіту, революційну діяльність і технічні розробки.

Колишня синагога у Коропі

На вулиці Київській стоїть колишня Коропська синагога другої половини XIX ст. При ній діяла школа, пізніше будівлю використовували як склад. Нині це занедбана мурована споруда з високими стінами, великими віконними прорізами, слідами закладених отворів і перебудованим фасадом.

Що подивитися навколо

Рождественське. Церкву Різдва Богородиці збудували 1796 року, дзвіницю - 1857 року. Храм пов'язують із Петром Юркевичем; у споруді помітні тетраконховий план, заокруглені рамена, центральний верх і барокова традиція Чернігівщини.

Вишеньки. Над Десною стоять палац Петра Румянцева-Задунайського і Успенська церква 1787 року. Палац споруджували як заміську резиденцію фельдмаршала; у корпусі є високі стрілчасті вікна, баштові акценти та декоративні завершення. Успенська церква має дві вежі-дзвіниці на центральному фасаді та симетричну композицію кінця XVIII ст.

Палац Петра Румянцева-Задунайського у Вишеньках

Мезинський національний природний парк. Тут є деснянські кручі, яри, ліси, природні маршрути та місця, пов'язані з Мезинською пізньопалеолітичною стоянкою. Актуальну інформацію про умови відвідування, маршрути та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті парку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Іллінська церква-фортеця: вул. Вознесенська, 44. Аварійна руїна з незавершеною реставрацією. Подвір'я та фасади доступні з відкритих ділянок; інтер'єр, аварійні частини, верх муру і нестійкі конструкції не входять до огляду без офіційного дозволу. **Google Maps**

Вознесенська церква: вул. Вознесенська, 19. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Коропський регіональний історико-археологічний музей у колишній Феодосіївській церкві: вул. Вознесенська, 2. Діючий музей у перебудованій храмовій споруді. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Коропської громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Будинок купця Богдана: вул. Вознесенська, 14. Збережена історична будівля, нині центр дитячої та юнацької творчості. Фасади видно з вулиці; інтер'єри за режимом закладу. **Google Maps**

Успенська церква: вул. Успенська, 1. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Меморіальний музей Миколи Кибальчича: пров. Миколи Кибальчича, 18. Музей у збереженій частині родового будинку Кибальчичів. Доступ за графіком музею або через адміністрацію музейного закладу. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Коропської громади: Офіційний сайт. **Google Maps**

Коропська синагога: вул. Київська, 7. Покинута історична споруда. Фасади видно з вулиці; інтер'єр, подвір'я, аварійні частини та закриті приміщення не входять до огляду. **Google Maps**

Батурин

Для чого їхати

У Батурині зосереджені цитадель, Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського, Будинок Кочубея, палац Кирила Розумовського та Музей археології. В урочищі Гончарівка на околиці міста збереглася археологічна ділянка резиденції Івана Мазепи.

Коротка історія

Батурин виріс на давній заселеній території над Сеймом. У ранньомодерний час тут сформувалася фортеця, а від 1669 року місто стало резиденцією гетьмана Дем'яна Многогрішного. Після нього столичну роль Батурина підтримували Іван Самойлович та Іван Мазепа. Навколо фортеці розвивалися адміністративний осередок, гетьманський двір, садиби старшини, ремесла, торгівля і монастирські зв'язки.

У листопаді 1708 року Батурин був зруйнований московським військом після переходу Івана Мазепи на бік Карла XII. Місто втратило політичне значення, але у XVIII ст. його відродження пов'язане з Кирилом Розумовським, який повернув Батурину резиденційне значення. У незалежній Україні пам'ятки міста об'єднано в заповідник «Гетьманська столиця», створений у 1993 році та наділений національним статусом у 2007 році.

Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського та будівля церковно-парафіяльної школи (Музей археології) у Батурині

Легенда

Переказ, пов'язаний із Миколо-Крупицьким монастирем у Вербівці, пояснює назву обителі чудесною появою круп. Після ворожої навали, коли ченці та люди потерпали від голоду, у монастирі нібито з'явилися крупи, які врятували громаду.

Опис маршруту містом

Воскресенську церкву-усипальницю Кирила Розумовського у старій центральній частині Батурина збудували 1803 року у формах класицизму. Тут похований останній гетьман Лівобережної України. Споруда має симетричний фасад, гладкі стіни, купольне завершення та стриманий білий об'єм.

Музей археології Батурина працює у будівлі колишньої Воскресенської церковно-парафіяльної школи початку XX ст. В експозиції представлені кераміка, кахлі, металеві предмети, фрагменти озброєння та інші знахідки з території цитаделі, укріплень і садиб гетьманської доби.

Відновлена цитадель Батуринської фортеці

Цитадель Батуринської фортеці відтворили 2008 року на історичній ділянці укріпленого осередку за даними археологічних досліджень. Периметр позначають вали, дерев'яні стіни, башти, рів та в'їзна брама. Усередині стоять гетьманський будинок, скарбниця та дерев'яна церква Воскресіння Господнього. З внутрішнього боку валів помітний перепад висоти між цитаделлю та навколишньою місцевістю.

У дворі цитаделі встановлено пам'ятний знак мешканцям і захисникам Батурина. З краю укріпленої ділянки відкриваються Сейм та його заплава.

Музейний комплекс «Козацький двір» відтворює житловий двір і господарські споруди козацької доби. В експозиції є ремісничі інструменти, кухонне начиння та предмети щоденної праці.

У Кочубеївському парку зберігся Будинок Генерального суду, відомий як Будинок Кочубея. Основу мурованої споруди відносять до XVII ст., у XIX ст. її перебудовували. Це одна з небагатьох ранніх будівель Батурина, що дійшли до нашого часу. У зовнішньому вигляді помітні товсті стіни, простий прямокутний об’єм, невеликі вікна та стримане оформлення фасадів. У музейних залах представлені матеріали про Василя Кочубея, генеральне суддівство, козацьку старшину та конфлікт Кочубея з Іваном Мазепою.

Дерев'яна церква та полкова скарбниця та території Батуринської цитаделі

Кочубеївський парк оточує Будинок Кочубея старими деревами, алеями та відкритими зеленими ділянками. До головного, бічних і тильного фасадів підходять паркові доріжки; біля будинку встановлені пам’ятні знаки.

Палац Кирила Розумовського споруджували у 1799-1803 роках; проєкт пов’язують із Чарльзом Камероном. Ансамбль складається з головного корпусу, двох флігелів і парку. Парадний фасад має колонний портик, трикутний фронтон, симетричну композицію та рівні віконні осі. З паркового боку відкривається видовжений корпус зі світлими стінами та великими вікнами.

Палац будували для останнього гетьмана вже після ліквідації гетьманського уряду. Усередині відкриті відновлені парадні зали та експозиції про

Кирила Розумовського, гетьманську еліту, європейські зв'язки родини, занепад будівлі та реставрацію 2003-2008 років. Музей відкрили 2009 року.

Палац Кирила Розумовського у Батурині

В урочищі Гончарівка була заміська резиденція Івана Мазепи. Надземні споруди палацу не збереглися; археологічна ділянка охоплює місце мазепинського двору та господарської частини резиденції.

Що подивитися навколо

Вербівка. Приблизно за 10 км від Батурина діє Миколо-Крупицький монастир. Комплекс має храми, келійні корпуси, господарські будівлі та подвір'я; поруч проходить дорога в бік заплави Сейму.

Пальчики. У селі є могила Петра Прокоповича - винахідника рамкового вулика і одного з найважливіших діячів українського бджільництва. Рамковий вулик Прокоповича дав змогу виймати стільники без руйнування бджолиної сім'ї, тому його ім'я пов'язане з переходом пасічництва до нових практик у XIX ст.

Адреси, сайти і доступ

Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського: вул. Партизанська, 12. Збережений діючий храм. Подвір'я та фасади доступні за режимом заповідника; інтер'єр у відкриті години храму, заповідника або під час богослужінь. Графік робо-

ти, квитки та екскурсії об’єктів заповідника потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Музей археології Батурина: вул. Партизанська, 10. Діючий музей у будівлі колишньої церковно-парафіяльної школи. Доступ за графіком заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Цитадель Батуринської фортеці: вул. Партизанська, 2. Архітектурно-меморіальний відтворений комплекс. Територія, башти, брама, вали, гетьманський будинок, скарбниця, церква та меморіальні об’єкти доступні за графіком заповідника; закриті службові ділянки не входять до огляду. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт/. **Google Maps**

Музейний комплекс «Козацький двір»: вул. Партизанська, 18. Музейна садиба-реконструкція з відтвореним житлом і господарським двором. Доступ за режимом заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

ББудинок Генерального суду, Будинок Кочубея: вул. Гетьманська, 74. Відреставрована історична будівля з музейною функцією. Доступ за графіком заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Кочубеївський парк: територія біля Будинку Кочубея на вул. Гетьманській, 74. Історичний парк із алеями, зеленими ділянками та пам’ятними знаками. Відкриті алеї доступні за режимом заповідника; службові та закриті частини, а також ділянки з нестійкими деревами не входять до огляду. **Google Maps**

Палац гетьмана Кирила Розумовського: вул. Набережна, 1. Відреставрований музейний палацовий комплекс із флігелями. Територія, фасади, відкриті зали та експозиції доступні за графіком заповідника. Графік роботи, квитки та екскурсії потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Парк палацу Кирила Розумовського: вул. Набережна, 1. Історичний парк при палаці. Відкриті паркові ділянки доступні за режимом заповідника; службові частини, нестійкі дерева та закриті ділянки не входять до огляду. **Google Maps**

Залишки палацу Івана Мазепи на Гончарівці: урочище Гончарівка, околиця Батурина. Археологічна ділянка без збережених надземних споруд. Доступ за режимом або погодженням із заповідником; розкопи, закриті частини, приватні землі та нестійкі місця не входять до огляду. Актуальну інформацію про режим доступу потрібно перевірити на офіційному сайті заповідника: Офіційний сайт. **Google Maps**

Седнів

Для чого їхати

У Седневі збереглися садиба Лизогубів над Сновом і дерев'яна Георгіївська церква на давньому городищі Сновська. У садибному парку стоять кам'яниця XVII ст., головний будинок, Воскресенська церква-усипальниця та альтанка Глібова.

Коротка історія

Седнів виріс на місці давнього Сновська над річкою Снов. У джерелах Сновськ відомий з XI ст.; одну з ранніх згадок пов'язують з 1068 роком. У центрі сучасного селища, на Коронному Замку, зафіксовано городище початку X ст. Це була укріплена ділянка Чернігівської землі на високому березі, пов'язана зі Сновською тисячею, контролем річкового шляху та обороною поселення.

Садиба родини Лизогубів у Седнові

У XVII-XVIII століттях Седнів був сотенним містечком Чернігівського полку і родовим осідком Лизогубів. Саме за Лизогубів сформувався садибний осередок на високому березі Снову. У XIX ст. тут бували Тарас Шевченко, Леонід Глібов, брати Жемчужникови, Борис Грінченко, Опанас Сластіон та інші діячі.

Легенда

За місцевою легендою, назва Седнів походить від слова «сидні». Під час татарського нападу оборонці нібито довго тримали укріплення над Сновом і не дали ворогам узяти городище. Від цього «сидіння» переказ виводить пізнішу назву поселення.

Кам’яниця Лизогубів у Седнові

Опис маршруту містом

Садибний будинок Лизогубів на вулиці Шевченка сформувався у XIX ст. як одноповерхова класицистична споруда, звернена до долини Снову. Видовжений корпус має рівні віконні осі, низький дах, напівкруглий еркер з боку річки та невелику баню домової каплиці. Нині в будинку працює філія Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського.

Садибний парк займає значну частину високого берега Снову. Алеї проходять між старими деревами та відкритими галявинами, а рельєф поступово спускається до річкової долини. Через один із ярів перекинуто місток. Серед дерев стоїть альтанка Глібова, а окремі місця в парку пов’язані з перебуванням Тараса Шевченка.

Воскресенська церква - усипальниця Лизогубів у Седнові

Альтанка Глібова та панорама долини річки Снов у Седнові

Кам'яницю Лизогубів у садибному парку датують 1690 роком. Це одна з найдавніших мурованих житлових споруд Лівобережної України. Невелика прямокутна будівля має товсті кам'яні стіни, підвальні приміщення, скле-

піння, невеликі віконні прорізи та високий дах. Первісно вона належала до господарсько-оборонної частини садиби. Пізніші надбудови та реставрації змінили силует, але масивність мурів і компактний об'єм збереглися.

Воскресенську церкву біля садиби спорудили 1690 року як родинний храм-усипальницю Лизогубів. Мурований храм українського бароко має хрещату основу, високий центральний верх і стримане фасадне оздоблення. Дзвіницю пов'язують із серединою XIX ст.

Альтанка Глібова на схилі високого берега Снову - восьмиколонна ротонда першої половини XIX ст. з невеликим куполом. Між колонами відкривається долина Снову з річкою, заплавою, луками та протилежним берегом. Альтанку пов'язують із Леонідом Глібовим, який гостював у маєтку Лизогубів.

На пагорбі над Сновом лежить городище літописного Сновська, відоме як Коронний Замок. Високий майдан і круті схили позначають природно укріплену ділянку над річкою. Давні муровані укріплення на поверхні не збереглися.

Дерев'яна Георгіївська церква у Седнові

На городищі стоїть Георгіївська церква першої половини або середини XVIII ст. Дерев'яний тридільний храм має восьмикутний центральний зруб, високий верх і заломи даху. Місцева традиція пов'язує церкву з козацьким звичаєм благословення зброї перед походами; ширшої популярності храм набув після зйомок екранізації «Вія».

Що подивитися навколо

Новий Білоус. Дерев'яну Троїцьку церкву збудували 1646 року; поруч стоїть дерев'яна дзвіниця. Хрещатий одноверхий храм має квадратний бабинець, прямокутні рамена та гранчастий вівтар. Усередині зберігся різьблений іконостас XVIII ст.

Адреси, сайти і доступ

Садиба родини Лизогубів: вул. Шевченка, 28. Садибно-парковий комплекс із музейною функцією. Будинок і музейні приміщення доступні за графіком музею; відкриті паркові ділянки за режимом території. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Чернігівського історичного музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Кам'яниця Лизогубів: парк садиби Лизогубів, біля вул. Шевченка, 28. Збережена та відреставрована музейна споруда. Фасади доступні для зовнішнього огляду з парку; інтер'єр за графіком або режимом музейного відвідування. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Чернігівського історичного музею: Офіційний сайт. **Google Maps**

Воскресенська церква: біля садиби Лизогубів у старій частині Седнева. Діючий храм-усипальниця Лизогубів. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Альтанка Глібова: парк садиби Лизогубів, схил високого берега Снову. Збережена паркова споруда. Відкриті підходи з парку доступні; край схилу, слизькі місця та круті спуски не входять до огляду. **Google Maps**

Георгіївська церква: урочище Коронний Замок, городище Сновськ, стара частина Седнева. Діючий храм; технічний стан складний. Подвір'я та фасади доступні з відкритої території; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Городище Сновськ / Коронний Замок: пагорб у старій частині Седнева навколо Георгіївської церкви. Археологічна та ландшафтна територія давнього укріплення. Відкриті ділянки навколо храму доступні; край схилу, круті спуски, зарослі та нестійкі місця не входять до огляду. **Google Maps**

Козелець

Для чого їхати

Козелець вирізняється бароковим ансамблем собору Різдва Богородиці з дзвіницею та великим різьбленим іконостасом. Поруч стоїть Будинок полкової канцелярії Київського полку, а на правому березі Остра збереглася садиба Покорщина з дерев'яним будинком, мурованою кам'яницею Дараганів і старими деревами.

Коротка історія

Козелець уперше згадують під 1503 роком. У XVII ст. він став козацьким містечком: 1649 року тут сформувався сотенний центр Київського полку, а 1656 року поселення отримало Магдебурзьке право. Після перенесення полкової адміністрації з Києва Козелець до 1781 року був фактичним адміністративним центром Київського полку.

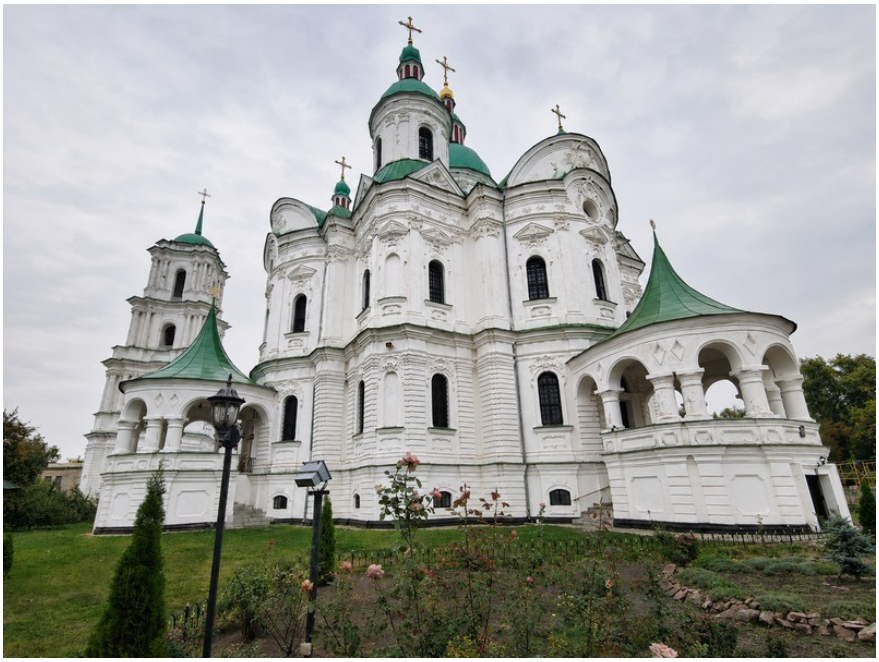

Собор Різдва Богородиці у Козельці

У XVIII ст. з Розумовськими і Дараганами був пов'язаний великий етап міського та садибного будівництва. У XIX ст. Козелець був повітовим центром, мав лікарню, поштову станцію та громадські установи. У XX ст. містечко пережило воєнні руйнування та радянські зміни функцій історичних споруд.

Легенда

Найвідоміший місцевий переказ стосується садиби Покорщині. За легендою, імператриця Єлизавета Петрівна під час приїзду до Козельця вклонялася Наталії Розумихі, матері Олексія Розумовського, і від цього нібито пішла назва садиби. Інша версія пов'язує назву з прізвищем можливого попереднього власника Покорського.

Іконостас собору Різдва Богородиці у Козельці

Опис маршруту містом

У центральній частині Козельця стоїть собор Різдва Богородиці, зведений у 1752-1763 роках на замовлення Наталії Розумовської. До проєктування та будівництва пов'язують імена Андрія Квасова та Івана Григоровича-Барського. Храм постав у час найбільшого впливу Розумовських у Гетьманщині та при імперському дворі. П'ять бань, високий центральний об'єм та світлі муровані фасади видно ще на підході до середмістя. Нижній ярус має широку врівноважену основу, над якою піднімаються барабани з великими вікнами, ліпним декором та вигнутими лініями барокових фронтонів. Дев'ятичастинна композиція добре помітна з різних боків: вища центральна баня та симетрично розміщені бічні частини утворюють багатоярусний силует.

В інтер'єрі майже всю висоту вівтарної частини займає великий іконостас XVIII ст. Багатоярусна дерев'яна конструкція має різьблення, золочені

елементи, ікони, колони, рослинний орнамент та складний ритм горизонталей. Ряди образів і декоративних деталей утворюють суцільну золочену площину перед вівтарем. Між іконами проходять вертикальні колонки, а проміжки між ярусами заповнює густий рослинний орнамент.

Будинок полкової канцелярії у Козельці

Поряд із собором піднімається дзвіниця 1766-1770 років із чотириярусним силуетом, арковими прорізами та шпилем. Навпроти стоїть дерев'яний будинок із синім дощаним фасадом, білими різьбленими лиштвами, мереживною смугою під карнизом і високим двосхилим дахом.

Біля собору розташований Будинок полкової канцелярії Київського полку, відомий як кам'яниця Дарагана. Його звели у 1756-1765 роках коштом Юхима Дарагана. Це рідкісна адміністративна кам'яниця козацької доби із симетричним фасадом, фігурним фронтоном, бароковим ліпленням навколо вікон та стриманим декором. У XVIII ст. тут працювали канцелярія, судові та управлінські служби Київського полку. Після ліквідації полкового устрою будівлю використовували для магістратських і земських потреб. У XX ст. її займали радянські каральні органи та окупаційна адміністрація. Нині в кам'яниці працює бібліотека. З боку вулиці особливо помітні невеликі вікна та щільний мурований об'єм будівлі.

Майже навпроти собору стоїть Вознесенська церква, яку будували у 1866-1874 роках. Мурований п'ятибанний храм поєднує риси історизму та мотиви українського бароко. У радянський і пострадянський час у будівлі працював музей історії ткацтва; згодом вона знову стала діючим храмом.

Садиба «Покорщина» у Козельці

Миколаївську церкву біля Остра, на південній межі старого Козельця, спорудили у 1781-1784 роках на місці давнішої дерев'яної святині. Пізньобароковий храм має хрещатий план, заокруглені рамена, невисокий силует та стриману пластику фасадів.

Садиба Дараганів, відома як Покорщина, займає правий берег Остра окремо від соборного середмістя. Комплекс сформувався в середині XVIII ст. і був пов'язаний із Дараганами та Розумовськими. Тут стоять дерев'яний головний будинок із колонним портиком і горизонтальною обшивкою та мурована кам'яниця Дараганів 1751-1762 років; навколо лишилися фрагменти господарських споруд і старі дерева колишнього парку. Будівлі перебувають у занедбаному стані.

Кам'яниці Дараганів на території садиби «Покорщина» у Козельці

Що подивитися навколо

Остер. На південній околиці міста збереглася Юр’єва божниця, частина Михайлівської церкви 1098 року на городищі літописного Городця Остерського. Тут видно плінфову кладку княжої доби та фрагменти храмового об’єму, значно давнішого за козелецьке бароко.

Юр’єва божниця в Острі

Лемеші. Трьохсвятительську церкву спорудили 1755 року на честь Григорія Розума, батька Олексія та Кирила Розумовських. Поруч стоїть земська школа 1909-1910 років у формах українського модерну.

Данівка. Свято-Георгіївський жіночий монастир біля села заснували 1654 року; кам'яну Георгіївську церкву будували у 1741-1754 роках. Монастирський комплекс займає берег Остра за кілька кілометрів від Козельця.

Чемер. Дерев'яний палац Пашковських другої половини XIX ст. має неоготичні риси; поруч ростуть старі дерева садибного парку. За радянського часу в палаці працював сільський клуб.

Адреси, сайти і доступ

Собор Різдва Богородиці і дзвіниця: вул. Даневича, 2. Діючий храмовий комплекс, добре збережений і відреставрований. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або поза богослужіннями за режимом громади. Google Maps

Будинок полкової канцелярії Київського полку: вул. Свято-Преображенська, 3. Збережена адміністративна кам'яниця, нині бібліотека. Фасади видно з вулиці; інтер'єр за режимом установи. Google Maps

Вознесенська церква: вул. Соборності, 28. Діючий православний храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Миколаївська церква: вул. Свято-Миколаївська, 2-а. Збережений діючий храм біля Остра. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або за режимом громади. Google Maps

Садиба Покорщина: вул. Розумовських, 41, правий берег Остра. Занедбаний садибний комплекс. Відкриті частини території та фасади доступні з боку вулиці; аварійні інтер'єри, закриті споруди, нестійкі конструкції та зарослі ділянки не входять до огляду. Google Maps

Радомишль

Для чого їхати

Комплекс «Замок Радомисль» у корпусі колишнього млина над Микою поєднує музей української домашньої ікони, паперову майстерню та парк зі ставами. У центрі збереглися Свято-Миколаївський собор, водонапірна вежа та краєзнавчий музей.

Коротка історія

Попередником Радомишля вважають давньоруський Мичеськ на Миці, пов'язаний із літописним сюжетом 1151 року. Назва Радомисль закріпилася у письмових згадках у XVI ст., коли поселення належало до володінь Києво-Печерської лаври. У 1572 році згадується замок печерських архімандритів, а на початку XVII ст. біля міста запрацювала папірня для лаврської друкарні.

«Замок Радомисль» - історичний млин у Радомишлі

У XVIII ст. Радомисль став осередком Київської унійної митрополії: тут діяла резиденція митрополитів, а 1746 року відкрили консисторію. Після переходу краю до Російської імперії унійний центр занепав, зате місто здобуло повітове значення. У XIX ст. Радомишль мав адміністративні установи, храми та активну громаду.

Легенда

Місцеві оповіді пов’язують радомишльські джерела з чистою водою та молитвою. За переказами, подорожні зупинялися біля них, набирали воду та молилися перед дорогою.

Опис маршруту містом

У центрі Радомишля, на Соборному майдані, стоїть Свято-Миколаївський собор, який будували у 1864-1883 роках. Це найбільша споруда історичного центру: мурований об’єм, високі вікна та купольне завершення видно з кількох сусідніх вулиць. Поруч розташована водонапірна вежа 1911 року з цегляним стовбуром, вузькими прорізами та розширеним верхнім ярусом. З майдану одночасно видно купольний силует собору та вертикаль водонапірної вежі, споруджених у різні періоди розвитку Радомишля.

Колишня папірня на території «Замку Радомисль»

Радомишльський народний краєзнавчий музей на вул. Міськради, 3 заснували 1959 року, а звання народного він отримав 1970 року. В експозиції представлені матеріали про давній Мичеськ, лаврські володіння, унійну резиденцію, повітовий Радомишль та зміни міста у XX ст.

Комплекс «Замок Радомисль» створено у колишньому млині 1902 року, зведеному на місці папірні Києво-Печерської лаври. У 2007-2011 роках будівлю, парк і стави відновили з ініціативи Ольги Богомолець; тут відкрили музей української домашньої ікони та паперову майстерню.

Музей української ікони у «Замку Радомисль»

Колишній млин має масивні кам'яно-цегляні стіни, вузькі прорізи та баштовий об'єм над водою. З боку ставків видно висоту корпусу, довгий фасад і близькість греблі. Усередині збереглися товсті стіни, кам'яні поверхні, вузькі проходи та перепади рівнів колишньої виробничої будівлі; у концертній залі частиною інтер'єру є природна порода.

Папірня пов'язана з Єлисеєм Плетенецьким та Києво-Печерською лаврою. На початку XVII ст. лаврська друкарня потребувала власного паперу, і радомишльське виробництво забезпечувало частину цієї потреби. У сучасній паперовій майстерні можна простежити послідовність ручного виготовлення аркуша: підготовлене волокно змішують із водою, масу набирають у форму, відтискають пресом і сушать.

У залах музею української домашньої ікони та старожитностей «Душа України» зібрані хатні образи з різних регіонів України. Серед експонатів є невеликі ікони на дереві, прості рами, потемнілі від часу дошки та речі домашнього вжитку. Поруч виставлені старі скрині та дерев'яні речі, які належали до традиційного житлового середовища. На відміну від храмових іконостасів, ці образи призначалися для домашніх інтер'єрів і відрізняються розмірами, оздобленням та слідами тривалого побутового використання.

Парк з містком на території «Замку Радомисль»

Парк біля Мики має стави, містки, доріжки, дерева, скульптури та пам'ятник Єлисею Плетенецькому 2009 року. З протилежного берега ставу видно кам'яно-цегляний корпус колишнього млина, вежу, берегові схили та відбиття будівлі у воді.

Що подивитися навколо

Ставки. Палац Дуніних-Вонсовичів 1792 року - двоповерхова кам'яно-цегляна садибна будівля в старому парку з віковими деревами та липовими алеями. На початку XX ст. тут діяла агрошкола, після війни будівля багато років стояла порожньою. Нині палац відновлюють як мистецький маєток «Ставки»: у залах проводять виставки, пленери та творчі зустрічі. Актуальну інформацію про події та режим доступу потрібно перевірити на сторінці мистецького маєтку: Офіційний сайт.

Адреси, сайти і доступ

Замок Радомисль: м. Радомишль, вул. Плетенецька, 15. Відреставрований приватний історико-культурний комплекс у колишньому млині. Територія, музей, паперова майстерня та парк доступні за графіком комплексу і квитковими умовами; службові, закриті та технічні зони не входять до огляду. Графік роботи, квитки, екскурсії та події потрібно перевірити на офіційному сайті комплексу: Офіційний сайт/. **Google Maps**

Свято-Миколаївський собор: м. Радомишль, Соборний майдан. Діючий мурований храм. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. **Google Maps**

Водонапірна вежа: м. Радомишль, майдан Соборний, 6, територія школи № 5. Збережена цегляна споруда міського водогону. Вежу видно з майдану; вхід на шкільну територію та внутрішні частини за режимом закладу. **Google Maps**

Радомишльський народний краєзнавчий музей: м. Радомишль, вул. Міськради, 3. Діючий музей. Доступ за графіком музею. Актуальний графік роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Радомишльської міської ради: Офіційний сайт. **Google Maps**

Коростишів

Для чого їхати

Коростишів цікавий садибною спадщиною Олізарів над Тетеревом і давнім каменярським осередком. У центрі збереглися костел Різдва Пресвятої Діви Марії, плебанія, парк Олізарів, фахверкова літня бібліотека та купальня; за містом - затоплений гранітний кар'єр.

Коротка історія

Перша письмова згадка про Коростишів належить до 1499 року. У 1565 році місто перейшло до Олізарів, і цей рід надовго визначив розвиток садибної частини над Тетеревом. У 1779 році Коростишів отримав магдебурзьке право.

Костел Різдва Пресвятої Діви Марії у Коростишеві

У XIX ст. Коростишів розвивався як садибний, освітній, ремісничий і дорожній осередок. Обробка граніту стала одним із характерних місцевих промислів. У 1938 році Коростишів отримав статус міста. Камінь залишився в міському пейзажі: граніт виходить на поверхню в берегах Тетерева, паркових брилах, скелях і кар'єрах.

Легенда

Переказ пов'язує найдавніше поселення з назвою Хміничі і згадкою про «мінчан», які нібито жили тут до пізнішого Коростишева.

Опис маршруту містом

На Соборній площі працює народний історичний музей з археологічними знахідками Коростишівщини, матеріалами про родину Олізарів, місцеві ремесла та гранітні промисли. Від площі вулиця Дарбіняна веде до костелу, плебанії та парку над Тетеревом.

Колонада палацу Олізарів у парку у Коростишеві

Костел Різдва Пресвятої Діви Марії біля колишнього парку Олізарів сформувався як мурований храм наприкінці XVIII ст.; на початку XIX ст. додали каплицю. Після радянського закриття будівлю використовували не за храмовим призначенням, а 1991 року повернули громаді. Збереглися пізньобароковий об'єм, кам'яні стіни, стриманий фасад і вівтарна частина.

Плебанія кінця XVIII ст. поруч із костелом - одноповерхова будівля з класицистичними рисами, низьким дахом, простим фасадом і невеликими вікнами. За нею починається парк Олізарів і схил до Тетерева.

Фахверкова бібліотека у парку Олізарів у Коростишеві

Парк садиби Олізарів формували протягом XIX ст.; два помітні етапи його впорядкування припали на 1820-ті та 1860-ті роки. За Густава Олізара резиденція мала бібліотеку, мистецькі та природничі колекції. У верхній частині парку збереглися старі дерева, алеї, тераси, ставки, фонтани, скульптури Віталія Рожика та великі гранітні брили. Ближче до Тетерева рельєф стає крутішим, між деревами виходять гранітні схили та скелі над водою.

Коростишівський кар'єр в урочищі «Каньйон» біля Коростишева

Палац Олізарів не зберігся. Від головного будинку в парку лишилися чотири колони. Поруч збереглися садибна купальня та фахверкова літня бібліотека з дерев’яним каркасом і заповненням між балками.

За мостом починається каньйон Тетерева з білими гранітними стінами, деревами на кам’яних уступах, корінням у тріщинах і вузькою річкою між скелями. Наприкінці цього відрізка видно Скелю Фелінського, гранітний виступ із написом, пов’язаний із Густавом Олізаром та Алоїзом Фелінським.

Колишню учительську семінарію на Семінарській вулиці спорудили 1873 року; 1883 року при ній згадують обсерваторію. У 1895-1899 роках тут навчався Степан Васильченко. Головний корпус має неоренесансні риси, регулярний ритм вікон та стриманий декор.

Біля колишньої автостанції збереглася поштова станція середини XIX ст. Вона стояла на старому шляху між Києвом і Житомиром; тут зупинялися поштові екіпажі, міняли коней і працювали дорожні служби. Будівля має невеликий об’єм, простий фасад і стриманий вигляд службової споруди при шляху.

Дерев'яний монастир у селі Городське

Що подивитися навколо

Коростишівський кар’єр. Урочище «Каньйон» біля міста має затоплену чашу старого гранітного кар’єру, високі скельні стінки, сосни над урвищами та воду між кам’яними берегами.

Городське. На Червоній горі біля села збереглося пізньотрипільське городище; на території облаштовано «Дивосвіт Трипілля» з керамічними формами та орнаментами. У центрі села працює культурно-мистецький центр «Поліська хата» у зрубній хаті XIX ст. Поза селом, за Тетеревом, у сосновому лісі біля озера діє Свято-Духівський чоловічий монастир, заснований 2000 року.

Адреси, сайти і доступ

Коростишівський народний історичний музей: Соборна площа, 20. Діючий музей у будівлі Будинку культури. Відвідування експозиції можливе за графіком музею. Google Maps

Костел Різдва Пресвятої Діви Марії: вул. Дарбіняна, 7. Діючий римо-католицький храм біля парку Олізарів. Подвір'я та фасади доступні; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Плебанія: біля костелу на вул. Дарбіняна. Збережена парафіяльна будівля. Фасади видно з вулиці та відкритих підходів до будівлі; інтер'єр доступний за режимом користувача. Google Maps

Парк садиби Олізарів із залишками палацової колонади: територія біля вул. Дарбіняна, між костелом, місцем палацу і Тетеревом. Парк відкритий; колони, ставки, скульптури та гранітні брили оглядаються з паркових доріжок. Круті схили, слизькі камені, уріз води та нестійкі ділянки не входять до огляду. Google Maps

Купальня Олізарів: територія парку садиби Олізарів. Збережена купальня, нині оформлена як фонтан. Доступ до неї відкритими парковими доріжками; слизькі краї, вода та технічні частини не входять до огляду. Google Maps

Фахверкова літня бібліотека Олізарів: територія колишньої садиби Олізарів біля парку на вул. Дарбіняна. Збережена споруда. Фасади видно з відкритих ділянок парку; інтер'єр доступний за режимом користувача або власника споруди. Google Maps

Скеля Фелінського: каньйон Тетерева за мостом, південніше старої частини Коростишева. Пам'ятний напис на гранітній скелі зберігся. Доступ відкритими стежками вздовж річки; круті схили, слизькі камені, край урвища та уріз води не входять до огляду. Google Maps

Колишня учительська семінарія: вул. Семінарська, 29. Історичний навчальний корпус, тепер Коростишівський педагогічний фаховий коледж імені І. Я. Франка. Фасади видно з вулиці; інтер'єри та навчальна територія доступні за режимом коледжу. Google Maps

Поштова станція: вул. Київська, біля колишньої автостанції на старому київсько-житомирському шляху. Збережена дорожня будівля. Фасади видно з вулиці; інтер’єр доступний за режимом користувача будівлі. **Google Maps**

Овруч

Для чого їхати

Овруч має один із небагатьох в Україні храмів із автентичними частинами давньоруської споруди XII ст. Поруч зі Свято-Василівським собором збереглися Замкова гора, пам'ятний знак князю Олегу Святославичу, забудова повітового міста та музей історії Овруччини.

Коротка історія

Овруч ототожнюють із літописним містом Вручим. У 977 році біля міста загинув князь Олег Святославич під час боротьби між синами Святослава. У давньоруський час Вручий був укріпленим центром на півночі Древлянської землі. Місто пережило монгольську навалу, згодом відновилося в литовську добу, а 1641 року отримало Магдебурзьке право.

У ранньомодерний час Овруч був адміністративним і торговим центром північного Полісся та осередком Овруцького староства. У XIX ст. місто розвивалося як повітовий центр, а у XX ст. пережило воєнні руйнування та радянські перебудови. Від старого Овруча до нашого часу збереглися окремі громадські будівлі, сакральні споруди та ділянки історичної міської забудови.

Давньоруський собор св. Василя в Овручі

Легенда

За місцевим переказом, князя Олега Святославича спершу поховали в Овручі, а на згадку про нього поставили дерев'яну святиню.

Опис маршруту містом

Музей історії Овруччини займає будівлю колишнього районного виконавчого комітету біля Міського парку. Він виріс із громадської експозиції, відкритої 1975 року, а 2024 року отримав нове приміщення. Експозиція охоплює історію літописного Вручого, археологію Овруцького кряжа, природу Полісся, міську забудову та події XX ст. Окремі фотографії фіксують вигляд Овруча до пізніших перебудов та зміни старої забудови.

На вулиці Тараса Шевченка збереглися купецький особняк XIX ст. та будівля колишньої в'язниці, яку пізніше використовували як поліклініку. Обидві споруди належать до забудови повітового періоду: це невисокі муровані будинки з регулярними рядами вікон уздовж вулиці.

Купецький особняк в Овручі

У центральному парку стоїть скульптура «Поліська пані Картопелька», пов'язана з місцевим святом після завершення збору врожаю картоплі. Фігура зображує господиню в хустині, фартусі, намисті та чобітках.

Нинішній пам'ятний знак князю Олегу Святославичу має вигляд брили з чорного габро, поставленої 1962 року. Місцева традиція згадує також давніший монумент 1812 року.

Спасо-Преображенський кафедральний собор в Овручі

На Замковій горі стояв Овруцький замок, від якого не збереглися мури та башти. На ділянці помітні підвищений майдан, виразні схили та перепад висоти над долиною, що позначають місце давнього укріплення.

На замковому підвищенні 2001 року збудували Спасо-Преображенський кафедральний собор. Раніше тут стояв єзуїтський костел 1678 року, який після ліквідації ордену перейшов до василіан, 1831 року став православним храмом, а в 1930-х роках був знищений радянською владою. Сучасний собор не відтворює архітектуру колишнього костелу.

Навпроти стоїть Свято-Василівський собор. Кам’яний храм спорудили 1190 року за князя Рюрика Ростиславовича. Після руйнувань від середньовічної споруди залишилися частини стін та апсид. У 1907-1909 роках під час відновлення за проєктом Олексія Щусєва збережені фрагменти включили до нових стін.

Келії Василівського монастиря в Овручі

Собор має хрестово-банну основу, центральну баню та вузькі аркові прорізи. На збережених ділянках стін та апсид помітна декоративна цегляна кладка, за якою середньовічні частини відрізняються від відбудованих. На схід від собору розташований Свято-Василівський жіночий монастир. У 1907-1909 роках за проєктом архітектора Володимира Максимова тут спорудили двоповерховий корпус із келіями та трапезною, стилізований під псковські кам'яні палати. Комплекс утворює внутрішнє подвір'я; у південному корпусі містяться келії та теплий храм ікони Божої Матері «Всіх скорботних Радість», поруч стоїть відновлена у 1990-х роках дзвіниця. Поруч із собором встановлено пам'ятник князю Володимиру.

В інтер'єрі собору є фрагменти давнього фрескового живопису та розписи початку XX ст. Окрему ділянку старої кладки залишено відкритою всередині храму.

Що подивитися навколо

Левковичі. Дерев'яну Миколаївську церкву збудували 1815 року. До бабинця 1880 року прибудували дзвіницю; на подвір'ї є також менша каркасна дзвіниця, старі дуби та борті, а в храмі зберігся бароковий іконостас.

Межирічка. Дерев'яна Миколаївська церква 1772 року та дзвіниця XIX ст. стоять на скелястому пагорбі над Ужем. Біля храму виходять на поверхню гранітні скелі, нижче тече річка.

Нові Велідники. На єврейському кладовищі стоїть охель рабина Цадика Ісроеля, який помер 1870 року. Місце є центром хасидського паломництва, особливо під час щорічних зимових відвідин.

Поліський природний заповідник, Селезівка. Тут працює музей «Древлянське село», прокладені екостежки, є 30-метрова оглядова вежа, реконструкція зимового куреня та партизанська землянка. Довкола простягаються соснові ліси та болотні ділянки Полісся.

Адреси, сайти і доступ

Свято-Василівський собор і монастирський комплекс: Овруч, вул. Василівська, 2. Відновлений діючий собор і збережений монастирський комплекс. Подвір'я та фасади доступні для зовнішнього огляду; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Пам'ятний знак князю Олегу Святославичу: Овруч, ріг вул. Князя Олега та вул. Гетьмана Виговського. Меморіальний знак розташований у відкритому міському просторі. Доступ відкритий із міських підходів. Google Maps

Замкова гора / давнє замчище: південно-західна частина Овруча, біля впадіння Вручая в Норинь, ділянка Спасо-Преображенського кафедрального собору. Відкрита територія давнього замчища без збережених фортифікаційних споруд. Доступ із міських підходів. Google Maps

Спасо-Преображенський кафедральний собор: Овруч, вул. Соборна, 18, навпроти Свято-Василівського собору. Діючий кафедральний храм. Подвір'я та фасади доступні для зовнішнього огляду; інтер'єр у відкриті години храму або під час богослужінь. Google Maps

Музей історії Овруччини: Овруч, вул. Івана Франка, 8. Діючий музей. Вхід до експозиції доступний за графіком музею. Актуальні години роботи потрібно перевірити на офіційній сторінці Овруцької громади: Офіційний сайт. Google Maps

Купецький особняк: Овруч, вул. Тараса Шевченка, 37-4. Історична будівля перебуває у збереженому стані. Фасади доступні для огляду з вулиці; інтер'єр за режимом користувача будівлі. Google Maps

Дерев’яна Миколаївська церква у селі Межирічка

Колишня в’язниця / поліклініка: Овруч, вул. Тараса Шевченка, 82. Історична громадська будівля перебуває у збереженому стані. Фасади доступні для огляду з вулиці; інтер’єри та територія за режимом користувача будівлі. Google Maps

Далі - Україною

Сто містечок цієї книги - це сто можливих початків нових подорожей. Обирайте містечко, відкривайте маршрут та вирушайте. Дорогою майже напевно знайдуться нові села, храми, палаци, природні місця та краєвиди, яких немає на цих сторінках.

Робота над українськими маршрутами для мене не закінчується разом з останньою сторінкою цього путівника.

Ще один путівник автора

«Західне Поділля: 12 маршрутів між замками і каньйонами»

12 готових маршрутів Західним Поділлям, 338 авторських фотографій, карта з точками, формати PDF та EPUB.

Придбати путівник
andy-travel.com.ua/book-podillya-12routes

Наступні путівники

«100 дивовижних сіл України»

Історія, архітектура, природа, традиції та місця, заради яких варто звернути з дороги.

«100 природних див та незабутніх краєвидів України»

Більше подорожей

Статті, авторські маршрути, фотографії та нові проєкти:

Andy Travel Club
andy-travel.com.ua

Андрій Бондаренко
2026